T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

HALİD SAİD'İN "OSMANLI,ÖZBEK,KAZAK DİLLERİNİN MUKAYESELİ SARFI" ADLI ESERİ VE BUGÜNKÜ TÜRKİYE,ÖZBEK,KAZAK TÜRKÇELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI GRAMERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÇIPAN

Hazırlayan
Mustafa TOKER

KONYA-1996

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI

Sovyet Türkolojisi'nin ilk karşılaştırmalı gramer kitabı olan Halid Said'in "Osmanlı,Özbek,Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı" adlı eseri,1926 yılında Bakü'de Azerbaycanı Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti yayını olarak Üçüncü İnternasyonal Matbaası'nda 1000 adet basılmıştır. Elimizde bu eserin aynı baskısına ait iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Ankara'da Millî Kütüphane A 212 numarada,diğeri Azerbaycan Respublikası Umûmî Kitaphanesi 729 numarada kayıtlıdır. Ankara'daki nüshanın üzerine düşülen kayıttan,eserin 1969'da Ertuğrul Düzdağ tarafından Millî Kütüphane'ye 20TL'ye satıldığı anlaşılmaktadır.

Eser,Arap alfabesiyle Osmanlı Türkçesi olarak kaleme alınmış olup 110 sayfadan oluşmaktadır.Yazar,eserine "Osmanlı,Özbek,Kazak Dilleri Arasında Sarfça Münasebet" başlığı altında verdiği giriş kısmından sonra, üç şivenin isim,sıfat,zamir,fiil ve edat yönünden karşılaştırmasını yapar ve "İ'tizâr" bölümüyle eserini sona erdirir.Yazarın edat sözünden kastı eklerdir."Edat" başlığı altında,isim,sıfat,zamir ve fiil kısmında yeterince bilgi verildiği için,burada ayrıntıya girilmedi,diyerek eklerle ilgili ayrıca bilgi vermeye gerek duymamıştır.

Eser Osmanlı Türkçesi'yle yazılmış olmakla birlikte,yer yer Azerî Türkçesi'ne mahsus kullanımlar da göze çarpmaktadır.Mesela;

"Acaba Türk uruğları arasında öyle bir dil düzeltebilir miyiz ki onu bütün Türk uruğları anlasınlar."(3/12)

"Suâlimizi biraz daha aydınlaştıralım."(3/14)

"Aynı zamanda bunlar hakkında îzâhat vererken..."(4/12)

"...Anadolu şivesine yakın olduğunu hatıra getirersek..."(4/26)

"...ecnebî isimler yerine müşterek ve aynı manâda işletilen kelimeler kabûl edilirse..."(5/25)

"Veyâhûd birden artık şahıs veyâ şeyi bildirir."(7/6)

"...fi'lin kimden,neden,nereden başlandığını veyâhûd..."(13/16)

Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Metni transkripsiyonlu olarak Latin harflerine aktarırken, karşılaştırmalı örnekler dışında kalan kısımlarda ünlü uyumuna ve sedalı-sedasız uyuma bağlı kalınmıştır.Arapça ve Farsça kelimeler aslına uygun yazılmış,ancak,"fikr,kısm,akl,ism,vasf..." gibi kelimeler,bugünkü söyleyiş göz önünde tutularak "fikir,kısım,akıl,isim,vasıf..." şeklinde verilmiştir.

Karşılaştırmalı örneklerde yazar,ekleri klişeleşmiş şekillerde verdiği için,bu örnekler ünlü uyumuna bağlı,ancak,sedalı-sedasız uyuma bağlı kalmaksızın verilmiştir.

Yazar,eserin çeşitli yerlerinde,Kazakça'da -ç/-ş;-ş/-s;-y/-c değişmelerinin olduğunu belirtmesine rağmen,ya dikkatsizlik yahut da baskı hatası sebebiyle bazı yerlerde bu kurala uyulmadığı görülür.Bu şekildeki yazılışlara hiçbir müdahalede bulunulmayarak eserdeki basılı şekilleriyle verildi.

Özbek Türkçesi ve Kazak Türkçesi için verilen karşılaştırmalı örnekleri,bu şivelerin bugünkü edebî dildeki yazılışları da dikkate alınarak aslına uygun bir şekilde verilmeye çalışıldı.

Yazarın verdiği dipnotlar,ilgili olduğu bölümden hemen sonra yazılmak suretiyle metin içerisine yerleştirildi.

Eser,transkripsiyonlu olarak Latin harflerine aktarıldıktan sonra, "İnceleme ve Bugünkü Türkiye,Özbek,Kazak Türkçelerinin Karşılaştırmalı Grameri" bölümünde,bu üç şivenin "Şekil Bilgisi" grameri karşılaştırmalı olarak verildi.Bu bölümde karşılaştırma sıralaması,TT,ÖT,KT şeklinde oluşturuldu.Karşılaştırmada,üç şiveyle ilgili gramer kitapları esas alınmakla birlikte,gramer kitaplarında bulunamayan şekiller için,kitap taramalarına da müracaat edildi.

Gerçek bir Türkçü olan Halid Said'in günümüzden tam 70 yıl önce, bütün Dünya Türklüğü'nün konuşup anlaşabileceği ortak bir Türk Dili oluşturma gayesiyle kaleme almış olduğu bu eseri,Türk ilim alemine tanıtmanın coşkusu ve sevincini taşımaktayız.Bu isimsiz kahramanı gün yüzüne çıkarmada,kaynak temini hususunda yardımlarını esirgemeyen Sayın Doç.Dr. Naile HACIZADE hocama,danışmanımız olmadığı halde,elinde olan kaynaklardan ve bu sahadaki bilgi ve tecrübelerinden faydalanmamızı sağlayan Sayın Yrd.Doç.Dr. Rıdvan ÖZTÜRK hocama,Halid Said'in hayatıyla ilgili kaynak temininde yardımlarını gördüğüm Sayın Hakan COŞKUNARSLAN kardeşime,çalışmamız esnasında karşılaştığımız sıkıntıları aşmada görüş ve fikirleriyle yardımcı olan Danışman hocam Yrd.Doç.Dr.Mustafa ÇIPAN'a teşekkürü borç biliyorum.5/5/1996-Cuma

MUSTAFA TOKER
Kampüs-KONYA

KISALTMALAR*

AJ	:ABAY JOLI
age	:adı geçen eser
ATS	:ABAY TİLİ SÖZDİGİ
ay	:aynı yer
bh	:bulunma hali
bk	:bakınız
bs	:baskı
BT	:Başkurt Türkçesi
C	:cilt
ÇEK	:ÇAĞATAYCA EL KİTABI
çev	:çeviren
ÇT	:Çağatay Türkçesi
EAT	:Eski Anadolu Türkçesi
ETG	:ESKİ TÜRKÇENİN GRAMERİ
F	:FE'L
GÜ	:Gazi Üniversitesi
H	:Hal
haz	:hazırlayan
HZUT	:HAZİRḲİ ZAMAN UYĠUR TİLİ
ih	:ilgi hali
İÜ	:İstanbul Üniversitesi
K	:KÖKPAR
KAT	:ḲAZAḲ TİLİ
KB	:Kültür Bakanlığı
KE	:ḲAZAḲÇA ELİFBÂ
KKT	:ḲAZİRGİ ḲAZAḲ TİLİ
KMY	:KAZAKLARIN MİLLİ YEMEKLERİ(KAZAḲTIÑ ULTTIḲ TAĞAMDARI)
krş	:karşılaştırınız
KT	:Kazak Türkçesi
KTİ	:ḲAZAḲ TİLİ-GRAMMATİKALIḲ ANIḲTAĞIŞ-
KTLS	:KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ
KTS	:KAZAK TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ

*Açılımı büyük harflerle verilmiş olanlar,eser veya makale adıdır.

OT :Osmanlı Türkçesi
OTG :OSMANLI TÜRKÇESİ GRAMERİ
Ö :ÖZBEKÇE
ÖHE :ÖZBEK ḤĀLḲ ERTÄKLÄRİ
ÖT :Özbek Türkçesi
ÖTG :ÖZBEK TİLİ GRAMMATİKASI
ÖTİL :ÖZBEK TİLİNİNG İZAHLİ LÜĞÄTİ
s :sayfa
sa :sayı
sh :sebep hali
şh :şahıs
TAT :Tatar Türkçesi
TDAV :Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDB :TÜRK DİL BİLGİSİ
TDK :Türk Dil Kurumu
TKAE :Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TS :TÜRKÇE SÖZLÜK
TT :Türkiye Türkçesi
uh :uzaklaşma hali
UÖTF :UYGUR VE ÖZBEK TÜRKÇELERİNDE FİİL
vh :vasıta hali
yay :yayını,yayınları
yh :yalın hal
yöh :yönelme hali
yüh :yükleme hali

I.GİRİŞ

A)HALİD SAİD HOCAYEV(1888-1937)

Halid Said'den Türkiye'de ilk söz eden Dr.Timur KOCAOĞLU olmuştur.Kocaoğlu,"Tarih İncelemeleri Dergisi"[1] ve "Türk Kültürü"[2] dergilerinde iki ayrı başlık altında yayınladığı makaleyle Halid Said'i ve "Osmanlı,Özbek,Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı"[3] adlı eserini ilim alemine tanıtmıştır.

Kocaoğlu'nun verdiği bilgiye göre,batıda bu eserden Alman Türkologu A.Von GABAİN "Özbekische Grammatik(1945)" ve Macar Türkologu Georg HAZAİ "Sovietico-Turcica:Beitrage Zur Bibliographie Der Turkischen Sprachwissenschaft İn Russicher Sprache İn Der Sowjetunion 1917-1957(1969)" adlı eserlerinde söz etmişlerdir.

Yine Kocaoğlu'nun verdiği bilgiye göre,I.Türkoloji Kurultayı'nın basılı tutanaklarında,Halid Said'in HOCAYEV soyadlı bir Özbek Türkü olduğu ve Bakü Üniversitesi Fars Filolojisi Bölümü'nde okutman olarak çalıştığı kayıtlıdır.

Hakan COŞKUNARSLAN,"Aziz Gubaydullin"[4] başlıklı yazısının dipnotlar kısmında Halid Said'in hayatını vererek Türkiye'de Halid Said'den söz eden ikinci kişi olmuştur.

Halid Said hakkında en teferruatlı bilgiyi,"Ana Sözü"[5] adlı dergi ve "gırmızı Terror"[6] adlı kitapta buluyoruz.Aşağıda verilen bilgiler,bu iki kaynaktan özetlenerek alınmıştır:

---

1)Timur Kocaoğlu,Azeri Bilgini Halid Said'in Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Grameri,Tarih İncelemeleri Dergisi,(2),1984,s.349-359.

2)Timur Kocaoğlu,Türkolojide Eserler II:Türkistanlı Dilci Halid Said'in Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Grameri,24(266),1985,s.28-37.

3)Halid Said,Osmanlı,Özbek,Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı,Bakü,1926.

4)Hakan Coşkunarslan,Aziz Gubaydullin,Toplumsal Tarih,sa.27,1996,s.53.

5)Esker Guliyev,Halid Seid,Ana Sözü,sa.4-6,Bakü,1991,s.55-57.

6)Ziya Bünyadov,Gırmızı Terror,Bakü,1993,s.165-169.

Özbek Türklerinden olan Halid Said Hocayev,1888'de Taşkent'in Koşkurgan köyünde dünyaya gelir.İlk tahsilini Koşkurgan'da yaptıktan sonra,Taşkent'te 6 yıl medrese tahsili görür.(Ana Sözü s.55).1914'te İstanbul'a giderek Tarih-Filoloji Fakültesi'ne girer.(Gırmızı Terror s.165).1917'de fakülteyi bitirdikten sonra,1918'de Türkistan'a dönmek ister. Ancak,dönüş tarihi,Bolşevik İhtilali'nden hemen sonraya denk geldiği için,Türkistan'a geçemez ve bir süre Azerbaycan'da kalarak Gence Lisesi'nde öğretmen olarak çalışmaya başlar. İç karışıklıkların durulmasından sonra Taşkent'e gider.1920'de Yüksek Öğretmen Okulu'nda işe başlayan Halid Said,1922'ye kadar burada öğretmenlik ve müdürlük görevlerinde bulunur. Ancak,Taşkent'in iklimi sağlığına yaramadığı için,1922'nin Ekim ayında tekrar Bakü'ye döner.1922-1926 yılları arasında, Balahanı'da Mühendislik Fakültesinde ve Gusar'da Öğretmen Lisesi'nde öğretmen olarak,Bakü'deki Semerkant Askeri Öğrencileri Yatılı Okulu'nda ise müdür olarak çalışır.

1926-1934 yılları arasında,Azerbaycan Yüksek Öğretmen Enstitüsü'nde,Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde ve diğer eğitim müesseselerinde Azerbaycan Dili ve Edebiyatı,Arap ve Fars dilleri öğreticisi olarak çalışır.1934 yılının Eylül ayında,prof.V.Huluflu'nun talimatı ile SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan şubesinin dil bölümüne atanır ve tutuklanana kadar (3 Haziran 1937)burada çalışır.(Ana Sözü s.55).

Halid Said,3 Haziran 1937'de tutuklanarak 12493 sayılı suçu işlemekten 72 numaralı mahkum olur.

5 Haziran 1937'de SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan şubesinin Tarih,Dil ve Edebiyat Enstitüsü Müdürlüğü'nün emri ile Halid Said'in işine son verilir.

12 Ekim 1937'de yapılan son mahkemede,pantürkist olmak, Sovyet hakimiyetini devirip,milli cumhuriyetleri SSCB'den ayırmak ve Türk-Tatar devletini kurmak gayelerini gütmek suçlarından ölüme mahkum edilir ve 13 Ekim 1937'de Bakü'de kurşuna dizilerek öldürülür.(Gırmızı Terror s.166,168)

Halid Said'in başlıca eserleri şunlardır:

"Osmanlı,Özbek,Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı"

(Bakü,1926);"Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım" (Bakü,1929);A.Tağızade ile birlikte "Muhtasar Üslubiyyat"(Bakü, 1933-1934.Bu eser iki defa basılmıştır.);"Azerbaycan Mektebleri İçin Rus Dili"(Bakü,1934);Özbek yazarlarından Abdullah Kadiri' nin "Ötken Künler" adlı eserinin Azerbaycan Türkçesi'ne tercümesi(Bakü,1928-1929.İki defa basılmıştır.)

1926'da Bakü'de düzenlenen I.Türkoloji Kurultayı'na davet edilen Halid Said,kurultayın teşkilinde büyük rol oynamış, yeni alfabe ve edebi dil meselelerinin görüşülmesinde birkaç kez görüşlerini açıklamıştır.Kurultayın teşkilat komitesinin isteği üzerine "Osmanlı,Özbek,Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı" adlı eserini yazmıştır.Bu eser,Sovyet Türkolojisinin ilk karşılaştırmalı grameridir.

Kurultay komitesinin oluşturduğu komisyonla(Bu komisyonda Halid Said dışında,S.Ağamalıoğlu,C.Memmedguluzade,V.Huluflu da bulunuyordu.) O,7 Eylül 1924'ten 10 Ekim 1924'e kadar,Kırım, Moskova,Türkistan,Özbekistan ve Türkmenistan'ı yeni alfabede birleşmek hususunda dolaşmıştır.Halid Said,bu seferi ve I. Türkoloji Kurultayı'nın sonuçlarını "Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım" adlı eserinde kaleme almıştır.

Halid Said,uzun yıllar orta ve yüksek dereceli okullarda, Azerbaycan Türkçesi'nin ifade tarzı ve grameri,eski Türk yazılı edebiyatları üzerine dersler vermiştir.O'nun bu sahadaki araştırmaları,"Muhtasar Üslubiyyat" adlı eserini ortaya çıkarmıştır.

Halid Said'in "Üslubiyyat Nazariyesi" adlı bir eserinin de olduğu söylenmektedir.Yazar,1936 ortalarında eserin baskıya hazır olduğunu söylemekle birlikte,eser basılamadan ortadan kaybolmuştur.

Halid Said'in bu eseri dışında,"Türk Dillerinin Tarihi Grammatikası" adlı bir eserinin daha olduğu söyleniyor.Bu eser, SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan şubesinin isteği üzerine kaleme alınmış,ancak,bu eser de baskı yıllarında kaybolmuştur.

O,yalnız dille değil,edebiyat ve tarih ile de meşgul olmuş,bu sahalarda da eserler vermiştir.Bu eserlerden başlıcaları,"Çağatay Edebiyatından Muhazireler","Türkistan Tarihinin

Kısa İcmalı","Türk Edebiyatı Nazariyyesi","İran Dillerinin Grammatikası"dır.

Halid Said,Türk,Özbek,Azerbaycan,Arap,Fars ve Rus dillerini çok iyi biliyordu.Bu sebeple,SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan şubesi tarafından,XI. asrın büyük Türkoloğu Kaşgarlı Mahmud'un "Divan ü Lügati't-Türk" adlı eserini Azerbaycan Türkçesi'ne tercüme işi O'na verilmişti.Yazar,7 Nisan 1936'da verdiği malumatta,eserin I. cildinin baskıya hazır olduğunu, diğer ciltler için de çalışmaların sürdüğünü söylemektedir. 1 Haziran 1937'de Kabartay-Balkar Vilayet Komitesi'ne Kumukov adına gönderdiği mektupta şöyle diyor:"Ben bu eserin tercümesine 1 Eylül 1935'te başladım ve bu yılın(1937) nisanında bitirdim.Şimdi bu eseri baskıya hazırlıyorum.1 Haziran'da Leningrad'a İ.Kraçkovski ve prof.S.Malov'a incelemeleri için götüreceğim..."Ancak,Halid Said'e bu mektubu göndermek nasip olmadı.İki gün sonra O'nu tutukladılar.9 Haziran'da mektubunun üzerine şöyle bir kayıt düşülmüştü:"Hocayev tutuklandığı için mektup gönderilmesin ve şahsi işlerine eklensin."

Halid Said'in tercümesinin sonu ne oldu?Bir malumata göre,divanın tam tercümesi(?) 1939'da bitirilip,aynı yıl S.Malov ve A.Kononov tarafından düzeltildikten sonra baskıya verilmiştir.Ancak,1960'larda tercümenin üzerinde yeniden düzeltmeler (E.Demircizade,E.Cefer,C.Efendiyev) yapılmıştır. (Sovetskaya Türkologiya,Bakü,1973,sa.1,s.4).

Bu büyük alimi,3 Haziran 1937'de tutukladılar.O zaman 12 yaşında olan tek çocuğu Behice Hanım,babasının götürülüşünü şöyle anlatıyor:"Babamla birlikte O'nun üç ciltlik elyazmasını da götürdüler.Sonradan öğrendiğimize göre onları yakmışlar. Ertesi gün annem Sara Hanım'ı götürdüler ve 14 yıl Sibirya'da binbir eziyet çekti.Annem sürgünden dönünceye kadar beni halam büyüttü..."

Sara Hanım,sürgünden döndükten sonra da Bakü'de yaşayamamış.Nihayet,Nisan 1955'te Sara Hanım,Halid Said'in mahkemesine tekrar bakılması için müracaat etmiş.16 Mayıs 1956'da mahkeme sona ermiş ve Halid Said,ölümünden tam yirmi yıl sonra aklanmıştır.(Ana Sözü s.56,57).

B)BUGÜNKÜ ÖZBEK TÜRKÇESİ VE KAZAK TÜRKÇESİ

Bugüne kadar yapılmış olan şive tasnifi çalışmalarında, üzerinde çalıştığımız şiveler,ilim adamları tarafından türlü gruplar adı altında verilmiştir.Aşağıdaki çizelgede,bazı ilim adamlarının bu üç şiveyi hangi grup başlıkları altında verdikleri özetlenmeye çalışılmıştır:[7]

	Türkiye Türkçesi	Özbek Türkçesi	Kazak Türkçesi
BASKAKOV	Oğuz Grubu	Karluk Grubu	Kıpçak Grubu
BEREZİN	Batı Grubu	Doğu Grubu	Kuzey Grubu
BOGORODİTSKY	Güney-Batı Grubu	Orta Asya Grubu	Orta Asya Grubu
KATANOV	Güney Grubu	Orta veya Markez Gr.	Doğu Grubu
RADLOFF	Güney Grubu	Orta Asya Grubu	Batı Grubu
RASANEN	Güney-Batı Grubu	Güney-Doğu Grubu	Kuzey-Batı Grubu
SAMAYLOVİÇ	Güney-Batı Grubu	Güney-Doğu Grubu	Kuzey-Batı Grubu
VAMBERY	Batı Grubu	Orta Asya Grubu	Orta Asya Grubu

Yapılan tasnif çalışmaları bu şekilde özetlendikten sonra,bugünkü Özbek Türkçesi ve Kazak Türkçesi'ne kısaca değinelim.

Bugünkü Özbek Türkçesi edebi dili,Taşkent ve Fergana ağızlarına dayanır.[8] Özbek Türkçesi ağızları üzerine pek çok inceleme ve tasnif çalışması yapılmış olup,bunların en önemlileri,İ.İ.Zarubin,E.D.Polivanov,Gàzi Àlim,K.K.Yudahin, A.K.Borovkov ve V.V.Reşatov'un tasnif çalışmalarıdır.[9]

Özbek Türkleri,1930'a kadar Arap,1930-1940 arasında Latin alfabesini kullanmışlar,1940'ta Kiril alfebesine geçirilmişlerdir.[10] Bugün,Özbekistan'daki Özbek Türkleri Kiril, Afganistan'daki Özbek Türkleri Arap alfabesini kullanmaktadır.[11]

7)Reşit Rahmeti Arat,"Türk Şivelerinin Tasnifi",Makaleler I,Ankara,1987, s.69-149.

8)Shirin Akiner,Sovyet Müslümanları(çev.T.Buzpınar,A.Mutu),istanbul,1995,s.240

9)Rıdvan Öztürk,Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil(Basılmamış Doktora Tezi), Ankara,1992,s.14.

10)Shirin Akiner,age,s.242.

Özbek Türkleri, bugün çoklukla Özbekistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Sovyetler Birliği dağılmadan önce yapılan son sayımda(1989), Özbek Türkleri'nin nüfusu, 16.686.240'tır.[11] Bu nüfusun 14.142.500'ü Özbekistan Cumhuriyeti'nde, geri kalan kısmı, Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinde yaşamaktadırlar.[12] 1979'da yapılan nüfus sayımında eski Sovyetler Birliği içindeki 12.455.978 Özbek Türkü'nün yerleşim bölgelerine göre dağılımı şu şekildedir:[13]

Özbekistan	10.569.007	% 84.9
Kazakistan	263.295	% 2.1
Kırgızistan	426.194	% 3.4
Türkmenistan	233.730	% 1.9
Tacikistan	873.199	% 7.0
Rusya Federasyonu	72.385	% 0.6
SSCB'deki diğer yerler	18.168	% 0.1
TOPLAM	12.455.978	% 100

Shirin Akiner, Sovyet kaynaklarına göre(1983), Afganistan'da 1.200.000(veya Soviet Asian Ethnic Frontiers s.147'de verilen daha yüksek bir rakamla 1.649.000) Özbek Türkü'nün yaşadığını söylemektedir. Ayrıca, Doğu Türkistan'da da 15.000-18.000 Özbek Türkü'nün bulunduğunu belirtmektedir.[14]

Bugünkü Kazak Türkçesi, sınırlarda diğer Türk şiveleriyle karşılıklı tesirlerin ortaya çıkardığı küçük ağız farklılıkları dışında, ses, ek ve kelime hazinesi bakımından bir birlik teşkil etmektedir.[15] Kazak Türkçesi'nin başlıca üç ağzı vardır. Kuzey-Batı, Güney ve Batı ağzıdır. Kazak edebi dili, Kuzey-Batı ağzına dayanmaktadır.[16]

---

11)Nadir Devlet, Sovyetler Birliğinde Türk ve Müslümanların Nüfusu 60 milyona yaklaştı, Türk Kültürü, sa.325, Ankara, 1990, s.268.

12)E.Ahmedov, Özbekistan Respublikası, Taşkent, 1993, s.17.

13)Nadir Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, İstanbul, 1989, s.235-236.

14)Shirin Akiner, age, s.244-245.

15)R.R.Arat, "Kazak Türkleri", İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul, 1967, s.502.

16)Nuri Yüce, "Türkler(Türk Dili)", İslam Ansiklopedisi, C.12, İstanbul, 1988, s. 517.

Kazak Türkleri,1929'a kadar Arap,1929-1940 arasında Latin alfabesini kullanmışlar,1940'tan itibaren Kiril alfabesine geçirilmişlerdir.[17] Bugün,Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki Kazak Türkleri Kiril,diğer yerlerde yaşayan Kazak Türkleri Arap alfabesini kullanmaktadırlar.[18]

Bugün çoklukla Kazakistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. 1992 sayımına göre,eski Sovyetler Birliği coğrafyasında yaşayan Kazak Türkleri'nin yerleşim bölgelerine göre dağılımı şöyledir:[19]

Kazakistan	7.170.000
Özbekistan	930.000
Rusya Federasyonu	710.000
Türkmenistan	95.000
Kırgızistan	42.000
Ukrayna	15.000
Tacikistan	13.000
Beyaz Rusya	5.000
Azerbaycan	4.000
Gürcistan	3.000
Moldovya	2.000
Letonya	1.500
Ermenistan	1.000
Litvanya	800
Estonya	700
TOPLAM	8.993.000

Eski Sovyetler Birliği coğrafyası dışında yaşayan Kazak Türkleri'nin ülkelere göre tahmini dağılımı ise şöyledir:[20]

Çin	1.233.000
Moğolistan	140.000

17)Shirin Akiner,age,s.256;İslam Ansiklopedisi,ay.,s.517

18)A.B.Ercilasun,Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri,Ankara,1989,s.VII.

19)Makaş Tätimov,Halık-Nama Nemese San Men Sana,Almatı,1992,s.9.

20)Makaş Tätimov,age.,s.11.

Afganistan	35.000
Türkiye	30.000
İran	16.000
ABD	15.000
Almanya	10.000
Kanada	7.000
Fransa	6.000
İngiltere	4.000
Pakistan	3.000
İsveç	2.000
Avustralya	900
S.Arabistan	700
Avusturya	500
Arjantin	400
Hindistan	300
Belçika	200
Hollanda	200
Ürdün	100
Mısır	100
TOPLAM	1.504.400

Buna göre,yeryüzündeki Kazak Türkleri'nin tahmini nüfusu,10.497.400'dür.

C)Transkripsiyon alfabesi :

ا (آ)	a, ā	س	s
ا (أ)	a, e, ı, i, u, ü	ش	ş
ء	ʾ	ص	ṣ
ب	b	ض	ḍ, ż
پ	p	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	s̱	ع	ʿ
ج	c	غ	ġ
چ	ç	ف	f
ح	ḥ	ق	ḳ
خ	ḫ	ك	k, g
د	d	ڭ	ñ
ذ	ẕ	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
ژ	j	و	v,(o,ö,u,ü,ū)
		ه	h (a, e)
		ى	y (ı, i, ī) ,é

ç) TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ÖZBEK TÜRKÇESİ		ÇEVİRİ ALFABESİ		KAZAK TÜRKÇESİ		ÇEVİRİ ALFABESİ	
BÜYÜK HARF	KÜÇÜK HARF	BÜYÜK HARF	KÜÇÜK HARF	BÜYÜK HARF	KÜÇÜK HARF	BÜYÜK HARF	KÜÇÜK HARF
А	а	Ä	ä	А	а	A	a
Б	б	B	b	Ә	ә	Ä	ä
В	в	V	v	Б	б	B	b
Г	г	G	g	В	в	V	v
Д	д	D	d	Г	г	G	g
Е	е	YE:Başta	ye: Başta	Ғ	ғ	Ğ	ğ
		E:Ortada, sonda	e:Ortada, sonda	Д	д	D	d
Ё	ё	YÁ	yá	Е	е	E	e
Ж	ж	C	c	Ё	ё	YO	yo
З	з	Z	z	Ж	ж	J	j
И	и	I,İ	ı,i	З	з	Z	z
Й	й	Y	y	И	и	IY,İY,İ	ıy,iy,i
К	к	K	k	Й	й	Y	y
Л	л	L	l	К	к	K	k
М	м	M	m	Қ	қ	Ķ	ķ
Н	н	N	n	Л	л	L	l
О	о	Á	á	М	м	M	m
П	п	P	p	Н	н	N	n
Р	р	R	r	Ң	ң	Ñ	ñ
С	с	S	s	О	о	O	o
Т	т	T	t	Ө	ө	Ö	ö
У	у	U,Ü	u,ü	П	п	P	p
Ф	ф	F	f	Р	р	R	r
Х	х	Ḫ	ḫ	С	с	S	s
Ц	ц	TS	ts	Т	т	T	t
Ч	ч	Ç	ç	У	у	UV,ÜV,V	uv,üv,v
Ш	ш	Ş	ş	Ұ	ұ	U	u
Ъ	ъ	Kesme işareti		Ү	ү	Ü	ü
Ь	ь	İnceltme işareti		Ф	ф	F	f
Э	э	E	e	Х	х	H	h
Ю	ю	YU,YÜ	yu,yü	Һ	һ	Ḫ	ḫ
Я	я	YÄ	yä	Ц	ц	TS	ts
Ў	ў	O,Ö	o,ö	Ч	ч	Ç	ç
Қ	қ	Ķ	ķ	Ш	ш	Ş	ş
Ғ	ғ	Ğ	ğ	Щ	щ	ŞÇ	şç
Ҳ	ҳ	H	h	Ы	ы	I	ı
				І	і	İ	i
				Э	э	E	e
				Ю	ю	YU,YÜ	yu,yü
				Я	я	YA	ya

ÖT ve KT'deki bazı seslerin özellikleri:

ÖT

A-a	:A ile E arası
И-и	:K,Ğ sesleri yanında I telaffuz edilir.
O-o	:Geniş A
E-e	:Kapalı E

KT

Ə-ə	:A ile E arası
E-e	:Kapalı E.Kelime başında (ye) gibi telaffuz edilir.
O-o	:O ile U arası
Θ-θ	:Ö ile Ü arası
İ-i	:I ile İ arası

II.METİN

3 [1]ᶜOS̱MĀNLI,ÖZBEK,ḲAZAḲ DİLLERİ ARASINDA
[2] ṢARFÇA MÜNĀSEBET

[3]Baküde toplanacaḳ olan Türkşināslar ḳurultayınıñ ḳarşısında birḳaç[4]mühim vaẓīfeler var.Bunlardan biri Türk uruġları arasında edebī bir dil yaratmaḳ[5]mesᵓelesidir.Bu mesᵓele ḫayliden ḫayli ẕihnimizi işġāl ediyor.Bu mesᵓeleyi esās[6]iᶜtibāriyle herkes arzū ediyor.Çünkü,bir dil eṭrāfında toplananlar ne[7]ḳadar çoḳ olursa,o dilde olan edebiyyāt, maṭbūᶜāt o ḳadar geniş,o[8]ḳadar esāslı olur.Bu bir ḥaḳīḳattir. Bu ḫuṣūṣta düşünceye ve münāḳaşaya yer[9]yoḳtur.Bināen ᶜaleyh, 70-80 milyon ḫalḳ ṭarafından oḳunacaḳ olan bir edebī[10]Türk diliniñ yaratılmasına ḳarşı duran kimse bulunamaz.Bunu herkes yürekten[11]ister.Ancaḳ,burada ẕihnimize bir suāl gelir:

[12]ᶜAcabā Türk uruġları arasında böyle bir dil yaratmaḳ mümkün müdür?Mümkün[13]olduġu taḳdīrde,bu dil tabiᶜī bir dil mi olacaḳ veyāḫūd yapma bir şey mi[14]olur?Suālimizi biraz daha aydınlaştıralım.

[15]Türk dilleriniñ muḫtelif şīveleri arasında öyle bir dil düzeltebilir miyiz[16]ki onu bütün Türk uruġları anlasınlar veyāḫūd düzeltilecek edebī[17]dil bütün Türk uruġlarına yabancı olaraḳ her biri ṭarafından ayrıca[18]öğrenmeğe lüzūm mu olacaḳ?

[19]Eğer meydāna ḳonmaḳ istenilen edebī dil ikinci şekilde olursa,böyle[20]bir şeye girişmek fāidesiz ve maᶜnāsız-dır.Çünkü,böyle olduġu taḳdīrde ḥāżırda[21]mevcūd olan medenī dillerden birini oḳur,öğreniriz.Edebī şeylerimizi o dilde[22] yazabiliriz.Maḥż-ı Türk şīveleri arasında bütün Türkleriñ zaḥmetsiz,meşaḳḳatsiz[23]añlayabileceği edebī bir dil meydāna getirmek mesᵓelesine gelince;bunuñ da[24]mümkün olup olmayacaġını araştırmaġa mecbūruz.

4 [1]Eğer doġrudan böyle bir şey mümkün olursa,ne için buña girişmeyelim?[2]Ġarbda yazılan Türkçe bir es̱erden,şarḳta olan Türkleriñ de istifāde etmesini[3]ne için teᵓmīn etmeyelim? Kāşġarda yazılan bir es̱erden istifāde etmekten Ḳırımda[4]olan Türkleri ne için maḥrūm edelim?Altun Orduda yazılan bir kitābdan[5]Tebrizde yaşayan bir Türk neden maḥrūm ḳalsın?Bu

ḫuṣūṣta düşünmemiz lāzım[6] olan yine mühim bir noḳta var. Henüz taᶜaṣṣub altında ezilmekte olan birçoḳ[7] Türk uruġları var. Onlara maᶜnevī yardımda bulunmaġa mecbūruz. Eğer onlarıñ da[8] añlayabileceği bir dil ḳabūl etmek mümkün olmazsa, böyle bir yardım da mümkün[9] olmayacaḳ. Binaen ᶜaleyh, böyle bir diliñ mümkün olup olmadığını araştıralım.

[10]Bunuñ için şarḳ Türkleri arasında eñ mühimi olan Özbekçe ile[11] Ḳazaḳçanıñ birbirine olan münāsebetini gözden geçireceğiz. ᶜAynı zamānda bunlar[12] ḥaḳḳında īżāḥāt vererken ᶜOṣmānlıca ile olan münāsebetlerini de göstermeğe[13] çalışacaġız. Bugünkü Āzerbaycan matbūᶜātında ḳabūl olunan dil ᶜOṣmānlıcaya[14] pek yaḳın olduġundan, mezkūr iki diliñ ᶜOṣmānlıca ile olan münāsebeti gösterilir[15]ken Āzerbaycan şīvesi ile olan münāsebeti añlaşılacaġı ṭabiᶜīdir. Maᶜa hāzā,[16] Āzerbaycan lehçesinde olan mühim noḳṭaları da ḥaşiye ṣūretinde ḳaydettik. Bu dilleriñ[17] birbiriyle olan münāsebeti añlaşıldıḳtan soñra ḳalan Türk şīveleri ile[18] bunlarıñ da ᶜalāḳası tedḳīḳ edilecek olursa, bütün Türk şīveleri arasında[19] bir edebī dil ortaya ḳonulabilip ḳonulamayacaġı añlaşılır. Böyle bir tedḳīḳ yaptıḳtan[20] soñra, vereceğimiz ḥükmü emīn olaraḳ verebiliriz.

[21]Burada iḫṭārına lüzūm gördüğümüz birḳaç noḳṭa var:

[22]İşbu kitābda mevżūᶜ-ı baḥs ettiğimiz üç lehçe ile pek şıḳı rābıṭası[23] olan diğer birṭaḳım lehçeler de var. Meselā; Türkistān-ı Çīnīde yaşayan Türkleriñ[24] lehçeleri Özbekçeye pek yaḳın olduġu gibi Ḳırġızca, Başḳırtça, Noġayca da[25] Ḳazaḳçaya çoḳ yaḳındır. Keẕālik, Ḳırım lehçesi ḳısmen Noġayca olduġundan[26] Ḳazaḳçaya, ḳısmen de Anadolu şīvesine yaḳın olduġunu ḫāṭıra getirersek mezkūr[27] üç lehçeniñ muḳāyesesinden sāyir birṭaḳım Türk lehçeleriniñ de birbiriyle olan münāsebet ve[28] ḳarābeti ḥaḳḳında ᶜumūmī bir fikir elde etmek mümkün olur.

5 [1]ᶜUmūmī Türk lehçeleri arasında geniş bir ṣūrette muḳāyeseli ṣarf yazılana[2] ḳadar bu üç lehçe arasındaki münāsebeti öğrenmek, ᶜumūmī edebī bir dil ḥaḳḳında[3] vereceğimiz ḳarāra bizi yaḳınlaştıracaġını ümīd ediyorum.

[4]Mezkūr üç lehçe arasındaki münāsebeti tedḳīḳ ederken isim, ṣıfat,[5] żamīr, fiᶜl, edāt arasındaki münāsebeti, yaᶜnī

bunlarıñ her üç lehçedeki müşterek[6] noḳṭalarını göstermeğe çalışacağız.Bināen ʿaleyh,kitāb da beş ḳısma ayrılacaḳ:[7] 1)İsim 2)Ṣıfat 3)Żamīr 4)Fiʿl 5)Edāt.

8 BİRİNCİ ḲISIM

9 İSİM

[10]Maʿlūmumuz olduğu üzre isim,muʿayyen bir şaḫṣı,bir şeyi veyāḫūd bir cinsten[11] olan ġayr-i muʿayyen bir şaḫṣı,bir şeyi bildiren kelimelerdir.Anadolu,Ḳazaḳ[12] ve Özbek lehçelerinde ʿaynı maʿnāya delālet eden müşterek isimler çoḳ olduğu gibi[13] mevziʿī,yaʿnī her lehçeye maḫṣūṣ olan isimler de vardır.Muḥīṭiñ birbirinden[14] ayrı ve uzaḳ olmasından dolayı her muḥīṭe maḫṣūṣ olan şeylerin ismi de[15] ṭabiʿī olaraḳ mevziʿī,ḫuṣūsī bir ḥālde ḳalmıştır.Bu ḥāl yalıñız lehçeler[16] arasında olmayıp ʿaynı lehçeye mensūb ḳavim ve ḳabīle arasında da mevcūddur.Bundan[17] başḳa her ḳavmiñ ḳarışık ve ḳomşulukta yaşadığı milletlerden aldığı isimler de[18] ekṣeriyyetle mevżiʿī,ḫuṣūṣī bir ḥālde ḳalmıştır.Bināen ʿaleyh,ʿaṣırlarca birbirinden[19] uzaḳ yaşayan muḫtelif Türk uruġlarında ġayr-i müşterek,ḫuṣūsī isimler çoğalmıştır.[20] Meṡelā;ʿOṡmānlılarda esāsen Türkçe olan birçoḳ isimler unutularaḳ yerine[21] ʿArabca veyāḫūd Farsça ḳāim olmuştur. Bu ḥāl Özbekler ve Āzerbaycanlılarda da[22] görülmektedir.Ḫāricden alınan isimler,ʿaynı nisbette ve baʿżan bir kelime ʿaynı[23] maʿnāda alınmadığından dilde ayrılıḳ meydāna getirmiştir.

[24]Lehçeleriñ birbirine olan yaḳınlığını muḥāfaża eden Türkçe müşterek ve ʿumūmī[25] kelimelerdir.Dile ḳarışmış olan

6 ecnebī isimler yerine müşterek ve ʿaynı maʿnāda işle[1]tilen kelimeler işletilirse,isimleriñ iḫtilāfından ḥāṣıl olan ayrılıḳ azalacaḳ[2] ve hattā tamāmen ortadan ḳalkacaḳtır.

[3]Bu da ancaḳ muḳāyeseli Türk ḳāmūsu vāsıṭasıyla mümkün olacaḳtır.Bu[4] kitābda müşterek veyāḫūd ḫuṣūsī,mevżiʿī olan kelimeleri lüzūmu ḳadar göstermek[5] mümkün değildir.Dediğimiz gibi bu Türk ḳāmūsunuñ vaẓīfesidir.Biz burada müşterek[6] isimlerden birḳaç nümūne getirmekle iktifā edeceğiz.

[7]Şurasını da söyleyelim ki,bu lehçeler arasında müşterek

olan isimleriñ ṭarz-ı[8] telaffuẓlarında da baᶜżan fark vardır. Bu fark yalıñız sese,binā'en ᶜaleyh ḳulağa ᶜāid[9] olduğundan ᶜumūmī edebī dil mes'elesinde o ḳadar büyük māniᶜa teşkīl edemez.[10] Böylelerininñ ṭarz-ı telaffuẓlarında az çoḳ fedākārlıḳ sāyesinde maṭbūᶜātta birleştirile[11] bileceğini ẓannediyorum.

[12] Şimdi müşterek isimlerden birḳaç nümūne getirelim:

[13] ANADOLU,ÖZBEK,ḲAZAḲ LEHÇELERİNDE MÜŞTEREK OLAN İSİMLER

[14] (Ṭarz-ı telaffuẓlarında farḳlı olan isimler ayrıca yeñi elifbā ile gösterildi.)

[15] ANADOLU	ÖZBEK	ḲAZAḲ
[16] baş	baş	bas*
[17] ayaḳ	ayaḳ	ayaḳ
[18] ḳol	ḳol	ḳol*
[19] göz	göz*	göz*
[20] ḳulaḳ	ḳulaḳ	ḳulaḳ*
[21] burun	burun	murun*
[22] ḳarın	ḳarın	ḳarın
[23] boyun	boyun	moyun*
[24] saç	çaç*	şaş*
[25] at	at	at
[26] ḳoyun	ḳoy*	ḳoy*
[27] sığır,inek	sigir*	siyir*
7 [1] yer	yér*	cér*
[2] su	suv	
[3] topraḳ	turpaḳ	turpaḳ*

[4] İSMİÑ ḤĀLLERİ

[5] Türkçe isimleriñ āḫirine birṭaḳım edāt getirilerek istenilen maᶜnālar elde[6] edilebilir.Bu maᶜnālar baᶜżan terkīb ḥālinde ḥāṣıl olur.Baᶜżan da ismiñ tek[7] ḥālinde āḫirine edāt

* Metinde Latin harfleri ile de verilmiştir.

getirilmek ṣūretiyle elde edilir.Terkīb ḥālinde ḥāṣıl[8]olan maʿnālardan bir ḳısmı tavṣīf māhiyyetinde olur.Meẕelā;ḳırmızı kitāb,büyük[9]adam,küçük ev.Bu şekilde ismiñ āḫirine hiçbir edāt getirilmez.Buña[10]ʿāid maʿlūmāt,yaʿnī böyle terkībde üç lehçe arasındaki münāsebet,ṣıfat baḥẕinde[11]ẕikredilecektir.

[12]Baʿżan iki isim bir yerde veyāḫūd bir isim ile bir ṣıfat birleştirilerek[13]yalıñız bir maʿnā elde edilir.Burada tavṣīf māhiyyeti bulunmaz.Meẕelā;ağaçḳaḳan,[14]ḳırḳayaḳ,Ḥācıkend, Ḳaradeñiz.Buradaki terkībde ṣıfatıñ ifāde ettiği[15]maʿnā maḳṣūd değildir.

[16]Bu iki kelime bir yerde isimdir.Buña mürekkeb isim denilir.Böyle isimler[17]her üç lehçede de mevcūddur.Bunlardan bir ḳısmı müşterektir.Meẕelā;ḳırḳayaḳ[18]her üç şīvede ʿaynı maʿnāda ve ʿaynı şekilde istiʿmāl olunur.

[19]Ne ḳadar müşterek veyāḫūd mevziʿī mürekkeb isim bulunduġunu taʿyīn etmek de ḳāmūsuñ[20]vaẓīfesidir.Baʿżan iki isim bir yere gelir.Ancaḳ aralarında edātlar bulunur.[21]Meẕelā; Aḥmediñ kitābı,ʿAliniñ baġçesi.Baʿżan bir isim ile bir fiʿl bir yere[22]getirilir.Bu ṣūrette de ismiñ āḫirine birṭaḳım edātlar getirilir.Meẕelā;kitābı[23]oḳudum,bāzāra gittim,evde yatıyor.

[24]Baʿżan da ismiñ tek ḥālinde,yaʿnī yanında başḳa hiçbir kelime bulunmadığı ḥālde[25]āḫirine birṭaḳım edātlar getirilir. Meẕelā;kitāblar,kitābcı,kitābçe gibi.

8 [1]Kitābıñ bu ḳısmında ismiñ aldığı böyle ḥālleri gözden geçireceğiz.[2]Böyle ḥāllerde ismiñ her üç lehçedeki müşterek ve ġayr-i müşterek noḳṭalarını[3]göstermeğe çalışacağız.

[4]MÜFRED-CEMʿ

[5]İsm-i cinsler baʿżan tek bir şaḫṣı veyā tek bir şeyi bildirir.Meẕelā;adam,at,[6]ḳoyun,ağaç gibi.Böyle isimlere müfred denilir.Veyāḫūd birden artıḳ şaḫıṣ[7]veyā şeyi bildirir.Meẕelā; adamlar,atlar,aġaçlar,inekler gibi.Böyle isimlere[8]cemʿ denilir.

[9]Müfred bir ismi cemʿ etmek için ismiñ āḫirine edāt getirilir.Bir[10]ismi cemʿ etmek için getirilecek edātın her üç

lehçede müşterek olanı[11] olduğu gibi Ḳazaḳlara maḫṣūṣ olanı da vardır. Bunu baʿżı mis̱āller ile[12] gösterdikten soñra tābiʿ olduğu ḳāʿideyi taʿyīn edelim:

[13] ANADOLU LEHÇESİNDE		ÖZBEKLERDE		ḲAZAḲLARDA	
[14] müfred-cemʿ		müfred-cemʿ		müfred-cemʿ	
[15] baba	babalar	baba	babalar	baba	babalar
[16] géce	géceler	kéçe	kéçeler	kéşe	kéşeler
[17] ḳar	ḳarlar	ḳar	ḳarlar	ḳar	ḳardar
[18] gün	günler	kün	künler	kün	künder

[19] Yuḳarıdaki mis̱āllerde görüldüğü gibi ʿOs̱mānlılar ile Özbeklerde bir ismi[20] cemʿ etmek için, ḳalın hecelilerde āḫirine -lar(لار), ince hecelilerde -ler(لر)[21] getirilir. Ancaḳ, Özbekçede imlāda seslere riʿāyet edildiğinden dolayı " لر " [22] " لەر " şeklinde yazılmağa başlamıştır. ʿOs̱mānlıların eski ṣarflarında " لار " şekli[23] yazıldığı ḥālde, ṣoñ zamānlarda gerek ḳalın hecelilerde ve gerekse ince[24] hecelilerde ancaḳ " لر " şeklinde yazılıyor. Faḳat telaffuẓda " لار " gibi telaffuẓ[25] olunur.

9 [1] Ḳazaḳlara gelince;

[2] Bir ismi cemʿ ḥāline ḳoymaḳ için, ağır hecelileriñ āḫirinde sesli[3] ḥarflerden biri bulunursa -lar(لار) getirilir. İnce hecelileriñ āḫirinde sesli[4] ḥarflerden biri bulunursa -ler (لەر) getirilir. Āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunmayan[5] ağır hecelileriñ nihāyetine -dar(دار), ince hecelileriñ nihāyetine -der(دەر) getirilir.

[6] İḪTĀR-Āzerbaycan lehçesinde de "-dar" edāt-ı cemʿ olaraḳ işletilir.

[7] -2-

[8] İŻĀFET

[9] Bir ismiñ yāḫūd isim yerinde olan bir kelimeniñ ikinci bir isme ḫāṣ[10] olduğunu göstermek veyāḫūd maʿnāsını tamāmlamaḳ için yapılan terkībe iżāfet denilir.

[11]Maᶜnāsı taḫṣīṣ veyā itmām olunan isim veyā kelimeye mużāf, taḫṣīṣ eden[12]isme de mużāfun ileyh denilir.

[13]Mużāfun ileyhiñ yanında bulunan edāta mużāfun ileyh edātı, mużāfıñ yanında bulunan edāta da[14]mużāf edātı denilir.

[15]İżāfeniñ maᶜnā iᶜtibāriyle birçoḳ nevᶜleri olursa da şekil iᶜtibāriyle üç ḳısma[16]ayrılır. Bunu aşağıdaki miṡāller gösterecektir.

[17]Her üç lehçede ᶜumūmī bir ḳāᶜide vardır:

[18]Dāimā mużāfun ileyh evvel, mużāf ṣoñra gelir.

[19]Şimdi ismiñ her üç lehçedeki mużāfun ileyh ḥāllerine ᶜaid miṡāller getirelim:

[20]İSMİÑ MUŻĀFUN İLEYH ḤĀLİ
[21]MİṠĀLLER

[22]ᶜOṢMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[23]at-ıñ	at-nıñ	at-dıñ
[24]baba-nıñ	baba-nıñ	baba-nıñ
[25]ᶜAli-niñ	ᶜAli-niñ	ᶜAli-niñ
[26]uyḳu-nuñ	uyḳu-nıñ	uyḳu-nıñ
[27]géce-niñ	kéçe-niñ	kéşe-niñ

10 [1]İşbu miṡāllerde görüldüğü gibi ᶜOṣmānlıcada mużāfun ileyh olan ismiñ āḫirinde[2]sesli ḥarf bulunmadığı taḳdīrde " ڭ " edātı, sesli ḥarflerden biri bulunduğu taḳdīrde[3]" نڭ " edātı getirilir.

[4]Özbekçede mużāfun ileyhiñ āḫirine dāimā " نڭ " edātı getirilir. Ancaḳ, Özbekçeniñ[5]aṣlı olan Çağataycada " نڭ " yerine çoḳ vaḳit " نی " getirilirdi.

[6]Ḳazaḳçada ise, ismiñ āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunmadığı taḳdīrde[7]" دڭ " edātı, sesli ḥarflerden biri bulunduğu taḳdīrde " نڭ " edātı getirilir. Bu[8]noḳṭada her üç lehçe müşterektir.

[9]İSMİÑ MUŻĀF ḤĀLİ
[10]MİṠĀLLER

[11]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[12]kitābı	kitābı	kitābı
[13]babası	babası	babası
[14]uyḳusu	uyḳusı	uyḳusı
[15]gécesi	kéçesi	késesi
[16]darısı	darısı(tarıġı)	tarısı

[17]Mis̱āllerden de añlaşıldıġı gibi isimleriñ mużāf ḥāllerinde her üç lehçe müşterektir.[18]İsmiñ āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunmadıġı taḳdīrde " ى " edātı,sesli[19] ḥarflerden biri bulunduġu taḳdīrde " سى " edātı getirilir.

[20]İsimleriñ mużāf ḥāllerinde her üç lehçede müşterek bir ḳāᶜide vardır.[21]Mużāf olan ismiñ āḫirinde -ḳ(ق) varsa -ġ(غ)ya,-k(ك) varsa -ğ(گ)ye çevrilir.[22]Mes̱elā;papaḳ-papaġı,turpaḳ-turpaġı,ördek-ördeği,kiyek-kiyeği.[23]ᶜOs̱mānlıcada mużāf olan ismiñ āḫirinde -ç(چ) varsa -c(ج)ye çevrilir. Ammā[24]Özbekçede -ç öz ḥālinde ḳalır.

[25]Mes̱elā;aġaç-aġacı(ᶜOs̱mānlıca)*

[26]Yaġaç-yaġaçı(Özbekçe)

[27]Ḳazaḳçada -ç(چ),-ş(ش) telaffuẓ olunur.Mes̱elā; aġaş-aġaşı.

[28]*İḪTĀR-Mużāf olan kelime bir heceli olduġu taḳdīrde bu ḥarfleriñ[29]hiç birisi değişmez.

11 [1]Ṣu=Suv kelimesi ᶜOs̱mānlıca mużāfun ileyh ḥālinde "ṣuyuñ",mużāf ḥālinde[2]"ṣuyu" şeklinde telaffuẓ olunur.Ammā Ḳazaḳça ve Özbekçede "suvnıñ,suvı" ḥālinde ḳalır.

[4]İŻĀFENİÑ İKİNCİ ŞEKLİ

[5]Baᶜżan mużāfun ileyh olan ismiñ āḫirinde edāt bulunmaz.Bu ḥāl her üç[6]lehçede müşterektir.

[7]Mes̱elā;at ayaġı,ḳoyun(ḳoy) derisi,alma aġacı,Çārcū ḳavunu,[8]Keşmir şalı.

[9]Bu şekildeki iżāfeniñ muḫtelif vaẓīfeleri vardır.Buña ᶜāid tafṣīlāt[10]bu kitābıñ vāẓīfesi ḫāricindedir.

[11]İZĀFENİÑ ÜÇÜNCÜ ŞEKLİ

[12]Baᶜżan mużāf ve mużāfun ileyh olan isimleriñ her ikisinde de edāt bulunmaz.[13]Bu ḳāᶜide her üç lehçede müşterektir.

[14]Meselā;ḳuyruḳ yaġ,ipek destmāl,gümüş ḳaşıḳ,demir (témür) ḳazıḳ[15]ve ilh...

[16]Bu şekildeki iżāfeniñ maᶜnā iᶜtibāriyle muhtelif vazīfeleri vardır.Bu da[17]işbu kitābıñ vazīfesinden hāricdir.

[18]-3-

[19]İSİMLERİÑ MÜTEMMİM ḤĀLLERİ

[20]İsimler,fiᶜliñ yanında bulundukları vaḳit muhtelif ṣūrette fiᶜliñ maᶜnāsını[21]tamāmlar.Eğer isim,fiᶜli meydāna getiren şahıṣ veyā şeyiñ ismi olursa[22]fāᶜil nāmını alır.

[23]Meselā;"Aḥmed kitābı oḳudu" cümlesinde oḳumaḳ işini meydāna getiren[24]Aḥmed olduġundan "Aḥmed" fāᶜil olur.Ammā "kitāb" kelimesi cümleniñ maᶜnāsını[25]tamāmlıyor.Burada kitābıñ āhirinde (ی) edātı vardır.İşte bu[1]ṣūretle āhirine birṭaḳım edātlar alaraḳ cümleniñ maᶜnāsını tamāmlayan isimlere[2] mütemmim veyāhūd mefᶜūl nāmı verilir.Fāᶜil olan isimler, āhirine hiçbir[3]edāt almadıḳlarından her üç lehçede de ᶜaynı ḥālde ḳalır.Ammā mütemmimler āhirine[4]birṭaḳım edātlar aldıġından muhtelif lehçelerde ᶜaynı ḥālde bulundukları ḥālde[5] bile birṭaḳım değişiklikleri olur.Bināen ᶜaleyh,aşağıda bunlarıñ her lehçe arasındaki[6]müşterek ve muhtelif noḳṭalarını göstereceğiz.Mütemmim veyāhūd mefᶜūlleri sırasıyla[7]aşaġıda göstereceğiz.

[8]-A-

[9]İSİMLERİÑ MEFᶜŪLÜN BİH ḤĀLİ

[10]Fiᶜliñ teᵓsīri olan şahsı veyā şeyi veyāhūd fiᶜliñ eseri üzerinde[11]vāḳiᶜ olan şahıṣ veyā şeyi gösteren kelimelere mefᶜulün bih denilir.[12]Meselā;"Aḥmed ḳalemi ḳırdı" cümlesinde

"ḳırmaḳ(sındırmaḳ)" işiniñ teʾs̱īri ḳalem[13]üzerinde olmuştur. [14]"Aḥmed kitābı oḳudu" cümlesinde,"oḳumaḳ" işi kitāb üzerinde vāḳiʿ olmuş.[15]Bināen ʿaleyh,ḳalem ve kitāb isimleri mefʿūlün bihtir.Bunlar cümleniñ maʿnāsını[16]tamāmlıyorlar. [17]"Neyi" suāline cevāb oluyorlar.

[18]"Aḥmed Reşīdi gördü" cümlesindeki "Reşīdi" kelimesi, görmek işiniñ[19]kendi üzerinde vāḳiʿ olduğunu gösteriyor.[20] "Kimi" suāline cevāb oluyor.Bināen ʿaleyh,mefʿūlün bihi şu ṣūretle taʿrīf edebiliriz.[21]Mefʿūlün bih,cümle arasında "kimi" veyāḫūd "neyi" suāline cevāb olan[22]isimlerdir.

[23]Şimdi isimleriñ mefʿūlün bih ḥālindeki müşterek ve muḫtelif noḳṭalarını göstermek[24]için mis̱āller getirelim.

13 [1]İsimleriñ mefʿūlün bih ḥāline ʿāid[2]mis̱āller:

[3]ʿOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[4]kitābı	kitābnı	kitābdı
[5]babayı	babanı	babanı
[6]kişiyi	kişini	kisini
[7]ḳomşuyu	ḳoşnunı	ḳonsunı
[8]avı	avnı	avdı

[9]Mis̱āllerde görüldüğü üzre isimleriñ mefʿūlün bih ḥāllerinde Özbekçede āḫirine[10]dāimā نى gelir. ʿOs̱mānlıcada āḫirinde ḥurūf-ı imlā olmadığı taḳdīrde ى gelir.[11] Ḥurūf-ı imlā bulunduğu taḳdīrde يى gelir.Ḳazaḳçada ise, āḫirinde ḥurūf-ı imlā[12]bulunmadığı taḳdīrde veyāḫūd yarı sesli ḥarf bulunduğu taḳdīrde دى gelir.[13]Ḥurūf-ı imlā bulunduğu taḳdīrde نى gelir.

[14]-B-

[15]İSİMLERİÑ MEFʿŪLÜN ʿANH ḤĀLİ

[16]Mefʿūlün ʿanh,fiʿliñ kimden,neden,nereden başlandığı veyāḫūd neşʾet ettiğini[17]gösteren mütemmimlerdir.

[18]Mes̱elā;"Aḥmed mektebden geldi" cümlesinde,"mektebden" kelimesi,"gelmek" fiʿliniñ[19]mektebden başlandığını gösteren

bir mütemmimdir.Buña mefʿūlün ʿanh denilir.

[20]MİS̱ĀL

[21]ʿOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[22]aġa-dan	aġa-dan	aġa-dan
[23]mekteb-den	mekteb-den	mekteb-den

[24]İşbu mis̱āllerde görüldüğü üzre isimleriñ mefʿūlün ʿanh ḥāllerindeki ḳāʿide[25]her üç lehçede müşterektir.Ḳalın hecelilerde ismiñ āḫirine -dan,ince hecelilerde[26]-den getirilir.

14 [1]Ancaḳ,ʿOs̱mānlılarda gerek ḳalın hecelilerde ve gerekse ince hecelilerde " دن "[2]şeklinde yazılır.Faḳat,-dan,-den şeklinde telaffuẓ olunur.

[3]Ḳazaḳçada baʿżan -dan yerine -nan,-den yerine -nen istiʿmāl olunur.

[4]-C-

[5]İSİMLERİÑ MEFʿŪLÜN FĪH ḤĀLİ

[6]Mefʿūlün fīh,bir işiñ kimde,nede,nerede meydāna geldiğini gösteren mütemmimlerdir.[7]Mes̱elā;"ʿAli mektebde oḳudu" cümlesinde,"mektebde" kelimesi "oḳumaḳ" işiniñ[8]meydāna geldiği yeri gösterir.Bināen ʿaleyh mefʿūlün fīhtir.

[9]Bir ismi mefʿūlün fīh ḥāline ḳoymaḳ için āḫirine -da, -de(ده) getirilir.Ancaḳ,Ḳazaḳlar ile[10]Özbeklerde ḳalın hecelilerde işbu " ده "," دا " şeklinde yazılır.

[11]-Ç-

[12]İSİMLERİÑ MEFʿŪLÜN İLEYH ḤĀLİ

[13]Mefʿūlün ileyh,bir fiʿliñ istiḳāmetini,gideceği ciheti gösteren mütemmimlerdir.[14]Mes̱elā;"Reşīd mektebe gitti" cümlesinde,"mektebe" ismi "gitmek" fiʿliniñ istiḳāmetini[15] gösterir.Bināen ʿaleyh mefʿūlün ileyhtir.

[16]Bu ḥāliñ her üç lehçedeki şekillerini mis̱āller ile

gösterelim:

[17]MİSĀL

[18]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[19]mala	malġa-malga	malġa
[20]kişiye	kişige	kisige
[21]oraġa*	oraḳḳa	oraḳḳa
[22]daġa	taḳḳa	tavġa
[23]	uruḳḳa	uruḳḳa

[24]*İḪTĀR-Mefᶜūlün ileyh olan ismiñ āḫirindeki -ḳ,-ġ'ya; -k,-ğ'ye;-ç,-c'ye çevrilir.

15 [1]İşbu misāllerden de añlaşıldığı gibi,isimleriñ mefᶜūlün ileyh ḥāllerinde üç lehçe[2]arasında az çoḳ farḳ vardır. [3]ᶜOsmānlıcada ismiñ āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunmadığı taḳdīrde[4]āḫirine ه edātı,sesli ḥarflerden biri bulunduğu ḥālde يه edātı getirilir.[5]Özbekçede heceniñ ḳalın ve inceliğine göre -ġa,-ga(گا),-ge edātlarından biri [6]getirilir.Ancaḳ,ismiñ āḫirinde -ḳ,-ġ ḥarflerinden biri bulunursa mezkūr[7]edātlar yerine -ḳa(قا),-ḳa(قه) edātlarından biri gelir.İsmiñ āḫirinde -k,-t harflerinden biri [8]bulunursa edāt olan -ga(گا),-ge(گه);-ka(کا),-ke (که)**tarzında,yaᶜnī kāf-ı[9]ᶜArabī sesli telaffuẓ olunur.

[10]Ḳazaḳçada isimleriñ mefᶜūlün ileyh ḥālleri Özbekçe ile birdir.Yalnız Ḳazaḳçada[11]-ga گا) edātına teṣādüf edemedik.

[12]BİR MÜLĀḤAẒA:Ḳazaḳça ile Özbekçede olan -ġa,-ga,-ge, -ke,-ka(قا),-ka(قه) edātları[13]lisān inceldikçe ġāib olaraḳ yerinde ا,ه,يا,يه edātları ḳalacağı ẓannolunur.

[14]-D-

[15]İSİMLERİÑ MEFᶜŪLÜN MAᶜA ḤĀLİ

[16]Bir fiᶜliñ fāᶜili o işi işlediği zamān başḳasıyla bir yerde müşterek ṣūrette[17]işlediğini,o işi müşterek ṣūrette meydāna getirdiğini gösteren mütemmimlere[18]mefᶜūlün maᶜa

** Metinde Latin ile de verilmiştir.

denilir.

[19]Mes̱elā;"Aḥmed ᶜAli ile mektebe gitti" cümlesinde "ᶜAli ile" kelimesi Aḥmediñ mektebe[20]gitmek işini ᶜAli ile bir yerde yaptığını bildirir.Bināen ᶜaleyh mefᶜūlün maᶜadır.

[21]MİS̱ĀL

[22]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[23]ᶜAli ile	ᶜAli ile-bilen	ᶜAli bilen-menen
[24]Cumā ile	Cumā ile-bilen	Cumā bilen-menen
[25]Refīḳa ile	Refīḳa ile-bilen	Refīḳa bilen-menen
[26]Aḥmedle	Aḥmed ile-bilen	Aḥmed bilen-menen

16 [1]Yuḳarıdaki mis̱āllerden de añlaşıldığı gibi,bir ismi mefᶜūlün maᶜa ḥāline[2]ḳoymaḳ için,ᶜOs̱mānlıcada āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunan isimlere "ile"[3]edātı,sesli ḥarflerden biri bulunmayan isimlere -la,-le veyāḫūd "ile" edātı getirilir. [4]Özbeklerde "ile" veyāḫūd "bilen" edātlarından biri getirilir.[5]Ḳazaḳlarda ise,"bilen" veyāḫūd "menen" edātlarından biri getirilir.

[6]-E-

[7]İSİMLERİÑ MEFᶜŪLÜN LEH ḤĀLİ

[8]Bir fiᶜliñ sebeb ve ᶜilletini gösteren kelime veyāḫūd mütemmimlere mefᶜūlün leh denilir.[9]Mes̱elā;"Bu kitābı ᶜAli için aldım" cümlesinde "ᶜAli için" kelimesi,almak[10]fiᶜliniñ sebebini bildirir.Bināen ᶜaleyh mefᶜūlün lehtir.Mefᶜūlün leh ḥāli her üç lehçede[11]müşterektir.Ancaḳ,ᶜOs̱mānlıcada "içün,için" şekillerinde Özbeklerde "üçün"[12]şeklinde,Ḳazaḳlarda çok vaḳit -ç,-ş gibi telaffuẓ olunduğundan "üşün"[13]ṭarzında yazılır.

[14]-4-

[15]İSİMLERİÑ ĀḪİRİNE MUḪTELİF EDĀTLAR GELDİĞİ ḤĀLLER

[16]Şimdiye ḳadar gösterdiğimiz ismiñ ḥālleri,ismiñ isim ile veyāḫūd fiᶜl[17]ile bir yerde bulunduğu zamān aldığı

şekillerdir.Bundan sonra isimlerin tek[18]hallerinde bir terkibde bulunmadığı surette aldığı halleri göstereceğiz.[19]Daha doğrusu şimdiye kadar gördüğümüz hallerin içinde cem' halinde bulunan [20]isimlerden başkası ancak mütemmim olabilirler.Mücerred veya fa'il ve mübteda olamazlar.[21]Bundan sonra gösterilecek halde bulunan isimler mücerred halinde bulunurlar.[22]Binaen 'aleyh fa'il veya mübteda olabilirler.

[23]Şurasını da söyleyelim ki şimdi göstereceğim bahis zahiren edat bahsi[24]gibi görünürse de isim bahsiyle pek sıkı 'alakadar olduğundan bunlar hakkında[25]isim kısmında tafsilat vermeğe lüzum görüldü.

17 [1]Türk dilinde isimlerin ahirine muhtelif edatlar getirilerek asıl ma'nasına uygun[2]başka bir ma'na elde edilebilir.Bunların 'Osmanlıca,Özbekçe,Kazakçadaki müşterek[3]ve muhtelif mevki'lerini gözden geçirelim:

[4]1)-ÇI,-Çİ:Bu edat 'Osmanlılarda جی suretinde telaffuz olunur.Özbekler,[5]Kazaklarda چی suretinde telaffuz olunur.

[6]'OSMANLILARDA	ÖZBEKLERDE	KAZAKLARDA
[7]balıkcı	balıkçı*	balıkçı

[8]İHTAR:Azerbaycanda da چی suretinde telaffuz olunur.

[9]2)-LIK,-LİK:Bu edat 'Osmanlılar ile Özbeklerde müşterektir.[10]Kazaklarda ise,-lık,-lik'ten başka "-dık,-dik, -tık,-tik" edatları da vardır.[11]Bu edatların göreceği vazife, ifa ettiği ma'na her üç şivede birdir.[12]Yalınız Kazaklarda olan "-dık,-dik,-tık,-tik" edatları,kelimenin ahirindeki[13]harf ve hecelere göre muhtelif kelimelerin ahirine getirilir.Bunu misaller ile[14]biraz izah edelim:

[15]'OSMANLICA	ÖZBEKÇE	KAZAKÇA
[16]arkalık	arkalık	arkalık
[17]terlik	térlik	térlik
[18] —	burunlik	murundık

[19]āzādlıḳ	āzādlıḳ	āzāttıḳ*
[20]eyerlik	égerlik	égerdik
[21]		örkeçtik

[22]*Āzād edilmek için lāzım olan vāsıṭa hediye.Eski mekteblerde bir kitābı[23]bitirip ikinci kitāba geçildiği zamān muᶜallime hediye getirilirdi.O gün bütün şā[24]kirdler dersten āzād edilirdi.

[25]Buradaki "-lıḳ,-lik,-dıḳ,-dik,-tıḳ,-tik" edātları, lāḥiḳ olduğu[26]isimleriñ vāsıṭa ve ālet olduğunu gösterir.Her üç şīvede ᶜaynı vazīfeyi[27]īfā eder.Burada gördüğümüz gibi, Ḳazaḳlar āhenk ḳāᶜidesine daha ziyāde riᶜāyetkār,[28]edāt iᶜtibāriyle ᶜOsmānlıca ile Özbekçeden daha zengīndir.

18 [1]BAŞḲA BİR MİS̱ĀL

[2]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[3]aylıḳ	aylıḳ	aylıḳ
[4]günlük	künlik	kündik
[5]gömleklik	köyneklik*	köynektik
[6]		oḳtıḳ

[7]*Köyneklik Āzerbaycanda da ᶜaynı ṣūrette telaffuẓ olunur.

[8]Bu mis̱āllerdeki " لق , لك , دك , تك , تق " edātları, lāḥiḳ olduğu isim[9]leriñ miḳyās ve miᶜyār olduğunu gösteriyor. Her üç şīvedeki vazīfesi[10]ᶜaynıdır.

[11]YİNE BİR MİS̱ĀL

[12]babalıḳ		babalıḳ
[13]atalıḳ	atalıḳ	atalıḳ
[14]ağalıḳ	ağalıḳ	ağalıḳ

[15]Bu mis̱āllerde meẕkūr edātlar,bir şeyiñ diğer bir şeyiñ yerine ḳāim olduğunu[16]gösteriyor.Ḳazaḳçada kelimeniñ ṣoñ ḥarfine ve hecelere göre دق , دك ,[17] لك , تك edātları da işletiliyor.

[18]Hülāṣā,isimleriñ āḫirine gelen لق , لك edātları her üç uruġda ᶜaynı[19]vaẓīfeyi īfā ediyor.Ancaḳ,Ḳazaḳlarda, heceye göre دق , دك , نق , نك şekil[20]lerini alıyor.

[21]3)-ÇILIḲ,-ÇİLİK

[22]Bu iki kelimeniñ her üç uruġda müşterek maᶜnāsı ve vaẓīfesi olduġu gibi,[23]Özbekler ile Ḳazaḳlarda ayrıca da vaẓīfesi vardır.Meselā;"balıḳçılıḳ,ekinçilik"[24]her üç şīvede ṣanᶜat maᶜnāsını ifāde eder.Ammā Ḳazaḳ ve Özbeklerde, "ataçılıḳ,[25]anaçılıḳ,yigitçilik,cigitçilik,Ḳazaḳçılıḳ, Özbekçilik" kelimelerinde olduġu gibi,[26]liyāḳat ve münāsebet maᶜnāsını ifāde eder.

19 [1]4)-ÇIL,-ÇİL

[2]Bu edāt Ḳazaḳlara maḫṣūṣ olup istek,muḥabbet maᶜnālarını ifāde eder.

[3]MİSĀL

[4]uyḳuçıl=uyḳuyu seven,uyḳuyu isteyen.
[5]Ḳazaḳçıl=Ḳazaġı seven,Ḳazaġı isteyen.

[6]5)ÇIḲ,-ÇİK,-CIḲ,-CİK,-ÇA,-ÇE,-CAĠIZ,-CEĞİZ

[7]Bu edātlardan "-caġız*,-ceğiz" ᶜOsmānlılara maḫṣūṣtur. "-çıḳ,-çik" Ḳazaḳlar ile[8]ᶜOsmānlılarda müştereken işletilir. Ancaḳ,ᶜOsmānlılarda جق , جك ;Ḳazaḳlarda ise[9] چق , چك şeklinde telaffuẓ olunur.

[10]*-caġız Āzerbaycanda da işletilir.

[11]"-ça,-çe" her üçünde de işletilir.Ancaḳ,ᶜOsmānlılarda جه ṣūretinde,Özbekler[12]ile Ḳazaḳlarda چا , چه şekillerinde telaffuẓ olunur.Vaẓīfeleri her üçünde de ᶜaynı şeydir.Taṣġīr[13] ifāde eder.**

[14]**"-ça,-çe" Āzerbaycanda da işletilir.

[15] Ḳazaḳlarda yuḳarıda gösterilen edātlardan başḳa "-çaḳ,

-ḳan,-ḳay" edāt[16]ları da taṣġīr için istiᶜmāl olunur.

[17]MİS̱ĀL

[18]ḳulun-ḳulunçaḳ*,bota-botaḳan,bala-balaḳay.
[19]*Ḳulunçaḳ Āzerbaycanda da vardır.

[20]6)-ḲOY,-ĠOY,-KÖY,-GÖY,-KÜ

[21]Bu edātlar,bir fikri taḥvīl ve terdīd için istiᶜmāl olunur.Özbekler[22]ile Ḳazaḳlara maḫṣūṣtur.Ancaḳ,Özbeklerde yalıñız"-kü" şeklinde,Ḳazaḳlarda[23]hecelerin̄ keyfiyyetine göre "-ḳoy,-ġoy,-köy,-göy" şekillerinde istiᶜmāl olunur.

[24]MİS̱ĀL

[25]"Bu söz calanġoy,col bataḳḳoy"/ḲAZAḲÇA
[26]"Bilesiz kü,kitāb kü,oġlum kü"/ÖZBEKÇE

20 [1]7)-Kİ

[2]Bu edāt ᶜOs̱mānlıcadaki mülk żamīri olup nisbet ve mülkiyet ifāde eden[3]bir edāttır.Ancaḳ,Özbek ve Ḳazaḳlarda ismin̄ mużāfun ileyh ḥālindeki telaffuẓu[4] ᶜOs̱mānlıcadaki telaffuẓundan biraz farḳlıdır.

[5]MİS̱ĀL

[6]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[7]Şerīfin̄ki	Şerīfniki	Şerīfdiki
[8]kişinin̄ki*	kişiniki	kisiniki

[9]*Āzerbaycanda da ᶜOs̱mānlıca gibidir.
[10]Özbekçe ile Ḳazaḳçadaki şekil,aṣıl kelimeyi ḳāᶜideye muvāfıḳ telaffuẓ[11]etmemekten ileri gelmiştir.Çünkü,Özbekçe ile Ḳazaḳçanın̄ ḳāᶜidesine göre[12]şu aşaġıdaki ṣūrette telaffuẓ edilmeliydi.

[13]ÖZBEKÇE ḲAZAḲÇA

[14]Şerīfniñki Şerīfdiñki
[15]kişiniñki kisiniñki

[16]Bināen ᶜaleyh,"-ki" żamīr-i mülkīsiniñ her üç şīvedeki vaẓīfesi birdir.

[17]8)-LI,-Lİ,-DI,-Dİ,-TI,-Tİ,-LİK

[18]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[19]māllı	māllik/-lıḳ/-lı	māldı
[20]balalı	balalik/-lıḳ	balalı
[21]otlu	otlik	ottı*
[22]ayaḳlı	ayaḳlıḳ	ayaḳtı
[23]uyḳulu	uyḳulıḳ	uyḳulı

[24]*Bu şekil Āzerbaycan lehçesinde de işletilir.

[25]İşbu mis̱āllerden añlaşıldığına göre, لى edātı baᶜżı yerlerde ᶜOs̱mānlılar ile[26]Ḳazaḳlar ve Özbeklerde müşterek ṣūrette ve ᶜaynı vaẓīfede ḳullanılıyor.Faḳat,[27]Ḳazaḳlarda āhenge daha ziyāde diḳḳat olunduğundan ḥarfleriñ sesine göre دى , تى şekillerini alıyor.

21 [1]Özbeklere gelince;eks̱eriyā لى yerine لك ḳullanmışlar.[2] Ancaḳ, لك o ḳadar ḫafīf telaffuẓ olunuyor ki,işitilirken لى den pek az[3]farḳ olunuyor.Kelimeniñ āḫiri ḳalın ḥarf olanda لق şeklini alıyor.Her[4]üç şuᶜbede de ṣāḥib olmaḳ,mālik olmaḳ maᶜnāsını ifāde ediyor.

[5]9)-SIZ,-SİZ

[6]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[7]mālsız	mālsız	mālsız
[8]cānsız	cānsız	cānsız

[9] سز edātı,her üç şuᶜbede müşterek olup nefy edātıdır. Dāḫil olduğu[10]ismiñ diğer bir ẕātta olmadığını gösterir.

[11]10)-LAŞ,-LAS,-LES,-DAŞ,-DAS,-DES,-TAS,-TES

[12]İşbu edātlar şirket ifāde eder.Bunlardan"-daş"edātı ᶜOsmānlılar ile[13]Özbekler arasında müştereken ve ᶜaynı maᶜnāda istiᶜmāl olunur."-laş"edātı ise[14]yalıñız Özbeklerde istiᶜmāl olunur.Ḳazaḳlarda ise,kelimeniñ āḫirinde bulunan[15]ḥarfleriñ ṭabīᶜatine göre"-las,-les,-das,-des"şekillerini alır.

[16]MİṢĀL

[17]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	KAZAKÇA
[18]yoldaş	yoldaş	coldas=yoldaş
[19]adaş*	atdaş	adas
20	atalaş	atalas
21		cérles
22		ḳoduḳtas
23		kevildes

[24]*Āzerbaycanca da böyledir.

[25]Bizim telaffuẓumuzda -ş sesini bildiren ḥarfler, Ḳazaḳlarda çoḳ yerde -s[26]olur,-y ḥarfi -c olur.

[27]Mes̱elā;aş-as;baş-bas...

[28] yoḳ-coḳ,yér-cér...

22 [1]11)EKE*,ÈKE

[2]Özbekler ile Ḳazaḳlarda ḥürmeti göstermek için isimleriñ āḫirine bu kelimeler[3]getirilir.Bunlar esāsen ᶜaynı kelimeler olduğu ḥālde Özbeklerde eke,Ḳazaḳlarda[4]éke şeklinde telaffuẓ olunur. ᶜOsmānlılar ile Āzerbaycanlılarda bu kelimeleriñ ḳarşılığı[5]"efendi" kelimesidir.Ḳazaḳlar ile Özbeklerde "ağa" kelimesi de var.Büyük[6]ḳardeş maᶜnāsını ifāde eder.Ẕāten "éke"ile"eke"de ağa kelimesiniñ başḳa[7]bir ṭarzda telaffuẓundan ᶜibārettir.

[8]Ḳazaḳlarda éke kelimesi ism-i ḫāṣların āḫirine gelirse ism-i ḫāṣ iḫtiṣār[9]olunaraḳ da söylenir.

[10]Mes̱elā;İsmāᶜīl éke yerine"İs-éke",İbrāhīm éke yerine "İb-éke" de[11]denilir.Baᶜżan yalıñız -y ḥarfi éke kelimesiniñ yerini tutar.Atay,apay[12]ağay gibi.

[13]*"Eke" kelimesi Āzerbaycanda ᶜumūmiyyetle büyük maᶜnāsında "yeke" şekline girmiştir.

[14]Ḳazaḳçada yaşı küçük olanlara ḳarşı sevgi ve muḥabbeti göstermek için[15]ismiñ āḫirine "-cān,-ān,-mān,-ç" lafıẓları getirilir.

[16]Mes̱elā;"Nūr Muḥammed=Nūrmān,Ér Muḥammed=Ércān, Ḳus Muḥammed=Ḳusān,[17]Cumā ᶜAli=Cumāç.

[18]Yuḳarıdaki lafıẓlardan yalıñız"cān" kelimesi Āzeriler ve Özbeklerde de işletilir.[19]Mes̱elā;"ᶜAlicān,Kerīmcān,Toḫtacān."

[20]12)-ÇAÑ,-ÇEÑ

[21]Ḳazaḳçada bu iki lafıẓ isimleriñ āḫirine getirilir. Bunlar,dāḫil olduğu ismiñ[22]başḳa bir şeye münāsib ve yaḳışıḳlı olduğunu bildirir.

[23]Mes̱elā;"Aḥmed çapançañ,ᶜAli köynekçeñ=Aḥmede çapan yaḳışır,ᶜAliye gömlek yaḳışır" maᶜnāsını ifāde eder.

[25]Bu lafıẓlar baᶜżan sebeb,tekrār,ḳābiliyyet maᶜnālarını da ifāde eder.[26]Mes̱elā;"açuvçañ=açıḳ sebebli,térçeñ=téz téz terleyen,kérçeñ=[27]geri ḳabūl eden" maᶜnālarındadır.

[28]Bu lafıẓlar;Özbekçede,nefyi ifāde eden سز maᶜnāsında ḳullanılır.

23 [1]Mes̱elā;"köynekçeñ=gömleksiz,iştançañ=donsuz*" gibi.

[2]*Āzerbaycanda -çaḳ,-çek şeklinde ᶜaynı maᶜnāyı ifāde eder.[3]Mis̱āl;"tumançaḳ,köynekçek."

[4]13)-LA,-LE,-DA,-DE,-TA,-TE

[5]Bu edātlar,isim ve ṣıfatlardan maṣdar ve fiᶜl teşkīl etmek için işletilir.Bunlardan[6]-la,-le Ḳazaḳlar,Özbekler ve ᶜOs̱mānlılar arasında müşterektir.Ancaḳ,Ḳazaḳlarda[7]kelimeleriñ āḫirindeki ḥarflere göre -da,-de,-ta,-te şeklinde de istiᶜmāl olunur.

[8]MİS̱ĀL

[9]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA

[10]ḳaralamaḳ	ḳaralamaḳ	ḳaralamaḳ
[11]gécelemek	kéçelemek	késelemek
[12]tuzlamaḳ	tuzlamaḳ	tuzdamaḳ
[13]dişlemek	tişlemek,çişlemek	tistemek
[14]gözlemek	közlemek	közdemek
[15]otlamaḳ	otlamaḳ	ottamaḳ*

[16]*Āzerbaycanda da ʿaynı şekildedir.

[17]14)-ġAR,-KER,-ḲAR

[18]Bu edātlar,bir isminñ āḫirine getirilerek fiʿl ḥāline ḳonulur.Bir şeyi[19]üzerinde bulundurmaḳ veyāḫūd bir ḥālde bulunmaḳ maʿnāsını ifāde eder.Ḳazaḳlara maḫṣūṣtur.

[20]Miṣāl;"añġarmaḳ=añ-ġarmaḳ=aḳılda bulundurmaḳ".

[21]Añ= Aḳıl

[22]Basḳarmaḳ=bas*ḳarmaḳ=Bir işiñ başında bulunmaḳ.

[23]*Bas=Baş.

[24]İskermek=İs*-kermek=Bir işi bir fikirde bulundurmaḳ.

[25]*İs=Fikir,ḥāfıẓa, aḳıl.

[26]15)-SIN,-SİN*

[27]Bu da Ḳazaḳlara maḫṣūṣtur.Bir isme dāḫil olaraḳ fiʿl ḥāline ḳoyur.Bir[28]şeyi ikinci şeyiñ ḥālinde,ṣıfatında olmasını ifāde eder.

[29]*Bu edāt ʿOsmānlılarda "ġaribsemek" kelimesinde ḳalmıştır.

24 [1]Adamsınmak=Adam ṣıfatında olmaḳ.

[2]Cigitsinmek=Yiğit ṣıfatında olmaḳ.

[3]16)-ÇILA,-ÇİLE,-ÇALA,-ÇELE

[4]Bu lafızlar Özbekler ile Ḳazaḳlar arasında müşterektir. Bir isme dāḫil[5]olaraḳ fiʿl ḥāline ḳoyur.Bir işi başḳa bir şaḫsıñ veyā milletiñ ṭarzında[6]yapmayı gösterir.Ḳazaḳlarda

-çile,-çıla şeklinde,Özbeklerde -çele,-çala[7]şeklinde isti^cmāl olunur.

[8]MİS̱ĀL

[9] ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[10]Ḳazaḳçalamaḳ	Ḳazaḳçılamaḳ
[11]Özbekçelemek	Özbekçilemek

[12]Ḳazaḳ ṭarzında,Özbek ṭarzında işlemek veyāhūd söylemek ma^cnālarındadır.[13] چه , چه edātları isme dāhil olaraḳ ṣıfat ḥāline ḳoyur.Ancaḳ Özbeklerde[14] چه ; ^cOs̱mānlılarda چه ;Ḳazaḳçada ise شه ṣūretinde telaffuẓ olunur.[15]Her üç şīvede vaẓīfesi birdir.Nisbet ifāde eder.

[16]^cOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[17]Türkce	Türkçe	Türkşe=Türkce
[18]Rusca	Rusça	Rusşa

[19]17)-GER(گر),-GER(گەر)

[20]Bu edāt esāsen Farsça olup ^cOs̱mānlılar,Āzerīler, Özbekler,Ḳazaḳlar ṭarafından[21]^caynı ma^cnāda olaraḳ ḳabūl olunmuştur.Ẕātıñ işbu edāt dāhil olan ismiñ[22]gösterdiği mefhūm ile meşġūl olduġunu gösterir.

[23]Meselā;sevdā-sevdāger(سوداگر)=(سوداگەر), ahenger(آهنگەر, آهنگر).

25 [1]18)TEK,DEK,DEK,DAY,DEY

[2]Bunlar teşbīh edātıdır.^cOs̱mānlılar ile Āzerbaycanlılarda eskiden "tek" işle[3]tilmiş.Özbeklerde ise bu edāt "dek,dék" şekillerinde,Ḳazaḳlarda[4]"day,dey" isti^cmāl olunmuştur.

[5]Adam tek(^cOs̱mānlı,Āzerbaycan şīvesinde)
[6]Adam dek,dék(Özbek şīvesinde)
[7]Adam day(Ḳazaḳ şīvesinde)
[8]Ayine dek(^cOs̱mānlı,Āzerī)

[9]Āyīne dek,dék(Özbek)
[10]Āyīne dey(Kazak)
[11]ᶜOsmānlılarda ḥāl-i ḥāżırda "gibi" işletilir. Özbekler de bunu ḳabūl etmiş gibidir.[12]Āzerīlerde "kimi" şeklinde telaffuẓ olunur.

[13]19)-DEGİ,-ĠI

[14]Bu edātlar ᶜOsmānlıca,Āzerīce,Özbekçe,Ḳazaḳça arasında müşterek olup[15]ᶜaynı vaẓīfeyi īfā eder.Mefᶜūlün bih ḥālinde olan isimleriñ āḫirine gelerek ṣıfat[16]ḥāline ḳoyur. Ḥaḳīḳat kelimelerde her üç şīvede de -ki şeklinde,ḳalın kelime[17]lerde yalıñız Ḳazaḳlarda -ġı şeklinde ḳullanılır.

[18] OSMANLICA	ÖZBEKÇE	KAZAKÇA
[19]evdeki	üydegi	üydeki
[20]bāzārdaki	bāzārdagi	bāzārdaġı

[21]İKİNCİ ḲISIM

[22]ṢIFAT

[23]Bir ismiñ ḥālini,naṣıl olduġunu gösteren veyāḫūd bir ismi herḥangi[24]bir ṣūretle taᶜyīn eden kelimelere ṣıfat denilir.

26 [1]Meselā;"savuḳ ṣu" terkībinde,"savuḳ" kelimesi,ṣuyuñ ḥālini gösterdiğinden[2]ṣıfattır.

[3]"Aḳ keġaz" terkībinde "aḳ" kelimesi,keġazıñ naṣıl olduġunu bildir[4]diğinden ṣıfattır.

[5]"Şu kitāb" terkībinde "şu" kelimesi,kitābı taᶜyīn ettiğinden ṣıfattır.[6]"Beş adam" terkībinde "beş" kelimesi, adamı ᶜaded iᶜtibāriyle taᶜyīn ettiğinden[7]ṣıfattır.

[8]Bir kelimeniñ ṣıfat olup olmadıġını taᶜyīn etmek için kendisinden ṣoñra[9]bir isim getireriz.Eğer bu ismi ḳabūl ederse ṣıfat olur,ḳabūl etmezse[10]ṣıfat olamaz.

11 [11]ṢIFATIÑ ḲISIMLARI

[12]Ṣıfatlar īfā ettiği vaẓīfeye göre ikiye ayrılır: Vaṣıf ṣıfatları,[13]ta'yīn ṣıfatları.Vaṣıf ṣıfatları,kendisinden ṣoñra gelen ismiñ rengini,ḥālini,[14]naṣıl olduğunu gösterir.

[15]Meṡelā;büyük kitāb,ḳara ḳalem,yaḫşı adam.

[16]Böyle ṣıfatlar ḥaḳīḳaten ṣıfattırlar.

[17]Taᶜyīn ṣıfatları,kendisinden ṣoñra gelen isimleriñ ḥālini,keyfiyyetini göstermez.[18]Ancaḳ,muḫtelif ṣūretle ismiñ medlūlunu taᶜyīn ve taḫṣīṣ ederler.Bināen ᶜaleyh[19]bunlar ḥaḳīḳī ṣıfat olmayıp,ancaḳ terkībde īfā ettikleri vaẓīfeye göre[20]ṣıfat iᶜtibār olunurlar.

[21]Meṡelā;bu adam,üç adam,hiçbir adam terkīblerindeki "bu,üç,[22]hiçbir kelimeleri ḥaḳīḳī ṣıfat olmayıp taᶜyīni ve iᶜtibāri ṣıfatlardır.

[23]Türkçede ᶜumumiyyet iᶜtibāriyle ṣıfatlar evvel, ṣıfatıñ taᶜyīn ve tavṣīf ettiği[24]isimler ise ṣoñra gelir.Ṣıfat ile ismiñ bir yerde bulunmasına terkīb-i tavṣīfī[25]denilir. Terkīb-i tavṣīfīde ṣıfatıñ yanındaki isme mevṣūf denilir.

27 [1]SIFATIÑ YAPILIŞINA GÖRE ḲISIMLARI

[2]Ṣıfatlar yapılışına göre ikiye ayrılır:Aṣlī veyāḫūd semāᶜī ṣıfatlar,yapma[3]veyāḫūd ḳıyāsī ṣıfatlar.Semāᶜī ṣıfatlar, aṣlında,yaratılışında ṣıfat olaraḳ yaratılan ṣıfatlardır.[4] Meṡelā;uzun,ḳısa,ḳara,aḳ,ḳırmızı,yaḫşı.

[5]Ḳıyāsī ṣıfatlar,aṣlında ṣıfat olmayıp soñradan birṭaḳım ḳāᶜidelere göre yapılan ṣıfatlardır.[6]Meṡelā;görücü, sütçü,Türkçe,yazlıḳ.

[7]Türkçede mevṣūfu yanında bulunan ṣıfatlar cemᶜlenmez. [8]Meṡelā;"yaḫşı adamlar" denilir,ammā "yaḫşılar adamlar" denilmez.

[9]Ṣıfat ḥaḳḳında şu ᶜumūmī maᶜlūmātı verdikten ṣoñra muḳāyesemize girişelim:[10]Harfçe yapılacaḳ muḳāyese ancaḳ ḳıyāsī ṣıfatlar üzerinde yapılabilir.[11]Semāᶜī ṣıfatlarıñ muḳāyesesi lügate ᶜāiddir.Bināen ᶜaleyh,bu iş ancaḳᶜumūmī[12]

muḳāyeseli Türk ḳāmūsunun vaẓīfesidir.[13]Bununla berāber her lehçede istiᶜmāl olunan semāᶜī ve aṣlī ṣıfatlardan birḳaç[14] numūne getirmeden geçmeyeceğiz.

[15]SEMĀᶜĪ ṢIFATLARDAN NUMŪNELER

[16] ᶜOS̲MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[17]ḳalın	ḳalın-yoġan	cuvan
[18]ince	ingiçke	cingişke
[19]dolu	toluḳ,tola	toluḳ
[20]nāzik	nāzik	nāzik
[21]arıḳ	arıḳ	arıḳ
[22]şişman,sémiz	sémiz	sémiz
[23]aḳ	aḳ	aḳ
[24]ḳısa	ḳısḳa	ḳısḳa
[25]ḳara	ḳara	ḳara
[26]gök*	kök	kök
[27]yaşıl	yaşıl,sebzī	casıl
[28]sarı	sarıḳ,sarıġ	sarı
28 [1] dar	tar	tar
[2] ḳuru	ḳuruḳ	ḳuru
[3] uzun	uzun	uzun
[4] yuvarlaḳ	yumalaḳ	cumalaḳ
[5] ṭatlı	tatlı,şirin	tattı
[6] acı	aççıḳ	aşı
[7] ḳatı	ḳattıḳ	ḳattı
[8] soğuḳ	savuḳ	suvuḳ
[9] boş	boş	bos
[10]az	az	az
[11]küçük	kiçik	kişik

[12]Yuḳarıda gösterilen ṣıfatlar,ḳısmen her üç lehçede birbirinin ᶜaynı veyāh̲ūd[13]ṭarz-ı telaffuẓ iᶜtibāriyle birbirine yaḳındır.[14]Bunlardan başḳa her lehçeye mah̲ṣūṣ ve mevżiᶜī ṣıfatlar da vardır.Bunlardan da[15]birḳaç mis̲āl

* Metinde Latin harfleriyle "göy" şeklinde verilmiştir.

getirelim:

[16] ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[17] çıplaḳ	yalanġaç	calanġaş
[18] güzel	çiraylik	şiraylik,ädemi
[19] darġın	açç ıġlıḳ	açuvlı
[20] sıcaḳ	ıssıḳ	ıssı
[21] ḳırmızı	ḳızıl	ḳızıl
[22] iyi	yaḫşı	caḫsı
[23] deli	téntek	téntek
[24] ḳurnaz	ḳuv	ḳuv

[25] Bu misāllerde görünen ṣıfatlar,Ḳazaḳlar ile Özbeklerde birbirinin ᶜaynı[26] veyāḫūd birbirine yaḳın olduğu ḥālde,bunların̄ ḳarşılıġıᶜOsmānlılarda tamāmen başḳadır.

29 [1] Ancaḳ Āzerīlerde téntek ,ıssıḳ,ıssı ṣıfatları,"tenték, isti" şekillerinde[2] yaḫşı ṣıfatı ise ᶜaynen istiᶜmāl olunur.

[3] Aṣıl, ᶜOsmānlıcayı Özbekçe ve Ḳazaḳçadan uzaḳlaştıran, böyle mevżiᶜī[4] ṣıfatlardan ziyāde,ḥadsiz bir ṣūrette istiᶜmāl edilen ᶜArabca ve Farsça ṣıfatlardır.[5] Bu ḥāl Özbekçe,bilḫaṣṣa eski nāmıyla Çaġataycada çoḳtur ki,bunu da[6] Ḳazaḳçadan uzaḳlaştırmıştır.Çünkü,ᶜArabca ve Farsça ṣıfatlar,Ḳazaḳçada hiç [7] yoḳtur dersek ḳaṭᶜiyyen mübālaġa etmiş olmayacaġız.Esāsen, ᶜOsmānlıca ile Çaġataycaya en çoḳ[8] ḳarışan, ᶜArabca ve Farsçanın isimleri,ṣıfatları ile ᶜArabcanın maṣdarıdır.

[9] ḲIYĀSĪ ṢIFATLAR

[10] Ḳıyāsī ṣıfatların bir ḳısmı isimlerin̄ āḫirine muḫtelif edātlar getirilmek ṣūretiyle[11] teşkīl olunur.Bunlara ᶜāid isim baḥsinde kāfī derecede maᶜlūmāt geçtiğinden[12] onları burada tekrār etmeğe lüzūm görmüyoruz.Burada ṣırasıyla, isimlerden[13] yapılmayan ḳıyāsī ṣıfatlara ᶜāid maᶜlūmāt vererek her üç lehçe arasındaki müşterek[14] ve muḫtelif noḳṭalarını göstermeğe çalışacaġız.

[15]ṢIFATLARIÑ MAᶜNĀLARINDAKİ DERECEYE GÖRE ḲISIMLARI

[16]Ṣıfatlar maᶜnālarındaki dereceye göre altıya ayrılır: [17]1)ᶜĀdī derece 2)Tafḍīl derecesi 3)Mübālaġa derecesi 4)Rüchān 5)Taṣġīr 6)Teʾkīd derecesi.

[19]-1-

[20]ᶜĀDĪ DERECELİ ṢIFATLAR

[21]Aṣıl gösterdiği maᶜnā üzerine hiçbir şey arttırılmayan veyāhūd aṣıl[22]maᶜnāsından hiçbir şey eksilttirilmeyen ṣıfatlara ᶜādī dereceli ṣıfat denilir.[23]Meselā;uzun,ḳısa,ḳara,sarı.

30

[1]-2-

[2]TAFḌĪL DERECELİ ṢIFATLAR

[3]Bir şeyiñ veyā bir şahsıñ bir ṣıfatta,muhtelif hāllerde kendi nefsine nisbeten[4]artıḳ olduğunu veyāhūd ᶜaynı ṣıfatta başḳa şahıṣ veyā şeye nisbeten artıḳ olduğunu[5]gösteren ṣıfatlara tafḍīl ṣıfatı denilir.Tafḍīl ṣıfatına ᶜāid misāller getirdikten[6]ṣoñra her üç lehçedeki ḳāᶜidelerini taᶜyīn edelim:

	ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
7			
8	eñ uzun	eñ uzun	eñ uzun
9	eñ ziyāde uzun	eñ ziyāde uzun	
10		eñ artıḳ uzun	eñ artıḳ uzun
11	eñ yahşı adam	eñ yahşı adam	eñ caḳsı adam

[12]İşbu misāllerden añlaşıldığı gibi,ᶜādī dereceli bir ṣıfatı,tafḍīl derecesine[13]ḳoymak için,işbu ṣıfatıñ evveline "eñ,eñ ziyāde,eñ artıḳ" kelimelerinden birini[14]getirmeli.Her üç lehçede ḳāᶜide birdir,müşterektir.

[15]-3-

[16]MÜBĀLAĠA DERECELİ ṢIFATLAR

[17]Aṣıl maʿnāsına birṭaḳım edātlar vāsıṭasıyla şiddet ve artıḳlıḳ verilen ṣıfatlara[18]mübālaġalı ṣıfat denilir.
[19]Mübālaġayı teʾmīn etmek için işletilen edātlar,her lehçede ayrı ve farḳlıdır.[20]Bunu da evvelce mis̱āller ile gösterdikten ṣoñra ḳāʿidesini taʿyīn edelim:

	ʿOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
22	pek uzun	usru uzun	taḳ uzun
23	çoḳ uzun	cüde uzun	tap uzun
24	ġayet uzun	ġayet uzun	tım uzun
31 1	pek çoḳ uzun	köp uzun	bék uzun
2	ṣoñ derece uzun	nihāyet uzun	köp bay
3			ḳas batır
4			öte caḳsı
5		artıḳ yaḫşı	artıḳ caḳsı
6			tipti caḳsı

[7]Yuḳarıdaki mis̱āllerde gördüğümüz gibi,mübālaġa dereceli ṣıfatlar,aṣıl ʿādī[8]ṣıfatlarıñ evveline birṭaḳım edātlar getirmek ṣūretiyle teşkīl olunur.Mübālaġa dereceli[9]ṣıfat için işletilen edātlar her lehçede hemen hemen birbirinden ayrıdır.
[10]Bundan başḳa maṣdarlarıñ kökleriniñ āḫirine birṭaḳım edātlar getirmek ṣū[11]retiyle yapılan mübālaġa dereceli ṣıfatlar da vardır.Bunları da mis̱āller ile gösterelim:

	ʿOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
13	çalışmaḳ-çalışḳan	késmek-késkin,késkinrek	keskin,keskinrek
14	yatmaḳ-yataġan	yataġan	cataġan,catḳır
15		külmek-külegen	
16	ḳızmaḳ-ḳızġın	ḳızmaḳ-ḳızġın	
17	kesmek-keskin	almaḳ-alımsaḳ,alġur	alımsaḳ,alġır
18	yorulmaḳ-yorġun	çapmaḳ-çapḳur	çapḳır
19		ötmek-ötkür	
20		kélmek-kélimsek	
21		ḳaçmaḳ-ḳaçaġan,ḳaçḳur	ḳaçḳır
22		erinmek-erinçek	erinçek-erinşek

[23] -4-

[24]RÜCHĀN DERECELİ ŞIFATLAR

[25]Bir şahsıñ yā bir şeyiñ ʿaynı şıfatta başkasına nisbeten artık olduğunu[26]gösteren şıfatlardır.

32 [1]Rüchān dereceli şıfatı teşkīl etmek için,ʿādī şıfatıñ evveline veyāhūd āhirine[2]baʿżı edātlar getirilir.

[3]MİSAL

[4]ʿOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	KAZAKÇA
[5]daha uzun	tağı uzun	tağın uzun
[6]daha ziyāde uzun	uzunrak	nāzikrek
[7]		calkavrak

[8]İHTĀR:Āzerbaycan lehçesinde rüchān şıfatı için "daha, dahı,-rak,[9]-rek" edātları kullanıldığı gibi,mübālağa şıfatı için de şıfatıñ evvelinde "lap",mādde-i[10]aşliyyeniñ şoñunda "-gin" edātı kullanılır.

[11] -5-

[12]TAṢĞĪR ŞIFATI

[13]Aşıl şıfatıñ gösterdiği maʿnāyı azaltmak,küçültmek için āhirine[14]birtakım edātlar getirilir.[15]İşte böyle şıfatlara taşğīr şıfatı denilir.Bu edātlarıñ müşterek olanları[16]olduğu gibi her lehçeye mahşūş bulunanları da vardır.Bunları da misāller ile[17]gösterelim:

[18]ʿOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	KAZAKÇA
[19]ağırca	sarğış	akçıl
[20]acımsı,ekşimsi	kökiş	sarğıl
[21]ekşimtirek,sarımtırak	akış	sarğılt
[22]körpecik	sarğımtul	açkıltım
[23]incecik	kökimtül	
[24]daracık,azacık	karamtul	
[25]ufak-ufacık	akımtul	

[26]büyük-büyücek kökimtir
[27]alçaḳ-alçacıḳ ḳaramtır

33 [1]Yuḳarıdaki mis̱āllerden de añlaşıldıġı gibi,bir ṣıfatı taṣġīr ḥāline ḳoymak[2]için,ᶜOs̱mānlıcada ṣıfatıñ āḫirine;

[3]" جق، جك، مترەك، متراق، مسى، جه "edātlarından birisi getirilir.

[4]Özbeklerde ṣıfatıñ āḫirine;

[5]" متر، متول، مش "edātlarından biri getirilir.

[6]Ḳazaḳlarda ise ṣıfatıñ āḫirine;

[7]" قلتم، غلت، غل، چيل " edātlarından biri getirilir.

[8]İşte taṣġīr ṣıfatı için ḳullanılan edātlar arasında " متر " ᶜOs̱mānlılar ile[9]Özbekler arasında müşterektir.Ḳalan edātlar ḫuṣūṣī ve mevżiᶜīdir.

[10]-6-

[11]TEʾKĪD ṢIFATLARI

[12]Ṣıfatlarıñ maᶜnāsı baᶜżı edātlar vāsıṭasıyla teʾkīd olunur.Bunu da mis̱āller ile gösterelim:

[13]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[14]ḳapḳara	ḳapḳara	ḳapḳara
[15]gömgök	kömkök	kömkök
[16]yamyaşıl	yapyaşıl	camcasıl
[17]sapsarı	sapsarıḳ	sapsarı

[18]İşbu mis̱āllerde görüldüğü üzre,bir ṣıfatı teʾkīd ḥāline ḳoymak için[19]aṣıl ṣıfatıñ ilk hecesinden ṣoñra -m,-p edātlarından biri getirilerek ᶜaynı[20]ṣıfat z̲ikrolunur.

[21]Ancaḳ, ᶜOs̱mānlıcada bu edātlardan başḳa baᶜżan -s de işletilir.[22]Mes̱elā;mosmor,ḳosḳoca,dosdoġru.

[23]İḪṬĀR:Bu edātlardan her biri istiᶜmāl olunacaġı muᶜayyen ᶜumūmī bir ḳāᶜideye tābiᶜ olmayıp ancaḳ işletilmekle öğrenilir.

[23]MÜREKKEB ṢIFATLAR

[24]Ṣıfatlar yalıñız bir kelimeli olduğu gibi,baᶜżan iki veyā artıḳ kelimeli de[25]olabilir.İşte böyle birden artıḳ
34 kelimelerden meydāna gelen ṣıfatlara mürekkeb[1]ṣıfat denilir. Bu da muᶜayyen bir ḳāᶜideye tābiᶜ değildir.Ancaḳ,çoḳ vaḳit bir isim[2]ile bir ṣıfattan veyāhūd bir semāᶜī ṣıfatla bir ḳıyāsī ṣıfattan teşkīl olunur.[3]Her üç lehçede de mürekkeb ṣıfatlar vardır.[4]Bu ṣıfatlar,ḳısmen semāᶜī olduğu gibi ḳısmen de ḳıyāsīdir.[5]Bunlara ᶜāid birḳaç miṡāl getirelim:

[6]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[7]aḳ saḳallı adam	aḳ saḳallik adam	aḳ saḳaldı adam
[8]aç gözlü adam	aç közlik adam	aç közdi adam
[9]sarı saç adam	sarıḳ çaç adam	sarı şaş adam

[10]MAṢDARLARDAN TEŞKĪL OLUNAN ḲIYĀSĪ ṢIFATLAR

[11]Maṣdarlarıñ āḫirine birṭaḳım edātlar getirilerek muḫtelif ṣūrette ḳıyāsī ṣıfatlar[12]teşkīl olunur.Bunları da ṣırasıyla beyān ederek üç lehçe arasındaki müşterek[13]ve muḫtelif noḳṭalarını gösterelim:

[14]-1-

[15]İSM-İ FĀᶜİL ṢIFATI

[16]-A-

[17]Bir işi meydāna getiren veyāhūd getirici şaḫıṣ veyā şeyi gösteren[18]ṣıfatlara ism-i fāᶜil ṣıfatı denilir.

[19]Meṡelā;"Bilen adam var" cümlesinde "bilen" kelimesi adamıñ ṣıfatını gösterir[20]ve bilmek işini meydāna getirmiş olduğunu bildirir.Bināen ᶜaleyh ism-i fāᶜil[21]ṣıfatıdır.

[22]İsm-i fāᶜil ṣıfatınıñ muḫtelif şekilleri olduğu gibi, her üç lehçe arasında[23]müşterek veyāhūd ḫuṣūṣī ve mevżiᶜīleri vardır.Onları da miṡāller ile gösterelim:

35 [1]MİS̱ĀLLER

[2]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[3]görücü	körüçi	körüşi
[4]yazıcı	yazuçı=yazġuçı	cazuşı
[5]oḳuyucu	okuçı=oḳuġuçı	oḳuşı
[6]bilici	bilüçi=bilgüçi	bilüşi

[7]İşbu mis̱āllerde görüldüğü üzre görmek,yazmaḳ,oḳumaḳ, bilmek[8]maṣdarlarından ism-i fāᶜil ṣıfatı teşkīl etmek için; [9]ᶜOs̱mānlıcada mādde-i aṣliyyeden ṣoñra يجى edatı, Özbekçede چى , وچى , [10]كوچى , غوچى edātı,Ḳazaḳçada ise, وشى yaḫūd شى edātlarından biri[11]getirilmeli.

[12]Burada üç lehçe arasında görülen farḳ ġayet az olduğu gibi ᶜumūmī[13]ḳāᶜideye tābiᶜdir.Çünkü,[14]ᶜOs̱mānlıcada جى , چى şeklinde,Ḳazaḳçada ise جى , شى şeklinde telaffuẓ olunur.[15] Özbekçede -ġuçı,-güçi edātlarındaki -ġu,-gü lafızları yavaş[16] yavaş sāḳıṭ olmaḳtadır.

[17]İSM-İ FĀᶜİL ṢIFATI
[18]-B-

[19]İsm-i fāᶜil ṣıfatınıñ B şekli için de evvelce mis̱āller getirelim:

[20]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[21]baḳan	baḳḳan	baḳḳan
[22]oḳuyan	oḳuġan	oḳuġan
[23]gören	körgan	körgen
[24]işleyen	işlegen	işlegen
[25]saġan	saḳḳan	savġan

36 [1]İşbu şekildeki ism-i fāᶜil ṣıfatı,yuḳarıdaki mis̱āller-den de añlaşıldığı gibi,[2]şu aşağıdaki ḳāᶜidelere tābiᶜdir.

[3]ᶜOs̱mānlıcada ṣıfatıñ āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunmadığı taḳdīrde mādde-i[4]aṣliyyeye -en veya -an ᶜilāve olunur.[5]Sesli ḥarflerden biri bulunduğu taḳdīrde -yan yāḫūd

-yen ᶜilāve olunur.[6]Özbeklerde,āḫirinde -ḳ,-ġ ḥarflerinden bulunan ağır hecelilerde mādde-i[7]aṣliyyeye -ḳan(قان),ince hecelilerde -ḳan(قەن)ᶜilāve olunur.[8]Āḫirinde -ḳ,-ġ ḥarflerinden bulunmayan ağır hecelilerde mādde-i aṣliyyeye -ġan,[9]orta hecelilerde -gan(گان),ince hecelilerde -gen ᶜilāve olunur.[10]İsm-i fāᶜil ṣıfatınıñ bu şekli geçmiş zamān için ḳullanılır.

[11]İḪṬĀR:-ḳan,-ġan,-gen edātları,ᶜOs̱mānlıca ve Āzerīcede nādir olaraḳ mübālaġa için ḳullanılır.

[12]ᶜUmūmī bir mülāḥaẓa:İsm-i fāᶜil ṣıfatınıñ bu şeklinde ẓāhirde ᶜOs̱mānlıca ile[13]Özbekçe ve Ḳazaḳça arasında büyük farḳ görünürse de Özbekçe ve[14]Ḳazaḳça lehçelerinin gittikçe incelmesi sāyesinde -ḳ,-ġ,-g ḥarfleri[15]düşerek -an,-en,-yan, -yen şekline gireceği taḫmīn edilebilir.

[16]İSM-İ FĀᶜİL ṢIFATI
[17]-C-

[18]Maṣdarlardan istiḳbāl için istiᶜmāl olunan ism-i fāᶜil ṣıfatı da teşkīl olunur.[19]Evvelce bunlara ᶜāid mis̱āller getirelim:

	ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
20			
21	baḳacaḳ adam	baḳadurġan adam	baḳatan adam
22	bilecek adam	biledurgen adam	bileten adam
23		uçadurgan	
24		oḳuydurġan	

37 [1]İsm-i fāᶜil ṣıfatınıñ bu şeklinde işletilen edātlar üç lehçede de ayrıdır.Ancaḳ,gördüğü[2]vaẓīfe ᶜaynıdır.

[3]Şimdi tābiᶜ olduğu ḳāᶜideyi taᶜyīn edelim:

[4]ᶜOs̱mānlıcada,mādde-i aṣliyyeye -acaḳ,-ecek lafızları ᶜilāve olunur.[5]Özbekçede,āḫirinde -u(و) ḥarfi olmayan mādde-i aṣliyyeye,heceye göre -adurġan,[6]-adurgan,-edurgen lafızlarından biri getirilir.[7]Mādde-i aṣliyyeniñ āḫirinde -u ḥarfi bulunan maṣdara -ydurġan lafzı[8]getirilir.

[9]Ḳazaḳçada ise,heceye göre -atan,-eten lafıẓlarından biri getirilir.

[10]İḪṬĀR:Özbeklerde,ism-i fāᶜil ṣıfatınıñ bu şekli, oḳuydiġan,köredigen,[11]baradigan şekillerinde de istiᶜmāl olunur.

[12]İSM-İ FĀᶜİL ṢIFATI
[13]-Ç-

[14]Maṣdarlarıñ mādde-i aṣliyyesine " ور ، ەر ، ار ،
ير " edātlarından biri ᶜilāve olunaraḳ[15]devām ifāde eden bir nevᶜ ism-i fāᶜil ṣıfatı teşkīl olunur.Bu ḳāᶜide her üç lehçede[16]müşterektir.

[17]MİSĀL

[18]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[19]aḳar ṣu	aḳar suv	aḳar suv
[20]olur şey	bolur şey,nerse	bolur nerse
[21]gelir adam	kélir adam	kélir adam
[22]güler yüz	küler yüz	küler cüz

[23]MAṢDARLARDAN VAṢFĪ ṢIFAT TEŞKĪLİ

[24]Maṣdarlardan ancaḳ -m ḥarfini ḥaẓf ederek bir nevᶜ vaṣfī ṣıfat teşkīl[25]olunur.Bu ḳāᶜide her üç lehçede müşterektir.

[26]İḪṬĀR:Āhenge göre baᶜżan م yerine ک ، و harflerinden biri getirilir.

38

[1]MİSĀL

[2]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[3]açmaḳ-açıḳ	açıḳ	açıḳ
[4]saçmaḳ-saçıḳ	saçıḳ	saçıḳ
[5]kesmek-kesik	késik	késik
[6]uçmaḳ-uçuḳ	uçuḳ	uçuḳ
[7]yıḳmaḳ-yıḳıḳ		

[8]kırmak-kırık

[9]SIFATLARDAN MAṢDAR TEŞKĪLİ

[10]Maṣdarlardan ṣıfat teşkīl olunduğu gibi,ṣıfatlardan da maṣdar teşkīl olunur.[11]Bunları evvelce misāller ile gösterelim:

[12]ʿOsmānlıca	Özbekçe	Kazakça
[13]kara-karalamak	karalamak	karalamak
[14]kir-kirlemek	kirlemek	kirlemek
[15]uzun-uzaymak,uzanmak	uzunlamak	uzundamak
[16]uzak-uzaklamak,uzaklaşmak	uzaklamak	uzaktamak
[17]yaşıl-yaşıllamak	yaşıllamak	yaşıldamak
[18]gök-göklemek	köklemek	köktemek
[19]ak-ağarmak	akarmak	ağarmak
[20]kara-kararmak	karaymak	karaymak
[21]sarı-sararmak	sarık-sarğaymak	sarğaymak
[22]çok-çoğalmak	köp-köpeymek	köp-köbeymek
[23]kısa-kısalmak	kıska-kıskalmak	kıska-kıskaymak

[24]Sıfatlardan teşkīl edilen maṣdarlara ʿāid yukarıdaki misālleri gözden[25]geçirdikten ṣoñra tābiʿ olduğu kāʿideleri taʿyīn edelim:

[26]1)Āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunan ṣıfatlardan maṣdar teşkīl etmek[27]için,her üç lehçede ağır hecelilerde -lamak,ince hecelilerde -lemek getirilir.

39 [1]2)Āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunmayan ṣıfatlarda, ʿOsmānlıca ile Özbekçede[2]-aymak,-armak,-almak edātlarından biri getirilir.Ancak,bunlardan her biriniñ nerede[3]geleceği muʿayyen değildir.Bunu işletmekle öğrenmek olur.

[4]3)Āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunmayan ṣıfatlarda, Kazakçada -aymak,[5]-eymek,-armak,-damak,-temek edātlarından biri getirilir.

[6]SIFATLARDAN İSİM TEŞKĪLİ

[7]İsimlerden ṣıfat teşkīl edildiği gibi,ṣıfatlardan da isim teşkīl edilir.[8]Böyle isimlere ᶜāid birḳaç miṣāl getirelim:

[9] ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[10]uzun-uzunluḳ	uzunlıḳ	uzundıḳ
[11]ḳısa-ḳısalıḳ	ḳısḳalik	ḳısḳalıḳ
[12]yaşıl-yaşıllıḳ	yaşıllıḳ	yaşıldıḳ
[13]ḳara-ḳaralıḳ	ḳaralıḳ	ḳaralıḳ
[14]seyrek-seyreklik	siyreklik	siyrekdik
[15]uzaḳ-uzaḳlıḳ	uzaḳlıḳ	uzaḳtıḳ
[16]zeyrek-zeyreklik	ziyreklik	zérektik

[17]Miṣāllerde görüldüğü gibi,ṣıfatlardan isim teşkīl etmekteki ḳāᶜide,ᶜOsmānlıca[18]ile Özbekçede ᶜaynıdır.Ancaḳ, Ḳazaḳlarda āḫirinde sesli ḥarflerden bulunan ṣıfatlarda[19] ᶜOsmānlıca ile Özbekçenin ᶜaynıdır.Ḳalın hecelilerde ṣıfatın āḫirine لق getirilir.[20]İnce hecelilerde ise, لك getirilir. Āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunmayan[21]ṣıfatlarda, دق , دك , تق , تك edātlarından biri getirilir.Bu ancaḳ Ḳazaḳlara[22]maḫṣūṣtur.Bu ṣūretle meydāna getirilen isimler, ism-i maᶜnā olur.

[23]TAᶜYĪN ṢIFATLARI

[24]Bir ismin yanında bulunup da herhangi bir ṣūretle onu taᶜyīn ve taḫṣīṣ etmeğe[25]ḫizmet eden kelimelere taᶜyīn ṣıfatı denildiğini yuḳarıda yazmıştıḳ.[26]İşte bu taᶜyīn ṣıfatları üçtür.

[27]1)İşāret ṣıfatları 2)Ṣayı ṣıfatları 3)Mübhem ṣıfatlar.

40 [1]-1-

[2]İŞĀRET ṢIFATLARI

[3]İşāret ṣıfatı,kendinden ṣonra gelen bir ismi,işāret ṣūretiyle taᶜyīn etmeğe ḫizmet eden kelimelerdir.

[4]MİṢĀL

	ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
5			
6	bu adam	bu adam	bu adam
7	şu adam	şu adam	so* adam
8	işbu adam	uşbu adam	oso* adam
9	o adam	o adam	o adam
10		mene bu adam	mınav adam
11		anuv adam	anav adam

[12]Misāllerde görünen " بو، شو، اشبو، او، انو، اناو، مناو، اوسو، سو، منه بو "[13]kelimeleri kendisinden ṣoñra gelen adam ismini işāret ṣūretiyle taᶜyīn ettiğinden[14]taᶜyīn ṣıfatınıñ ḳısmından olan işāret ṣıfatıdır.

[15]İşāret ṣıfatı,misālden añlaşıldıġı üzre;

[16]ᶜOs̱mānlıcada bu,şu,işbu,o" kelimeleri;Özbeklerde "bu,şu,uşbu,[17]mene bu,o,anuv" kelimeleri;Ḳazaḳlarda ise, "bu,so,oso,mınav,[18]o,anav" kelimeleridir.

[19]Mez̲kūr kelimelerden "bu,işbu,mene bu,mınav,oso" kelimeleri yaḳına işāret[20]etmek için,"şu,so" kelimeleri biraz uzaġa işāret etmek için,"o,anuv,[21]anav" kelimeleri daha uzaġa işāret etmek için işletilir.

[22]ṢAYI ṢIFATLARI

[23]Ṣayı ṣıfatı,kendisinden ṣoñra gelen ismi,ṣayı iᶜtibāriyle taᶜyīn ve taḫṣīṣ eden kelimelerdir.[24]Ṣayı ṣıfatları dört ḳısımdır:1)Aṣlī ṣayı ṣıfatları 2)Rütebī ṣayı ṣıfatları[25] 3)Tevzīᶜī ṣayı ṣıfatları 4)Kesrī ṣayı ṣıfatları.

41

[1]-1-

[2]AṢLĪ ṢAYI ṢIFATLARI

[3]Yanında bulunan ismiñ doġrudan doġruya ṣayısını gösteren kelimelerdir.[4]Mes̱elā;beş adam,üç kitāb,yirmi ḳalem.

[5]Şimdi her üç lehçeniñ ṣayı ṣıfatındaki münāsebetini tetḳiḳ edelim:

* Metinde Latin harfleri ile de verilmiştir.

[6]Şayı şıfatları her üç lehçede ᶜaynıdır.Ancaḳ,baᶜżı kelimelerin̄ telaffuẓunda şīvelere[7] göre farḳ vardır.Bunu aşağıdaki miṡāller ile gösterelim:

	ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
8	ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
9	bir	bir	bir
10	iki	ikki	éki*
11	üç	üç	üş
12	dört	tört	tört
13	beş	béş	bés*
14	altı	altı	altı
15	yedi	yetti	céti
16	sekiz	sekkiz	ségiz
17	doḳuz	toḳḳuz	toġuz*
18	on	on*	on*
19	yirmi	yigirme	ciyirme*
20	otuz	ottuz	otuz*
21	ḳırḳ	ḳırḳ	ḳırıḳ
22	elli	éllig*	élüv**
23	altmış	altmış	alpıs
24	yetmiş	yetmiş	cétpis
25	seksen	seksan	séksen
26	doḳsan	toḳsan	toḳsan
27	yüz	yüz	cüz*
28	bin̄	ming=min̄	mın̄

42 [1]-2-

[2]RÜTEBĪ ṢAYI ṢIFATLARI

[3]Rütebī ṣayı ṣıfatları,kendisinden ṣon̄raki ismi, bulunduğu mevḳiᶜi ve derecesi[4] iᶜtibāriyle taᶜyīn ve taḫṣīṣ eden kelimelerdir.[5]Rütebī ṣayı ṣıfatını teşkīl etmekteki ḳāᶜide her üç lehçede de ᶜaynıdır.[6]Aṣlī ṣayı ṣıfatlarının̄ āḫirine " نجى " lafẓı getirilir.Ancaḳ,bu " نجى ",ᶜOsmānlıcada [7]" نجى " telaffuẓ olunur.

* Metinde Latin harfleri ile de verilmiştir.

** Latin harfleri ile "élü" şeklinde verilmiştir.

[8]MİS̱ĀL

[9] ʿOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[10]birinci	birinçi	birinçi=birinşi
[11]ikinci	ikkinçi	ékinçi =ékinşi
[12]üçüncü	üçünçi	üçünçi =üşünşi
[13]onuncu	onunçı	onunçı =onunşı
[14]yüzüncü	yüzünçi	yüzünçi=cüzünşi

[15]İḪTĀR:Ḳazaḳlarda چی , شی telaffuẓ olunmaḳ hemen ʿumūmī bir ḳāʿidedir.

[16]-3-

[17]TEVZĪʿĪ ṢAYI ṢIFATLARI

[18]Kendisinden ṣoñraki ismiñ müsāvī miḳdārda taḳsīm edildiğini veyāḫūd[19]müsāvī miḳdārda ayrıldığını gösteren ṣayı ṣıfatlarına tevzīʿī ṣayı ṣıfatı denilir.[20]Tevzīʿī ṣayı ṣıfatınıñ ʿOs̱mānlıca ile Özbekçe arasında müşterek şekilleri [21]olduğu gibi,her üç lehçeye maḫṣūṣ şekilleri de vardır.Bu, aşağıdaki mis̱āllerden pek güzel añlaşılır:

43

[1]MİS̱ĀL

[2]ʿOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[3] birer	birer,birteden	birev
[4] ikişer	ikkişer,ikkiteden	ékev
[5] üçer	üçer,üçteden	üçev=üşev
[6] dörder	törter,törtteden	törtev
[7] beşer	béşer,béşteden	bésev
[8] altışar	altışar,altıteden	altav
[9] yedişer	yettişer,yettiteden	cétev
[10]sekizer	sekkizer,sekkizteden	
[11]doḳuzar	toḳḳuzar,toḳḳuzteden	
[12]onar	onar,onteden	

[13]Tevzīʿī ṣayı ṣıfatınıñ tekrār şekli vardır.Mes̱elā;

bir-bir,iki-iki...Bu şekil,Āzerīler,Özbekler,Ḳazaḳlar arasında müşterektir.

[14]-4-

[15]KESRĪ ṢAYI ṢIFATLARI

[16]Tek bir ᶜadedin̄ müsāvī parçalarından birini veyā birḳaçını gösteren ṣayı ṣıfatlarına[17]kesrī ṣayı ṣıfatı denilir. [18]Kesrī ṣayı ṣıfatını teşkīl etmekteki ḳāᶜide her üç lehçede de birbirine yaḳındır.[19]Evvel maḫrec,ṣon̄ra kesir söylenir.Ancaḳ,ᶜOs̱mānlıcada maḫrece " ده ",[20]Ḳazaḳça ile Özbekçede " دن "ᶜilāve olunur.

[21]MİS̱ĀL

[22]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[23]ikide bir	ikkiden bir	"
[24]üçde iki	üçden ikki	"
[25]dörtde üç	törtden üç	"
[26]beşde dört	béşden tört	"

44 [1]İSİM YERİNDE OLAN ṢAYI ṢIFATLARI

[2]Baᶜżan aṣlī ṣayı ṣıfatlarının̄ āḫirine " لق , لك , تك , نق , دك , دق " edāt[3]larından biri getirilir.Böyle ṣayılar,bir ṭaraftan ṣıfat olduğu gibi,öbür ṭaraftan da[4]isim yerinde olur.Bināen ᶜaleyh cemᶜ edātı alabilirler.

[5]MİS̱ĀL

[6] ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[7] beşlik	béşlik	béstik
[8] altılıḳ	altılıḳ	altılıḳ
[9] yedilik	yettilik	cétilik
[10]onluḳ	onlıḳ	ondıḳ
[11]altmışlıḳ	altmışlıḳ	alpıstıḳ
[12]yetmişliḳ	yetmişlik	cétpistik

[13]Yukarıdaki misāllerden añlaşıldığı gibi,ᶜOsmānlıca ile Özbekçede ağır[14]hecelilerde لق ,ince hecelilerde لك getirilir.[15]Kazaklarda ise,āhirinde sesli harflerden biri bulunan kalın hecelilerde لق ,[16]ince hecelilerde لك getirilir.Āhirinde sesli harflerden biri bulunmayanlarda, kelimeniñ[17]āhirindeki harfiñ tabīᶜatine göre دق , دك , تق , تك lafızlarından biri getirilir.[18]Bu şayı şıfatları baᶜżan isim yerinde bulunduğundan cemᶜ edātı alır.[19]Meselā;onlukları cebine koydu,yüzlükleri bir tarafa topladı.

[20]ŞAYI ŞIFATINDAN MAŞDAR TEŞKĪL ETMEK

[21]ᶜOsmānlıca ile Özbekçede şayı şıfatından maşdar teşkīl olunmaz.Ammā Kazaklarda[22]aşlī şayı şıfatlarınıñ āhirine -lamak,-lemek,-damak,-demek,-tamak,-temek[23]edātlarından biri getirilerek maşdar hāline koyulur.Bu maşdarlar,bir defᶜada şayınıñ[24]gösterdiği mikdārdan şaymağı ifāde eder.

45 [1]Meselā;altılamak=altışar şaymak,ciyirmelemek=yirmişer şaymak,[2]ondamak=onar şaymak,üçtemek=üçer şaymak,béstemek= beşer şaymak.[3]Bundan başka,ondan şayı,yirmiden şayı vardır ki, her üç lehçede[4]müşterektir.

[5]İHTĀR:Āzerbaycan lehçesinde aşlī ᶜadediñ āhirine جك , جه , چه edātlarından[6]biri getirilirse haşr ifāde eder.

[7]-3-

[8]MÜBHEM ŞIFATLAR

[9]Yanındaki ismi mübhem bir şūrette taᶜyīn veyāhūd bir hudūd içine almak şūretiyle[10]bir nevᶜ tahşīş eden kelimelere mübhem şıfat denilir.[11]Mübhem şıfatlarıñ da her üç lehçe arasında müşterek olanları olduğu gibi,huşūşī[12]ve mevżiᶜī olanları da vardır.

[13]MİSĀL

[14]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	KAZAKÇA
[15]hiç adam	héç adam	"
[16]hiçbir adam	héçbir	"

[17]hangi adam	ḳaysı	"
[18]herhangi adam	her ḳaysı	"
[19]herhangi bir adam	her ḳaysı bir	"
[20]nasıl adam	ḳandaḳ,ḳanday	ḳanday
[21]başḳa adam	başḳa	basḳa
[22]öyle adam	ondaḳ,onday	onday
[23]böyle adam	bundaḳ,bunday	bunday
[24]şöyle adam	şundaḳa=şunaḳa	sonday
[25]öyle bir adam	ondaḳa=onaḳa	onday bir
[26]böyle bir adam	bundaḳa=munaḳa	bunday bir
46 [1] şöyle bir adam	şundaḳ bir	sonday bir
[2] birçoḳ adam	bir köp	bir köp
[3] birṭaḳım adam	bir ḫıl	
[4] birḳaç adam	bir ḳança	bir ḳanşa
[5] ḳaç adam	ḳança-talay	talay
[6] her adam	her adam	her adam
[7] herbir adam	herbir adam	herbir adam

[8]En çoḳ işletilen mübhem ṣıfat bunlardır.Bunlardan hangilerinin̄ müşterek ve[9]hangilerinin̄ mevżiʿī olduġu miṡāllerden an̄laşıldıġından ayrıca tafṣīlāta ḥācet[10]görmedik.

47

[1]ÜÇÜNCÜ KISIM
[2]ŻAMĪR

[3]Bir ismiñ veyāhūd isim hükmünde olan bir mefhūmuñ yerine işletilen kelimelere[4]żamīr denilir.Birçok żamīrler her üç lehçe arasında müşterektir ki,bu da[5]aşağıda verilecek tafsīlāttan añlaşılır.

[6]ŻAMĪRİÑ KISIMLARI

[7]Żamīrler īfā ettiği vazīfeye göre altıya ayrılır:
[8]1)Şahıs żamīrleri 2)İżāfe żamīrleri 3)Mülk żamīrleri [9]4)İşāret żamīrleri 5)Fiᶜl żamīrleri 6)Mübhem żamīrler

[10]-1-
[11]ŞAHIS ŻAMĪRLERİ

[12]Şahsī żamīrler,söz söyleyen yā sözü diñleyen veyāhūd hakkında söz[13]söylenen şahısların isimleri yerine işletilen kelimelerdir.
[14]Söz söyleyen şahsa mütekellim,[15]sözü diñleyen şahsa muhātab,[16]hakkında söz söylenen şahsa ġāib denilir.[17] Mütekellim,muhātab,ġāib müfred olduğu gibi cemᶜ de olur.[18] Şimdi bunlarıñ her üç lehçedeki durumlarını gösterelim:

[19]ᶜOSMĀNLICA		ÖZBEKÇE		KAZAKÇA	
[20]müfred-cemᶜ		müfred	-cemᶜ	müfred-cemᶜ	
[21]ben*	biz	men-mén	biz	mén	biz
[22]sen	siz	sen-sén	siz	sén	siz
[23]o-ol	onlar	o-ol	olar-alar	ol	o kisi

[24]*İHTĀR:Āzerbaycanda "men" şeklindedir.

[25]Yukarıdaki misālleriñ tedkīkinden de añlaşılacağı gibi,żamīr-i şahsīleriñ[26]üç lehçe arasındaki şekillerinde o kadar fark yoktur.Yalnız[1]ᶜOsmānlıcada müfred mütekellim olan "ben" yerine,Özbekçede "men,mén" şekilleri,[2]Kazakçada

48

ise, yalıñız "mén" şekli istiᶜmāl olunur.

[3] ᶜOsmānlıcada müfred muḫāṭab olan "sen" yerine, Özbekçede "sen, sén", [4] Ḳazaḳçada yalıñız "sén" işletilir.

[5] ᶜOsmānlıca ile Özbekçede müfred ġāib için "o, ol", Ḳazaḳçada ise [6] yalıñız "ol" işletilir.

[7] Osmanlıca, Özbekçe, Kazakçanın her üçünde de "biz, siz" dir. ᶜOsmānlıcada [8] cemᶜ-i ġāib "onlar", Özbekçede "olar, alar", Ḳazaḳçada ise, "o kisi= [9] o kişi" ṣūretindedir.

[10] ŞAḪṢĪ ŻAMĪRLERİÑ ḤALLERİ

[11] Şaḫṣī żamīrleriñ ḥāllerinde üç lehçe arasında müşterek noḳṭalar olduġu gibi, [12] muḫtelif noḳṭalar da vardır. Bunu aşaġıdaki miṣāllerden açıḳ ṣūrette añlayabiliriz.

[13] ŞAḪṢĪ ŻAMĪR MÜFRED MÜTEKELLİMİÑ HER ÜÇ LEHÇEDEKİ ḤALLERİ

[14] ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA	
[15] ben	men-mén	mén	mücerred
[16] benim	meniñ-méniñ	méniñ	mużāfun ileyh
[17] baña	menge-ménge	maġan	mefᶜūlün ileyh
[18] beni	meni-méni	méni	mefᶜūlün bih
[19] bende	mende-ménde	ménde	mefᶜūlün fīh
[20] benden	menden-ménden	ménden	mefᶜūlün ᶜanh
[21] benimle	men bilen-mén bilen	mén bilen	mefᶜūlün maᶜa
[22] benim için	men üçün-mén üçün	mén üşün	mefᶜūlün leh

[23] ŞAḪṢĪ ŻAMĪR MÜFRED MUḪĀṬABININ ḤALLERİ

[24] sen	sen-sén	sén	mücerred
[25] seniñ	seniñ-séniñ	séniñ	mużāfun ileyh
49 [1] saña	senge-sénge	saġan	mefᶜūlün ileyh
[2] seni	seni-séni	séni	mefᶜūlün bih
[3] sende	sende-sénde	sénde	mefᶜūlün fīh
[4] senden	senden-sénden	sénden	mefᶜūlün ᶜanh

5	seniñle	sen bilen-sén bilen	sén bilen	mefʿūlün maʿa
6	seniñ için	sen üçün-sén üçün	sén üşün	mefʿūlün leh

7 ŞAḪṢĪ ŻAMĪR MÜFRED ĠĀİBİNİÑ ḤĀLLERİ

8	ʿOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA	
9	o	o	ol	mücerred
10	onuñ	onıñ	onıñ	mużāfun ileyh
11	ona	onga	oġan	mefʿūlün ileyh
12	onu	onı	onı	mefʿūlün bih
13	onda	onda	onda	mefʿūlün fīh
14	ondan	ondan	ondan	mef ulün anh
15	onuñla	onıñ bilen	onıñ bilen	" maʿa
16	onuñ için	onıñ üçün	onıñ üşün	mefʿūlün leh

17 ŞAḪṢĪ ŻAMĪR CEMʿ-İ MÜTEKELLİMİÑ ḤĀLLERİ

18	ʿOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA	
19	biz	biz	biz	mücerred
20	bizim	bizniñ	bizdiñ	mużāfun ileyh
21	bize	bizge	bizge	mefʿūlün ileyh
22	bizi	bizni	bizdi	mefʿūlün bih
23	bizde	bizde	bizde	mefʿūlün fīh
24	bizden	bizden	bizden	mefʿūlün ʿanh
25	bizimle	biz bilen	biz bilen	mefʿūlün maʿa
26	bizim için	biz üçün	biz üşün	mefʿūlün leh

50

1 ŞAḪṢĪ ŻAMĪR CEMʿ-İ MUḪĀṬABIÑ ḤĀLLERİ

2	ʿOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA	
3	siz	siz	siz	mücerred
4	siziñ	sizniñ	sizdiñ	mużāfun ileyh
5	size	sizge	sizge	mefʿūlün ileyh
6	sizi	sizni	sizdi	mefʿūlün bih
7	sizde	sizde	sizde	mefʿūlün fīh
8	sizden	sizden	sizden	mefʿūlün ʿanh
9	siziñle	siz bilen	siz bilen	mefʿūlün maʿa

[10]sizin̄ için | siz üçün | siz üşün | mefᶜūlün leh

[11]ŞAḪṢĪ ŻAMĪR CEMᶜ-İ ĠĀİBİN̄ ḤĀLLERİ

[12]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ĶAZAĶÇA
[13]onlar	onlar,olar,alar	o kisi
[14]onların̄	onlar,olar,alarnın̄	o kisinin̄
[15]onlara	onlar,olar,alarge	o kisige
[16]onları	onlar,olar,alarnı	o kisini
[17]onlarda	onlar,olar,alarda	o kiside
[18]onlardan	onlar,olar,alardan	o kisiden
[19]onlarla	onlar,olar,alar bilen	o kisi bilen
[20]onlar için	onlar,olar,alar üçün	o kisi üşün

[21]Şaḫṣī żamīrlerin teʾkīdī ḳısmı da vardır ki, ᶜOsmānlıcada;"kendim,kendin̄[22]kendi,kendisi,kendimiz,kendin̄iz, kendileri" ṣūretinde,

[23]Özbekler ile Ķazaḳlarda;"özim,özin̄,özi,özimiz,özingiz, özleri"[24]ṣūretinde işletilir.

[25]İḪṬĀR:"Öz" żamīri Āzerbaycanda da işletilir.

[26]İḪṬĀR:Her üç lehçede de şaḫṣī żamīrler mużāf olamazlar.

51

[1]-2-

[2]İŻĀFE ŻAMĪRLERİ

[3]Şaḫṣī żamīrlere mużāf olan kelimelerin̄ āḫirine gelen lafıẓlara iżāfe żamīri denilir.[4]Bu lafıẓlar,kendi başlarına mütekellim,muḫāṭab,ġāibe delālet ettiklerinden,edāt[5]değil, żamīr olurlar.

[6]Bunların̄ her üç lehçedeki şekillerini mis̱āller ile gösterelim:

[7]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ĶAZAĶÇA
[8]kitābım	kitābım	kitābım
[9]kitābın̄	kitābın̄	kitābın̄

[10]kitābı	kitābı	kitābı
[11]kitābımız	kitābımız	kitābımız
[12]kitābıñız	kitābıngız	kitābıñız
[13]kitābı,kitābları	kitābı,kitābları	ondardıñ kitābı, kitābdarı

[14]Yuḳarıdaki mis̱āllerden añlaşılacagı gibi,iżāfe żamīrleri şu aşagıdaki lafıẓlardır:

[15]" لارى، لرى، كز، مز، ى، ك، م ."Bundan başḳa, müfred-i ġāib,cemᶜ-i ġāibde[16]kelimeniñ āḫirinde sesli ḥarf bulunursa," ى " yerine " سى " gelir.Ḳazaḳlarda[17]"لارى " yerine "دەرى، دارى" gelir.

[18]-3-
[19]MÜLK ŻAMĪRİ

[20]Bir şeyiñ mülk veyā mensūb olduğunu gösteren żamīre, mülk żamīri denilir.[21]Mülk żamīri her üç lehçede birdir:"-ki" lafẓı.Bir żamīr,mużāfun ileyh[22]ḥālinde bulunan şaḫıṣ żamīrleriniñ veᶜaynı ḥālde bulunan ismiñ āḫirine lāḥiḳ olur.[23]Mes̱elā; "Bu kitāb benimkidir" cümlesi,"Bu kitāb benim kitābımdır" maᶜnāsındadır.[24]"Bu kitāb Aḥmediñkidir" cümlesi,"Bu kitāb Ahmediñ kitābıdır" maᶜnāsındadır.[25]Bināen ᶜaleyh,meẕkūr cümlelerdeki "-ki" lafẓı,kitāb yerini tutmuştur[26]ve mülkiyet ve mensūbiyet ifāde eder.

52

[1]MÜLK ŻAMĪRİNİÑ HER ÜÇ LEHÇEDEKİ ṢŪRET-İ İSTİᶜMĀLİ

[2]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[3]benimki	meniñki,méniki	méniki
[4]seniñki	seniñki,séniki	séniki
[5]onuñki	onıñki,oniki	onuki
[6]bizimki	bizniñki,bizniki	bizdiñki
[7]siziñki	sizniñki,sizniki	sizdiñki
[8]onlarıñki	onlarnıñki,olarniki	o kisiniki,ondardiki
[9]Ḥasanıñki	Ḥasanniki	Ḥasandiki
[10]ᶜAliniñki	ᶜAliniki	ᶜAliniñki

[11]Özbekçe ile Ḳazaḳçada "-ki" lafẓı lāḥiḳ olan kelimelerden bir[12]ḳısmınıñ mużāfun ileyh ḥālinde bulunmaması, doğru telaffuẓ edilmemekten ileri gelmiş ḥāllerdir.[13]Mes̲elā; Ḥasanniki,Ḥasanniñki;Ḥasandiki,Ḥasandiñki ṭarzında yazılmalıdır.

[14]-4-

[15]İŞĀRET ŻAMĪRİ

[16]İşāret żamīri,işāret ṣūretiyle bir ismiñ yerini tutan lafıẓlardır.İşāret[17]żamīri,işāret ṣıfatıyla hemen hemen birdir. Yalnız,işāret ṣıfatınıñ gösterdiği[18]isim kendinden ṣoñra bulunur.Ammā,işāret żamīri ṭarafından yeri tutulan[19]isim veyāḫūd isim maḳāmındaki mefhūm,kendisinden evvel geçmiş olmaḳ lāzımdır.[20]Mes̲elā;"Bu kitāb yaḫşıdır" cümlesinde,"bu" lafẓıyla gösterilen "kitāb"[21]kelimesi,kendisinden ṣoñra bulunduğundan işāret ṣıfatıdır.Ammā,"Bir kitāb aldım,[22]onuñ mis̲li yoḳtur" cümlesinde,"o"nuñ gösterdiği "kitāb",kendisinden evvel[23]geçmiş olduğundan,daha doğrusu,kitābıñ yerini tutmuş olduğundan işāret[24]żamīridir.

[25]İşāret żamīrine ʿāid mis̲āller,işāret ṣıfatları baḥs̲inde kāfī derecede gösterilmiş[26]olduğundan,burada ayrıca mis̲āl getirmeğe lüzūm görmedik.O baḥs̲e mürācaʿat[27]etmeği tavṣiye ederiz.

53

[1]-5-

[2]FİʿL ŻAMĪRİ

[3]Fiʿlleriñ āḫirine gelerek fāʿil yerini tutan żamīrlere fiʿl żamīri[4]denilir.

[5]Fiʿl żamīrleriniñ şekli ve her üç lehçedeki müşterek ve muḫtelif noḳṭaları[6]fiʿl baḥs̲inde mufaṣṣal geçeceğinden burada ayrıca göstermeğe lüzūm görülmedi.[7]Bundan ṣoñra gelecek fiʿl baḥs̲ine mürācaʿat edilmeli.

[8]-6-

[9]MÜBHEM ŻAMĪRLER

[10]Bir ismiñ veyāhūd isim yerinde olan bir mefhūmuñ yerini tutan,faḳat,o[11]ismi,o mefhūmu mübhem ṣūrette gösteren kelimelere mübhem żamīr denilir.[12]Mübhem żamīrleriñ birçoğu mübhem ṣıfatlarıñ mużāf ḥālinden ᶜibārettir.[13]Mübhem żamīrleriñ vaẓīfesini birḳaç miṡāl ile īżāh edelim:Meṡelā; "Birçoḳ kitāb[14]aldım,hiçbiri fāideli değildir" cümlesinde, "hiçbiri" nā-maᶜlūm,mübhem bir[15]kitābıñ yerini tutmuştur. Bināen ᶜaleyh,mübhem żamīrdir.[16]"İnsānlarıñ ṭabīᶜati muḫteliftir.Baᶜżısı yaḫşılığı sever,baᶜżısı fenālığı"[17] cümlesinde,"baᶜżısı" mübhem żamīrdir.Çünkü,nā-maᶜlūm,mübhem bir insānıñ yerini tutmuştur.

[18]Mübhem żamīrleriñ her üç lehçede işletilenleri aşağıda gösterilmiştir:

[19]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[20]biri	biri	biri
[21]birisi	birisi	birisi
[22]öbürü	o biri	o biri
[23]her biri	her biri	her biri
[24]baᶜżısı	baᶜżısı	keysi biri
[25]kimi	ḳaysı	ḳaysısı
[26]kimisi	ḳayısı	keysi
[27]ne	nime	né
54 [1] her ne	her nime	her némene
[2] birçoğu	bir köpi	bir köpi
[3] birḳaçı	bir ḳançası	bir talayı
[4] hiç biri	héç biri	héç biri
[5] kimse	kimse	kimse
[6] bir kimse	bir kimse	bir kimse
[7] hepsi	barısı,hemmesi	barı

[8]Yuḳarıdaki miṡāllerden añlaşıldığı gibi,mübhem żamīrleriñ birçoğu,her[9]üç lehçede müşterektir.Bunuñla berāber, ḫuṣūṣī ve mevżiᶜī olanları da vardır.

[10]ᶜOṡmānlıca ile Özbekçede,gösterilen mübhem żamīrler-

den başka, ᶜArabca ve[11] Farsçadan alınma birçok mübhem żamīrler de var. Bu kitābda yalıñız Türkçe[12] kelimeler arasında mukāyese yapmakta olduğumuzdan, ᶜArabca ve Farsçadan alınan mübhem[13] ve sāir sıfatlardan bahsedilmedi.

[14] -7-

[15] SUĀL ŻAMĪRİ

[16] Suāl tarikiyle bir ismiñ veyāhūd isim makāmındaki bir mefhūmuñ yerini[17] tutan kelimeye suāl żamīri denilir.

[18] Meselā; "Kim geldi?" cümlesinde, "kim" kelimesi, "Ahmed mi, ᶜAli mi, Veli mi,[19] Reşīd mi...?" isimlerinden biriniñ yerini tutmuş olduğundan żamīrdir. Maᶜnāsında sorğu(suāl)[20] olduğundan suāl żamīri nāmını alır.

[21] Suāl żamīriniñ her üç lehçedeki şekilleri aşağıdakilerdir:

		ÖZBEKÇE	KAZAKÇA
	[22] ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	KAZAKÇA
	[23] kim	kim	kim
	[24] ne	ne, nime	né
	[25] hangi*	kaysı	kaysı
55	[1] nasıl	kandak, kanday	kanday
	[2] kaç	kança, néçte	néşev, néşe
	[3] kaçıncı	néçençi	néşinşi
	[4] ne vakit	kaçan**	kaşan
	[5] nere	kaysı, kay yer	kaysı cér

[6] *Āzerbaycanda; nasıl=nece; kaç=néçe; hangi=hansı.

[7] **Āzerbaycanda; kaçan=haçan, haçak.

[8] DÖRDÜNCÜ KISIM

[9] FİᶜL

[10] Fiᶜlleriñ aslı masdarlardır. Binaen ᶜaleyh, evvelce masdarlara ᶜāid maᶜlūmāt vermek[11] lāzımdır.

[12]MAṢDAR

[13]Maṣdar,yalıñız iş bildiren,bildirdiği maʿnāda zamān bulunmayan kelimelerdir.[14]Türkçede maṣdarlarıñ muʿayyen ve ḳatʿī ʿalāmeti vardır.Āḫirinde -maḳ,-mek[15]edātlarından biri bulunur.[16]Ḳalın hecelileriñ āḫirinde -maḳ,ince hecelileriñ āḫirinde -mek edātı[17]bulunur.

[18]ʿOsmānlıcada eskiden -maḳ, ماق ṣūretinde yazılırdı. Ancaḳ,ṣoñ zamān[19]eserlerinde dāimā مق ṣūretinde görülür. [20]Ammā,Özbekçe ile Ḳazaḳçada ve Āzerbaycanda مق , ماق ṣūretleriniñ her[21]ikisi de istiʿmāl olunur.

56 [1]Ḳazaḳçada -mek;-bek,-pek ṣūretlerinde de işletilir. Bu aşağıdaki misāllerden[2]açıḳ añlaşılır:

[3]ʿOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[4]baḳmaḳ	ḳaramaḳ	ḳaramaḳ
[5]öpmek	öpmek	öppek
[6]gitmek	kétmek	kétpek
[7]aṣmaḳ	asmaḳ	aspaḳ
[8]gülmek	külmek	külbek

[9]İşte bu misāllerde de görüldüğü gibi,maṣdarlar edāt iʿtibāriyle ʿOsmānlıca[10]ile Özbekçede birdir.Ḳazaḳçada daḫi āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunduğu[11]taḳdīrde ḳāʿide ʿaynıdır.Āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunmadığı taḳdīrde -m[12]yerine heceniñ ṭabīʿatine göre -b veyāḫūd -p gelir.

[13]YÜNGÜL (ḪAFĪF) MAṢDAR-AGIR (S̱EḲĪL) MAṢDAR

[14]Āḫirinde -mek,-bek,-pek olan maṣdarlara yüngül maṣdar,[15]-paḳ,-maḳ(ماق),-maḳ(مق) olan maṣdarlara agır maṣdar denilir.[16]Basmaḳ(باساق),baṣmaḳ(باصمق),aspaḳ agır maṣdar,[17]gülmek,kétpek yüngül maṣdar.

[18]KÖK (AṢL-I MĀDDE)-MAṢDAR EDĀTI

[19]Maṣdarlardaki değişmeyen ḳısma kök,kökün̄ āẖirindeki -maḳ(ماق),-maḳ(مق),[20]-paḳ,-mek,-pek,-bek lafıẓlarına maṣdar edātı denilir.

	KÖK	MAṢDAR EDĀTI
21		
22	as(آص),as(آس)-	-maḳ(مق),-maḳ(ماق),-paḳ
23	gül-	-mek,-bek
24	öp-	-mek,-pek

[25]Yuḳarıdaki şekillerde bulunan maṣdarlara aṣlī maṣdar denilir.Aṣlī maṣdarlardan[26]yine birḳaç türlü maṣdar meydāna gelir:

57

[1]-1-

[2]TE'KĪDĪ MAṢDAR

[3]Aṣlī maṣdarların̄ āẖirine لق , لك edātlarından biri getirilirse,maṣdarın̄[4]maᶜnāsında te'kīd ḥāṣıl olur.Böyle maṣdarlara Te'kīdī maṣdar denilir.Bu maṣdar[5]ᶜOsmānlıca ile Özbekçede müşterektir.Ancaḳ,Ḳazaḳçada لق , لك yerine دق ,[6] دك , تق , تك edātlarından biri gelir.

[7]-2-

[8]TAẖFĪFĪ(YÜNGÜLLEŞTİRİLEN)MAṢDARLAR

[9]Maṣdarların̄ āẖirindeki edātların̄ yerine, مه getirilirse,masdar-ı taẖfīfī[10]meydāna gelir.Bu şekil,ᶜOsmānlıcaya maẖṣūṣtur.Bundan başḳa,maṣdarın̄ köküne[11] و edātı getirilmek ṣūretiyle yapılan taẖfīfī maṣdarlar vardır.Bu her üç[12]lehçede müşterektir.

[13]MİSĀL

[14]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[15]oḳuma	oḳuv	oḳuv
[16]yazı	yazuv	cazuv

[17]Āhirine و , ى getirilen maṣdarlar ᶜOsmānlıcada az istiᶜmāl olunur.[18]Meselā;"Oḳu,yazı bilmiyor."

[19]Özbekçe ile Ḳazaḳçada dāimā و getirilir.ᶜOsmānlıcada ise baᶜżan ى da[20]getirilir.

[21]-3-

[22]ḤĀṢIL-I MAṢDAR

[23]Aṣlī maṣdarlarıñ köküne ش , يش , وش ḥarflerinden biri getirilmek ṣūretiyle[24]yapılan maṣdarlara ḥāṣıl-ı maṣdar denilir.

58

[1]MİSĀL

[2]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[3]oḳuyuş	oḳuş	oḳus
[4]yazış	yazış	cazıs
[5]görüş	köriş	köris
[6]biliş	biliş	bilis

[7]-4-

[8]İSM-İ MAṢDAR

[9]Aṣıl maṣdarlarıñ kökünden ṣoñra -m getirmek ṣūretiyle yapılan maṣdarlara[10]ism-i maṣdar denilir.

[11]İsm-i maṣdar her üç lehçede müşterektir.

[12]MİSĀL

[13]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[14]almaḳ,alım	"	"
[15]ṣatmaḳ,ṣatım	"	"
[16]bilmek,bilim	"	"
[17]gülmek,gülüm	"	"

[18]Baᶜżan maṣdarlarıñ edātı yerine غى , غو getirilerek bir nevᶜ isim teşkīl olunur.[19]Bunlar bir işi yapmaḳ için lāzım olan āleti bildirdiğinden ism-i ālet nāmını[20]alır.Her üç

lehçede müşterektir.

[21]MİSĀL

[22]Burmaḳ=Burġu,Urmaḳ=Urġu
[23]Baᶜżan غى yerine قى getirilir:
[24]Çapmaḳ=Çapḳı
59 [1] Aşmaḳ=Aşḳı
[2]Baᶜżan -aḳ getirilir:
[3]Ormaḳ=Oraḳ
[4]Baᶜżan -k
[5]Döşemek=Döşek,Elemek=Elek
[6]Baᶜżan -geç,-giç getirilir:
[7]Süzmek=Süzgeç,süzgiç

[8]Özbekler ile Ḳazaḳlarda aṣlī maṣdarlarıñ kökü ile edātı arasına -ḳıla,[9]-kile,-çıla getirilirse,tekrār maᶜnāsını ifāde eden maṣdarlar ḥāṣıl olur.

[10]MİSĀL

[11]Atmaḳ=Atḳılamaḳ	Çapmaḳ=Çapḳılamaḳ
[12]Tepmek=Tepkilemek	Tammaḳ=Tamçılamaḳ

[13]Ḳazaḳlar ile Özbeklerde şiddet ve ziyādeti ifāde eden bir nevᶜ maṣdar vardır.[14]Bu maṣdarı meydāna getirmek için,maṣdarıñ kökü ile edātı arasına -ñḳıra,-ñkire[15] edātlarından biri getirilir.

[16]MİSĀL

[17]Yürümaḳ=Yürüñḳıramaḳ	Şaşmaḳ=Şaşıñḳıramaḳ
[18]	Kécikmek=Kéciñkiremek

[19]İḪTĀR:Bu ḳāᶜideleriñ ᶜumūmī şekli olmadığından ḳıyāsī olmaḳtan ziyāde[20]semāᶜīdir.

60

[1]YARDIMCI MAṢDAR

[2]Aṣlī maṣdarlardan başḳa birḳaç türlü maṣdar vardır ki, onlara yardımcı[3]maṣdar denilir.Yardımcı maṣdarlarıñ her üç lehçede işletilenleri aşağıda[4]gösterilmiştir:

	ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA	ḲAZAḲÇAYA MAḪṢŪṢ
5				
6	ḳılmaḳ	ḳılmaḳ	ḳılmaḳ	cürmek
7	etmek	etmek		ozmaḳ
8	eylemek	eylemaḳ		catpaḳ
9	buyurmaḳ			barmaḳ
10	olmaḳ	bolmaḳ	bolmaḳ	kélmek
11	bilmek	almaḳ	almaḳ	kétpek
12	vermek	bérmek	bérmek	körmek
13	durmaḳ	turmaḳ	turmaḳ	ötpek
14	imek	émek	émek	tastamaḳ-ḳoymaḳ
15	yazmaḳ	yazmaḳ	cazbaḳ	ḳalmaḳ

[16]Bu maṣdarlardan ايمك ᶜaynen istiᶜmāl olunmazsa bile, bundan birçoḳ kelime[17]çıḳarılır.Meṡelā;isem,idim,idiñ,idi,imiş.

[18]Yardımcı maṣdarlarıñ vaẓīfesine ᶜāid mufaṣṣal maᶜlūmāt aşağıda geleceğinden[19]burada tafṣīlāt vermeğe lüzūm görülmedi.

[20]MÜTEᶜADDĪ-LĀZIM

[21]Maṣdarlar,maᶜnāsınıñ başḳa bir ismiñ üzerindeki teᵓṡīrlerine göre ikiye ayrılır:[22]Müteᶜaddī,Lāzım.

[23]1)Müteᶜaddī maṣdar,mefᶜūlün bih mütemmimini alan maṣdarlardır.[24]Meṡelā;"Aḥmed oḳudu" cümlesinde,"neyi oḳudu?"

61 suāli ḫāṭıra gelir.[1]Bu suāle cevāb vermek için,"Aḥmed kitābı oḳudu" denilir.[2]Buradaki "oḳudu" fiᶜli,"kitābı" mefᶜūlün bihini aldığından müteᶜaddī,bināen[3]ᶜaleyh,bu fiᶜliñ kökü olan "oḳumaḳ" maṣdarı da müteᶜaddīdir.

[4]2)Lāzım maṣdar,mefᶜūlün bih edātını almayan maṣdarlardır.[5]Meṡelā;"oturmaḳ" maṣdarınıñ maᶜnāsı,"neyi oturmaḳ?" suālini ḳabūl etmez.[6]Bināen ᶜaleyh Lāzımdır.

[7] LĀZIM MAṢDARI MÜTEʿADDĪ YAPMAḲ

[8] Esāsen Lāzım olan maṣdarlar,muʿayyen ḳāʿideler ile baʿżı edātlar sāyesinde Müteʿaddī [9] ḥāline ḳonulabilir.Bu edātların üç lehçe arasında müşterek olanları olduğu gibi, [10] ḫuṣūṣī olanları da vardır.Böyle edātlar,yalnız Lāzım maṣdarı Müteʿaddī yapmayıp [11] bir mefʿūle teʿaddī eden maṣdarlara dāḫil olduğu taḳdīrde,iki mefʿūle teʿaddī [12] ettirir.Bunları evvelā miṣāller ile gösterelim:

	ʿOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
13			
14	taramaḳ-taratmaḳ	taratmaḳ	taratmaḳ
15	öpmek-öpdürmek	öpdirmek	öpdirmek
16	ṣatmaḳ-ṣatdırmaḳ	satḳızmaḳ,sattırmaḳ	sattırmaḳ
17	yatmaḳ-yatırmaḳ	yatḳızmaḳ	catḳızmaḳ
18	ḳaçmaḳ-ḳaçırmaḳ	ḳaçırmaḳ	ḳaşırmaḳ
19	uçmaḳ-uçurmaḳ	uçurmaḳ	uşurmaḳ
20	yarmaḳ-yardırmaḳ	yardırmaḳ	cardırmaḳ
21	aḳarmaḳ-aḳartmaḳ	aḳartırmaḳ	ağartmaḳ
22	girmek-girdirmek	kirgizmek	kirgizmek
23		turmaḳ-turġızmaḳ	turġızmaḳ
24	azmaḳ-azdırmaḳ	azdırmaḳ	azdırmaḳ
25	üzmek-üzdürmek	üzdirmek	üzdirmek
62 1	aṣmaḳ-aṣdırmaḳ	astırmaḳ	astırmaḳ
2	aşmaḳ-aşırmaḳ	aşırmaḳ	asırmaḳ
3	taşmaḳ-taşırmaḳ	taşırmaḳ	tasırmaḳ
4	yıġmak-yıġdırmaḳ	yıġdırmaḳ	
5	doġmak-doġdurmaḳ	tuġdırmaḳ	
6	boġmak-boġdurmaḳ	boġdırmaḳ	boġdırmaḳ
7	aḳmaḳ-aḳıtmaḳ	aḳızmaḳ	aḳızmaḳ
8	yıḳmaḳ-yıḳıtmaḳ		
9	sökmek-söktürmek	söktirmek	söktirmek
10	dökmek-döktürmek	töktirmek	töktirmek
11	döğmek-döğdürmek		
12	söğmek-söğdürmek		
13	almaḳ-aldırmaḳ	aldırmaḳ	aldırmaḳ
14	bilmek-bildirmek	bildirmek	bildirmek

[15]gömmek-gömdürmek	kömdirmek	kömdirmek
[16]ḳanmaḳ-ḳandırmaḳ	ḳandırmaḳ	ḳandırmaḳ
[17]ṣanmaḳ-ṣandırmaḳ		
[18]oḳumaḳ-oḳutmaḳ	oḳutmaḳ	oḳutmaḳ
[19]işlemek-işletmek	işlemek	istemek-istetmek
[20]saymaḳ-saydırmaḳ	ḳoymaḳ-ḳoydırmaḳ	ḳoydırmaḳ
[21]ḳaymaḳ-ḳaydırmaḳ		caymaḳ-caydırmaḳ
[22]erimek-eritmek	érimek-éritmek	éritpek

[23]Şimdi,Lāzım bir maṣdarı Müteᶜaddī ḥāline ḳoymaḳ veyāḫūd bir mefᶜūllü bir maṣdarı[24]iki mefᶜūle teᶜaddī ettirmek için yapılan ḳāᶜideleri taᶜyīn edelim:

[25]1)Kök(mādde-i aṣliyye)niñ āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunursa,kök ile[26]edāt-ı maṣdar arasına -t getirilir.Bu ḳāᶜide her üç lehçede müşterektir.

63

[1]MİS̱ĀL

[2]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[3]oḳumaḳ-oḳutmaḳ	oḳutmaḳ	oḳutmaḳ
[4]işlemek-işletmek	işletmek	istemek-istetmek
[5]erimek-eritmek	éritmek	éritpek
[6]başlamaḳ-başlatmaḳ	başlatmaḳ	bastamaḳ-bastatmaḳ

[7]2)Āḫirinde "-p,-z,-ġ,-l,-k,-m,-n,-y"ḥarflerinden biri[8] bulunursa,kök ile maṣdar edātı arasına در edātı getirilir. Bu da[9]her üç lehçede müşterektir.

[10]MİS̱ĀL

[11] OSMANLICA	ÖZBEKÇE	KAZAKÇA
[12]öpmek-öpdürmek	öpdirmek	öpdirmek
[13]azmaḳ-azdırmaḳ	azdırmaḳ	azdırmaḳ
[14]boġmaḳ-boġdurmaḳ	boġdırmaḳ	boġdırmaḳ
[15]gülmek-güldürmek	küldirmek	küldirmek
[16]gömmek-gömdürmek	kömdirmek	kömdirmek
[17]yanmaḳ-yandırmaḳ	yandırmaḳ	candırmaḳ
[18]ḳoymaḳ-ḳoydurmaḳ	ḳoydırmaḳ	ḳoydırmaḳ

[19]ekmek-ekdirmek	ékdirmek	ékdirmek

[20]3)Āḫirinde -ç,-ş ḫarflerinden biri olan köklerin̄ āḫirine, ر , یر , ور ḫarflerinden biri getirilir.

[22]MİS̠ĀL

[23]ḳaçmaḳ-ḳaçırmaḳ	ḳaçırmaḳ	ḳaşırmaḳ
[24]taşmaḳ-taşırmaḳ	taşırmaḳ	tasırmaḳ
[25]uçmaḳ-uçurmaḳ	uçurmaḳ	uşurmaḳ

64 [1]4)Āḫirinde -ḳ ḫarfi olan köklerin̄ āḫirine ᶜOs̠mānlıcada ت ,[2] تر , آر ḫarfi,Özbekler ve Ḳazaḳlarda یز edātı getirilir.

[3]MİS̠ĀL

[4]ᶜOS̠MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[5]aḳmaḳ-aḳıtmaḳ	aḳızmaḳ	aḳızmaḳ
[6]baḳmaḳ-baḳtırmaḳ	baḳızmaḳ	uḳmaḳ-uḳtırmaḳ

[7]5)Āḫirinde -k olan köklere تر getirilir.

[8]MİS̠ĀL

[9] sökmek-söktürmek	söktirmek	söktirmek
[10]dökmek-döktürmek	töktirmek	töktirmek

[11]Lāzım bir fiᶜli Müteᶜaddī ḫāline ḳoymaḳ için veyāḫūd bir mefᶜūllü bir fiᶜli[12]iki mefᶜūle teᶜaddī ettirmek için yapılacaḳ ḳāᶜideyi yuḳarıda gösterdik.Ancaḳ,[13]bu ḳāᶜideler henüz ḳatᶜīleşmemiştir,taḳrībīdir.Bunların̄ müstes̠nāları da vardır.[14]Mes̠elā;çıḳmaḳ-çıḳarmaḳ,çıḳazmaḳ;çökmek-çöktürmek, çöküzmek[15]şekillerinde de istiᶜmāl olunur.

[16]6)Āḫirinde -t olan köklere,ᶜOs̠mānlıcada در , ر ; Ḳazaḳça[17]ile Özbekçede قیز getirilir.

[18]MİS̠ĀL

[19]ᶜOS̠MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA

[20]atmaḳ-atdırmaḳ	atḳızmaḳ	atḳızmaḳ
[21]yatmaḳ-yatırmaḳ	yatḳızmaḳ	catḳızmaḳ

[22]7)Āḫirinde -r ḥarfi olan köklere,ᶜOs̱mānlıcada , Ḳazaḳça[23]ile Özbekçede -ġuz,ġız,-giz edātlarından biri getirilir.

65 [1]MİS̱ĀL

[2]durmaḳ-durdurmaḳ	turmaḳ-turġuzmaḳ	turġuzmaḳ
[3]girmek-girdirmek	kirgizmek	kirgizmek
[4]yarmaḳ	yarġızmaḳ	carġızmaḳ

[5]Āḫirinde -r bulunan kök bir heceden artıḳ olursa, ᶜOs̱mānlıcada -t gelir.[6]Mes̱elā;aġarmaḳ-aġartmaḳ,göġermek-göġertmek.Özbekler ile Ḳazaḳlarda[7] تر gelir.

[8]Mes̱elā;aḳarmaḳ-aḳartırmaḳ,kökermek-kökertirmek.

[9]MUṬĀVAᶜAT MAṢDARI

[10]Baᶜżan Müteᶜaddī bir maṣdarıñ kökü ile edāt-ı maṣdar arasına ن ᶜilāve olunursa[11]Müteᶜaddīlik çıḳaraḳ Lāzım olur. Böyle maṣdarlara Muṭāvaᶜat maṣdarı denilir.Bir maṣdarı[12] Muṭāvaᶜat yapmaḳtaki ḳāᶜide her üç lehçede birdir.

[13]MİS̱ĀL

[14]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[15]yumaḳ-yunmaḳ	yuvmaḳ-yuvınmaḳ	cuvmaḳ-cuvınmaḳ
[16]taramaḳ-taranmaḳ	taranmaḳ	taranmaḳ
[17]demek-denmek	démek-dénmek	dénmek

[18]MÜŞĀREKET MAṢDARI

[19]Bir işiñ birḳaç kişi veyā birḳaç şey ṭarafından berāber meydāna getirildiġini[20]gösteren maṣdarlara Müşāreket maṣdarı denilir.[21]Bu ḳāᶜide her üç lehçede ᶜaynıdır.Mādde-i Aṣliyyeden ṣoñra ش harfi getirilir.

[22]MİSĀL

[23]görmek-görüşmek	körişmek	körişmek
[24]yaḳınlamaḳ-yaḳınlaşmaḳ	yaḳınlaşmaḳ	caḳındaşmaḳ

66

[1]MAᶜLŪM MAṢDAR-MECHŪL MAṢDAR

[2]Bir fiᶜliñ fāᶜili(meydāna getireni) ᶜibāre arasında berāber olursa,o fiᶜle Maᶜlūm[3]fiᶜl,onuñ aṣlı olan maṣdara da Maᶜlūm maṣdar denilir.[4]Meselā;"ᶜAli kitābı oḳudu" cümlesinde, "oḳudu" fiᶜliniñ fāᶜili olan "ᶜAli"[5]ᶜibārede maᶜlūm olduğundan,bu "oḳudu" Maᶜlūm fiᶜldir.Bināen ᶜaleyh,bu fiᶜliñ aṣlı[6]olan "oḳumaḳ" maṣdarına da Maᶜlūm maṣdar denilir.

[7]"Kitāb oḳundu" ᶜibāresinde,"oḳundu" fiᶜliniñ fāᶜili, ᶜibārede mevcūd olmadığından[8]bu fiᶜl mechūl olur.Bināen ᶜaleyh,bu fiᶜliñ aṣlı olan "oḳumaḳ" maṣdarına da[9]Mechūl maṣdar denilir.

[10]Şu ḥālde maṣdarlar ikiye ayrılır:

[11]1)Maᶜlūm maṣdar 2)Mechūl Maṣdar

[12]Mechūl maṣdarlarıñ her üç lehçedeki şekillerini misāller ile gösterelim:

[13]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[14]oḳumaḳ-oḳunmaḳ	oḳunmaḳ-oḳulmaḳ	oḳunmaḳ-oḳulmaḳ
[15]bağlamaḳ-bağlanmaḳ	bağlanmaḳ	bağlanmaḳ
[16]işlemek-işlenmek	işlenmek	istemek-istenmek
[17]bilmek-bilinmek	bilinmek	bilinmek

[18]İşbu misāllerden añlaşıldığı gibi,mādde-i aṣliyyeniñ āḫirinde sesli ḥarflerden biri[19]veyāḫūd -l bulunursa,Mechūl ḥāline ḳoymaḳ için,mādde-i aṣliyye ile maṣdar edātı[20]arasına ن ḥarfi getirilir.Bu ḥarfler bulunmadığı taḳdīrde,mādde-i aṣliyye ile maṣdar edātı[21]arasına ل ḥarfi getirilir.

[22]MİSĀL

[23]yormaḳ-yorulmaḳ	ḳurmaḳ-ḳurulmaḳ	ḳurulmaḳ
[24]ṣatmaḳ-ṣatılmaḳ	satılmaḳ	satılmaḳ

[25]öpmek-öpülmek	öpülmek	öpülmek
[26]aşmak-aşılmak	asılmak	asılmak
[27]yakmak-yakılmak	yakılmak	yakılmak

[28]İHTĀR:Ancak Müteᶜaddī maşdarlar Mechūl yapılabilir. Lāzım maşdarlarıñ mechūlü olmaz.

67 [1]Çok vakit Mechūl maşdar ile Mutāvaᶜat maşdarı ᶜaynı hālde bulunur.Bunu birbirinden[2]ayırmak müşkil değildir.[3] Maşdarıñ veyāhūd maşdardan meydāna gelen fiᶜliñ fāᶜili ᶜibārede mevcūd olursa[4]Mutāvaᶜat olur.Fāᶜili mevcūd olmayıp da onuñ yerinde mefᶜūlün bih kalmış olursa[5]Mechūl olur.

[6]Meselā;Reşīdiñ giyinmesi uzun çekir.

[7]Burada,"giyinmek" işini meydāna getiren fāᶜil meydāndadır.Bināen ᶜaleyh,Mechūl değil,Mutāvaᶜattır.

[8]"Bu kitābıñ okunması hayırlıdır."

[9]Burada,"okumak" işini meydāna getiren fāᶜil ᶜibārede mevcūd değildir.[10]Onuñ yerini mefᶜūlün bih olan "kitābı" kelimesi tutmuştur.[11]Bināen ᶜaleyh,"okunma" Mutāvaᶜat değil, Mechūldür.

[12]MAŞDARLARDA İSMİÑ HĀLİ

[13]Maşdarlarda zamān maᶜnāsı bulunmadığı için,ᶜibāre arasında isimleriñ aldıkları[14]hālleri alır.Bunları da misāller ile gösterelim:

[15]-1-
[16]AŞLĪ MAŞDAR

[17]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	KAZAKÇA	
[18]okumak	okumak	okumak	mücerred
[19]okumağıñ	okumaknıñ	okumaknıñ	mużāfun ileyh
[20]okumağı	okumağı	okumağı	mużāf
[21]okumağı	okumaknı	okumakdı	mefᶜūlün bih
[22]okumakdan	okumakdan	okumakdan	mefᶜūlün ᶜanh
[23]okumağa	okumakka	okumakka	mefᶜūlün ileyh

24	oḳumaḳda	oḳumaḳda	oḳumaḳda	mefʿūlün fīh
25	oḳumaḳla	oḳumaḳ bilen	oḳumaḳ bilen	mefʿūlün maʿa
26	oḳumaḳ için	oḳumaḳ üçün	oḳumaḳ üşün	mefʿūlün leh

[27]Ḳazaḳçada mefʿūlün maʿa ḥālinde,"bilen" yerine "menen,benen" edātları da[28]işletilir.

68 [1]-2-

[2]TEʾKĪDĪ MAṢDAR

3	ʿOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA	
4	bilmeklik	bilmeklik	bilmeklik-dik-tik	mücerred
5	bilmekliğiñ	bilmekliknıñ	bilmektiğiñ	mużāfun ileyh
6	bilmekliği	bilmekligi	bilmektigi	mużāf
7	bilmekliği	bilmeklikni	bilmektikdi	mefʿūlün bih
8	bilmeklikden	bilmeklikden	bilmektikden	mefʿūlün ʿanh
9	bilmekliğe	bilmeklikke	bilmektikke	mefʿūlün ileyh
10	bilmeklikde	bilmeklikde	bilmektikde	mefʿūlün fīh
11	bilmeklikle	bilmeklik bile	bilmektik menen-bilen	mefʿūlün maʿa
12	bilmeklik için	bilmeklik üçün	bilmektik üşün	mefʿūlün leh

[13]-3-

[14]ḤĀṢIL-I MAṢDAR

15	ʿOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA	
16	biliş	biliş	bilis	mücerred
17	bilişiñ	bilişniñ	bilisdiñ	mużāfun ileyh
18	bilişi	bilişi	bilisi	mużāf
19	bilişi	bilişni	bilisdi	mefʿūlün bih
20	bilişden	bilişden	bilisden	mefʿūlün ʿanh
21	bilişe	bilişke	biliske	mefʿūlün ileyh
22	bilişde	bilişde	bilisde	mefʿūlün fīh
23	bilişle	biliş bile	bilis menen-bilen	mefʿūlün maʿa
24	biliş için	biliş üçün	bilis üşün	mefʿūlün leh

69 [1]-4-

[2]İSM-İ MAŞDAR

[3]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ĶAZAĶÇA	
[4] alım	alım	alım	mücerred
[5] alımıñ	alımnıñ	alımdıñ	mużāfun ileyh
[6] alımı	alımı	alımı	mużāf
[7] alımı	alımnı	alımdı	mefᶜūlün bih
[8] alımdan	alımdan	alımdan	mefᶜūlün ᶜanh
[9] alıma	alımge	alımga	mefᶜūlün ileyh
[10]alımda	alımda	alımda	mefᶜūlün fīh
[11]alımla	alım bilen-bile	alım bilen	mefᶜūlün maᶜa
[12]alım için	alım üçün	alım üşün	mefᶜūlün leh

[13]Maşdarlardan yapılan ism-i āletleriñ ḥāli,isimleriñ ḥāliniñ ᶜaynı oldugundan,ayrıca miṡāl[14]getirmeğe lüzūm görmedik.

[15]Özbekler ile Ķazaķlarda kök ile maşdar edātı arasına -ķıla,-kile,-çıla,[16]-ñķıra,-ñkire edātlarından yapılan maşdarlarıñ āḫirinde -maķ yāḫūd -mek edāt[17]larından biri bulundugundan aşlī maşdarlar ḥāliniñ ᶜaynıdır.

[18]TEK (BASĪṬ) - ĶOŞMA (MÜREKKEB) MAŞDARLAR

[19]-1-

[20]BASĪṬ MAŞDARLAR

[21]"Olmaķ,gelmek,gitmek" gibi tek bir kelimeden ᶜibāret olan maşdarlara Basīṭ[22]maşdar denilir.

[23]-2-

[24]MÜREKKEB MAŞDARLAR

[25]Herhangi bir maşdarıñ muştaķlarından biriyle yardımcı maşdarlardan biriniñ bir yerde[26]bulundugu ḥāle Mürekkeb maşdar denilir.

70 [1]Meṡelā;"Yazıvermek,yazadurmaķ,ḍarb ķılmaķ,muḥārebe

etmek."

[2]Maşdarlar,Basīṭ ve Mürekkeb olmaḳ üzere ikiye ayrıldığı gibi,fiᶜller de Basīṭ[3]ve Mürekkeb olmaḳ üzere ikiye ayrılır. Buña ᶜāid mufaṣṣal maᶜlūmāt aşağıda gelecektir.

[4]ᶜOsmānlıca ile Özbekçede eñ çoḳ işledilen Mürekkeb maṣdar,ᶜArabca maṣdarlar[5]ile "etmek,eylemek,ḳılmaḳ" maṣdarlarından mürekkeb olan maṣdarlardır.

[6]ṢĪĠA

[7]Maṣdarlarıñ ifāde ettiği işiñ,hangi zamānda ve hangi şaḫıṣ veyā şey[8]ṭarafından meydāna getirildiğini göstermek için girdikleri şekle Ṣīġa[9](Ḳālıb) denilir.

[10]Meṡelā;"Aḥmed kitābı oḳudu" cümlesinde,"oḳumaḳ" işiniñ geçmiş zamānda,"Aḥmed"[11]ṭarafından yapıldığını gösteren "oḳudu" şekli,bu maᶜnāyı,bu mefhūmu ifāde etmek için[12]bir ṣīġa(ḳālıb)-dır.

[13]ZAMĀN

[14]Ṣīġalar,bir işiñ meydāna geldiği zamānı da gösterir. [15]Ṣīġalarıñ göstereceği zamān esās iᶜtibāriyle üçtür:

[16]1)MĀẒĪ:Sözüñ söylendiği zamāndan evvelki zamān,geçmiş zamān.

[17]2)ḤĀL:Sözüñ söylendiği zamān.

[18]3)MUẒĀRİᶜ:Sözüñ söylendiği andan ṣoñraki zamān,[19] gelecek zamān.Ancaḳ,Türkçede gelecek zamānı gösteren ṣīġalar ikiye[20]ayrılır.

[21]1)Yaḳın geleceği gösteren,2)Uzaḳ geleceği gösteren ṣīġalar.[22]Bunlardan yaḳın geleceği gösteren ṣīġalara,doğrudan doğru Muẓāriᶜ,uzaḳ[23]geleceği gösteren ṣīġalara da İstiḳbāl denilir.

[24]MÜTEKELLİM-MUḪĀṬAB-ĠĀİB

[25]1)Fiᶜliñ fāᶜiliniñ söyleyen şaḫıṣ olduğunu gösteren

ṣīġalara mütekellim ṣīġası;

[26]2)Fiᶜliñ fāᶜiliniñ sözü diñleyen şaḫıṣ olduġunu gösteren ṣīġalara muḫāṭab[27]ṣīġası;

71 [1]3)Fiᶜliñ fāᶜiliniñ söz söyleyen yāḫūd sözü diñleyen şaḫıṣ olmayıp da[2]başḳa bir şaḫıṣ veyā şey olduġunu gösteren ṣīġalara ġāib ṣīġası denilir.

[3]MÜFRED-CEMᶜ

[4]Fiᶜliñ fāᶜiliniñ gerek mütekellim olsun,gerek muḫāṭab olsun ve gerekse[5]ġāib olsun,tek bir şaḫıṣ veyā şey olduġunu gösteren ṣīġalara müfred,[6]birden artıḳ olduġunu gösteren ṣīġalara cemᶜ ṣīġası denilir.

[7]TAṢRĪF

[8]Bir maṣdarı taṣrīf etmek,onu istenilen maᶜnāyı ifāde edebilecek şekle[9]ḳoymaḳtır.

[10]BASĪṬ FİᶜLLER-MÜREKKEB FİᶜLLER

[11]"Görmek,bilmek,oḳumaḳ" gibi basīṭ maṣdarlardan meydāna gelen fiᶜllere[12]basīṭ fiᶜl;

[13]"Yazabilmek,oḳuyabilmek" gibi mürekkeb maṣdarlardan teşkīl edilen fiᶜllere[14]mürekkeb fiᶜl denilir.

[15]MÜS̱BET-MENFĪ

[16]Bir fiᶜliñ olduġunu gösteren ṣīġalara müs̱bet ṣīġa denilir.[17]Bir fiᶜliñ olmadıġını gösteren ṣīġalara menfī ṣīġa denilir.

[18]FİᶜLLERİÑ ṢĪĠALARI İᶜTİBĀRİYLE ESĀMI

[19]-A-
[20]EMİR ṢĪĠASI

[21]Emir ṣīġası,bir işi işlemeği başḳasına emretmek için ḳullanılan ṣīġalardır.[22]Emir iki ḳısımdır:Emr-i ḥāżır,emr-i ġāib.

[23]-1-

[24]Emr-i ḥāżır,ḥāżır bulunan bir şaḫṣa emretmek için işletilen ṣīġadır.Bir maṣdardan[25]emr-i ḥāżır ṣīġasını teşkīl etmek için,maṣdar edātını ḳaldırmaḳ kāfīdir.Bu ḳāʿide[26]her üç lehçede müşterektir.

72 [1]EMR-İ ḤĀŻIR MÜFRED MÜS̱BET

[2]MİS̱ĀL

[3]ʿOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[4]oḳumaḳ-oḳu	oḳu	oḳu
[5]gülmek-gül	kül	kül
[6]başlamaḳ-başla	başla	bastamaḳ-basta
[7]işitmek-işit	éşit	ésit

[8]EMR-İ ḤĀŻIR MÜFRED MENFĪ

[9] ʿOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[10]oḳuma	oḳuma	oḳuma
[11]gülme	külme	külbe
[12]başlama	başlama	bastama
[13]işitme	éşitme	ésitpek-ésitpe
[14]işleme	işleme	isteme

[15]İḪTĀR:Özbekler ile Ḳazaḳlarda müfred emr-i ḥāżırıñ āḫirine -ġıl,-ḳıl,-gil[16]lafıẓlarından biri getirilirse teʾkīd bildirir."Oḳuġıl,bilgil(bilgin)...[17]-gil,Āzerbaycanda "gilen" ṣūretinde telaffuẓ olunur.

[18]İşbu mis̱āllerde görüldüğü gibi,emr-i ḥāżırıñ menfī ṣīġasını teşkīl etmek[19]için,ʿOs̱mānlıca ile Özbekçede,ḳalın hecelilerde müs̱bet ṣīġasınıñ āḫirine -ma,[20]ince hecelilerde

-me getirilir. Ḳazaḳlarda, āḫirinde sesli ḥarflerden biri[21] bulunan müs̲bet emr-i ḥāżırlarıñ ḳalın hecelilerinde -ma, ince hecelilerinde -me getirilir.[22] Sesli ḥarflerden biri bulunmayan ağır hecelilerde -ba, ince hecelilerde -be[23] yāḫūd -pe edātlarından biri getirilir.

[24] EMR-İ ḤĀŻIR MÜS̲BET CEMᶜ ṢĪĠASI

[25] ᶜOS̲MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[26] oḳuyuñuz	oḳuñ-oḳuñgız	oḳuñdar
[27] gülüñ-gülüñüz	küliñ-küliñgiz	küliñder
73 [1] başlayıñız	başlañ-başlañgız	bastañdar
[2] işitiñiz	éşitiñ-éşitiñgiz	ésitiñder

[3] Yuḳarıdaki mis̲āllerden añlaşıldığı gibi, ᶜOs̲mānlıcada emr-i ḥāżırıñ cemᶜ ṣīġasını[4] teşkīl etmek için, āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunan müfred[5] ṣīġalarınıñ āḫirine یڭز edātı, sesli ḥarflerden biri bulunmayanlarda ڭ [6] yāḫūd ڭز edātlarından biri getirilir.

[7] Özbeklerde dāimā ڭ yāḫūd ڭكز edātı getirilir. Ḳazaḳlarda ise, her[8] vaḳit ڭدر edātı getirilir.

[9] EMR-İ ḤĀŻIR MENFĪ CEMᶜ ṢĪĠASI

[10] ᶜOS̲MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[11] oḳumayıñız	oḳumañ-oḳumañgız	oḳumañdar
[12] gülmeyiñiz	külmeñ-külmeñgiz	külmeñder

[13] Emr-i ḥāżır menfī cemᶜ ṣīġasını teşkīl etmekteki ḳāᶜide her üç lehçede[14] müşterektir.

[15] Emr-i ḥāżır ṣīġasıyla cemᶜ edātı arasına ḳalın hecelilerde -ma, -ince hecelilerde -me getirmek kāfīdir.

[17] -B-

[18] EMR-İ ĠĀİB

[19]Söz söyleyen şahsıñ yanında bulunmayan bir kimseye veyāhūd bir şeye emretmek[20]için işletilen ṣīġaya emr-i ġāib ṣīġası denilir.

[21]EMR-İ ĠĀİB MÜSBET MÜFRED

[22]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ĶAZAĶÇA
[23]oķusun	oķusun	oķusın
[24]gülsün	külsün	külsin
[25]başlasun	başlasın	bastasın
[26]işitsin	éşitsin	ésitsin

74 [1]Müsbet müfred emr-i ġāibiñ teşkīlindeki ķāᶜide, ᶜOsmānlıca ile Özbekçede birdir.[2]Emr-i ḥāżırıñ āhirine heceye göre سون yāhūd سين edātı getirilir.[3]Ķazaķlarda ise, سن getirilir.

[4]Ķazaķlarda olan bu ķāᶜide,pek de ķatᶜī olmayıp heceye göre سون yāhūd[5] سين getirmek de cāizdir.

[6]EMR-İ ĠĀİB MENFĪ MÜFRED

[7]Emr-i ġāib menfī müfredini teşkīl etmek için,her lehçedeki menfi müfred[8]emr-i ḥāżırlarıñ āhirine سون, سين, سن edātlarından birini getirmek kāfīdir.

[9] oķumasun
[10]gülmesin =ᶜOsmānlıca,Özbekçe oķumasın
külbesin =Ķazaķça

[11]EMR-İ ĠĀİB MÜSBET CEMᶜ

[12]Emr-i ġāib müsbet cemᶜ ṣīġasını teşkīl etmek için, ᶜOsmānlıca ile Özbekçede[13]emr-i ġāib müsbet müfred ṣīġasınıñ āhirine لار yāhūd لر , لەر getirilir.Ķazaķlarda[14]ise دەر getirilir.

[15]MİSĀL

[16]oḳusunlar	=ᶜOs̱mānlıca,Özbekçe	oḳusındar	=Ḳazaḳça
[17]gülsünler		külsinder	

[18]EMR-İ ĠĀİB MENFĪ CEMᶜ

[19]Emr-i ġāib menfī cemᶜ ṣīġasını teşkīl etmekteki ḳāᶜide,emr-i ġāib müs̱bet[20]cemᶜ ṣīġasını teşkīl etmekteki ḳāᶜideniñ ᶜaynıdır.[21]Emr-i ġāib menfī müfred ṣīġasınıñ āẖirine cemᶜ edātı getirilir.

[22]oḳumasunlar		oḳumasındar	
[23]gülmesinler	=ᶜOs̱mānlıca,Özbekçe	külbesinder	=Ḳazaḳça
[24]yazmasunlar		cazmasındar	

75 [1]ḲĀᶜİDE

[2]Emr-i ġāibiñ bütün ṣīġalarınıñ(müs̱bet,menfī,müfred, cemᶜ) āẖirine,ᶜOs̱mānlıca[3]ile Özbekçede مى edātı getirilerek, Ḳazaḳlarda ise,ḳalın hecelilerde -ba,[4]ince hecelilerde -be edātlarından biri getirilerek emr-i ġāib istifhām(suāl-sorġu) [5]ṣīġası teşkīl olunur.

[6]MİS̱ĀL

[7] oḳusun mu?		oḳusın ba?	
[8] oḳumasun mu?		oḳumasın ba?	
[9] bilsin mi?		bilsin be?	
[10]bilmesin mi?	=ᶜOs̱mānlıca,Özbekçe	bilmesin be?	=Ḳazaḳça
[11]oḳusunlar mı?		oḳusındar ba?	
[12]oḳumasunlar mı?		oḳumasındar ba?	

[13]-2-

[14]İLTİZĀMĪ ṢĪĠASI

[15]Bir fiᶜliñ fāᶜili ṭarafından yapılması lāzım bulunduġunu gösteren ṣīġalara İltizāmī[16]ṣīġası denilir.

[17]MİSĀL

[18]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA		
[19]yazmaḳ				
[20]yazayım	yazayın	cazayın	mütekellim	
[21]yazasıñ	-	-	muḫāṭab	müsbet-müfred
[22]yaza	-	-	ġāib	
[23]yazalım	yazaylıḳ	cazayıḳ	mütekellim	
[24]yazasıñız	-	-	muḫāṭab	müsbet-cemᶜ
[25]yazalar	-	-	ġāib	

76 [1]İşbu misāllerden de añlaşıldıġına göre,ᶜOsmānlıcada [2]emr-i ḥāżırıñ āḫirine müfredde "-ayım,-eyim;-asıñ,-esiñ; -a,-e",cemᶜde[3]"-alım,-elim;-asıñız,-esiñiz;-alar,-eler" lafıẓlarından biri getirilir.[4]Eğer emriñ āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunursa,müfredde "-yayım,-yeyim;[5]-yasıñ, -yesiñ;-ya,-ye" lafıẓlarından biri getirilir.Cemᶜde "-yalım, -yelim;-yasıñız,-yesiñiz;[6]-yalar,-yeler" lafıẓlarından biri getirilir.

[7] oḳşayayım	müsbet	oḳşayasıñ	müsbet	oḳşaya	müsbet
[8] işleyeyim	müfred	işleyesiñ	müfred	işleye	müfred
[9] oḳuyayım	mütekellim	oḳuyasıñ	muḫāṭab	oḳuya	ġāib
[10]oḳşayalım	müsbet	oḳşayasıñız	müsbet	oḳşayalar	müsbet
[11]işleyelim	cemᶜ	işleyesiñiz	cemᶜ	işleyeler	cemᶜ
[12]oḳuyalım	mütekellim	oḳuyasıñız	muḫāṭab	oḳuyalar	ġāib

[13]İltizāmī ṣīġasınıñ Özbekler ile Ḳazaḳlarda yalıñız müfred mütekellim,cemᶜmütekellim[14]ṣīġaları işletilir.Ḳalan ṣīġaları yoḳtur.

[15]Ḳazaḳlar ile Özbeklerde müsbet müfred ṣīġasını teşkīl etmek için,emriñ[16]āḫirine -ayın,-eyin edātlarından biri getirilir.[17]Cemᶜ de ise,Özbeklerde -aylıḳ,-eylik lafıẓlarından biri,Ḳazaḳlarda -ayıḳ,[18]-eyik lafıẓlarından biri getirilir.

[19] yazayın	müsbet		cazayın	müsbet	
[20] bileyin	müfred		bileyin	müfred	
[21]	mütekellim			mütekellim	
[22] yazaylık	müsbet	ÖZBEKÇE	cazayık	müsbet	KAZAKÇA
[23] bileylik	cem		bileyik	cem	
[24]	mütekellim			mütekellim	

77

[1]İLTİZĀMĪ MENFĪ SĪGASI

[2]MİSĀLLER

3	yazmayayım	menfī	yazmayasıñ	menfī	yazmaya	menfī
4	bilmeyeyim	müfred	bilmeyesiñ	müfred	bilmeye	müfred
5	okumayayım	mütekellim	okumayasıñ	muhātab	okumaya	ġāib
6	işlemeyeyim		işlemeyesiñ		işlemeye	
7	yazmayalım	menfī	yazmayasıñız	menfī	yazmayalar	menfī
8	bilmeyelim	cem	bilmeyesiñiz	cem	bilmeyeler	cem
9	okumayalım	mütekellim	okumayasıñız	muhātab	okumayalar	ġāib
10	işlemeyelim		işlemeyesiñiz		işlemeyeler	

[11]Özbeklerde İltizāmī sīgasınıñ menfīsini teşkīl etmek için,müsbet şeklindeki[12]kökten soñra -ma,-me edātlarından birini,Kazaklarda ise,-ma,-me,-ba,-be,-pe[13]edātlarından birini getirmek kāfīdir.

[14]MİSĀL

[15] okuyın	okumayın	menfī	
[16] kéteyin	kétmeyin	müfred	
[17] başlayın	başlamayın	mütekellim	
[18] işleyin	işlemeyin		ÖZBEKÇE
[19] okuylik	okumaylik	menfī	
[20] kéteylik	kétmeylik	cem	
[21] başlaylik	başlamaylik	mütekellim	
[22] işleylik	işlemeylik		

[23]MİSĀL

[24]okuyın	okumayın		okumayık		
[25]kéteyin	kétpeyin	menfī	kétpeyik	menfī	
[26]bastayın	bastamayın	müfred	bastamayık	cemᶜ	ḲAZAḲÇA
[27]isteyin	istemeyin	mütekellim	istemeyik	mütekellim	
[28]üzeyin	üzbeyin		üzbeyik		

78

[1]ᶜOSMĀNLICA:	okuyayım mı?	okuyalım mı?	okumayayım mı?	okumayalım mı?
[2] ÖZBEKÇE :	okuyın mı?	okuylik mi?	okumayın mı?	okumaylik mi?
[3] ḲAZAḲÇA :	okuyın ba?	okuyık ba?	okumayın ba?	okumayık ba?

[4]İltizāmī ṣīġası Āzerbaycanda,"yazaḳ,oḳuyaḳ,bilek; yazmayaḳ,[5]oḳumayaḳ,bilmeyek" şekillerindedir.

[6]ᶜOsmānlıca ile Özbekçede,fiᶜl-i iltizāmīniñ bütün ṣīġalarınıñ āḫirine مى [7]edātı getirilerek istifhām(suāl-sorġu) ṣīġası teşkīl olunur.[8]Ḳazaḳçada مى yerine -ba,-be edātlarından biri getirilir.

[9]ᶜOsmānlıcada,fiᶜl-i iltizāmīniñ ġaib istifhām,muḫāṭab istifhām şekilleri kullanılmıyor.

[10]-3-

[11]VÜCŪBĪ FİᶜL ṢİĠASI

[12]Bir fiᶜliñ fāᶜil ṭarafından yapılmasınıñ vācib ve lāzım olduġunu gösteren ṣīġalara[13]Vücūbī ṣīġası denilir.Vücūbī ṣīġası,Özbekler ile Ḳazaḳlar arasında müşterektir.[14]ᶜOsmānlıca ise tamāmen ayrıdır.Bunu misāller ile gösterelim:

[15]MİSĀL

[16] ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[17]okumalıyım	okumaġım-okuşım kérek	okumaġım-okusım kérek
[18]okumalısıñ	okumaġıñ-okuşıñ kérek	"
[19]okumalı	okumaġı-okuşı kérek	"
[20]okumalıyız	okumaġımız-okuşımız kérek	"
[21]okumalısıñız	okumaġıñgız-okuşıñgız kérek	okumaġıñdar kérek
[22]okumalılar	okumakları-okuşları kérek	okumakdarı kérek

[23]Özbekçe ile Ḳazaḳçada yuḳarıda gösterilenlerden başḳa,aşağıdaki şekil de[24]isti^cmāl olunur.

[25]ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[26]oḳumaḳlığım kérek	oḳumaḳtığım kérek
[27]oḳumaḳlığıñ kérek	oḳumaḳtığıñ kérek
[1] oḳumaḳlığı kérek	oḳumaḳtığı kérek
[2] oḳumaḳlığımız kérek	oḳumaḳtığımız kérek
[3] oḳumaḳlığıñgız kérek	oḳumaḳtıḳdarıñ kérek
[4] oḳumaḳlıḳları kérek	oḳumaḳtıḳdarı kérek

79

[5]Şimdi,Vücūbī ṣīġasınıñ her üç lehçede tābi^c olduğu ḳā^cideleri ta^cyīn edelim:

[6]^cOsmānlıcada;

[7]Emir ṣīġasınıñ müsbet müfredi āḫirine ملى edātını getirdikten soñra," يم , [8] سڭ , ـ , يز , سڭز , لر zamīrlerinden birini getirmek kāfīdir.Ancaḳ,müfred ġāib[9] ṣīġasında hiçbir şey getirmek lāzım değildir.

[10]Özbekçe ile Ḳazaḳçada;

[11]Aṣlī Maṣdar,Te^ɔkīdī maṣdar,Ḥāṣıl-ı maṣdar ve şaḫıṣ żamīrleriniñ mużāf ḥālinden[12]"kérek" kelimesini getirmek kāfīdir.

[13]VÜCŪBĪ ṢĪĠASININ̄ MENFĪ ŞEKLİ

[14]^cOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[15]oḳumamalıyım	oḳumasligim kérek	oḳumastigim kérek
[16]oḳumamalısıñ	oḳumasligiñ kérek	oḳumastigiñ kérek
[17]oḳumamalı	oḳumasligi kérek	oḳumastigi kérek
[18]oḳumamalıyız	oḳumasligimiz kérek	oḳumastigimiz kérek
[19]oḳumamalısıñız	oḳumasligiñgiz kérek	oḳumastikderiñ kérek
[20]oḳumamalılar	oḳumaslikleri kérek	oḳumastikderi kérek

[21]^cOsmānlıcada;

[22]Vücūbī ṣīġasınıñ menfī şeklini teşkīl etmek için, müsbet şeklindeki emirden[23]soñra -ma,-me edātından biri ile

żamīrler getirilir.

[24]İḫTĀR:İnce hecelilerde -ma yerine -me getirilir.

[25]Özbekçede;

[26]Emirden ṣoñra "-masligim,-masligiñ,-masligi,-masligimiz,-masligiñgiz,maslikleri"[27]ile "kérek" kelimesi getirilir.

80 [1]Ḳazaḳçada;

[2]Emirden ṣoñra "-mastigim,-mastigiñ,-mastigi, -mastigimiz,-mastikderiñ,[3]mastikderi" ile "kérek" kelimesi getirilir.

[4]İḫTĀR:"-ma,-me" edātı Ḳazaḳlarda yalınız emriñ āḫirinde sesli ḥarflerden biri[5]bulunduğu taḳdīrde getirilir. Sesli ḥarflerden biri bulunmadığı taḳdīrde,emriñ āḫirindeki [6]ḥarfleriñ ṭabīᶜatine göre -ba,-be,-pa,-pe edātlarından biri getirilir.

[7]-4-
[8]MĀŻĪ ṢĪĠASI

[9]ᶜUmūmiyet iᶜtibāriyle bir işiñ geçmiş zamānda yapıldığını gösteren ṣīġalara Māżī[10]ṣīġası denilir.

[11]Bir işiñ uzaḳ geçmiş zamānda yapıldığını gösteren ṣīġalara Māżī-i Baᶜīd,yaḳın[12]geçmiş zamānda yapıldığını gösteren ṣīġalara Māżī-i Ḳarīb denilir.

[13]Māżī ṣīġası ifāde ettiği maᶜnāları̄ñ māhiyetine göre aşağıdaki raḳamlara[14]ayrılır.

[15]-A-
[16]MĀŻĪ-İ ŞUHŪDĪ

[17]Söz söyleyen şaḫış ṭarafından işiñ yapıldığınıñ göz ile görüldüğünü veyāḫūd[18]göz ile görmüş gibi ḳatᶜī ṣūrette bilindiğini ifāde eden ṣīġalardır.[19]Mes̱elā;"Aḥmed gitti" cümlesindeki "gitti" kelimesi,Aḥmediñ gittiğiniñ[20]sözü söyleyen şaḫışça ḳatᶜī olduğunu ifāde eder.Bināen ᶜaleyh Māżī-i Şuhūdīdir.

[21]MĀŻĪ-İ ŞUHŪDĪNİÑ HER ÜÇ LEHÇEDEKİ ŞEKİLLERİNE ᶜĀİD

[22]MİSĀLLER

	ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA	
[23]				
[24]	oḳudum	oḳudım	oḳudım	müsbet-müfred-mütekellim
[25]	oḳuduñ	oḳudıñ	oḳudıñ	müfred-muḫāṭab
[26]	oḳudu	oḳudı	oḳudı	müfred-ġāib
81 [1]	oḳuduḳ	oḳudıḳ	oḳudıḳ	cemᶜ-mütekellim
[2]	oḳuduñuz	oḳudıñgız	oḳudıñdar	cemᶜ-muḫāṭab
[3]	oḳudular	oḳudılar	o kisiler oḳudı	cemᶜ-ġāib

[4]İKİNCİ MİSĀL

[5]	bildim	bildim	bildim
[6]	bildiñ	bildiñ	bildiñ
[7]	bildi	bildi	bildi
[8]	bildik	bildik	bildik
[9]	bildiñiz	bildiñgiz	bildiñder
[10]	bildiler	bildiler	bildi

[11]Misāllerden de añlaşıldığı gibi, māżī-i şuhūdī ṣīġasını teşkīl etmekteki[12]ḳāᶜide her üç lehçede hemen hemen birdir.

[13]ᶜOsmānlıcada, emriñ āḫirine " دكز , دق , دى , دڭ , دم , ديلر getirilir.[14]Özbekçede de " ديلر , دڭكز , دق , دى , دڭ , دم getirilir. Ancaḳ, ince[15]hecelilerde دق yerine ديك getirilir.

[16]Ḳazaḳçada ise, دى , دڭدەر , ديك - دق , دى , دڭ , دم getirilir.[17]Ḳazaḳçada دڭدەر yerine دڭكز da işletilir. Faḳat, cemᶜ maᶜnāsını ifāde etmez,[18]taᶜẓīm ve iḥtirām için ḳullanılır.

[19]Mes̱elā; "Muᶜallim bizge kéldiñgiz" denilirse, taᶜẓīm ve ḥürmet ifāde eder.[20]"Coldaslar bizge kéldiñder" cümlesinde cemᶜ maᶜnāsı maḳṣūddur.

[21]Ḳazaḳça cemᶜ ġāib ṣīġası yoḳtur.

[22]Mes̱elā; "Onlar kéldiler" denilmez, "Onlar kéldi" denilir.

[23]MĀŻĪ-İ ŞUHŪDĪ MÜFRED MENFĪ ṢĪĠASI

[24]ᶜOSMĀNLICA ÖZBEKÇE ḲAZAḲÇA

[25]okumadım	okumadım	okumadım
[26]okumadıñ	okumadıñ	okumadıñ
[27]okumadı	okumadı	okumadı

82 [1]Māżī-i şuhūdī müsbet müfred şīġasında üç lehçe arasında farḳ yoḳtur.

[2]MĀŻĪ-İ ŞUHŪDĪ CEMᶜ MENFĪ ṢĪĠASI

[3]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[4]oḳumadıḳ	oḳumadıḳ	oḳumadıḳ
[5]oḳumadıñız	oḳumadıñgız	oḳumadıñdar
[6]oḳumadılar	oḳumadılar	oḳumadı

[7]Māżī-i şuhūdī cemᶜ menfī ṣīġasını teşkīl etmek için, ᶜOsmānlıca ile Özbekçe[8]müsbet şeklinde,kök ile żamīrler arasına ḳalın hecelilerde -ma,ince hecelilerde[9]-me getirilir.

[10]Ḳazaḳlarda ise,āḫirinde sesli ḥarflerden bulunanlarda -ma yāḫūd -me[11]getirilir.Sesli ḥarflerden biri bulunmayanlarda ise,kökün āḫirindeki[12]ḥarflerin ṭabīᶜatine göre -ba,-be,-pa,-pe edātlarından biri getirilir.Meselā;[13]"oḳumadım,istemedim, cazbadım,satpadım,bilbedim,kétpedim" şekillerinde olur.

[14]Māżī-i şuhūdīnin yuḳarıda gösterilen şekli,hem uzaḳ geçmiş ve hem de[15]yaḳın geçmiş için istiᶜmāl olunur.Bundan başḳa,Özbekler ile Ḳazaḳlarda[16]uzaḳ geçmiş(māżī-i baᶜīd) için istiᶜmāl olunan şekli de var.ᶜOsmānlılarda yoḳtur.

[17]MİSĀL

[18]ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[19]yazġanmen-mén	cazġanmén
[20]yazġansen-sén	cazġansén
[21]yazġan	cazġan
[22]yazġanmiz	cazġanmiz
[23]yazġansiz	cazġansiz-cazġansender
[24]yazġanlar	o kisiler cazġan

[25]İḪṬĀR:Heceye göre -ġan yerine -gan(گان),-gen(گەن)
edātlarından biri getirilir.Meselā;[26]körganmen(كورگان من),
bilgenmen(بيلگەن من).

83 [1]Özbekçe ile Ḳazakçaya maḫṣūṣ olan māżī-i baᶜīd
ṣīġasını teşkīl etmek[2]için,māżī için istiᶜmāl olunan ism-i
fāᶜil şıfatlarının āḫirine şaḫıṣ[3]żamīrleri getirilir.Ancaḳ,
"biz" yerine "-miz" gelir.

[4]MĀŻĪ-İ BAᶜĪDİN MENFĪ ŞEKLİ

[5]Māżī-i baᶜīdin menfī ṣīġasını teşkīl etmek için,müsbet
şeklindeki kökten[6]ṣoñra,Özbekçede -ma,-me edātlarından biri,
Ḳazaḳlarda ise,sesli ḥarflerden[7]bulunursa -ma,-me edātlarından
biri,bulunmazsa -ba,-be,-pa,-pe edātlarından biri getirilir.

[8]yazmaġanmén,körmaganmén,işlemegenmén, [9]başlamagan.	ÖZBEKÇE
[10]cazbaġanmén,satpaġanmén,kétpegenmén, [11]bilbegenmén.	ḲAZAḲÇA

[12]MĀŻĪ-İ ŞUHŪDĪNİN İSTİFHĀM ŞEKLİ

[13]Māżī-i şuhūdīnin istifhām şeklini teşkīl etmek için,
ᶜOsmānlıca ile Öz[14]bekçede,bütün ṣīġaların āḫirine مى edātı
getirilir.Ḳazaḳlarda ise,-ba,[15]-be edātlarından getirilir.

[16]yazdım mı?	yazdıñ mı?	yazdı mı?	ᶜOSMĀNLICA
[17]yazdıḳ mı?	yazdıñız-dıñgiz mi?	yazdılar mı?	ÖZBEKÇE
[18]yazġanmen mi?	yazġansen mi?	yazġan mı?	ÖZBEKÇE
[19]yazġanmiz mi?	yazġansiz mi?	yazġanlar mı?	
[20]cazġanmén ba?	işlegensén be?		ḲAZAḲÇA

[21]İḪṬĀR:Māżī-i şuhūdīnin şarṭ ṣīġası da vardır ki,buña
ᶜāid maᶜlūmāt aşağıda gelecektir.

[22]-B-

[23]MĀŻĪ-İ NAḲLĪ

[24]Māżī-i naḳlī,bir işiñ geçmiş zamānda yapıldığını mütekellimiñ işitmek ṣūretiyle[25]bildiğini gösteren ṣīġalardır. Bunuñ da her üç lehçede işletilen şekillerini[26]miṣāller ile gösterelim:

84 [1]MİṢĀL

[2]ᶜOṢMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[3]görmüşüm	körmişmen-mén	-
[4]görmüşsüñ	körmişsen-sén	-
[5]görmüş	körmiş	-
[6]görmüşüz	körmişmiz	-
[7]görmüşsüz	körmişsiz	-
[8]görmüşler	körmişler	-

[9]Māżī-i naḳlīniñ bu şekli Āzerbaycanda;

[10]yazmışam,yazmışsan,yazmışdır,yazmışıḳ,yazmışsuz, yazmışdırlar[11]şekillerinde istiᶜmāl olunur.

[12]Māżī-i naḳlī ṣīġasını teşkīl etmek için,ᶜOṣmānlıcada köküñ āḫirine[13]" مشم , مشسك , مش , مشز , مشسز , مشلر " lafıẓları ;Özbeklerde "مش من ,[14]مش سن , مش , مشمز , مشسز , مشلر lafıẓları getirilir.[15]Ḳazaḳlarda ise bu şekil yoḳtur.

[16]MĀŻĪ-İ NAḲLĪNİÑ BAŞḲA ŞEKLİ

[17]Özbeklerde māżī-i naḳlīniñ başḳa şekli de vardır.

[18]MİṢĀL

[19]Yazġanmışmen,yazġanmışsen,yazġanmış,yazġanmışmiz, yazġanmışsiz,[20]yazġanmışlar.

[21]Bu ṣīġayı teşkīl etmek için,māżī-i baᶜdiñ ism-i fāᶜil ṣıfatları ile şaḫṣī[22]żamīrler arasına مش edātını getirmek kāfīdir.

[23]MĀŻĪ-İ NAḲLĪ MENFĪ ṢĪĠASI

[24]Māżī-i naḳlīniñ menfī ṣīġasını teşkīl etmek için, müs̱bet şekillerindeki[25]kökten ṣoñra,ḳalın hecelilerde -ma, ince hecelilerde -me edātını getirmek kāfīdir.

85

[1]MİS̱ĀL

[2]yazmamışım,görmemişim.
[3]yazmaganmışmen,körmegenmişmen.

[4]-C-
[5]MĀŻĪ ḤİKĀYE ṢĪĠASI

[6]Bir işiñ geçmişte olduġunu veyāḫūd yapıldıġını ḥikāye eylemek için işle[7]tilen ṣīġalara māżī ḥikāye ṣīġası denilir. [8]Māżī ḥikāye ṣīġasınıñ ʿOs̱mānlıca ile Özbekçe arasında müşterek olanı[9]olduġu gibi,Ḳazaḳça ile Özbekçe arasında müşterek olanları da vardır.Bunları[10]mis̱āller ile gösterelim:

[11]MİS̱ĀL

[12]ʿOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	
[13]yazmış idim	yazmış édim	Bu şekil,
[14]yazmış idiñ	yazmış édiñ	ʿOs̱mānlıca ile
[15]yazmış idi	yazmış édi	Özbekçe
[16]yazmış idik	yazmış édik	arasında
[17]yazmış idiñiz	yazmış édiñiz	tamāmen
[18]yazmış idiler	yazmış édiler	müşterektir.

[19]Māżī ḥikāye ṣīġasını teşkīl etmek için,her iki lehçede,māżī-i naḳlī[20]niñ müfred ġāibinden ṣoñra ايمك maṣdarınıñ muştaḳlarından olan " ايدم , ايدڭ , [21] ايدى , ايديك , ايديكز , ايديلر ṣīġaları getirilir.
[22]Māżī ḥikāye ṣīġasınıñ menfī şeklini teşkīl etmek için,māżī-i naḳlī menfī müfred ġāib[23]ṣīġasınıñ āḫirine ايدم, ايرڭ ,...ṣīġaları getirilir.Mes̱elā;yazmamış idim,[24]idiñ...

86

[1]MĀŻĪ ḤİKĀYE ṢĪĠASININ̄ İKİNCİ ŞEKLİ

[2]ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[3]oḳuġan édim	oḳuġan édim
[4]oḳuġan édin̄	oḳuġan édin̄
[5]oḳuġan édi	oḳuġan édi
[6]oḳuġan édik	oḳuġan édik
[7]oḳuġan édin̄giz	oḳuġan édin̄der
[8]oḳuġan édiler	oḳuġan édi

[9]Bu şekil,Özbekçe ile Ḳazaḳça arasında tamāmen müşterektir.Yalnız,cemᶜ muḫāṭab ṣīġa[10]sında,Özbeklerde "édin̄giz",Ḳazaḳlarda "édin̄der";cemᶜ ġāib ṣīġasında[11] Özbeklerde "édiler",Ḳazaḳlarda "édi" gelir.

[12]Bu ṣīġayı teşkīl etmek için,ism-i fāᶜil māżī ṣıfatının̄ āḫirine[13] ایدڭ ، ایدم ...ṣīġaları getirilir.

[14]İŞBU MĀŻĪ ḤİKĀYE ṢĪĠASININ̄ MENFĪ ŞEKLİ

[15]İşbu māżī ḥikāye ṣīġasının̄ menfī şeklini teşkīl etmek için,Özbekçede;müs̲bet şeklindeki kökten ṣon̄ra,ḳalın hecelilerde -ma,ince hecelilerde[17]-me getirilir.

[18]Ḳazaḳlarda ise;kökün̄ āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunan aġır[19]hecelilerde -ma,ince hecelilerde -me getirilir. Āḫirinde sesli ḥarflerden biri[20]bulunmayanlarda -ba,-be,-pa,-pe edātlarından biri getirilir.[21]Mes̲elā;cazbaġan édim,satpaġan édim,bilbegen édim,kétpegen édim.

[22]-Ç-

[23]MĀŻĪ RİVĀYET ṢĪĠASI

[24]Geçmiş zamānda olmuş veyāḫūd yapılmış bir işi rivāyet ṭarīḳiyle bildirmek[25]için ḳullanılan ṣīġalara rivāyet ṣīġası denilir.Rivāyet ṣīġasının̄ Ḳazaḳlar[26]ile Özbekler arasında müşterek şekli vardır.Ammā ᶜOs̲mānlıcada ayrıdır.

87

[1]MİS̲ĀL

[2]ʿOS̲MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[3]yazmış imişim	yazġan ékenmen	cazġan ékenmén
[4]yazmış imişsiñ	yazġan ékensen	cazġan ékensén
[5]yazmış imiş	yazġan éken	cazġan éken
[6]yazmış imişiz	yazġan ékenmiz	cazġan ékenbiz-miz
[7]yazmış imişsiñiz	yazġan ékensiz	cazġan ékensender
[8]yazmış imişler	yazġan ékenler	cazġan éken

[9]Şimdi,rivāyet ṣīġasınıñ tābiʿ olduġu ḳāʿideyi taʿyīn edelim:

[10]ʿOs̲mānlıcada;

[11]Māżī-i naḳlī müfred ġāib ṣīġasınıñ āḫirine ايمك maṣdarınıñ muştaḳlarından olan[12]"imişim,imişsiñ,imiş,imişiz, imişsiñiz,imişler" ṣīġaları getirilir.

[13]Özbekçe ile Ḳazaḳçada;ism-i fāʿil māżī ṣıfatınıñ āḫirine yine ايمك maṣdarınıñ[14]muştaḳlarından olan "éken" ṣīġası getirildikten ṣoñra,şaḫṣī[15]żamīrler getirilir.

[16]MĀŻĪ RİVĀYET ṢĪĠASININ MENFĪ ŞEKLİ

[17]Māżī rivāyet ṣīġasınıñ menfī şeklini teşkīl etmek için,müs̲bet ṣīġa[18]larındaki kökten ṣoñra maʿlūm nefy edātlarından birini getirmek kāfīdir.[19]Mes̲elā;yazmamış imişim, yazmaġan ékensen.

[20]Māżī rivāyet ṣīġasınıñ istifhām şeklini teşkīl etmek için,istifhām(suāl)[21]edātı,birinci fiʿlden ṣoñra getirilir. Özbekçe ile Ḳazaḳçada şaḫṣī[22]żamīrlerden ṣoñra getirilir.

[23]ʿOS̲MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[24]yazmış mı imişim?	yazġan ékenmen mi?	cazġan ékenmén be?
[25]yazmış mı imişsiñ?	yazġan ékensen mi?	cazġan ékensén be?
88 [1] yazmış mı imiş?	yazġan éken mi?	cazġan éken be?
[2] yazmış mı imişiz?	yazġan ékenmiz mi?	cazġan ékenmiz be?
[3] yazmış mı imişsiñiz?	yazġan ékensiz mi?	cazġan ékensender be?
[4] yazmış mı imişler?	yazġan ékenler mi?	cazġan éken be?

[5]İḪTĀR:Menfī şekli de "yazmamış mı imişim?,yazmaġan ékenmen mi?" tarzındadır.

[6] ایکن , کن ṣīġasıyla ᶜOs̱mānlıcada ḥāl ifāde eden ḫuṣūṣī bir [7]ṣīġa teşkīl olunur.

[8]Mes̱elā;görürken,gelirken,oḳurken.

[9] ایکن lafẓı,isim veyā ṣıfatıñ āḫirine gelirse,her üç lehçede de evvelce[10]bir ḥālde iken ṣoñra başḳa ḥāle geçtiğini gösterir.[11]Mes̱elā;"kömür iken elmās oldu,görecek iken görmedi."

[12]ᶜOs̱mānlıcada ایکن den ṣoñra żamīr gelmez.Özbekçe ile Ḳazaḳçada żamīr gelir.[13]"Aḳılsız ékenmen,faḳīr ékenmen."

[14]-5-
[15]MUŻĀRİᶜ ṢĪĠASI

[16]Bir işiñ yaḳın gelecekte olacaġını veyāḫūd yapılacaġını gösteren ṣīġalara[17]Mużāriᶜ denilir.Mużāriᶜ ṣīġasınıñ her üç lehçedeki şekillerini mis̱āller ile gösterelim:

[18]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[19]yazarım	yazamen	cazamén
[20]yazarsıñ	yazasen	cazasén
[21]yazar	yazadi	caza
[22]yazarız	yazamiz	cazamiz
[23]yazarsıñız	yazasiz	cazasender
[24]yazarlar	yazadiler	caza

[25]İḪTĀR:Bu ṣīġalar yaḳın gelecek için işletildiğinden Özbekler ile[26]Ḳazaḳlarda Ḥāl için de işletilir.

[27]İḪTĀR:ᶜOs̱mānlıcada olan istiḳbāl ṣīġası Āzerbaycanda; [28]"yazacaġam,yazacaḳsan,yazacaḳ,yazacaġıḳ,yazacaḳsız,yazacaḳlar" şeklindedir.

89 [1]Mużāriᶜ ṣīġasını teşkīl etmek için,ᶜOs̱mānlıcada kök āḫirine " رلر , رسکز , رز , ر , رسڭز , [2] رم" żamīrlerini;Özbekçe ile Ḳazaḳçada "-amen,-emen,-ymen;-asen,-esen,-ysen;-amiz,-emiz,-ymiz;-asiz,-esiz,-ysiz;-adiler,[4]-ediler,-ydiler" żamīrleri getirilir.Ancaḳ,Ḳazaḳçada "-siz" yerine "-sender",[5]-diler"

yerine "-di" gelir.

[6]İKİNCİ MİSĀL

[7]	ÖZBEKÇE		ḲAZAḲÇA	
[8]	kélemen	oḳuymen	kélemén	oḳuymén
[9]	kélesen	oḳuysen	kélesén	oḳuysén
[10]	kéledi	oḳuydi	kéledi	oḳuydı
[11]	kélemiz	oḳuymiz	kélemiz	oḳuymiz
[12]	kélesiz	oḳuysiz	kélesender	oḳuysender
[13]	kélediler	oḳuydiler	kéledi	oḳuydı

[14]MUŻĀRİʿ MENFĪ ṢĪGASI

[15] ʿOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[16] yazmam	yazmimen	cazbaymén
	kélmimen	oḳumaymén
	oḳumimen	
[17] yazmazsıñ	yazmisen	cazbaysén
[18] yazmaz	yazmidi	cazbaydı
[19] yazmayız	yazmimiz	cazbaymiz
[20] yazmazsıñız	yazmisiz	cazbaysender
[21] yazmazlar	yazmidiler	cazbaydı

[22]İḪTĀR: ʿOs̱mānlıcada ince hecelilerde -ma yerine -me gelir.[23]Özbekçede kök ile żamīr arasına gelen -mi, baʿżı şīveye göre[24]-mey ṣūretinde telaffuẓ olunur.

[25]MUŻĀRİʿ İSTİFHĀM ṢĪGASI

[26]Mużāriʿ istifhām ṣīgasını teşkīl etmek için, Özbekçe ile Ḳazaḳçada[27]ṣīgalarıñ āḫirine istifhām edātı olan مى ; -ma, -me, -ba... lafızlarından biri getirilir.

90 [1]ʿOs̱mānlıcada ise, مى edātı, żamīrden evvel gelir. Ancaḳ, cemʿ ġāib[2]ṣīgasında ṣoñra gelir.

[3] ᶜOsmānlıca	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[4] yazar mıyım?	yazamen mi?	cazamén ba?
[5] yazar mısıñ?	yazasen mi?	cazasén ba?
[6] yazar mı?	yazadi mi?	caza ma?-cazadı ma?
[7] yazar mıyız?	yazamiz mi?	cazamız ba?
[8] yazar mısıñız?	yazasiz mi?	cazasender ba?
[9] yazarlar mı?	yazadiler mi?	caza ma?

[10] MENFĪ ŞEKLİ

[11] yazmam mı?	yazmimen mi?	cazbaymén ba?
[12] yazmaz mısıñ?	yazmisen mi?	cazbaysén ba?
[13] yazmaz mı?	yazmidi mi?	cazbay ma?
[14] yazmaz mıyız?	yazmimiz mi?	cazbaymız ba?
[15] yazmaz mısıñız?	yazmisiz mi?	cazbaysender ba?
[16] yazmazlar mı?	yazmidiler mi?	cazbay ma?

[17] İSTİḲBĀL ṢĪĠASI

[18] Bir işiñ uzaḳ gelecekte olacağını veyāhūd yapılacağını göstermek için [19] işletilen ṣīġalara İstiḳbāl ṣīġası denilir. [20] İstiḳbāl ṣīġasınıñ Ḳazaḳlar ile Özbekler arasında müşterek şekli vardır. [21] ᶜOsmānlıcada ise tamāmen ayrıdır. Ancaḳ, ᶜOsmānlıcada Mużāriᶜ için işletilen [22] şekil, Özbekçe ile Ḳazaḳçada İstiḳbāl için işletilir.

91 [1] MİSĀL

[2] ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[3] yazacağım	yazarmen	cazarmén
[4] yazacaḳsıñ	yazarsen	cazarsén
[5] yazacaḳ	yazar	cazar
[6] yazacağız	yazarmiz	cazarmız
[7] yazacaḳsıñız	yazarsiz	cazarsender
[8] yazacaḳlar	yazarlar	cazar

[9]İHTĀR:Özbekçe ile Ḳazaḳçada,"alġaymen,alġaysen,alġay, alġaymiz,[10]alġaysiz,alġaylar" şeklindeki ṣīġalar da vardır ki,bunlar Özbekçede ricā[11]ve temennī ifāde eder.Ḳazaḳçada ise cezm ifāde eder.

[12]Özbekçe : alġaymen=almaġı temennī ederim.
[13]Ḳazaḳça : alġaymén=ḳatᶜī ṣūrette alırım.

[14]İSTİḲBĀL MENFĪ ṢĪĠASI

[15]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[16]yazmayacaġım	yazmasmen	cazbaspın-mén
[17]yazmayacaḳsıñ	yazmassen	cazbassén
[18]yazmayacaḳ	yazmas	cazbas
[19]yazmayacaġız	yazmasmiz	cazbaspız-miz
[20]yazmayacaḳsıñız	yazmassiz	cazbassender
[21]yazmayacaḳlar	yazmaslar	cazbas

[22]Miṣāllerden añlaşıldıġı gibi,İstiḳbāl ṣīġası ᶜOsmānlıcada tamāmen ayrıdır.[23]Bu şekil,yaᶜnī āḫirinde -acaḳ olan hiçbir ṣīġa,Özbekler ile Ḳazaḳlarda[24]işletilmez.Ancaḳ, Özbeklerde ṣoñ zamānlarda yalınız"kélecek" kelimesi[25] işletilmeğe başlamıştır.Bu da ᶜOsmānlı maṭbūᶜātından geçmiştir.

92 [1]İSTİḲBĀL İSTİFHĀM ṢĪĠASI[2]MÜSBET ŞEKLİ

[3]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[4]yazacaḳ mıyım?	yazarmen mi?	cazarmén ba?
[5]yazacaḳ mısıñ?	yazarsen mi?	cazarsén ba?
[6]yazacaḳ mı?	yazar mı?	cazar ma?
[7]yazacaḳ mıyız?	yazarmiz mi?	cazarmiz mi?
[8]yazacaḳ mısıñız?	yazarsiz mi?	cazarsiz mi?
[9]yazacaḳlar mı?	yazarlar mi?	cazar ma?

[10]MENFĪ ŞEKLİ

[11]yazacaḳ mıyım?	yazmasmen mi?	cazbasmén ba?
[12]yazacaḳ mısıñ?	yazmassen mi?	cazbassén ba?
[13]yazacaḳ mı?	yazmas mı?	cazbas ba?
[14]yazacaḳ mıyız?	yazmasmiz mi?	cazbasız-miz ba?
[15]yazmayacaḳ mısıñız?	yazmassiz mi?	cazbassender be?
[16]yazmayacaḳlar mı?	yazmaslar mı?	cazbas ba?

[17]İstiḳbāl ṣīġasınıñ yalıñız Özbeklere maḫṣūṣ bir şekli de vardır. Bu şekil[18]az istiʿmāl olunur.

[19]MİS̱ĀL

KALIN HECELİLERDE	İNCE HECELİLERDE
[20]yazġumdır	kelgümdir
[21]yazġuñdır	kelgüñdir
[22]yazġusıdır	kelgüsidir
[23]yazġumızdır	kelgümizdir
[24]yazġuñgızdır	kelgüñgizdir
[25]yazġusılardır	kelgüsilerdir
yazġusıdırlar	kelgüsidirler

[26]Yazġumdır=Yazacağım - Kélgümdir=Geleceğim

93

[1]-7-

[2]ḤĀL ṢĪĠASI

[3]Mütekellimiñ söylediği zamānda bir işiñ olduġunu veyāḫūd yapıldığını gösteren[4]ṣīġaya Ḥāl ṣīġası denilir.

[5]Ḥāl ṣīġası, ʿOsmānlıcada maṣdarıñ kökünden ṣoñra یور, ییور lafızlarını ve żamīrler[6]getirmek ṣūretiyle yapılır.

[7]Mis̱āl; "yazıyorum, yazıyorsuñ, yazıyor, yazıyoruz, yazıyorsuñuz, yazıyorlar."

[8]İḪṬĀR: Ḥāl ṣīġası Āzerbaycanda; "yazaram, yazarsan, yazar, yazarıḳ, yazarsız, yazarlar" ṣūretindedir.

[9]MENFĪ

[10]"Yazmıyorum(یازمیورم),yazmıyorsuñ,yazmıyor, yazmıyoruz,yazmıyorsuñuz,yazmıyorlar."[11]Eskiden bu şekilde işletiliyorsa da yeñi şekli aşağıdaki ṣūrettedir:

[12]"Yazmıyorum(یازمایورم),yazmıyorsuñ,yazmıyor, yazmıyoruz,yazmıyorsuñuz,yazmıyorlar."

[13]Şimdi,ᶜOs̱mānlıcadaki Ḥāl ṣīġasınıñ tābiᶜ olduğu ḳāᶜideleri taᶜyīn edelim:

[14]1)Kökün āḫiri sessiz ḥarf olursa, ییور lafẓı ile fiᶜl żamīrleri[15]getirilir.

[16]2)Kökün āḫirinde sesli ḥarflerden biri olursa, یور lafẓı ile[17]fiᶜl żamīrleri getirilir.

[18]3)Menfī ṣīġasını teşkīl etmek için, ییور , یور dan evvel,-ma yāḫūd[19]-me getirilir.

[20]İḪṬĀR:Özbekçe ile Ḳazaḳçada Ḥāl ṣīġası Mużāriᶜ ile birdir.

[21]ḤĀL ṢĪĠASINIÑ İSTİFHĀM ŞEKLİ

[22]Yazıyor muyum?/yazıyor musuñ? /yazıyor mu?
[23]Yazıyor muyuz?/yazıyor musuñuz?/yazıyorlar mı?

[24]MENFĪ ŞEKLİ

[25]Görmüyor muyum?/görmüyor musuñ? /görmüyor mu?
[26]Görmüyor muyuz?/görmüyor musuñuz?/görmüyorlar mı?

94

[1]ḤĀL ṢĪĠASINIÑ ÖZBEKLERE MAḪṢŪṢ ŞEKLİ

[2]Ḥāl ṣīġasınıñ Özbeklere maḫṣūṣ şekli vardır.Ancaḳ,bu şekil ağır[3]olduğundan edebī yazı diline geçebileceğini ümīd etmiyoruz.

[4]1)Mis̱āl;"yaziyatmen,yaziyatsen,yaziyatdi,yaziyatmiz, yaziyatsiz,yaziyatdiler."

[5]2)Mis̱āl;"yazub turubmen,yazub turubsen,yazub turubdi (yazub turubti),[6]yazub turubmiz,yazub turubsiz,yazub turubdiler(yazub turubtiler)."

[7]3)Birinci mis̱āldeki şekil;

[8]"yazvatmen,yazvatsen,yazvatdi,yazvatmiz,yazvatsiz, yazvatdiler(yazvattiler)"[9]ṣūretlerinde de ḳullanılır.

[10]Bu ṣīġalar aşağıdaki şekilde de ḳullanılır:

[11]4)"yazayapmen,yazayapsen,yazayapti,yazayapmiz, yazayapsiz,yazayaptiler."

[12]Birinci mis̱āliñ menfī şekli "yazmayatmen",ikinci mis̱āliñ menfīsi "yazmay turubmen"[13]üçüncü mis̱āliñ menfīsi yoḳtur.Dördüncü mis̱āliñ menfīsi "yazmay yapmen"[14] ṣūretlerindedir.

[15]İstifhām ṣīġasını teşkīl etmek için,meẕkūr ṣīġalarıñ āḫirine مى [16]getirilir.

[17]ʿOsmānlıca ile Özbekçe arasında müşterek bir ṣīġa vardır.Bu ṣīġanıñ[18]ifāde ettiği maʿnā,ʿOs̱mānlıca ile Özbekçede biraz farḳlıdır.Bunu evvelā[19]mis̱āl ile gösterelim:

[20]	ʿOS̱MĀNLICA		ÖZBEKÇE	
[21]	yazmaḳdayım	yazmaḳdayız	yazmaḳdamen	yazmaḳdamiz
[22]	yazmaḳdasıñ	yazmaḳdasıñız	yazmaḳdasen	yazmaḳdasiz
[23]	yazmaḳda	yazmaḳdalar	yazmaḳda-dır	yazmaḳdalar-dırlar

[24]İşbu ṣīġa ʿOs̱mānlıcada devām ve istimrār için ḳullanılır."Yazmaḳdayım" demek,[25]"yazmaḳta devām ediyorum" demektir.Özbekçede ise,"yazıyorum" yerindedir.Bunuñla[26] berāber aralarındaki farḳ,o ḳadar büyük değildir.

95

[1]MENFĪ ŞEKLİ

[2]Bu ṣīġanıñ ʿOs̱mānlıcadaki menfī şekli,"yazmamaḳdayım, yazmamaḳdasıñ..."[3]ṣūretindedir.Ammā Özbekçede menfī şekli işletilmiyor.

[4]İSTİFHĀM ŞEKLİ

[5]ʿOS̱MĀNLICA:yazmaḳda mıyım?/yazmaḳda mısıñ? /yazmaḳda mı?
[6] yazmaḳda mıyız?/yazmaḳda mısıñız?/yazmaḳdalar mı?

[7]Menfī şekli:yazmamaḳda mıyım?/yazmamaḳda mısıñ?...
[8]ÖZBEKÇE:yazmaḳdamen mi?/yazmaḳdasen mi?/yazmaḳda mı?
[9] yazmaḳdamiz mi?/yazmaḳdasiz mi?/yazmaḳdalar mı?

[10]HİKĀYE ṢĪĠASI

[11]ʿOSMĀNLICA yazmaḳda idim/yazmaḳda idiñ/yazmaḳda idi
[12] ÖZBEKÇE yazmaḳda idik/yazmaḳda idiñiz/yazmaḳda idiler

[13]Menfī şekli, ʿOsmānlıcada "yazmamaḳda idim..."
[14]Özbekçe işletilmiyor.

[15]İSTİFHĀM ŞEKLİ

[16]ʿOSMĀNLICA:yazmaḳda mı idim?/yazmaḳda mı idiñ?...
[17] ÖZBEKÇE :yazmaḳda édim mi?/yazmaḳda édiñ mi?/yazmaḳda
édi mi?...

[18]MENFĪ ŞEKLİ

[19]ʿOsmānlıca:yazmamaḳda mı idim?/yazmamaḳda mı idiñ?...
[20]Özbekçede menfī şekli yoḳtur.

[21]-8-
[22]ṢILA ṢĪĠASI

[23]Kendi fāʿiline iżāfe olunan,yaʿnī fāʿili mużāfun ileyh,kendisi mużāf olan[24]ṣīġalara Ṣıla ṣīġası denilir.

96

[1]MİSĀL

MĀZĪ ŞEKLİ		İSTİḲBĀL ŞEKLİ	
[2]yazdıġım	bildiğim	yazacaġım	bileceğim
[3]yazdıġıñ	bildiğin	yazacaġıñ	bileceğin
[4]yazdıġı	bildiği	yazacaġı	bileceği
[5]yazdıġımız	bildiğimiz	yazacaġımız	bileceğimiz
[6]yazdıġıñız	bildiğiniz	yazacaġıñız	bileceğiniz
[7]yazdıḳları	bildikleri	yazacaḳları	bilecekleri

[8]İşbu misâllerde görüldüğü gibi,Şıla şîġasınıñ iki şekli vardır:Mâżî,[9]İstiķbâl.

[10]1)Mâżî şîġasını teşkîl etmek için,Mâżî-i Şuhûdîniñ müfred ġâibinden[11]şoñra,şeķîllerde -ġ,ḫafîflerde -ğ ve iżâfe żamîrleri getirilir.

[12]Menfîsi,"yazmadıġım,yazmadıġıñ...bilmediğim, bilmediğiñ..." şûretindedir.

[13]2)İstiķbâl şîġasını teşkîl etmek için,İstiķbâl şîġasınıñ müfred[14]ġâibinden şoñra iżâfe żamîrleri getirilir. Yalñız,âḫirde olan -ķ,-k[15]hareketlendiğinden -ġ,-ğ'ye çevrilir.

[16]ŞILA ŞÎĠASINIÑ ÖZBEKLERLE ĶAZAĶLARDAKİ ŞEKLİ

[17] ÖZBEKÇE			ĶAZAĶÇA		
[18]yazġanım	HECELİLERDE AĠIR	bilgenim	cazġanım	bilgenim	ŞILA ŞÎĠASINIÑ MÂŻÎ ŞEKLİ
[19]yazġanıñ		bilgeniñ	cazġanıñ	bilgeniñ	
[20]yazġanı		bilgeni	cazġanı	bilgeni	
[21]yazġanımız		bilgenimiz	cazġanımız	bilgenimiz	
[22]yazġanıñgız		bilgeniñgiz	cazġandarıñ	bilgenderiñ	
[23]yazġanları		bilgenleri	cazġanı	bilgeni	

[24]Özbekçe ile Ķazaķçada Şıla şîġasını teşkîl etmek için,ism-i fâᶜil[25]şıfatınıñ âḫirine iżâfe żamîrleri getirilir.

97 [1]İSTİĶBÂL ŞÎĠASI

[2]yazadurganım	biledurgenim	cazatanım	biletenim
[3]yazadurganıñ	biledurgeniñ	cazatanıñ	bileteniñ
[4]yazadurganı	biledurgeni	cazatanı	bileteni
[5]yazadurganımız	biledurgenimiz	cazatanımız	biletenimiz
[6]yazadurganıñgız	biledurgeniñgiz	cazatanıñdar	bileteniñder
[7]yazadurganları	biledurgenleri	cazatanı	bileteni

[8]MENFÎ ŞEKLİ

[9]MENFĪ MĀŻĪ :yazmaġanım,yazmaġanıñ,bilmegenim, bilmegeniñ...

[10]MENFĪ İSTİḲBĀL:yazmaydurġanım,yazmaydurġanıñ, bilmeydurgenim...

[11]cazmaytanım,cazmaytanıñ,bilmeytenim, bilmeyteniñ...

[12]İḪTĀR:Ṣıla ṣīġaları,her üç lehçede de ismiñ bütün ḥāllerini alır.[13]Yalıñız,kendileri mużāf ḥālinde olduġundan mużāf olamazlar.

[14]RABṬ ṢĪĠASI

[15]Maᶜnāca birbirine baġlı olan iki cümleyi birbiriyle birleştirmek için[16]işletilen ṣīġalara Rabṭ ṣīġası denilir. [17]Meṡelā;"Geldim,soñra gittim" iki cümlesi,"gelip gittim" ṣūretine ḳonulabilir.[18]Buradaki "gelip" şekline Rabṭ ṣīġası denilir.Rabṭ ṣīġası birḳaç türlüdür:

[19]-A-

[20]ᶜAṬIF ṢĪĠASI

[21]ᶜOṡmānlıcada,āḫirinde sesli ḥarfler bulunan kökleri ᶜAṭıf ṣīġası[22]ḥāline ḳoymaḳ için,āḫirine يوب,bulunmayanlarıñ āḫirine وب lafıẓları getirilir.[23]Özbekçe ile Ḳazaḳçada,

98 āḫirinde -a,-e,-u ḥarflerinden biri bulunursa ب ,[1]bunlar bulunmazsa,evvelki heceniñ ṭabīᶜatine göre وب, يب lafıẓlarından biri[2]getirilir.

[3]MİṠĀL

[4]ᶜOṠMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[5]oḳuyup	oḳub	oḳup
[6]işleyüp	işleb	istep
[7]başlayup	başlab	bastap
[8]görüp	körüb	körüp
[9]bilüp	bilib	bilip

[10]ʿAṭıf ṣīġasınıñ vaẓīfesi,iki cümleyi şeklen bir cümle ḥāline ḳoymaḳtır.[11]Mes̱elā;"Oḳudum,öğrendim=Oḳuyup(oḳup) öğrendim."

[12]MENFĪ ŞEKLİ

[13]ʿOs̱mānlıcada;"oḳumayup,işlemeyüp...",
[14]Özbekçe ve Ḳazaḳçada;"oḳumay,işlemey...".
[15]"Oḳumayup,işlemeyüp..." şekli,Āzerbaycanda "oḳumamış,işlememiş..." maʿnāsındadır.

[16]-B-
[17]TEVḲĪTĪ(VAḲTİNCE) ṢĪĠA

[18]Tevḳītī ṣīġası,kendisinden ṣoñra gelen fiʿliñ muʿayyen vakit dāḫilinde yapıldığını[19]veyāḫūd olduğunu gösteren ṣīġalardır.

[20]ʿOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[21]baḳdıḳca seviniyorum	toyġunça yedim	-ġunça,-ġunşa
[22]gördükce seviniyorum	körgünçe oturdım	-günçe,-günşe

[23]İşbu ṣīġayı teşkīl etmek için,ʿOs̱mānlıcada kökten ṣoñra دقجه,[24] دکجه,Özbekçede -ġunça,-günçe lafıẓlarından biri getirilir.
[25]İḪTĀR:Bu ṣīġa,Özbekler ile Ḳazaḳlarda,bir işiñ nihāyetini göstermek için de[26]işletilir.

99

[1]-C-
[2]TAʿḲĪB ṢĪĠASI

[3]Taʿḳīb ṣīġası,kendisinden ṣoñra gelen fiʿliñ derḥāl olduğunu göstermek[4]için işletilen ṣīġalardır.
[5]Taʿḳīb ṣīġasınıñ her üç lehçede müşterek olan şekli olduğu gibi[6]ḫuṣūṣī şekilleri de vardır.

[7]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[8]yazar yazmaz	yazar yazması	cazar cazbası
[9]görür görmez	körür körmesi	körür körbesi gittim

[10]Bu şekli meydāna getirmek için,her üç lehçede de Özbek ve Ḳazaḳlar[11]daki İstiḳbāl ṣīġasınıñ müfred ġāibi, müs̱bet ve menfī olaraḳ bir yerde söylenmeli.[12]Özbeklerde, kökten soñra heceye göre "-ḳaç,-ġaç,-gaç(گاچ),-geç(گچ), -geç(گاچ) lafızlarından[13]biri getirilirse de Taᶜḳīb ṣīġası meydāna gelir.

[14]Mis̱āl;"Aḥmedni körgeç ḳaçdım.Bu sözni éşitgeç taᶜcīb ḳıldım."

[15]ᶜOs̱mānlıcada,kökün āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunduġu taḳdīrde[16] ینجه ,bulunmadıġı taḳdīrde نجه lafızlarından biri getirilir.

[17]Mis̱āl;"Seni görünce sevindim.Oḳumaġa başlayınca ḥaẓẓaldım."

[18]-Ç-

[19]ḤĀL ṢĪĠASI

[20]Kendisinden soñra gelen fiᶜli yapan fāᶜiliñ ne ḥālde olduġunu göstermek[21]için işletilen ṣīġalara Ḥāl ṣīġası denilir.

[22]Ḥāl ṣīġasınıñ her üç lehçe arasında müşterek olanı bulunduġu gibi[23]ḫuṣūṣī olanları da vardır.

100

[1]MİS̱ĀL

[2]ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[3]güle güle geldi	küle küle kéldi	küle küle kéldi
[4]bile bile dedi	bile bile dedi	bile bile dedi-aytdı
[5]oḳuya oḳuya gitti	oḳıy oḳıy kétdi	oḳıy oḳıy kétdi
[6]ṣata ṣata bitirdi	sata sata ḳutḳazdı	sata sata ḳutḳazdı
[7]işleye işleye yoruldu	işley işley çarçadı	istey istey şarşadı
[8]araya araya buldu	sayray sayray	sayray sayray

[9]Yuḳarıdaki misallerden añlaşılacağı gibi,Ḥāl ṣīġasınıñ işbu şeklini teşkīl[10]etmekteki ḳā‘ide esās i‘tibāriyle her üç lehçede birdir.[11]Kökün āḫirine heceye göre -a,-e getirilerek tekrār olunur.[12]Ancaḳ,kökün āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunursa,‘Osmānlıcada -ya,-ye;[13]Özbekçe ile Ḳazaḳçada -y ḥarfi getirilir,-a,-e ḥarfi sāḳıṭ olur.

[14]İḪTĀR:Özbekçe ile Ḳazaḳçada ‘Aṭıf ṣīġası ba‘żan Ḥāl ṣīġasınıñ da[15]vaẓīfesini görür:

[16]Misāl;"külüb kéldi=güle güle geldi" ma‘nāsındadır.

[17]‘OSMĀNLICAYA MAḪṢŪṢ ŞEKLİ

[18]Ḥāl ṣīġasınıñ ‘Osmānlıcaya maḫṣūṣ şekli de vardır. [19]İltizāmī ṣīġasınıñ āḫirine -raḳ,-rek edātlarından biri getirilmek ṣūretiyle yapılır.

[20]Misāl;baḳaraḳ(باقاراق)=baḳaraḳ(باقارق), oḳuyaraḳ(اوقويارق)=oḳuyaraḳ(اوقويارق),bilerek(بيله ره ك)= bilerek(بيله رك),işleyerek(اشله يه رك)=işleyerek(اشله يرك).

[22]-D-
[23]İBTİDĀĪ ṢİĠASI

[24]Kendinden ṣoñra gelen fi‘liñ başladığı zamān ile berāber devām ettiğini[25]gösteren ṣīġalara İbtidāī ṣīġası denilir.

101 [1]İbtidāī ṣīġası ‘Osmānlıcada İltizāmī ṣīġasınıñ müfred ġāibine لى veyāḫūd[2] لى دن برى edātlarını ‘ilāve etmek ṣūretiyle teşkīl olunur.

[3]Misāl;"Sizi göreli kederlerimi unuttum=Sizi göreliden beri kederlerimi unuttum."

[4]Bu ṣīġa Özbekçe ile Ḳazaḳçada,māżī ism-i fā‘il ṣıfatından ṣoñra, دن بيرى [5]lafẓını getirmek ile teşkīl olunur.

[6]Misāl;"Oḳuġandan béri yüregim açıldı."

[7]"Bu sözni éşitgenden béri ġamım artdı."

[8] -E-

[9] İNTİHĀĪ ṢĪĠASI

[10] Kendisinden ṣoñra gelen fiᶜliñ nihāyetlendiğini bildiren ṣīġalara İntihāī [11] ṣīġası denilir.

[12] İntihāī ṣīġası, ᶜOs̱mānlıcada āḫirinde sesli ḥarflerden biri bulunmayan [13] köklere نجیه قدر ,bunlardan biri bulunan köklere ینجیه قدر kelimelerini [14] getirmek ṣūretiyle teşkīl olunur. Özbekler ile Ḳazaḳlarda ise, -ġunça, -günçe; [15] -ġança, -gençe lafıẓlarını getirmek ṣūretiyle teşkīl olunur.

[16] Mis̱āl; "Görünceye ḳadar bekle. Ben bu kitābı oḳuyuncaya ḳadar otur." (ᶜOS̱MĀNLICA)

[17] "Aḥmedni körgünçe kétme. Men bu kitābnı oḳuġunça kétme." (ÖZBEKÇE)

[18] "Tasbay kélgençe kétbe. Mén barġança avulda tur." (ḲAZAḲÇA)

[19] İḪṬĀR: İntihāī ṣīġası Āzerbaycanda; "yazanacan, gédenecen" [20] şekillerinde ḳullanılır.

[21] -F-

[22] ᶜİLLET-SEBEB ṢĪĠASI

[23] Kendisinden ṣoñra gelen fiᶜliñ ᶜilletini ve sebebini gösteren ṣīġaya ᶜİllet ṣīġası [24] denilir. Bu ṣīġanıñ Ḳazaḳça ile Özbekçe arasında müşterek şekli vardır. [25] Kökün āḫirine -ġalı, -gali(گالی), -ḳalı, -geli lafıẓlarından birini getirmek [26] ṣūretiyle yapılır.

102

[1] MİS̱ĀL

[2] ÖZBEKÇE		ḲAZAḲÇA	
[3] barġalı		barġalı	
[4] taḳḳalı	kéldim	taḳḳalı	kéldim
[5] körgali-geli		körgeli-gali	
[6] bilgeli		bilgeli	

[7]ᶜAynı maᶜnāyı ifāde etmek için,maṣdardan ṣoñra,"içün= üçün=üşün"[8]getirilir ki,bu her üç lehçede müşterektir.

[9]MİSĀL

[10]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[11]yazmaḳ içün	yazmaḳ üçün	yazmaḳ üçün=üşün
[12]ṭaḳmaḳ içün	ṭaḳmaḳ üçün	ṭaḳmaḳ üçün
[13]görmek içün	körmek üçün	körmek üçün
[14]bilmek içün	bilmek üçün	bilmek üçün

[15]Bu şekil,maṣdarıñ mefᶜūlün leh şeklinden başḳa bir şey değildir.

[16]MÜREKKEB FİᶜL

[17]Ayrı ayrı iki maṣdardan teşkīl edilerek bir fiᶜl yerinde işletilen[18]fiᶜllere Mürekkeb fiᶜl denilir.

[19]Mürekkeb fiᶜller iki ḳısımdır:

[20]1)Bilmek,vermek=bérmek,durmaḳ=turmaḳ,almaḳ maṣdar[21] larınıñ muştaḳlarıyla teşkīl edilen fiᶜller.

[22]2)İmek yardımcı maṣdarınıñ muştaḳları ile teşkīl edilen fiᶜller.

[23]Birinci ṣūretteki Mürekkeb fiᶜller,aşağıdaki ṣūretlere ayrılır:

[24]-A-

[25]İḲTİDĀRĪ ṢİĠASI

[26]Bir fiᶜli yapmağa fāᶜiliñ ḳadirli olduğunu gösteren ṣīġalara İḳtidārī ṣīġası denilir.

103 [1]İḳtidārī ṣīġasınıñ Özbekler ile Ḳazaḳlar arasında müşterek olan şekli vardır.[2]Ammā ᶜOsmānlıcada ayrıdır.

[3]MİSĀL

[4]ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA

[5] yazabildim	yazaldım	cazaldım
[6] yazabildiñ	yazaldıñ	cazaldıñ
[7] yazabildi	yazaldı	cazaldı
[8] yazabildik	yazaldıḳ	cazaldıḳ
[9] yazabildiñiz	yazaldıñgız	cazaldıñdar
[10] yazabildiler	yazaldılar	cazaldılar

[11] İşte, yuḳarıdaki misālden de añlaşılacağı gibi, iḳtidārī fiᶜlini teşkīl etmek[12] için, ᶜOsmānlıcada birinci fiᶜliñ kökü āḫirine, -a, -e; -ya, -ye bilmek" masdarınıñ[13] muştaḳlarını getirmeli.

[14] Özbekçe ile Ḳazaḳçada, birinci maṣdarıñ kökünden ṣoñra يال ، آل [15] edātlarıyla fiᶜl żamīrleri getirilir.

[16] "İşleyebildim, oḳuyabildim, başlayabildim, işleyaldım, oḳuyaldım, [17] başlayaldım."

[18] İḪṬĀR: İḳtidārī fiᶜliniñ māżī-i naḳlī, māżī-i baᶜīd, mużāriᶜ, istiḳbāl müsbet, [19] menfī ṣīġalarınıñ teşkīlindeki ḳāᶜide, yuḳarıdaki ḳāᶜideleriñ ᶜaynıdır. [20] Bütün taṣrīf ikinci fiᶜlde olur.

[21] Meselā; "yazabilmişim, yazabilmişmen, yazabilgenmen, yazalmışmen, yazalġan édim, [22] yazabilirim, yazalamen, yazabileceğim, yazalarmen."

[23] İḪṬĀR: İḳtidārī ṣīġasınıñ menfīsi, "yazabilmedim" değil, "yazamadım" [24] şeklinde olur.

[25] Āzerbaycancada ᶜumūmī ḳāᶜideye tābiᶜdir. "Yazabilmedim" ṣūretindedir.

104

[1] -B-

[2] TAᶜCĪLĪ ṢĪĠASI

[3] Bir fiᶜliñ ᶜacele (tezlik ile) yapıldığını göstermek için işletilen ṣīġaya Taᶜcīlī [4] ṣīġası denilir.

[5] Taᶜcīlī ṣīġasınıñ her üç lehçedeki şekillerini misāller ile gösterelim:

[6] ᶜOS̱MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[7] yazıverdim	yazadurdim-bérdim	cazabérdim
[8] yazıverdiñ	yazadurdiñ-bérdiñ	cazabérdiñ
[9] yazıverdi	yazadurdi-bérdi	cazabérdi
[10] yazıverdik	yazadurdik-bérdik	cazabérdik
[11] yazıverdiniz	yazadurdiñgiz-bérdiñgiz	cazabérdinder
[12] yazıverdiler	yazadurdiler-bérdiler	cazabérdi

[13] Taᶜcīlī ṣīġasını teşkīl etmek için;

[14] ᶜOs̱mānlıcada,kökten ṣoñra " ى " ve "vermek" maṣdarınıñ kököyle fiᶜl[15] żamīrlerini getirmeli.

[16] Özbekçe ile Ḳazaḳçada,kökten ṣoñra -a,-e ve "bérmek" maṣdarınıñ[17] kökü ile fiᶜl żamīrleri getirilir.Özbekçede, "bérmek" yerine "durmaḳ" maṣdarınıñ[18] ṣīġaları getirilmek ṣūretiyle de Taᶜcīlī ṣīġası yapılır.[19] Bu ṣīġalarıñ menfīsi işletilmiyor.

[20] Fiᶜl-i taᶜcīlīniñ,māżī-i naḳlī,mużāriᶜ,emir,Ḥāl müs̱bet,menfī ṣīġalarını teşkīl[21] etmekteki ḳāᶜide,yuḳarıda geçmiş olan bu ṣīġalarıñ teşkīline ᶜāid ḳāᶜideleriniñ ᶜaynıdır. Ancaḳ,bütün taṣrīf ikinci fiᶜl üzerinde olur.

[23] Taᶜcīlī fiᶜliniñ Ḳazaḳlar ile Özbeklere maḫṣūṣ bir şekli de vardır.[24] Bu şekil,bilḫāṣṣa Ḳazaḳlarda,yapmaḳ es̱nāsındaki sürᶜatten ziyāde,bitirmekteki sürᶜati[25] ifāde eder.

105 [1] Kökün āḫirine ب harfi getirildikten ṣoñra,"bérmek" maṣdarınıñ[2] ṣīġalarını getirmek ṣūretiyle teşkīl olunur.

[3] MİS̱ĀL

[4] ḲAZAḲÇA:cazıp bérdim,cazıp bérdiñ,cazıp bérdi,cazıp
[5] bérdik,cazıp bérdiñder,cazıp bérdi.
[6] ÖZBEKÇE:yazıb bérdim,yazıb bérdiñ...

[7] -C-

[8] İSTİMRĀRĪ ṢĪĠASI

[9] Fāᶜiliñ bir işi yapmaḳta devām ettiğini göstermek için işletilen ṣīġalara[10] İstimrārī ṣīġası denilir.

[11]İstimrārī ṣīġası her üç lehçede müşterektir.Birinci maṣdarıñ köküne[12]-a,-e;-ya,-ye edātlarından biri ʿilāve olunduḳtan ṣoñra,"durmaḳ=turmaḳ" maṣdarınıñ[13]ṣīġaları getirilmek ṣūretiyle teşkīl olunur.

[14]MİS̲ĀL

[15]ʿOS̲MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[16]yazadurdum	yazatur	cazaturıñdar
[17]biledurdum	biletur	bileturġan édim
[18]oḳuyadurduñ	oḳuyatursen	oḳuyatursaçı
[19]işleyedurdu	işleyeturmen	isteyeturar

[20]İḪTĀR:İstimrārī ṣīġasınıñ māżī-i naḳlī,māżī-i baʿīd, mużāriʿ,istiḳbāl,[21]ḥāl müs̲bet,menfī bütün ṣīġalarınıñ teşkīli, yuḳarıda maḥallinde geçen ḳāʿidelere tābiʿdir.[22]Ancaḳ,bütün taṣrīfāt "durmaḳ=turmaḳ" maṣdarı üzerinde yapılır.

[23]-Ç-

[24]MUḲĀRENET ṢİĠASI

[25]Bir işiñ fāʿil ṭarafından yapılacaġına veyāḫūd o işiñ vāḳiʿ olacaġına az[26]kaldıġını,faḳat yapılmadıġını ve olmadıġını gösteren ṣīġalara Muḳārenet ṣīġası denilir.

106 [1]Muḳārenet ṣīġası her üç lehçede müşterektir.[2]Maṣdarıñ kökünden ṣoñra,-a,-e;-ya,-ye edātlarından biri getirilir. Ṣoñra,[3]"yazmaḳ" maṣdarınıñ istenilen ṣīġası getirilir.

[4]MİS̲ĀL

[5]ʿOS̲MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[6]öleyazdım	öleyazdım	ölecazdım
[7]öleyazdıñ	öleyazdıñ	ölecazdıñ
[8]öleyazdı	öleyazdı	ölecazdı
[9]öleyazdıḳ	öleyazdıḳ	ölecazdıḳ

[10]öleyazdıñız	öleyazdıñgız	öleyazdıñdar
[11]öleyazdılar	öleyazdılar	ölecazdı

[12]ᶜOs̲mānlıcada "öleyazdım","az ḳaldı ölüyordum" ṣūretinde de söylenir.

[13]Muḳārenet ṣīġasınıñ māżī-i naḳlī,māżī-i baᶜīd,rivāyet, ḥikāyet,ḥāl[14]ṣīġalarını teşkīl etmekteki ḳāᶜide,yuḳarıda mevżuᶜlarında gösterilen ḳāᶜideleriñ ᶜaynıdır.[15]Ancaḳ,bütün taṣrīfāt "yazmaḳ" maṣdarı üzerinde olacaḳ.

[16]İKİNCİ ŞEKİLDEKİ MÜREKKEB FİᶜL

[17]İkinci şekildeki Mürekkeb fiᶜl,"imek" maṣdarınıñ muştaḳlarıyla yapılan fiᶜllerdir.[18]Bu şekil Mürekkeb fiᶜller üç ḳısma ayrılır:

[19]1)Ḥikāye ṣīġası:idim,idiñ,idi...

[20]2)Rivāyet ṣīġası:imişim/émişmen,imişsiñ/émişsen...

[21]3)Şarṭ ṣīġası

[22]ŞARṬ ṢİĠASI

[23]Bir işiñ olmasınıñ veyāhūd yapılmasınıñ başḳa bir şeye baġlı olduġunu göstermek[24]için işletilen ṣīġalara Şarṭ ṣīġası denilir.[25]Şarṭ ṣīġasınıñ şekillerini mis̲āl ile gösterelim:

107

[1]ᶜOS̲MĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
[2]gördü isem	körgen bolsem	körgen bolsam
[3]gördü iseñ	körgen bolseñ	körgen bolsañ
[4]gördü ise	körgen bolse	körgen bolsa
[5]gördü isek	körgen bolsek	körgen bolsaḳ
[6]gördü iseñiz	körgen bolseñgiz	körgen bolseñder
[7]gördü iseler	körgen bolseler	körgen bolsa

[8]Mis̲ālde görülen mis̲ālleriñ her üçü de ᶜaynı vaẓīfeyi īfā etmekle berāber şekilleri[9]ayrıdır.

10 Ḳazaḳça ve Özbekçeniñ bu şekli, ᶜOsmānlıcadaki 11 "görmüş isem, görmüş iseñ, görmüş ise, görmüş isek, görmüş iseñiz, 12 görmüş iseler" ṣīġalarınıñ muḳābilinde de işletilir.

13 Bunlarıñ menfīleri şu şekildedir:

	ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE ve ḲAZAḲÇA
14	görmedi isem	körmegen bolsem
15	görmedi iseñ	körmegen bolseñ
16	görmedi ise	körmegen bolse

17 MUẒĀRİᶜ

	ᶜOSMĀNLICA	ÖZBEKÇE	ḲAZAḲÇA
18			
19	gelirsem	kélsem	kélsem
20	gelirseñ	kélseñ	kélseñ
21	gelirse	kélse	kélse
22	gelirsek	kélsek	kélsek
23	gelirseñiz	kélseñgiz	kélseñder
24	gelirlerse	kélseler	kélse

25 MENFĪSİ

26	-	kélmesem	kélmesem
27	-	kélmeseñ	kélmeseñ

108

1 İSTİḲBĀL

2	geleceksem	kélersem	kélersem
3	gelecekseñ	kélerseñ	kélerseñ
4	gelecekse	kélerse	kélerse
5	geleceksek	kélersek	kélersek
6	gelecekseñiz	kélerseñgiz	kélerseñder
7	geleceklerse	kélerlerse	kélerse

8 MENFĪ ŞEKLİ

9 gelmeyeceksem

[10]gelmeyeceksen̄	Özbekler ile Ḳazaḳlarda,bunun̄ yerine
[11]gelmeyecekse	de Mużāriᶜnin̄ menfīsi işletilir.

[12]ḤĀL ṢĪĠASI

[13]geliyorsam-isem	kélib yatḳan bolsam	kélip catḳan bolsem
[14]geliyorsan̄-isen̄	kélib yatḳan bolsen̄	kélip catḳan bolsen̄
[15]geliyorsa-ise	kélib yatḳan bolse	kélip catḳan bolse
[16]geliyorsak-isek	kélib yatḳan bolsek	kélip catḳan bolsaḳ
[17]geliyorsan̄ız-isen̄iz	kélib yatḳan bolsen̄giz	kélip catḳan bolsen̄der
[18]geliyorlarsa-ise	kélib yatḳan bolseler	kélip catḳan bolse

[19]Şimdi,Şarṭ ṣīġasının̄ tābiᶜ olduġu ḳāᶜideleri taᶜyīn edelim:

[20]1) ᶜOs̱mānlıcada;

[21]Herhangi bir fiᶜlin̄ müfred ġāib ṣīġasından ṣon̄ra, "imek" maṣdarının̄ müstaḳil[22]lerinden olan "isem,isen̄,ise,isek, isen̄iz,ise" ṣīġaları[23]getirilirse,istenilen Şarṭ ṣīġası teşkīl edilmiş olur.

[24]2)Ḳazaḳça ve Özbekçede;

[25]Māżī-i baᶜīdin̄ müfred ġāib ṣīġasından ṣon̄ra,[26]"bolsem, bolsen̄,bolse,bolsek,bolsen̄giz,bolseler"ṣīġaları getirilirse,[27] Māżī Şarṭ ṣīġası teşkīl edilmiş olur.

109 [1]Ḳazaḳça ile Özbekçede Mużāriᶜ ṣīġasını teşkīl etmek için,maṣdarın̄[2]kökünden ṣon̄ra " سهم , سهڭ , سه , سهك , سڭگز , سهلر " ṣīġaları getirilir.[3]İstiḳbāl ṣīġasının̄ teşkīli, ᶜOs̱mānlıcadaki ḳāᶜidenin̄ ᶜaynıdır.

[4]Ḥāl ṣīġasını teşkīl etmek için,istenilen maṣdarın̄ kökünden ṣon̄ra,[5]"yatḳan",Ḳazaḳçada "catḳan" ism-i fāᶜil ṣıfatıyla "bolsem,bolsen̄..." ṣīġaları getirilir.

[6]İḪTĀR:Emir ṣīġalarının̄ Şarṭ ṣīġası olmaz.Şarṭ ṣīġalarının̄ menfīsini teşkīl[7]etmekteki ḳāᶜide,ᶜumūmī fiᶜllerin̄ menfīsini teşkīl etmekteki ḳāᶜidenin̄[8]ᶜaynıdır.

[9]Özbekler ile Ḳazaḳlarda,Şarṭ ṣīġasından ṣon̄ra " چی " getirilir.[10]Bu şekil,Özbeklerde teşvīḳ ve terġīb maᶜnāsını ifāde eder.[11]Mes̱elā;"yazsan̄çı" demek,"yazmaġın lāzımdır,

münāsibdir" demektir.[12]Ammā,Kazaklarda ise "yazsamçı" demek, "keşke yazaydım" maʿnāsındadır.[13]Yazmadığından teessüf ettiğini bildirir.

[14]Kazaklarda,Şart sīgasının āhirine "éken" lafzı getirilirse,arzū ve temennīyi[15]ifāde eder.

[16]Meselā;"cazsam éken" demek,"yazmağı arzū ve temennī ederim" demektir.

[17]BEŞİNCİ KISIM
[18]EDĀT

[19]Kendi başına,yalnız bulundukta bir maʿnā ifāde etmeyip de başka kelime ile birlikte[20]bulunduğu sūrette bir maʿnā ifāde eden lafızlara Edāt denilir.[21]Edāta ʿāid maʿlūmāt isim,sıfat,żamīr ve fiʿl bahislerinde mufassal sūrette[22]geçmiş olduğundan,burada fazla tafsīlāta girişmeğe lüzūm görülmedi.Bu kitāba[23]ʿilāve olmak üzere her üç lehçedeki savtiyyāt ve ıstılāh münāsebetlerine ʿāid[24]ufak bir risāle hazırlamaktayız. Bu risālede,edātça olan münāsebete ʿāid de[25]maʿlūmāt verilecek.

110 [1]İʿTİZĀR

[2]ʿUmūmiyetle Türklerde fiʿlin sīgaları çoktur.Biz burada esāsī şekil ve nokta[3]larını göstermekle iktifā ettik, teferruʿāta girişmedik.Bu kitābçeyi yazmaktan esās[4]maksadımız, bu lehçelere vākıf olmayanlara bunların arasındaki sarfça olan münāsebeti[5]kısa bir sūrette göstermek idi.Zannımıza göre,buna tamāmen olmasa bile,kısmen muvaffak[6]olduk.Bu kitābçeyi biraz dikkatle okuyanlar için,bu lehçelerin sarfça birbirine[7]pek yakın olduklarına dāir kanāʿat hāsıl olacağından emīniz.Bundan sonra[8]ʿOsmānlıca,Āzerbaycanca,Özbekçe,Uyğurca,Kazakça,Türkmence lehçelerinin[9]mukāyeseli sarfını yazmak niyetinde bulunduğumuzdan tafsīlāt ve teferruʿātı şimdilik terk etmekte[10]beʾs görmedik. [11]Salāhiyyetdār zātlar işbu kitābda gördükleri sehv ve hatāları ihtār sūretiyle muʿāvenette[12]bulunurlarsa,ikinci kitābımızın daha fāideli,daha esāslı bir şekil alacağı tabiʿīdir.[13] ʿAlākadār zātların bu yolda muʿāvenette bulunacaklarından emīn olduğumuzdan,ayrıca ricāya da[14]lüzūm görmedik.

III. İNCELEME
VE
BUGÜNKÜ TÜRKİYE, ÖZBEK, KAZAK TÜRKÇELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI GRAMERİ

A)KELİME

Bir veya birden çok heceden meydana gelen,anlamı veya gramer vazifesi olan ve tek başlarına kullanılan şekillere KELİME adı verilir.Kelimeler,canlı veya cansız varlıkları, kavramları,hareketleri ve onların durumlarını karşılarlar. Yapılarına göre BASİT,TÜREMİŞ ve BİRLEŞİK olmak üzere üç kısma ayrılan kelimelerin,daha küçük parçalara bölünemeyen ve yapım eki almamış halde bulunanlarına BASİT KELİME denir.Üç şivedeki durumlarına göre basit kelimelere birkaç örnek verelim:

TT	ÖT	KT
baş	bàş	bas
saç	sàç	şaş
yol	yol	jol
at	àt	at
gel-	kel-	kel-
ver-	ber-	ber-
al-	àl-	al-

Basit kelimenin herhangi bir yapım eki yardımıyla genişletilmesi sonucunda ortaya çıkan ve yeni bir anlam kazanan kelimelere TÜREMİŞ KELİME adı verilir.

baş-sız	bàş-siz	bas-sız
saç-lı	sàç-li	şaş-tı
yol-cu	yol-çi	jol-şı
baş-la-	bàş-lä-	bas-ta-
yaz-dır-	yàz-dir-	jaz-dır-

İki veya daha çok kelimenin bir araya gelerek tek kelime halinde birleşmesiyle meydana gelen kelimelere ise, BİRLEŞİK KELİME denir.

TT	ÖT	KT
kırkayak	ḳirḳàyàḳ	ḳırıḳayaḳ
ayçiçeği,günebakan	küngäbàḳär	künbağıs,künbağar

B)YAPIM EKLERİ

İsim veya fiil tabanlarına birtakım ekler getirilerek başka anlamlar taşıyan yeni kelimeler oluşturmak mümkündür.Bu eklere yapım ekleri adı verilir.Türkçe'de dört türlü yapım eki vardır:

1)İsimden isim yapma ekleri
2)Fiilden isim yapma ekleri
3)İsimden fiil yapma ekleri
4)Fiilden fiil yapma ekleri

a)İsimden İsim Yapma Ekleri

İsimden isim yapma ekleri,isim kök ve gövdelerinden daha değişik isimler oluşturmak için kullanılan eklerdir.

-lık,-lik,-luk,-lük
-lik
-lıḳ,-lik,-dıḳ,-dik,-tıḳ,-tik

Halid Said,bu ekin OT ile ÖT'de aynı şekilde(لق , لك) kullanıldığını söylemektedir.Eserin basıldığı tarihlerde OT ile ÖT Arap alfabesini kullanıyorlardı.Bu sebeple yazar,klişeleşmiş şekillerden hareketle ekin OT ve ÖT'de aynı şekilde kullanıldığını söylemiş olabilir.ÖT'de eklerin ÇT'de olduğu gibi bugün de dar ünlülü özellik göstermesi,eserin yazıldığı yıllarda da böyle olduğunu göstermektedir.Ancak,OT'de ek,her ne kadar (لق , لك) şeklinde klişeleşmiş olarak yazılsa da söyleyişte kelimenin ünlüsüne göre -lıḳ,-lik,-luḳ,-lük olarak telaffuz ediliyordu.Yazarın bu özelliği belirtmesi yerinde olurdu.Ekin KT'de bugün olduğu gibi -lıḳ,-lik,-dıḳ,-dik,-tıḳ,-tik şeklinde olduğu söylenmiştir.(s.17/9)

Ek bugün,TT'de ünlü uyumuna bağlı olarak -lık,-lik,-luk, -lük;ÖT'de çoklukla -lik,bàrliḳ ve yoḳliḳ kelimelerinde -liḳ,

tuzluḳ kelimesinde ise -luḳ şeklinde kullanılmaktadır.Ek KT'de;
-ünlülerden ve v,y,r ünsüzlerinden sonra -lıḳ,-lik;
-v,y,r dışındaki sedalı ünsüzlerden sonra -dıḳ,-dik;
-sedasız ünsüzlerden sonra -tıḳ,-tik şeklindedir.

TT	ÖT	KT
güzel-lik	gözäl-lik	suluv-lıḳ
iyi-lik	yäḫşi-lik	jaḳsı-lıḳ
kötü-lük	yàmàn-lik	jaman-dıḳ
gömlek-lik	köylek-lik	köylek-tik
yeni-lik	yängi-lik	jaña-lıḳ
uzak-lık	uzàḳ-lik,	uzaḳ-tıḳ,
	yiràḳ-lik	alıs-tıḳ
uzun-luk	uzun-lik	uzın-dıḳ
tembel-lik	tänbäl-lik,	
	yälḳàv-lik	jalḳav-dıḳ
genç-lik	yàş-lik	jas-tıḳ
tuz-luk	tuz-luḳ	tuz-dıḳ

-cı,-ci,-cu,-cü,-çı,-çi,-çu,-çü
-çi
-şı,-şi

Yazar,bu ekin OT'de -cı,-ci;ÖT ile KT'de ise -çı,-çi şeklinde kullanıldığını söylemiştir.OT'de ek klişeleşmiş olarak (جى) şeklinde yazılıyordu.Söyleyişte ise madde başlığında verilen sekiz şekil kullanılıyordu.Eser Arap harfleriyle basıldığı için,yazar tabiî olarak yalnızca klişeleşmiş şekli vermiştir.Yazar,KT'de ç'lerin ş şeklinde telaffuz edildiğini söylemesine rağmen(s.10/27)burada eki -çı,-çi şeklinde vermiştir.Bunun sebebi,Arap harfli KT metinlerinde ekin ç'li yazılması olmalıdır.Nitekim Baytursunof'un Kazakça Elifbâ adlı eserinde ek hep ç'li yazılmıştır. (s.17/4)

Ek bugün,TT'de ünlü uyumu ve sedalı-sedasız uyum çerçe-

vesinde -cı,-ci,-cu,-cü,-çı,-çi,-çu,-çü;ÖT'de uyuma girmeksizin yalnızca -çi;KT'de daima dar ünlülü olarak -şı,-şi şeklindedir.

Bu ek,her çeşit ismin sonuna gelerek o isimlerle ilgili meslek isimleri ve uğraşma isimleri yapar.

TT	ÖT	KT
balık-çı	bäliḳ-çi	balıḳ-şı
bek-çi	sàḳ-çi	saḳ-şı
yalan-cı	yàlğàn-çi	jalğan-şı
güreş-çi	küräş-çi	küres-şi
kitap-çı	kitàb-çi	kitap-şı
uyku-cu	uyḳu-çi	uyḳı-şı
odun-cu	otin-çi	otın-şı
şarkı-cı	küy-çi	jır-şı
yardım-cı	yàrdäm-çi	järdem-şi
dedikodu-cu	ğiybät-çi	ösek-şi
edebiyat-çı	ädäbiyàt-çi	ädebiyet-şi
dil-ci	til-çi	til-şi

-lı,-li,-lu,-lü
-li;-lik
-lı,-li,-dı,-di,-tı,-ti

Yazar,bu ekin OT'de لى şeklinde kullanıldığını belirtmektedir.Tabiî bu ekte de ünlü uyumuna bağlı olarak -lu,-lü şekillerinin olduğunu da belirtmek gerekir.Eser Arap harfleriyle yazıldığı için mecburen yazıldığı şekilde verilmek durumunda kalınmıştır.Bu gibi eklerin söyleyişte yuvarlak şekillerinin de kullanıldığı belirtilmeliydi.ÖT'de ekin لى kullanışı yanında, لق , لك kullanışının da varlığından söz eden yazar, لق , لك şeklinin لى şeklinden daha çok kullanıldığını da belirtmektedir.KT için ise, لى , دى , تى şekillerinin kullanıldığını söylemektedir.(20/17)

Ekin TT'de ünlü uyumuna bağlı olarak -lı,-li,-lu,-lü şeklinde kullanıldığını görüyoruz.ÖT'de -li yanında -lik de kullanımını sürdürmektedir.-li kullanışı -lik kullanışından daha yaygındır.* Kimi kelimelerde iki şekil de kullanılmaktadır.Meselâ;äḳl-li=äḳl-lik(akıllı) gibi.Ancak,bu çift kullanım her kelime için geçerli değildir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi KT'de ek -lı,-li,-dı, -di,-tı,-ti olarak altı şekilde kullanılır.Bu ekin kullanış kuralı -lıḳ,-lik,... ekinin kullanışı gibidir.(bk.-lıḳ,-lik, -dıḳ,-dik,-tıḳ,-tik)

Ek,her türlü ismin sonuna getirilerek mevcut bulundurma, kapsama,nefsinde taşıma gibi sahiplik isimleri oluşturur.

TT	ÖT	KT
boya-lı	boyàḳ-li	boyav-lı
su-lu	suv-li	suv-lı
bulut-lu	bulut-li	bult-tı
bilgi-li	bilim-li	bilim-di
yağmur-lu	yàmğir-li	jaňbır-lı
güneş-li	ḳuyàş-li	kün-di
güç-lü	küç-li	küş-ti
sevim-li	yàḳim-li	süykim-di
sakal-lı	sàḳàl-li	saḳal-dı

-sız,-siz,-suz,-süz

-siz

-sız,-siz

Yazar bu eki (سز) suretinde yazarak her üç şivede de ortak olduğunu belirtmiştir.(s.21/5)

Ek,TT'de ünlü uyumuna bağlı olarak -sız,-siz,-suz,-süz şeklindedir.ÖT'de yalnız -siz,KT'de ise -sız,-siz şeklinde kullanılmaktadır.Bir şeyin bir nesnede bulunmadığını anlatır.

---

* ÖTG 272-274

TT	ÖT	KT
çocuk-suz	bàla-siz	bala-sız
akıl-sız	akl-siz	akıl-sız
saç-sız	sàç-siz	şaş-sız
göz-süz	köz-siz	köz-siz
ayak-sız	àyàk-siz	ayak-sız
güç-süz	küç-siz	küş-siz
uyku-suz	uyku-siz	uykı-sız
ağaç-sız	àğàç-siz	ağaş-sız
yağ-sız	yàğ-siz	may-sız

-ki
-gi,-ḳi,-ki
-ğı,-gi,-ḳı,-ki

Yazar,ekin üç şivede de -ki şeklinde kullanıldığını, ancak KT'de kalın ünlülü kelimelerden sonra -ğı şeklinde olduğunu söylemiştir.ÖT için verdiği örneklerde eki -gi şeklinde yazarak verdiği bilgiye ters düşmüştür.(s.25/13)

Ek bugün,TT'de -ki şeklinde olmakla birlikte "bugünkü, dünkü" kelimelerinde kalıplaşmış olarak -kü şeklinde kullanılmaktadır.ÖT'de çoklukla -gi şekli kullanılır.Ancak kimi kelimelerde -ḳi ve -ki şekli de görülür.KT'de sedalı-sedasız uyumu boyunca -ğı,-gi,-ḳı,-ki şekilleri kullanılır.

Ek,yalın haldeki isimlerle birlikte kullanıldığı gibi bulunma ve ilgi hali eki almış isimlerle de kullanılabilir. İçinde bulunma,bağlılık ve âitlik ifade eder.

TT	ÖT	KT
içeri-ki	iç-ki	iş-ki
aşağı-ki	àst-ki	tömen-gi
yukarı-ki	yukàri-gi	joğar-ğı
dün-kü	keçā̈-gi	keşe-gi
öğleyin-ki	tüş-ki	tüs-ki
yarın-ki	ertä-gi	erteñ-gi
kışın-ki	ḳiş-ki	ḳıs-ḳı

ev-de-ki	üy-dä-gi	üy-de-gi
yol-da-ki	yol-dä-gi	jol-da-ğı
çocuğ-un-ki	bàlä-ni-ki	bala-ni-ki
satıcı-nın-ki	sàtuvçi-ni-ki	satuvşı-ni-ki

-ca,-ce,-ça,-çe
-çä
-şa,-şe

Yazar,ekin OT'de (جه),ÖT'de (چه) ve KT'de (شه) şeklinde kullanıldığını belirtmektedir.OT'de ekin bu şekilde klişeleşmiş olarak -ca,-ce,-ça,-çe'yi karşıladığını biliyoruz.Ek ÇT'de (چا , چه) olarak kullanılıyordu.Elimizde eserin yazıldığı zamana âit Arap harfli ÖT eseri bulunmadığı için ekin bu şekilde klişeleşmiş olarak -ça ve -çe'yi karşılayıp karşılamadığını anlamamız mümkün olamamaktadır.Yazarın verdiği örneklerde kalın ve ince sıradan ünlülü kelimelere eki (چه) şeklinde getirmesi ve ekin bugün de bütün kelimelere -çä şeklinde eklenmesi,bugünkü şeklin oluşmaya başladığı hissini uyandırmaktadır.Tabiî yazarın yeteri kadar örnek vermemesi (yalnızca iki örnek vermiştir.) bu düşünceyi doğrulamaya da imkan vermemektedir.KT'de ise,ekin Arap harfli eserlerde (چا , چه) şeklinde yazıldığını görüyoruz.* Ancak,bu yazılışa rağmen ekin -şa,-şe şeklinde telaffuz ediliyor olabileceği de düşünülmelidir.Baytursunof'un eserinde (ج) harfinin Kiril ile karşılığı "ç" olarak veriliyorsa da bu karşılığın Baytursunof tarafından değil,eseri tekrar baskıya hazırlayanlar tarafından verildiği anlaşılmaktadır.Eserin başında Baytursunof'un hayatını veren Kiril harfli metnin Kırgız Türkçesi ile yazılmış olması,baskının Kırgız Türkleri tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.Bu yüzden eserin yazıldığı tarihlerde (ج) harfinin KT'de ç ile mi yoksa ş ile mi karşılandığı sorusu açık bir cevap bulamamaktadır.Ancak,KT'de bugün de

---

* KE 62,85

** KE 41

karşımıza çıkan ş-s değişmesinin Baytursunof'un eserinde de var olması ç-ş değişmesinin de olabileceği fikrini güçlendirmektedir.*(s.24/13)

Ek bugün,TT'de sedalı-sedasız uyum boyunca -ca,-ce, -ça,-çe;ÖT'de uyuma bağlı olmaksızın -çä;KT'de ç-ş değişmesine bağlı olarak -şa,-şe şeklindedir.

Ek,aslında bir çekim ekidir.Klişeleşerek veya fonksiyon değiştirerek yapım eki olarak da kullanılmaktadır.ÖT ve KT'de ekin küçültme ifade ettiği de görülür.Ancak,ekin küçültme ifadesi Farsça'nın bir etkisidir.Bilindiği gibi Farsça -ça,-çe küçültme eki OT'de de kullanılmış,TT'de kullanımdan düşmüştür. Çekim eki fonksiyonunda isimlere gibi,kadar,göre anlamlarını katar.Yapım eki fonksiyonunda ise,kavim adlarından dil,şive ve lehçe isimleri yapar.Çekim eki fonksiyonu hal ekleri bölümünde geniş bir şekilde verileceğinden burada yapım eki fonksiyonuna dâir örnekler vermekle yetineceğiz.(bk.Eşitlik Hali)

TT	ÖT	KT
Türk-çe	Türk-çä	Türk-şe
Kazak-ça	Ḳàzàḳ-çä	Ḳazaḳ-şa
Tatar-ca	Tätär-çä	Tatar-şa
Özbek-çe	Özbek-çä	Özbek-şe
Karakalpak-ça	Ḳàräḳälpàḳ-çä	Ḳaraḳalpaḳ-şa
Kırgız-ca	Ḳirğiz-çä	Ḳırğız-şa
Türkmen-ce	Türkmän-çä	Türikpen-şe
Çin-ce	Ḫitày-çä	Ḳıtay-şa
Rus-ça	Rus-çä	Rus-şa

ÖT ve KT'de ekin küçültme ifade ettiğini de söylemiştik. Buna âit birkaç örnek verelim:

ÖT	KT	
kitàb-çä	kitap-şa	"hacimce küçük kitap"
sändiḳ-çä	sandıḳ-şa	"küçük sandık"

*KE 41

-daş,-taş
-dàş
-las,-les,-das,-des,-tas,-tes

Yazar,bu ekin OT ve ÖT'de -daş suretinde,KT'de ise bugünkü şekliyle kullanıldığını söylemektedir.(s.21/11)

Ek bugün,TT'de -daş şeklinde kullanılmaktadır.Ancak, özellikle sedasız ünsüzle biten bazı kelimelerde -taş şekli de ortaya çıkmıştır.ÖT'de ekin -dàş şeklinde kullanıldığını görmekteyiz.Yalnızca ädäş kelimesinde ek -däş şeklindedir. KT'de eklendiği kelimenin son sesine göre -las,-les,-das,-des, -tas,-tes şekillerinde kullanılır.Kelimelere ekleniş kuralı -lıḳ,-lik,... eki gibidir.(bk.-lıḳ,-lik,-dıḳ,-dik,...)

Eşlik,ortaklık ve mensubiyet,bağlılık ifade eden isimler yapar.

TT	ÖT	KT
yol-daş	yol-dàş	jol-das
soy-daş	uruğ-dàş	ruv-las
meslek-taş	käsb-dàş	käsip-tes
vatan-daş	vätän-dàş	otan-das
çağ-daş	äsr-dàş	zaman-das
ad-daş=adaş	àt-dàş=ädäş	at-tas
karın-daş=kardeş	ḳärin-dàş=ḳärdàş	ḳarın-das
sır-daş	sir-dàş	sır-las
fikir-daş	fikr-dàş	pikir-les

-ncı,-nci,-ncu,-ncü
-nçi
-nşı,-nşi

Yazar,bu ekin OT'de -ncı,-nci;ÖT'de -nçı,-nçi ve KT'de -nşı,-nşi olduğunu söylemektedir.OT'de ünlü uyumuna bağlı olarak yuvarlak şekillerinin de olduğunu belirtmek gerekir. ÖT'de ekin ı'lı şeklinin olup olmadığını metinden anlamak mümkün olmamaktadır.Daha önce de belirttiğimiz gibi bu tür

olabileceği düşüncesiyle iki şekilde veriyoruz.(s.42/2)

Ek bugün,TT'de ünlü uyumuna bağlı olarak -ncı,-nci, -ncu,-ncü;ÖT'de bütün kelimelere -nçi;KT'de kalın sıradan ünlülü kelimelere -nşı,ince sıradan ünlülü kelimelere -nşi şeklinde getirilerek kullanılır.

Asıl sayı isimlerinden sıra,derece ifade eden sayı isimleri yapar.

TT	ÖT	KT
bir-i-nci	bir-i-nçi	bir-i-nşi
iki-nci	ikki-nçi	eki-nşi
üç-ü-ncü	üç-i-nçi	üş-i-nşi
dörd-ü-ncü	tört-i-nçi	tört-i-nşi
beş-i-nci	beş-i-nçi	bes-i-nşi
altı-ncı	àlti-nçi	altı-nşı
yedi-nci	yetti-nçi	jeti-nşi
sekiz-i-nci	säkkiz-i-nçi	segiz-i-nşi
dokuz-u-ncu	toḳḳiz-i-nçi	toğız-ı-nşı
on-u-ncu	on-i-nçi	on-ı-nşı
yüz-ü-ncü	yüz-i-nçi	jüz-i-nşi
bin-i-nci	ming-i-nçi	mıñ-ı-nşı

-ar,-er;-şar,-şer
-àr
-er

Yazar,bu ekin OT'de -ar,-er,-şar,-şer şeklinde olduğunu ve ÖT'de de aynı şekilde kullanıldığını söylemektedir.(s.42/17)

Ek bugün TT'de de OT'de olduğu gibi kullanılır.ÖT'de ise,ekin arkaik olarak yalnızca "bir" sayısında kullanıldığını görüyoruz.-ar,-er;-şar,-şer ekinin ÇT'de kullanılmış olması ve yazarın da bu eklerden söz etmesi,yazarın geçiş dönemi ÖT'sinden bahsettiği hissini uyandırmaktadır.Ekin KT'de de yalnızca "bir" kelimesinde kullanıldığını görüyoruz.Yanısıra ÖT ve KT'de ek TT'deki ifadeyi vermez."Herhangi bir,birisi" anlamlarını ifade eder.

TT
bir-er
iki-şer
beş-er
yedişer
on-ar
kırk-ar
doksan-ar
yüz-er
bin-er

-rak,-rek
-ràḳ
-raḳ,-rek

Yazar,ekin OT'de kullanılmadığını,ifade ettiği anlamı karşılamak için "daha" edatının kullanıldığını söylemektedir. ÖT'de -raḳ eki yanında "tağı" edatının, KT'de ise -raḳ,-rek eki yanısıra "tağın" edatının aynı anlamı ifade etmek üzere kullanıldığını söylemektedir.(s.32/6,7)

Gerçekten de bugün -rak,-rek eki kullanımdan düşmüş gibidir.Yalnızca ağızlarda küçük-rek=küçü-rek,büyük-rek= büyü-rek,ufak-rak=ufa-rak,uzak-rak=uzağ-ı-rak kelimelerinde yaşamaktadır.Bu kelimelerdeki ifadesi de fazlalık değil, benzerlik ve gibiliktir.TT'de bu ekin ifade ettiği çokluk ve fazlalık anlamını "daha" edatı üzerine almıştır.

ÖT ile KT'de ise,ekin yaygın bir kullanıma sahip olduğunu görmekteyiz.

ÖT	KT	
köp-ràḳ	köb-i-rek	"daha çok"
yäḫşi-ràḳ	jaḳsı-raḳ	"daha iyi"
kiçik-ràḳ	kişi-rek	"daha küçük"
uzun-ràḳ	uzın-ı-raḳ	"daha uzun"
büyük-ràḳ	biyig-i-rek	"daha büyük"
küçli-ràḳ	küşti-rek	"daha güçlü"

-ka,-ge
-ḳä,-gä
-ḳa,-ge

Yazar bu ekten söz etmemiştir.
İşlek olmayan bir ektir.TT'de -ka,-ge;ÖT'de -ḳä,-gä; KT'de -ḳa,-ge şeklindedir.

TT	ÖT	KT
baş-ka	bàş-kä	bas-ḳa
öz-ge	öz-gä	öz-ge

∅
-çän,-çäng
-şañ,-şeñ

Bu ek metinde ÖT ve KT için -çañ,-çeñ şeklinde verilmiştir.Ekin eklendiği kelimeye KT'de başka bir şeye münasip ve uygun olduğu,yanısıra sebep,tekrar ve kabiliyet anlamlarını, ÖT'de ise,bir şeyin bir nesnede veya kişide mevcut olmadığı anlamını kattığı söylenmektedir.(s.22/20)
Ek bugün ÖT'de -çän,-çäng;KT'de ise -şañ,-şeñ şeklinde kullanılmaktadır.Bugünkü ifade ettiği anlama gelince;
KT'de ve ÖT'de kökte verilen nesnenin mevcutluğunu bildirdiği gibi,kişinin bir işe uygunluğunu veya bir nesnenin, bir kişinin karakterini,özelliğini de bildirebilir.Ayrıca,ÖT ağızlarında yazarın da söylediği gibi,kökte sözü edilen şeyin olmadığını da ifade eder.

ÖT	KT	
köyläk-çän	köylek-şeñ	"yalnız gömlek giymiş halde"
şim-çäng	şalbar-şañ	"pantolon giymiş halde"
etik-çäng	etik-şeñ	"çizme giymiş halde"
pal'to-çän	pal'to-şañ	"palto giymiş halde"
söz-çän	söz-şeñ	"konuşkan,ağzı laf yapar"
boy-çän	boy-şañ	"uzun boylu"

-cılık,-cilik,-culuk,-cülük,-çılık,-çilik,-çuluk,-çülük
-çilik
-şılıḳ,-şilik

Bu ekin şivelere göre durumu verilmemiştir.Her üç şivede sanat anlamını verdiği gibi ÖT ve KT'de liyakat ve münasebet anlamını verdiği de söylenmiştir.(18/21)Ek,-lık,-lik ekinin anlamını vermesi yanısıra,gibilik anlamı da verir.

Ek,-cı,-ci,-çı,-çi,...eki ile -lık,-lik,... ekinin birleşmesiyle oluşmuştur.TT'de iki ek ayrı ayrı incelendiği halde,ÖT ve KT'de bu ek ayrı bir ek gibi işlem görmektedir. Ek,ÖT'de yalnızca -çilik;KT'de -şılıḳ,-şilik şeklinde kullanılır.

TT	ÖT	KT
av-cı-lık	àv-çi-lik	an̄-şı-lıḳ
bek-çi-lik	sàk-çi-lik	saḳ-şı-lıḳ
balık-çı-lık	bälịk-çi-lik	balıḳ-şı-lıḳ
demir-ci-lik	temir-çi-lik	temir-şi-lik

TT'de olmayan ifadelerine de birkaç örnek verelim:

ÖT	KT	
ärzàn-çi-lik	arzan-şı-lıḳ	"ucuzluk"
ḳimmät-çi-lik	ḳımbat-şı-lıḳ	"pahalılık"
käm-çi-lik	kem-şi-lik	"yoksulluk"
ḳiyin-çi-lik	ḳıyın-şı-lıḳ	"zorluk"
yigit-çi-lik	jigit-şi-lik	"yiğitler gibi,yiğitçesine"
Ḳàzàḳ-çi-lik	Ḳazaḳ-şı-lıḳ	"Kazaklar'a has bir şekilde"
Özbek-çi-lik	Özbek-şi-lik	"Özbekler'e has bir şekilde"

Ø
-tädän
-dan,-den,-tan,-ten,-nan,-nen

Bu ekin ÖT'deki şeklinden bahseden yazar,KT'deki şek-

linden bahsetmemiştir.Daha doğru bir söyleyişle,KT'de topluluk bildiren sayı sıfatlarının -av,-ev ekiyle yapıldığını söylememiştir.Oysa,-av,-ev eki birliktelik ifade eden bir ektir.-tädän ve -dan,-den,... ekinin ifade ettiği anlamı TT'de -ar,-er,-şar, -şer eki karşılar.(s.43/3)

ÖT	KT	
bit-tädän	bir-den	"birer"
üç-tädän	üş-ten	"üçer"
beş-tädän	bes-ten	"beşer"
yetti-tädän	jeti-den	"yedişer"
toḳḳiz-tädän	toğız-dan	"dokuzar"
on-tädän	on-nan	"onar"
säksàn-tädän	seksen-nen	"seksener"
yüz-tädän	jüz-den	"yüzer"

-la;-lak
-làḳ
-laḳ,-lek,-daḳ,-dek,-taḳ,-tek

Yazar bu ekten söz etmemiştir.Ek esasen -la,-le isimden fiil yapma eki ile -ḳ,-k fiilden isim yapma ekinden oluşmuş gibi görünmektedir.Ancak,ÖT ve KT'de bazı kelimelerin -la,-le ekiyle yapılmış olan fiil şekilleri kullanılmamaktadır.Bu sebeple ekin -laḳ,-lek şeklinde isimden isim yapma eki olabileceği de düşünülmelidir.Bugün TT'de kullanılan yayla, kışla gibi kelimeler ḳışla-ğ,yayla-ğ kelimelerindeki -ğ'ların düşmesi veya -la ekinin bünyesine dahil olması neticesinde ortaya çıkmışlardır.Bu kelimelerdeki yer ifadesi göz önüne alınırsa ot-lak kelimesinin de burada zikredilmesi yerinde olur.Bu ek TT'de yer ismi yapmaktadır.ÖT ve KT'de bu görevi yanısıra küçültme ifade ettiği de olur.Bu ekle ilgili örnekleri şöylece sıralayabiliriz:

ÖT

tàş-làḳ(taşlık yer),çäkä-làḳ(yeni doğmuş bebek),ot-làḳ (otlak),kum-làḳ(kumluk yer),àv-làḳ(av yapılan yer),tày-laḳ

(küçük tay),ḳiş-làḳ(kışla,kış geçirilen yer),yäy-làḳ(otlak).

KT

kum-daḳ(kumluk yer),saz-daḳ(sazlık yer),tay-laḳ(küçük tay).

-cıl,-cil,-çıl,-çil;-şın
-çil
-şıl,-şil,-şıltım,-şiltim

Yazar,bu ekin KT'ye mahsus olduğunu ve -çıl,-çil şeklinde kullanıldığını belirtmiştir.(s.19/1)

Bu ek TT'de son zamanlarda ortaya çıkmış olup ben-cil, ev-cil,insan-cıl gibi kelimelerde ve balık-çıl,sinek-çil gibi bazı kuş isimlerinde kullanılmaktadır.Bu ek ÖT'de de yaygın olmasa da kullanılmaktadır.Uyḳu-çil(uykucu,uykuyu seven),ep-çil (becerikli,iş bilir),àḳ-çil(beyazımsı),kök-çil(mavimsi) gibi. Ayrıca,bugün TT'de yalnızca sarı kelimesinde kullanılan -şın ekini de hem şekil hem de anlam yönüyle -çil ve -şıl,-şil ekine benzediği için burada vermekte yarar görüyoruz.Ek,renk isimlerine eklenerek benzerlik ifade ettiği gibi,diğer isimlere eklenerek sözü edilen şeye bağımlılığı,o şeyi sevmeyi ve istemeyi ifade eder.

KT	
uyḳı-şıl	"uykucu,uykuyu seven"
savıḳ-şıl	"eğlenceye düşkün,eğlenmeyi seven"
külki-şil	"çok gülen,gülmeyi seven"
şay-şıl	"çok çay içen,çayı seven"
uyım-şıl	"toplumcu"
özim-şil	"bencil"
tuvra-şıl	"doğruluk taraftarı,âdil"
oy-şıl	"hayalci"
ult-şıl	"milliyetçi"
jaña-şıl	"yenilikçi"
aḳ-şıl(tım)	"beyazımsı"
kök-şil(tim)	"mavimsi"

∅
-ginä,-kinä
-ğana,-gene,-ḳana,-kene

Yazar bu ekten söz etmemiştir.ÖT ve KT'de kullanılan bu ek eklendiği isme küçültme anlamı katar.

ÖT	KT	
àz-ginä	az-ğana	"azıcık,biraz"
kiç-kinä	kiş-kene	"küçücük"

-cak,-cek
-çàḳ,-çäk
-şaḳ,-şek

Yazar bu ekten Tasğir Sıfatı başlığı altında,ÖT için verdiği "büyü-cek" örneğiyle bahseder.(32/12)

Bu ek bugün her üç şivede de kullanılmaktadır.TT'de -cak,-cek;ÖT'de -çàḳ,-çäk;KT'de ise -şaḳ,-şek şeklindedir. Başlıca fonksiyonu küçültme ifade etmektir.

TT

kuzu-cak,yavru-cak,büyü-cek(büyük-cek),küçü-cek(küçük-cek), demin-cek.

ÖT

kozi-çàḳ(kuzucuḳ),tày-çàḳ(taycık),kelin-çäk(gelinceğiz).

KT

ini-şek/ini-şeg-im(kardeşçiğim),ḳulın-şaḳ(taycık), toḳtı-şaḳ(toklucuk,kuzucuk),kelin-şek(gelinceğiz).

TT'de ekin sevdi-ceğ-im(sev-dik-çek-i-m) kelimesinde görüldüğü gibi -dık,-dik sıfat-fiil ekiyle birlikte özel bir kullanımı da vardır.Ayrıca,TT'de oyun-cak;ÖT'de oyin-çàḳ(oyuncak),kömir-çäk(fazla pişen yemeğin dibindeki yanmış kısım); KT'de cutkın-şaḳ(yutak),şına-şaḳ(serçe parmak) kelimelerinde de bu ek vardır.

-ş
-ş;-ğiş
-ğış

Yazar bu eklere küçültme sıfatları bölümünde değinmiştir. ÖT'de -ş ve -ğiş ekinin kullanıldığını belirtmesine rağmen, KT'de bugün kullanılan -ğış ekinden bahsetmemiştir.(s.32/12)

Bu ekler renk isimlerinden sıfat türetirler.Yakınlık, benzerlik ifade ederler.TT'de gök-ü-ş ve mavi-ş kelimelerinde kullanılır.

ÖT	KT	
ḳiz-ğiş	ḳız-ğış	"kırmızımsı"
sär-ğiş	sar-ğış	"sarımsı"
	boz-ğış	"bozumsu"
	sur-ğış	"bozumsu"
kök-i-ş		"mavimsi"
àḳ-i-ş		"beyazımsı"

-mtırak
-ğilt;-ğimtil;-ğimtir;-mtil;-mtir
-ğıl,-ḳıl;-ğılt,-ḳılt;-ğıltım,-ḳıltım

Yazar bu eklerden de küçültme sıfatlarında bahsetmiştir. Ekin OT'de -mtırak,-mtirek;ÖT'de -mtul,-mtül,-mtır,-mtir;KT'de -ğıl,-ğılt,-ḳıltım şeklinde olduğunu söylemektedir.(s.32/12)

ÇT'de -mtul,-mtül şeklinde kullanılan eki,yazarın da aynı şekilde vermesi,ÇT'nin etkisinin eserin yazıldığı dönemde de devam ettiğini göstermektedir.

Bugün,TT'de -mtırak şeklinde kullanımını sürdüren ek, ÖT'de -ğilt,-ğimtil,-ğimtir,-mtil,-mtir;KT'de ise -ğıl,-ḳıl, -ğılt,-ḳılt,-ğıltım,-ḳıltım şekillerindedir.

Ek,gibilik ve benzerlik ifade eder.

TT	ÖT	KT
sarı-mtırak	sär-ğilt	sar-ğılt
	sär-ğimtil	sar-ğıltım

kırmızı-mtırak	ḳiz-ğilt	ḳız-ğılt
	ḳiz-ğimtir	ḳız-ğıltım
siyah-ı-mtırak	ḳàrä-mtil	
	ḳàrä-mtir	
beyaz-ı-mtırak	àḳ-i-mtir	
acı-mtırak		aş-ḳıltım

-cık,-cik,-cuk,-cük
-çiḳ
-şıḳ,-şik

Yazar bu ekin OT'de -cıḳ,-cik;KT'de -çıḳ,-çik olduğunu, ÖT'de ise kullanılmadığını söylemektedir.(19/6)

Ek bugün,TT'de -cık,-cik,-cuk,-cük;KT'de -şıḳ,-şik şeklinde kullanılır ve küçültme ifade eder.Ekin ÖT'de de oyin-çiḳ(oyuncak),ḳàp-çiḳ(küçük torba) kelimelerinde kullanıldığı görülmektedir.

TT

baba-cık,ana-cık,ufa-cık(ufak-çık),yumuşa-cık(yumuşak-çık),kısa-cık,ince-cik,küçü-cük(küçük-çük).

KT

üy-şik(küçük barınak,kulübe),töbe-şik(küçük tepe), köl-şik(küçük göl),kir-şik(küçük kir),ḳap-şıḳ(küçük torba), oyın-şıḳ(oyuncak),tığın-şıḳ(küçük tıpa,tıkaç),ḳala-şıḳ(küçük şehir).

∅
-àv
-av,-ev

Yazar bu ekten üleştirme sayı sıfatlarında bahsetmiştir. Ekin KT'de üleştirme sayı sıfatı yapılmasında kullanıldığını, ÖT ile OT'de ise bu ekin kullanılmadığını yazarın verdiği örneklerden anlamaktayız.(43/3)

Ek bugün ÖT'de -àv,KT'de -av,-ev şeklinde kullanılır. ÖT'de genellikle 2,3,4 sayılarına gelir.Diğer sayılarla kullanılışı çok azdır.Bu ek "bir" sayısına geldiği zaman bilinmeyen bir kişiyi ifade eder ve "biri,birisi" anlamını verir.

Ek KT'de 1'den 7'ye kadar olan sayılarla kullanılır. Oluşturduğu kelimelere adet ifadesi katan ek,iyelik ekleriyle birliktelik ifade eder. "Bir" sayısına eklendiğinde hem adet hem de ÖT'de olduğu gibi belirsiz bir kişi veya nesneyi ifade edebilir.

ÖT	KT	
bir-àv	bir-ev	"bir tane"
ikk-àv	ek-ev	"iki tane"
üç-àv	üş-ev	"üç tane"
tört-àv	tört-ev	"dört tane"
beş-àv	bes-ev	"beş tane"
àlt-àv	alt-av	"altı tane"
yett-àv	jet-ev	"yedi tane"

Ek,teklik I. şahıs iyelik eki dışındakiler ile birlikte de kullanılabilir:

ÖT	KT	
bir-àv-i-ning	bir-ev-i-nin̈	"birisinin"
ikk-àv-i-ning	ek-ev-i-nin̈	"ikisinin"
üç-àv-i-miz	üş-ev-i-miz	"üçümüz"
tört-àv-i-gä	tört-ev-i-n-e	"dördüne"

-av,-ev ekiyle yapılmış şekil ard arda tekrarlanırsa -ar,-er,-şar,-şer ekini karşılar:

ekev ekev "ikişer ikişer"
üşev üşev "üçer üçer"
besev besev"beşer beşer"
jetev jetev"yedişer yedişer"

-msı,-msi,-msu,-msü
∅
∅

Yazar bu ekten küçültme sıfatları bahsinde söz etmiştir. ÖT ve KT'de kullanılmadığını belirtmiştir.(33/3)

Benzerlik ve gibilik ifade eden bu ek,özellikle tad ve renk isimlerinde kullanılır.

acı-msı	mor-u-msu
ekşi-msi	yeşil-i-msi
sarı-msı	ağac-ı-msı
kırmızı-msı	çocuğ-u-msu
kara-msı	gül-ü-msü

∅
-tä
∅

Yazar bu ekten bahsetmemiştir.ÖT'ye mahsus olan bu ek sayılara eklenerek adet bildirir."Bir" sayısına eklendiğinde -r sesi -t'ye döner.

bit-tä	"bir tane"
ikki-tä	"iki tane"
üç-tä	"üç tane"
tört-tä	"dört tane"
yüz-tä	"yüz tane"
bir ming-tä	"bin tane"

-tä ekinden sonra -çä eşitlik eki gelirse miktar ifade eder.

ikki-täçä	"iki tane kadar"
beş-täçä	"beş tane kadar"
yigirmä-täçä	"yirmi tane kadar"

∅
-dek;-dä̈y
-day,-dey,-tay,-tey

Yazar bu ekin eskiden OT'de kullanılmış olduğunu,daha sonra yerini "gibi" edatına bıraktığını söylemektedir.ÖT'de -dek(دەك),-dèk(ديك)şeklinde kullanılan ekin KT'de -day,-dey suretinde olduğunu da eklemektedir.Ayrıca,ÖT'de de bu ekler yerine "gibi" edatının kullanılmaya başladığını da belirtiyor. (25/1)

Bugün TT'de "dek" edatı kullanılıyorsa da bu,yazarın sözünü ettiği benzerlik ifade eden bir ek değildir.Zaten yazar da bu ekin veya edatın OT'den önce kullanılmış olduğunu ve daha sonra yerini "gibi" edatına bıraktığını belirtmektedir.

ÖT'de ve KT'de bu ekler benzerlik ifade ederler.Bunun yanısıra her iki şivede de "kadar" edatını karşıladıkları da olur.

ÖT	KT	
ày-dek	ay-day	"ay gibi"
muz-dek	muz-day	"buz gibi"
tàğ-dek	tav-day	"dağ gibi"
bàlä-däy	bala-day	"çocuk gibi"
ipäk-däy	jibek-tey	"ipek gibi"
şäkär-däy	şeker-dey	"şeker gibi"

KT'de bu ekler sayılara eklendiğinde miktar bildirir:

bes-tey	"beş kadar"
elüv-dey	"elli kadar"
tört jüz-dey	"dört yüz kadar"
alpıs-tay	"altmış kadar"
jetpis-tey	"yetmiş kadar"
jüz mıñ-day	"yüz bin kadar"
on segiz-dey	"on sekiz kadar"
elüv jeti-dey	"elli yedi kadar"

Ø
-älä
Ø

Yazarın bahsetmediği bu ek ÖT'ye mahsustur.Genellikle 2,3,4,5 sayılarına,bazen de 6,7 sayılarına eklenir.Diğer sayılara ise hemen hemen hiç eklenmez.Teklik I. şahıs iyelik eki dışındaki bütün iyelik ekleriyle kullanılabilir.2,3 ve bazen 4 sayısına doğrudan eklendiği halde,5,6 ve 7 sayılarına doğrudan eklenemez.Bu sayılar ile -älä eki arasına çoğunlukla -tä,bazen de -çä eki girer.-älä eki de -àv eki gibi birliktelik ifade eder.

ikki-älä-miz=ikkälämiz	"ikimiz de"
üç-älä-si	"üçü de"
tört-tä-älä-miz=törttälämiz	"dördümüz de"
beş-tä-älä-ngiz=beştälängiz	"beşiniz de"
àlti-tä-älä-si =àltitäläsi	"altısı da"
yetti-tä-älä-si=yettitäläsi	"yedisi de"

-älä ve -àv eklerinin birlikte kullanılması da mümkündür:

üç-älä-àv-i=üçälàvi "üçü de"

Ø
-läb
-lap,-lep,-dap,-dep,-tap,-tep

Yazar bu ekten de bahsetmemiştir.ÖT'de yalnızca -läb şekli görülen ek,KT'de -lap,-lep,-dap,-dep,-tap,-tep şeklindedir. Sayılarla birlikte kullanılan bu ek topluluk bildiren sayı sıfatları yapar.Genellikle on,yüz,bin sayılarıyla birlikte kullanılır.

on-läb	on-dap	"onlarca"
yüz-läb	jüz-dep	"yüzlerce"
ming-läb	mın̄-dap	"binlerce"

Bu ekin ifade ettiği anlamı,ÖT'de -lärçä,KT'de -dağan, -degen,-tağan,-tegen ekleri de karşılar.

ÖT	KT	
on-lärçä	on-dağan	"onlarca"
yüz-lärçä	jüz-degen	"yüzlerce"
ming-lärçä	mıñ-dağan	"binlerce"

-ş
Ø
-ş

Yazar,ekin KT'de -ç şeklinde olduğunu söylüyor.(22/14) TT'de genellikle kişi isimlerinde kullanılan bu ek,KT'de başka isimlere gelerek de kullanılır.TT'de kullanımına birkaç örnek verelim:

Ali-ş,Fato-ş,Gül-i-ş(Gül,Güler).

KT'de kullanılışına ise şu örnekler verilebilir:

ḳalḳa-ş	"cancağızım,sevdiceğim"
böpe-ş	"bebecik"
köke-ş	"babaya ve ağabeye hitapta kullanılan söz"
Ḳurma-ş	"Kurman,Kurmanğali,Kurmanbek isimlerinde kullanılır."
Gül-i-ş	"Gülsim,Gülnar isimlerinde kullanılır."

Ø
Ø
-eke,-ḳa,-ke

Yazar,KT'de bugün ek haline gelmiş olan bu şekillerin "èke",ÖT'de ise "eke" şeklinde kullanıldığını ve "ağabey" anlamına geldiğini söylemektedir.(22/1)

Bu ekler-KT'de bugün "äke" şeklinde kullanılan ve baba anlamına gelen sözden çıkmış olmalıdır.Konuşanın,kendisinden

büyük olan erkek ve bayanlara hitapta kullandığı bir saygı sözüdür.ÖT'de "äkä" şeklinde kullanılan ve ağabey anlamına gelen bu söz ise ekleşmemiştir.

ağ-eke	ağabeye	
şeşe-ke	anneye	
ap-eke	ablaya	
jezde-ke	enişteye	
at-eke	babaya	
bastıḳ-eke	amire	hitapta kullanılır.
ḫatşı-eke	sekretere	
Om-eke	Omar,Omarbay ismindekilere	
Ja-ke	Jambıl,Janak ismindekilere	

Ø
Ø
-y

Yazarın söz etmediği bu ek KT'de yaşça büyük kişilere hitapta kullanılan,saygı ve sevgi ifade eden bir ektir.

apa-y	ablaya	
ağa-y	ağabeye	
äke-y	babaya	
şeşe-y	anneye	hitapta kullanılır.
ata-y	babaya	
jezde-y	enişteye	
äpke-y	ablaya	

apa-y	"ablacığım"
ağa-y	"ağabeyciğim"
şeşe-y	"anneciğim"

anlamlarına gelir.

∅
-tày
-tay

Yazarın sözünü etmediği bu ek de küçültme ve sevgi ifade eder.ÖT'de -tày,KT'de -tay şeklinde kullanılır.ÖT'de bàlä-tày(cocukcağız),kiçkin-tày(küçücük) kelimelerinde gördüğümüz ek,KT'de nispeten daha yaygın bir kullanıma sahiptir.

KT	
ağa-tay	"ağabeycik"
apa-tay	"ablacık"
äke-tay	"babacık"
şeşe-tay	"annecik"
böpe-tay	"bebecik"
ḳalḳa-tay	"nazlıcak"
täte-tay	"teyzecik"
kişken-tay	"küçücük"
azğan-tay	"azıcık"
Ospan-tay	"Osmancık"

∅
-càn
-jan

Yazar,ÖT'de ve KT'de kullanılan bu ekin sevgi ve muhabbet ifade ettiğini belirtmektedir.(22/14)

Aslen Farsça bir isim olan can kelimesi,birtakım isimlerin sonuna eklenerek sevgi bildiren bir ek durumuna girmiştir.

ÖT	KT	
àğä-càn	ağa-jan	"ağabeyciğim"
àtä-càn	ata-jan	"babacığım"
àpä-càn	apa-jan	"ablacığım"
bàlä-càn	bala-jan	"çocukcağız"

Ø
Ø
-ḳan*

Yazar bu ekin KT'de küçültme eki olarak kullanıldığını belirtmektedir.(19/15)Ek,bugün de aynı şekilde kullanılmaktadır.

buzav-ḳan	"buzağıcık"
bala-ḳan	"çocukcağız"
bota-ḳan	"Devenin yavrusunu severken söylenir.Çocuk severken de böyle söylenebilir."

bota=deve yavrusu

Ø
-käy
-ḳay,-key

Yazar bu ekin KT'ye mahsus olduğunu söylemektedir.(19/15) Ekin bugün ÖT'de de kullanıldığı görülmektedir. ÖT'de bàlä-käy(çocukcağız) kelimesinde görülen ek,KT'de nispeten çok kullanılır.Küçültme ve sevgi ifade eder.

bala-ḳay	"çocukcağız"
şeşe-key	"anacağız"
Musa-ḳay	"Musa'cağız"

Ø
-simàn
-sımaḳ

Yazarın bahsetmediği bu ek,ÖT'de -simàn,KT'de -sımaḳ şeklinde kullanılır ve benzerlik ifade eder.

ÖT	KT	
mäymun-simàn	maymıl-sımaḳ	"maymun gibi,maymuna benzer"

*TT'de de -kan eki vardır.Baş-kan kelimesinde görülen bu ek ifade yönünden KT'deki -ḳan ekinden ayrılır.

şàir-simàn	aḳın-sımaḳ	"şair gibi"
tàğ-simàn	tav-sımaḳ	"dağ gibi"
ḳonàḳ-simàn	ḳonaḳ-sımaḳ	"konuk gibi"
ḳähràmàn-simàn	ḳaḫarman-sımaḳ	"kahraman gibi"
köçä-simàn	köşe-sımaḳ	"sokak gibi"
küyàv-simàn	küyev-sımaḳ	"güvey gibi"
bàşlik-simàn	bastıḳ-sımaḳ	"başkan gibi"
ày-simàn	ay-sımaḳ	"ay gibi"

-duruk
-dirik,-turuḳ
-turıḳ

Yazarın söz etmediği bu ek alet isimleri yapmakta kullanılır.Üç şivede de çok az kullanılır.

TT	ÖT	KT
boyun-duruk	boyin-turuḳ	moyın-turıḳ
Ø	omil-dirik	Ø

omildirik:Yokuş yukarı giden atın eyerinin arkaya kaymaması için,iki ucu eyerin ön kısmına,üçüncü ucu da atın göğsünden geçirilip kolana bağlanan nesne.

-sul
-sil
Ø

Yazarın sözünü etmediği bu ek,ÖT ve TT'de kullanılır. Benzerlik,ilgi ifade eder.

TT	ÖT
yok-sul	yoḳ-sil

-ak,-ek
-àḳ,-äk
-aḳ,-ek

Yazarın bahsetmediği bu ek üç şivede de işlek değildir. Benzerlik ifade eder.

TT	ÖT	KT
baş-ak	bàş-àk	mas-aḳ
top-ak	∅	∅
∅	yol-äk*	∅
sol-ak	∅	∅
ben-ek	∅	∅
∅	iç-äk**	iş-ek
∅	ḳimiz-äk***	∅

∅
∅
-şığaş,-şigeş

Yazar bu ekten söz etmez.KT'ye mahsus olan bu ek,gibilik, benzerlik ifade eder.

bay-şığaş	"zengin gibi"
er-şigeş	"erkek gibi,kahraman gibi"
batır-şığaş	"kahraman gibi"

-l
-l
-l

Yazar bu ekten de söz etmemiştir.Benzerlik ifade eder.

TT	ÖT	KT
kız-ı-l	ḳiz-i-l	ḳız-ı-l
yeş-i-l=yaş-ı-l	yäş-i-l	jas-ı-l

* koridor
** bağırsak
*** ekşi

Ø
Ø
-lav,-lev,-dav,-dev,-tav,-tev

Yazarın bahsetmediği bu ek KT'ye mahsustur.Karşılaştırma ifade eder.

kişi-lev	"daha küçük"
tanıs-tav	"daha tanış"
aḳşıl-dav	"daha beyazımsı"
ḳuvḳıl-dav	"daha renksiz"

-k
-ḳ
-ḳ

Yazar bu ekten de bahsetmemiştir.İşlek bir ek değildir.

TT	ÖT	KT
top-u-k	top-i-ḳ	tob-ı-ḳ
kab-u-k	ḳàb-i-ḳ	kab-ı-ḳ

-cığaz,-ciğez,-cuğaz,-cüğez
Ø
Ø

Yazar bu ekten bahsetmez.TT'de kullanılan bu ek,bugün büyük ölçüde kullanımdan düşerek yerini -cağız,-ceğiz ekine bırakmıştır.Küçültme,sevgi,acıma,şefkat gibi anlamları ifade eder.

ana-cığaz-ı-m,baba-cığaz-ı-m,oğul-cuğaz-ı-m.

-cağız,-ceğiz
Ø
Ø

Yazar bu ekin OT'ye mahsus olduğunu ve küçültme ifade ettiğini söylemektedir.(19/7)

Bu ek TT'de de kullanımını sürdürmektedir.Küçültme, sevgi,acıma gibi anlamlar ifade eder.

kız-cağız,çocuk-cağız,yavru-cağız,hayvan-cağız,ev-ceğiz.

-ey
-gäy
-gey

TT'de kuz-ey ve gün-ey,ÖT'de kün-gäy,KT'de kün-gey kelimelerinde kalıplaşmış olarak görülür.

-man
-màn
-man,-men

Yazar bu eklerden bahsetmez.Bu ekler şekil itibariyle aynı olsalar da ifade ettiği anlam ve eklendiği kelimeler yönünden şivelere göre değişiklikler gösterir.TT'de bugün yalnızca koca-man örneğinde gördüğümüz ek abartma ve benzerlik ifade eder.ÖT'de ve KT'de kullanılan ek ise,fiilin sıfat-fiil eki almış haline gelir ve hareket sahibinin adını veren isimler yapar.

ÖT	KT	
àl-är-màn	al-ar-man	"alıcı"
ber-är-màn	ber-er-men	"verici"
kör-är-màn	kör-er-men	"görücü"
öl-är-màn	öl-er-men	"ölücü"
bil-är-màn	bil-er-men	"bilici"

Ø
-àvlän
Ø

Yazarın sözünü etmediği bu ek ÖT'ye mahsustur. Sayı isimlerine getirilerek beraberlik ifade eder. İşlek bir ek değildir.

àlt-àvlän	"altısı birlikte"
beş-àvlän	"beşi birlikte"

Ø
Ø
-ildir

Yazar bu ekten bahsetmemiştir. KT'ye mahsus olan ek gibilik, benzerlik ifade eder. Yalnızca "kök" kelimesinde görülür.

kög-ildir	"mavimsi"

Bu eklerden başka TT'de işlek olmayan şu ekler de kullanılır:

-z	:	üç-ü-z, beş-i-z.
-sı, -si, -su, -sü	:	çocuk-su.
-layın, -leyin	:	sabah-leyin.
-an	:	oğul-an.
-kek	:	er-kek*
-ç	:	ana-ç.
-aç	:	top-aç.
-t	:	yaş-ı-t.
-sal	:	kum-sal.

ÖT ve KT'de bazı Farsça isimden isim yapan ekler de vardır. Yazar bu ekleri vermediği için biz de gerek duymuyoruz.

* Bu ek, ÖT (er-käk) ve KT (er-kek)'de de görülür.

b)Fiilden İsim Yapma Ekleri

Bu ekler,fiil kök ve gövdelerinden isim yapan eklerdir. Üç şivede kullanılan başlıca fiilden isim yapan ekler şunlardır:

-mak,-mek
-màḳ
-maḳ,-mek,-baḳ,-bek,-paḳ,-pek

Yazar "Masdar" başlığı altında verdiği bilgide bu ekin üç şivede de -maḳ,-mek suretinde kullanıldığını,KT'de -baḳ,-bek, -paḳ,-pek şeklinin de olduğunu söylemektedir.Ekin OT ve ÖT'de kalın ünlülü kelimelerden sonra -maḳ,ince ünlülülerden sonra -mek olduğunu,bu kuralın KT için de geçerli olduğunu ancak, ünsüzle biten kelimelerden sonra -baḳ,-bek,-paḳ,-pek şeklinde de olabileceğini bildirmektedir.(55/12)

Ek bugün TT'de -mak,-mek şeklinde kullanılmakla birlikte, ÖT'de yalnızca -màḳ şekli kullanılır.KT'de ise ek masdar fonksiyonunda kullanılmamaktadır.Yerini -uv,-üv,-v eki almıştır. Bugün niyet ifadeli gelecek zaman çekiminde kullanılan ek,aynı zamanda,TT'de de görülen alet isimleri yapmakta da kullanılır. ÖT'de de bu şekilde kullanıldığı görülür.

Yazarın belirttiği gibi KT'de ekin daha önceleri masdar eki olarak kullanıldığını görüyoruz.Abay'da bunun açık örnekleri görülmektedir.* Soḳ-paḳ,ḳorıḳ-paḳ,azdır-maḳ,kir-mek,iş-pek, je-mek,kiy-mek,kül-mek,köter-mek,cıy-maḳ,izde-mek gibi.

Ekin Baytursunof tarafından da bir yerde kullanıldığını görüyoruz.Örnek teşkil etmesi için bu cümleyi buraya alıyoruz:

"Bir esek basḳalardı ḳorḳıtpaḳ üçün arıstan terisin kiyipti."**

(Bir eşek başkalarını korkutmak için arslan derisini giymiş.)

Şimdi,TT ve ÖT'de fiil kök ve gövdelerine eklenerek hareket isimleri yapan bu ekle ilgili birkaç örnek verelim:

* ATS s.21,24,27.

** KE s.89.

TT	ÖT
oku-mak	oḳi-màḳ
yaz-mak	yàz-màḳ
gel-mek	kel-màḳ
koş-mak	yügür-màḳ
düşün-mek	oylä-màḳ
özle-mek	sàğin-màḳ
otur-mak	otir-màḳ
iç-mek	iç-màḳ
çık-mak	çiḳ-màḳ

Ek,üç şivede de alet isimleri yapmakta da kullanılır. TT'de çak-mak,ÖT'de çäḳ-màḳ kelimesinde görülen ekin KT'deki kullanımı daha yaygındır.

İl-mek(askı),pis-pek(yayık),oy-maḳ(yüzük),şaḳ-paḳ(çakmak) gibi.

Ø
-uv,-üv,-v
-uv,-üv,-v

Yazar bu ekin ÖT ve KT'de kullanıldığını,OT'de bu eki -ma,-me ekinin karşıladığını ve bu eklerin hafifleştirilmiş masdar yaptıklarını söylemektedir.Ayrıca,OT'de fiilin sonuna -ı,-i,-u,-ü ekleri getirilerek de hafif masdar yapıldığını belirterek,"oku(veya okuv) yazı bilmiyor" cümlesini örnek vermiştir.Bugün olmadığı gibi OT'de de böyle masdar eki yoktur. "Yazı" kelimesindeki -ı eki fiilden isim yapma ekidir.(57/8)

ÖT'de u ve ü ünlüleri için tek harf kullanılmaktadır. Ancak,bu harf kalın ünlülerle kalın,ince ünlülerle ince okunduğu için eki -uv,-üv şeklinde vermeyi uygun gördük.

Ek,ÖT'de yalnız iş adları yapar.KT'de ise,iş adları yapması yanısıra,fiillerin hareket isimlerini de yapar.

ÖT	KT	
sinà-v	sına-v	"sınama,sınamak(KT)"

yàz-uv	jaz-uv	"yazma,yazmak(KT)"
oḳu-v	oḳu-v	"okuma,okumak(KT)"
ḳärà-v	ḳara-v	"bakma,bakmak(KT)"
ḳoş-uv	ḳos-uv	"katma,katmak(KT)"
ḳurşä-v	ḳursa-v	"çevirme,çevirmek(KT)"

-ma,-me
-mä
-ma,-me,-ba,-be,-pa,-pe

Yazar ekin OT'de hafifleştirilmiş masdar olarak kullanıldığını söyler.Diğer iki şivedeki -ma,-me ekinin kullanılışı hakkında bilgi vermez.(57/8)

TT'de -ma,-me eki hareket isimleri yapması yanısıra klişeleşmiş olarak veya klişeleşmeden nesne ve eşya isimleri yapar.Hareket ismi yapan -ma,-me ekini ÖT ve KT'de -uv,-üv,-v eki karşılar.ÖT ve KT'de bu ek birtakım kalıcı nesne isimleri ve soyut isimler yapar.

TT

bak-ma,oku-ma,çık-ma,oyna-ma,yaz-ma,öp-me,gül-me,git-me, gel-me,başla-ma,dondur-ma,dol-ma,kavur-ma,iç-me.

ÖT	KT	
tàrt-mä	tart-pa	"çekmece"
böl-mä	böl-me	"oda"
köçir-mä	eskert-pe	"dip not"
∅	şap-pa	"çakı"
äyir-mä	∅	"fark"
yäsä-mä	∅	"yapma,sun'î"
∅	min-be	"sahne,kürsü"
∅	kiris-pe	"giriş"
∅	tapsır-ma	"görev,ödev"
∅	şığar-ma	"eser"
∅	avdar-ma	"çeviri"
àlin-mä	∅	"alıntı"
bàşḳär-mä	basḳar-ma	"idare"

-ış,-iş,-uş,-üş
-ş
-s

Yazar bu ekten bahsetmesine rağmen,şivelere göre durumunu vermemiştir.Verdiği örneklerden OT'de -ış,-iş,(-uş, -üş),ÖT'de -ş ve KT'de -s şeklinde olduğunu anlıyoruz.Burada dikkati çeken husus,bugün önüne ince-dar ünlü alan ek,metinde yuvarlak ünlü almış olarak da verilmiştir."Kör-" fiili bugün ÖT ve KT'de -i yardımcı ünlüsünü alarak -ş/-s ekiyle fiilden isim yapılmaktadır.Yazar -ü ünlüsünü kullanmıştır.(57/23)

Ek,TT'de ünsüzle biten fiillere,fiilin son ünlüsüne göre -ış,-iş,-uş,-üş şeklinde eklenir.Ünlü ile biten fiillere, kökten sonra önüne -y yardımcı ünsüzünü almak suretiyle bitişir.ÖT ve KT'de ünlüyle biten fiillere doğrudan,ünsüzle biten fiillere ise,önüne -i(ÖT)/-ı,-i(KT) ünlülerini alarak bitişir.

Bu ek,fiillerden hareket ve iş isimleri yapar.

TT	ÖT	KT
yürü-y-üş	yür-i-ş	jür-i-s
yaz-ış	yàz-i-ş	jaz-ı-s
oku-y-uş	oḳi-ş	oḳı-s
gör-üş	kör-i-ş	kör-i-s
kurtar-ış	ḳutḳär-i-ş	ḳutḳar-ı-s
var-ış	bàr-i-ş	bar-ı-s
dön-üş	ḳäyt-i-ş	ḳayt-ı-s

ÖT ve KT'de yukarıdaki isimlerden başka birtakım isimler de yapılır.

ÖT	KT	
tälä-ş	tala-s	"kavga,dövüş"
ḳärğ-i-ş*	karğ-ı-s*	"beddua"
∅	tuv-ı-s	"hısım,akraba"

* ḳärğä-(ÖT),ḳarğa-(KT):beddua etmek,lanet etmek.

-m
-m
-m

Yazar üç şivede de -m şeklinde kullanıldığını belirtmektedir.(58/8)

Bugün de üç şivede -m şeklinde kullanılan ek,fiille ilgili bir hal,durum ifade eder.TT'de ünsüzle biten fiillere, önüne -ı,-i,-u,-ü yardımcı ünlülerinden birini alarak,ünlüyle biten fiillere doğrudan doğruya bitişir.ÖT ve KT'de de ünlü ile biten fiillere aynı şekilde gelir.Ünsüzle biten fiillere ise,ÖT'de daima -i yardımcı ünlüsünü alarak,KT'de -ı,-i yardımcı ünlülerinden birini alarak eklenir.Ek,durum,hal ifade ettiği gibi,ifade ettiği işle ilgili varlık,eşya,alet,yer gibi isimler de yapar.

TT	ÖT	KT
giy-i-m	kiy-i-m	kiy-i-m
öl-ü-m	öl-i-m	öl-i-m
böl-ü-m	böl-i-m	böl-i-m
bak-ı-m	bàḳ-i-m	bağ-ı-m
bil-i-m	bil-i-m	bil-i-m
Ø	bàs-i-m*	ḳıs-ı-m*
Ø	bit-i-m**	bit-i-m**
Ø	töz-i-m***	töz-i-m***

-k
-ḳ,-k
-ḳ,-k

Yazar bu ekten yalnızca ele-k ve döşe-k kelimelerini vererek bahsetmiştir.Bu eklerle alet yapıldığını bildirir. (59/5)

ÖT'de -ḳ,-k şeklinde kullanılan ek,alfabe değişikliği

* bàs-i-m=ḳıs-ı-m:basınç.

** bit-i-m:anlaşma.

*** töz-i-m:sabır

ile birlikte,(ڨ) ve (ڭ) harflerinin tek ses ile karşılanması neticesinde yalnızca -k şeklinde kalmıştır.ÖT ve KT'de ise,-ḳ,-k şeklinde kullanılmaktadır.

Ek,fiilin gösterdiği harekete uğramış olan,bazan da o hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesneleri karşılar.

TT	ÖT	KT
aç-ı-k	àç-i-ḳ	aş-ı-ḳ
kes-i-k	kes-i-k	kes-i-k
ele-k	elä-k	ele-k
tara-k	tärà-ḳ	tara-ḳ
döşe-k	töşä-k	töse-k
iste-k	istä-k	∅
dile-k	tilä-k	tile-k
çürü-k	çiri-k	şiri-k
yar-ı-k	yàr-i-ḳ	jar-ı-ḳ
geğir-i-k	kekir-i-k	kekir-i-k
tükür-ü-k	tüpür-i-k	tükir-i-k
∅	yàp-i-ḳ*	jab-ı-ḳ*
boz-u-k	buz-u-ḳ	buz-ı-ḳ
buy(u)r-u-k	buy(u)r-u-ḳ	buy(u)r-ı-ḳ

-ak,-ek
-àḳ,-äk
-aḳ,-ek

Yazar,alet yapan ekler bölümünde bahsettiği ekin şivelere göre durumunu vermemiştir.Yalnızca "or-aḳ" örneğini verip geçmiştir.(59/3)

TT'de -ak,-ek şeklinde kullanılan ek,ÖT'de -àḳ,-äk; KT'de -aḳ,-ek şeklindedir.Fiilin etkisinde kalan çeşitli nesne isimleri yapar.

TT	ÖT	KT
kork-ak	ḳorḳ-àḳ	ḳorḳ-aḳ

* Örtülmüş,kapalı.

ürk-ek	hürk-ek	ürk-ek
yat-ak	yàt-àḳ	jat-aḳ
bıç-ak	piç-àḳ	pış-aḳ
or-ak	or-àḳ	or-aḳ
∅	ḳon-àḳ[1]	ḳon-aḳ[1]
∅	ḳàl-àḳ[2]	ḳal-aḳ[2]
dur-ak	∅	∅

-n
-n
-n

Yazarın söz etmediği bu ek,üç şivede de aynı şekilde kullanılır.Fiilin bildirdiği hareketi yapanı,olanı veya yapılanı anlatan isimler yapar.

TT	ÖT	KT
tüt-ü-n	tüt-ü-n[3]	tüt-ü-n[3]
ek-i-n	ek-i-n	eg-i-n
yığ-ı-n	yiğ-i-n[4]	jıy-ı-n[4]
büt-ü-n	büt-ü-n	büt-i-n
gel-i-n	kel-i-n	kel-i-n
∅	boğ-i-n[5]	buv-ı-n[5]
∅	yäşir-i-n[6]	jasır-ı-n[6]
∅	tiḳ-i-n[7]	tığ-ı-n[7]

-gı,-gi,-gu,-gü,-kı,-ki,-ku,-kü
-ği,-gi,-ğu,-ḳi,-ki
-ğı,-gi,-ḳı,-ki

1)Misafir,konuk
2)Kaşık
3)Duman
4)Toplantı
5)Eklem
6)Gizli
7)Tıpa,tıkaç

Yazar bu ekten söz etmekle birlikte,ekin şivelerdeki durumunu vermemiştir.Alet isimleri yaptığını söylemiştir.(58/22)

Ek,fiilin bildirdiği hareketle ilgili çeşitli nesneleri karşılar.TT'de ünlü uyumu ve sedalı-sedasız uyumu çerçevesinde -gı,-gi,-gu,-gü,-kı,-ki,-ku,-kü;ÖT'de sedalı-sedasız uyum çerçevesinde -ği,-gi,-ğu,-ḳi,-ki;KT'de de sedalı-sedasız uyuma bağlı olarak -ğı,-gi,-ḳı,-ki şeklinde kullanılır.

TT	ÖT	KT
gör-gü	∅	∅
vur-gu	ur-ğu	∅
bur-gu	bur-ğu	bur-ğı
∅	çàp-ḳi[1]	şap-ḳı[1]
çal-gı	çàl-ğu	şal-ğı[2]
∅	äçit-ḳi[3]	aşıt-ḳı[3]
duy-gu	tuy-ğu	∅
∅	süpür-gi[4]	sıpır-ğı[4]
∅	kül-gi[5]	kül-ki[5]
∅	tàmiz-ği[6]	tamız-ğı[6]
bil-gi	∅	∅
∅	sänç-ḳi[7]	şanış-ḳı[7]
as-kı	∅	∅
∅	tep-ki[8]	tep-ki[8]

-gın,-gin,-gun,-gün,-kın,-kin,-kun,-kün
-ğin,-ğun,-ḳin,-ḳun
-ğın,-gin,-ḳın,-kin

1)Et bıçağı,satır
2)Tırpan
3)Maya
4)Süpürge
5)Gülünç
6)Maya,damızlık
7)Çatal
8)Tekme

Yazar bu ekten özel olarak bahsetmemiştir.Ancak,Mübalağa Dereceli Sıfatlar bölümünde,bu ekin mübalağa oluşturan bir ek olduğunu söylemekte,kes-kin,yor-ġun ve ḳız-ġın kelimelerini de örnek olarak vermektedir.(31/13,16,18)

Ek bugün,TT'de ünlü uyumu ve sedalı-sedasız uyum boyunca -gın,-gin,-gun,-gün,-kın,-kin,-kun,-kün şeklinde kullanılır. ÖT'de yalnızca sedalı-sedasız uyum boyunca -ğin,-ğun,-ḳin,-ḳun şeklinde kullanılan ek,KT'de sedalı-sedasız uyum çerçevesinde -ğın,-gin,-ḳın,-kin şeklinde kullanılmaktadır.Genellikle tek heceli fiillerle kullanılan ek,meydana getirdiği isimlere,bir büyültme,bir aşırılık ifadesi katar.

TT	ÖT	KT
sol-gun	sol-ğun	sol-ğın
taş-kın	tàş-ḳin	tas-ḳın
coş-kun	coş-ḳin	tol-ḳın
kır-gın	ḳir-ğin[1]	ḳır-ğın[1]
dur-gun	tur-ğun	tur-ğın[2]
tut-kun	tut-ḳun[3]	tut-ḳın[3]
kız-gın	ḳiz-ğin[4]	ḳız-ğın

-gıç,-giç
-ğiç,-giç,-ḳiç,-kiç
-ğış,-giş,-ḳış,-kiş

Yazar bu ekten alet ismi yapan ekler bölümünde bir cümle ile bahsetmektedir.Burada,alet ismi yapmak için,fiilin köküne bazan -geç,-giç eklerinin getirildiğini belirterek süz-geç ve süz-giç örneklerini veriyor.(59/6)

Ek,TT'de dal-gıç,başlan-gıç,bil-giç kelimelerinde varlığını sürdürmektedir.ÖT ve KT'de ise yaygın bir kullanıma

1)Çok kanlı savaş;katliam;salgın hastalıktan toplu ölümler.
2)Herhangi bir yerde devamlı yaşayan,mukîm.ÖT'de de bu anlamda kullanılabilmektedir.
3)Esir
4)Kızgın,sıcak.KT'de bu anlamı karşılamak için kız-ğan kelimesi kullanılır.

sahiptir.

ÖT	KT	
àç-kiç	aş-kış	"anahtar"
bàs-kiç	bas-kış[1]	"basamak"
yirt-kiç	jırt-kış	"yırtıcı"
bil-giç	bil-giş	"bilgiç,çok bilen"
süz-giç	süz-giş	"süzgeç,süzek"
uç-kiç	uş-kış[2]	"uçak"
∅	sıpır-ğış	"süpürge"
körsat-kiç	körset-kiş	"gösterge,ibre"
ötkaz-giç	ötkiz-giş	"iletken"
kül-giç	∅	"gamze"

-ıcı,-ici,-ucu,-ücü
-vçi,-uvçi,-üvçi
-vşı,-vşi,-uvşı,-üvşi

Yazar bu ekten İsm-i Fail Sıfatı bölümünde bahsetmektedir.Ekin OT'de -ıcı,-ici,(-ucu,-ücü);ÖT'de -çı,-çi,-vçı,-vçi, -ğuçı,-güçi;KT'de -şı,-şi,-vşı,-vşi şekillerinde kullanıldığını söylemektedir.Yazarın ekin ÖT'de -çı,-çi;KT'de -şı,-şi şeklinde de kullanıldığını söylemesinin sebebi "oḳı-" fiili olmalıdır. "Oḳı-" fiili -v ekini aldığı zaman,"ı" sesi ekin bünyesine dahil olur ve "oḳuv" şekline girer.Yazar (اوقو) kelimesindeki (و)'ı uzun bir "u" sesi olarak değerlendirmiş ve ekin -çı,-çi şeklinde olduğunu zannetmiş olmalıdır.Yazarın bir Özbek Türkü olduğu düşünülürse,gramer bilgisinin yetersizliğinden böyle bir hataya düştüğü söylenebilir.Yazar,-ğuçı,-güçi eklerindeki -ğu,-gü'nün yavaş yavaş düşmekte olduğunu da belirtmektedir.(35/3)

Bugünkü ÖT'de yaygın olarak -vçi,-uvçi,-üvçi kullanılmakla birlikte,çok az da olsa -ğuvçi,-güvçi,-ğuçi,-güçi şekilleri de kullanılır.KT'de ise ek,-vşı,-vşi,-uvşı,-üvşi şeklindedir.

Yaptığı isimler,fiilde bildirilen işle meşgul olunduğunu anlatır.

1)KT'de merdiven anlamına da gelir.
2)Uşkış kelimesi "pilot" anlamındadır.

TT	ÖT	KT
sat-ıcı	sàt-uvçi	sat-uvşı
at-ıcı	àt-uvçi	at-uvşı
yarat-ıcı	yärät-uvçi	jarat-uvşı
al-ıcı	àl-uvçi	al-uvşı
yaz-ıcı	yàz-uvçi	caz-uvşı
iç-ici	iç-üvçi	iş-üvşi
boz-ucu	buz-uvçi	buz-uvşı
sev-ici	sev-üvçi[1]	süy-üvşi

-ç
-ç
-ş

Yazar bu ekten söz etmemiştir.Dönüşlü fiil gövdelerine getirilen bu ekin ifadesinde bir aşırılık vardır.TT ve ÖT'de fiil gövdesine doğrudan eklendiği halde,KT'de araya -ı,-i yardımcı ünlülerinden biri girer.

TT	ÖT	KT
korkun-ç	ḳorḳin-ç	ḳorḳın-ı-ş
iğren-ç	cirkän-ç	cerken-i-ş
sevin-ç	sevin-ç	süyün-i-ş
kıvan-ç	ḳuvàn-ç	ḳuvan-ı-ş
inan-ç	işàn-ç	∅
∅	ötin-ç[2]	ötin-i-ş[2]
∅	sàğin-ç[3]	sağın-ı-ş[3]

-tı,-ti,-tu,-tü
-di
-dı,-di

Yazarın sözünü etmediği bu ek,üç şivede de -n'li fiil

1)Kelimenin sev-güvçi şekli de kullanılır.Yuv-ğuçi(ölü yıkayıcısı) kelimesinde de bu ek vardır.
2)Rica
3)Özlem,hasret

gövdelerine getirilerek nesne isimleri yapar.

TT	ÖT	KT
kırın-tı	ḳirin-di	ügin-di,ḳıyın-dı
yığın-tı	yiğin-di	jıyın-dı
dökün-tü	täşlän-di	tastan-dı
gezin-ti	∅	∅
çalın-tı	∅	∅
bulun-tu	∅	∅
∅	yuvun-di[1]	juvın-dı[1]
çalkan-tı	∅	şayın-dı
süp(ü)rün-tü	süpürün-di	sıpırın-dı

-t
-t
-t

Yazarın söz etmediği bu ek,üç şivede de işlek değildir.

TT	ÖT	KT
öğ-ü-t	ög-i-t	üg-i-t
yoğur-t	∅	∅
∅	çiḳ-i-t[2]	∅
sark-ı-t	särḳ-i-t[3]	sarḳ-ı-t[3]
∅	irk-i-t[4]	irk-i-t[5]
∅	∅	böge-t[6]

-anak
-änäḳ
-anaḳ

1)Bulaşık yıkandıktan sonra leğende kalan artık su.
2)Artık,döküntü.
3)Misafirden arta kalan yemek.
4)İnsanın iğreneceği derecede kirli.
5)Çökelek yapılmak üzere kaynatılan ayran.
6)Set,engel.

Yazar bu ekten de söz etmemiştir.İşlek bir ek değildir. ÖT'de çiğ-änàḳ(Trahom hastalığına tutulmuş kimsenin gözünden akan yaş) kelimesinde görülen ek,TT'de gel-enek,gör-enek, sağ-anak;KT'de ise,suğ-anaḳ(açıkgöz,yüzsüz),şuḳ-anaḳ(çukur yer), şığ-anaḳ(körfez) kelimelerinde görülür.

-ağan,-eğen
-äğàn
-ağan,-egen

Yazar bu ekten Mübalağa Dereceli Sıfatlar bölümünde söz etmiştir.OT için yat-ağan,ÖT için yat-aġan,kül-egen ve kaç-ağan,KT için cat-ağan örneklerini vermiştir.(31/14,15)

Ekin TT'de yaygın bir kullanımı yoktur.Bugün,ancak birkaç kelimede karşımıza çıkan ek,bir aşırılık,bir devamlılık ifade eder.Bu ifadeleri de TT'de bugün kaybetmiş gibidir.Yat-ağan, ol-ağan,gez-eğen örneklerinde bu ek vardır.

ÖT'de şu kelimelerde bu ek görülür:

bil-äğàn	"çok bilen"
yàt-äğàn	"çok yatan"
çàp-äğàn	"çok hızlı koşan"

KT'de görülen örnekleri şunlardır:

kör-egen	"gözü açık,dikkatli"
cat-ağan	"çok yatan"
ḳaş-ağan	"çok hızlı koşan"

-alak,-elek
Ø
-alaḳ,-elek

Yazarın söz etmediği bu ek,TT ve KT'de kullanılır.İşlek değildir.TT'de yat-alak,çök-elek,as-alak;KT'de ḳanğ-alaḳ(hafif, oturaklı olmayan),bult-alaḳ(eğri büğrü) kelimelerinde bu ek vardır.

Ø

-ğir,-gir,-ḳir,-kir

-ğır,-gir,-ḳır,-kir

Yazarın Mübalağa Dereceli Sıfatlar bölümünde bahsettiği ek,ÖT ve KT'de kullanılmaktadır.Örneklerde ekin ünlüsünün KT'de dar,ÖT'de yuvarlak olduğu görülüyor.Yani,ek ÖT'de -ğur,-gür, -ḳur,-kür şeklinde verilmiştir.Ekin ÇT'de de yuvarlak ünlülü olarak kullanılmış olması,bu ekte de ÇT'nin etkisinin sürdüğünü göstermektedir.(31/17,18,19).

Bu ekin ifadesinde de bir aşırılık vardır.

ÖT	KT	
öt-kir	öt-kir	"keskin"
kes-kir	kes-kir	"keskin"
sez-gir	sez-gir	"sezgisi güçlü"
tàp-ḳir	tap-ḳır	"zeki,akıllı"
bil-gir	bil-gir	"çok şey bilen"

Ø

-ğàḳ,-ḳàḳ

-ğaḳ,-gek,-ḳaḳ,-kek

Yazar bu ekten söz etmez.TT'de kullanılmayan ek,meydana gelen isimlere artıklık,aşırılık ifadesi katar.

ÖT	KT	
yàpiş-ḳàḳ	jabıs-ḳaḳ	"yapışıcı,yapışkan"
tiriş-ḳàḳ	tırıs-ḳaḳ	"gayretli,çalışkan,özenli"
urịş-ḳàḳ	urıṣ-ḳaḳ	"dövüşken,kavgacı"
bàt-ḳàḳ	Ø	"çamur,balçık"
tày-ğàḳ	tay-ğaḳ	"kaygan"
ḳur-ğàḳ	kur-ğaḳ	"kuru,kurak"

-cak

-çäk,-çàḳ

-şaḳ,-şek

Yazar Mübalağa Dereceli Sıfatlar bölümünde bu ekten bir tane örnek vermek suretiyle bahsetmiştir.Yazar,ekin ÖT ve KT'de kullanıldığını verdiği örnekle belirtmektedir.(31/22)

TT'de -cak,ÖT'de -çak,-çàk;KT'de -şak,-şek şeklinde olan ek,bazı nesnelerin özel adlarını yaptığı gibi,bir şeyi çok yapma ifadesi veren sıfatlar da yapar.TT'de yalnızca salın-cak kelimesinde görülen ek,diğer iki şivede nispeten daha işlektir.

ÖT	KT	
erin-çäk	erin-şek	"üşengeç"
tàrtin-çàḳ	tartın-şaḳ	"çekingen"
mäḳtän-çàḳ	maḳtan-şaḳ	"övüngeç"
em-çäk	em-şek	"meme"
bur-çäk	Ø	"açı"
kemir-çäk	Ø	"kıkırdak"
Ø	böl-şek	"parça"
Ø	aşuvlan-şaḳ	"sinirli,kızgın"

-ecek
-äcäk
-aşaḳ,-eşek

Yazar,fiilden isim yapma eki olarak bahsetmemiştir.Ek, TT ve ÖT'de gelecek zaman sıfat-fiili olarak kullanıldığından gel-/kel- fiilinde klişeleşerek isim olarak kullanılmaya başlamıştır.KT'de ise,eki fiilden isim yapma eki olarak görüyoruz.

TT	ÖT	KT
gel-ecek	kel-äcäk	kel-eşek
Ø	Ø	bol-aşaḳ[1]

-dık
-diḳ
-dıḳ

1)Gelecek

Yazar bu ekten bahsetmemektedir.Esasen bir sıfat fiil ekidir.Birkaç kelimede klişeleşmiş olarak kullanılmaktadır. TT'de tanı-dık,ÖT'de ḳàl-diḳ(kalıntı) ve täşlän-diḳ(kırıntı, artık),KT'de ḳal-dıḳ(kalıntı) kelimelerinde bu ek vardır.

-mık,-mik,-muk,-mük
-miḳ
-mıḳ

Yazarın söz etmediği bu ek,üç şivede de işlek değildir. TT'de kıy-mık,il-mik,kus-muk,ÖT'de bulä-miḳ(bulamaç),KT'de bula-mıḳ(bulamaç) kelimelerinde yaşamaktadır.

-miş
-miş,-muş
-mıs,-mis,-mış,-miş

Yazar bu ekten de bahsetmemiştir.Aslında bir sıfat-fiil ekidir.Bazı kelimelerde klişeleşmiş olarak kullanılmaktadır.

TT	ÖT	KT
geç-miş	keç-miş,öt-miş	Ø
Ø	tur-muş[1]	tur-mıs[1]
Ø	yàz-miş[2]	jaz-mış[2]
Ø	ḳil-miş[3]	ḳıl-mıs[3]

-am
-äm
-am

Yazarın bahsetmediği bu ek işlek değildir.TT ve KT'de tut-am,ÖT'de tut-äm şeklinde kullanılan ekte görülür.

1)Hayat
2)Alınyazısı,kader
3)KT'de kanunlara karşı işlenmiş suç anlamına gelen kelime,ÖT'de aynı anlama geldiği gibi "davranış,iş,hareket" anlamlarına da gelir.

-a
-ä
-a

Yazarın bahsetmediği bu ek de işlek değildir.Yar-a(TT), yär-ä(ÖT),jar-a(KT) kelimesinde bu ek vardır.

Bu ekler dışında,üç şivenin de kendine has birtakım fiilden isim yapma ekleri vardır.

TT'ye mahsus olanlar:

-ga,-ge*	:süpür-ge,kavur-ga,dal-ga
-ı,-i,-u,-ü	:yaz-ı,say-ı,tart-ı,ölç-ü,dol-u
-sı,-si,-su,-sü	:sin-si,yat-sı,tüt-sü
-amak,-emek	:kaç-amak,bas-amak
-aç,-eç	:gül-eç
-arı,-eri	:uç-arı
-amaç,-emeç	:dön-emeç
-maç,-meç	:bul-amaç
-baç,-beç	:saklan-baç
-sal,-sel	:uy-sal
-man,-men	:az-man,göç-men
-sak,-sek	:tut-sak
-pak,-pek	:kay-pak
-van,-ven	:yay-van
-mur,-mür	:yağ-mur
-ca,-ce	:eğlen-ce,düşün-ce
-cama,-ceme	:sürün-ceme
-maca,-mece	:bul-maca,bil-mece

ÖT'ye mahsus olanlar:

-däk,-dàḳ	:kekir-däk(gırtlak),yügür-däk(hizmetçi)
-çiḳ**	:ḳävär-çiḳ(kabarcık),süyän-çik(sandalyenin sırt yaslanan kısmı),yàpin-çiḳ(örtünme esvapları)
-ät,-àt	:köç-ät(yetiştirilip başka yere ekilen yaş ağaç) siz-àt(yer altından çıkan su),öl-ät(salgın hastalık)

* Tut-ḳa (kapı kolu) kelimesinde olduğu gibi,KT'de de az ölçüde kullanılır.

** Bu ek,TT'de kabar-cık kelimesinde de görülür.

KT'ye mahsus olanlar:

-vık,-vik	: jıla-vık(sulugöz,çok ağlayan),söyle-vik (konuşkan)
-ñkı,-ñki	:köter-i-ñki(gönlü hoş),bas-ı-ñkı(sabırlı)
-mtal	:sez-i-mtal(sezgisi güçlü),uğ-ı-mtal(akıllı)
-msak,-msek	:tile-msek(dilenci),öl-i-msek(ölümcül)
-egeş	:kül-egeş(güleç)
-mal,-mel	:oramal(havlu),tası-mal(taşınabilir)
-r	: jum-ı-r(yuvarlak),iy-i-r(eğri)
-sın,-sin	:burka-sın(tipi)
-vış,-viş	:ele-viş(elek),tüyreviş(çatallı iğne)

c)İsimden Fiil Yapma Ekleri

Bu ekler,isim kök ve gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan eklerdir.Bağlı oldukları isimlerle ilgili çeşitli hareketleri karşılayan fiiller yaparlar.Üç şivede kullanılan başlıca isimden fiil yapma ekleri şunlardır:

-la-,-le-
-lä-
-la-,-le-,-da-,-de,-ta-,-te-

Yazar bu ekten Sıfatlardan Masdar Teşkili bölümünde söz eder.Yazarın verdiği örneklerden ekin OT'de -la-,-le-; ÖT'de -la-,-le-;KT'de -la-,-le-,-da,-de-,-ta-,-te- şeklinde olduğunu anlıyoruz.(38/13)

Üç şivede de işlek olarak kullanılan ek,yapma ve olma ifade eden fiiller yapar.

TT	ÖT	KT
tuz-la-	tuz-lä-	tuz-da-
bağ-la-	bàğ-lä-	bay-la-
damga-la-	tämğä-lä-	tanba-la-
yağ-la-	mày-lä-	may-la-
av-la-	àv-lä-	av-la-

sabun-la-	sàvun-lä-	sabın-da-
diş-le-	tiş-lä-	tis-te-
yavru-la-	bàlä-lä-	bala-la-
baş-la-	bàş-lä-	bas-ta-

Bazı isimlerin -la-,-le- eki ile yapılmış fiil şekilleri kullanılmadığından,bir fiilden fiil yapma eki olan -n-,-t-,-ş- eklerini alarak -lan-,-len-,-laş,-leş-,-lat-,-let- şeklinde kullanılırlar.Bu şekillerden en az kullanılanı -lat-,-let- şeklidir.-lan,-len- şekli,bünyesinde dönüşlülük ekini bulundurduğu için,kendi kendine olma veya yapma;-laş-,-leş- şekli, bünyesinde işteşlik ekini bulundurduğu için,ortak yapma;-lat-, -let- şekli ise,bünyesinde -t- ettirgenlik ekini bulundurduğu için,geçişli fiiller yapar.

TT	ÖT	KT
öfke-len-	äççiķ-län-	aşuv-lan-
fayda-lan-	fàydä-län-	payda-lan-
şüphe-len-	şübhä-län-	şübä-län-,küdik-ten-
kir-let-	kir-lät-	kir-let-
dost-laş-	dost-läş-	dos-tas-
yardım-laş-	yàrdäm-läş-	järdem-des-
dert-leş-	dard-läş-	dert-tes-

-al-,-el-
-àl-,-al-
-al-,-el-

Yazar bu ekten Sıfatlarda Masdar Teşkili bölümünde OT için bir örnek vererek söz etmiştir.Ekin ÖT'de de -al- şeklinde olduğunu belirtmesine rağmen,bununla ilgili örnek vermemiştir. Belki de yazar ķısķa-l- şeklinde verdiği kelimedeki ekin -al- olduğu zannıyla böyle bir bilgi vermiştir.Eğer böyle düşünerek söylediyse hata yapmıştır.(38/22-39/2)

Bugün üç şivede de oldukça az kullanılmaktadır.TT'de -al-,-el-;ÖT'de -àl-,-äl-;KT'de -al-,-el- şeklindedir.

TT	ÖT	KT
düz-el-	tüz-äl-	tüz-el-
yön-el-	yön-äl-	jön-el-
boş-al-	∅	boş-al-
∅	yoḳ-àl-[1]	joğ-al-[1]
∅	onğ-äl-[2]	oñ-al-[2]
∅	∅	teñ-el-[3]
az-al-	∅	∅
dar-al-	∅	∅

-l-
-l-
-l-

Yazar bu ekle ilgili olarak OT için ḳısa-l-;ÖT için ḳısḳa-l- örneğini vermiştir.ÖT yazı dilinde bu kelime kullanılmamaktadır.ÖT sözlüklerinde,kısal- fiilinin karşılığı olarak ḳisḳä-y- ve ḳisḳä-r- fiilleri verilmektedir.(38/23).

Üç şivede de işlek olmayan bir ektir.TT için ince-l-, kısa-l-,sivri-l-;ÖT için uyä-l-;KT için suy-ı-l-(sıvılaşmak), uya-l-(utanmak),tar-ı-l-(daralmak),tiri-l-(dirilmek) kelimeleri örnek olarak verilebilir.

-a-,-e-
-a-
-a-,-e-

Yazarın söz etmediği bu ek,yapma veya olma ifade eden fiiller yapar.

TT	ÖT	KT
yaş-a-	yäş-ä-	jas-a-
oy(u)n-a-	oy(i)n-ä-	oy(ı)n-a-

1)Kaybolmak,yitmek.
2)İyileşmek,düzelmek
3)Eşitlenmek,denkleşmek

TT	ÖT	KT
düz-el-	tüz-äl-	tüz-el-
yön-el-	yön-äl-	jön-el-
boş-al-	∅	boş-al-
∅	yoḳ-àl-[1]	joğ-al-[1]
∅	onğ-äl-[2]	on̈-al-[2]
∅	∅	ten̈-el-[3]
az-al-	∅	∅
dar-al-	∅	∅

-l-
-l-
-l-

Yazar bu ekle ilgili olarak OT için ḳısa-l-;ÖT için ḳısḳa-l- örneğini vermiştir.ÖT yazı dilinde bu kelime kullanılmamaktadır.ÖT sözlüklerinde,kısal- fiilinin karşılığı olarak ḳisḳä-y- ve ḳisḳä-r- fiilleri verilmektedir.(38/23).

Üç şivede de işlek olmayan bir ektir.TT için ince-l-, kısa-l-,sivri-l-;ÖT için uyä-l-;KT için suy-ı-l-(sıvılaşmak), uya-l-(utanmak),tar-ı-l-(daralmak),tiri-l-(dirilmek) kelimeleri örnek olarak verilebilir.

-a-,-e-
-a-
-a-,-e-

Yazarın söz etmediği bu ek,yapma veya olma ifade eden fiiller yapar.

TT	ÖT	KT
yaş-a-	yäş-ä-	jas-a-
oy(u)n-a-	oy(i)n-ä-	oy(ı)n-a-

1)Kaybolmak,yitmek.
2)İyileşmek,düzelmek
3)Eşitlenmek,denkleşmek

kan-a-	ḳàn-ä-	ḳan-a-
dil-e-	til-ä-	til-e-

-ı-,-i-,-u-,-ü-
-i-
-ı-,-i-

Yazar bu ekten söz etmez.Üç şivede de işlek olmayan ek, yapma veya olma ifade eden fiiller yapar.TT'ye kaş-ı-,şak-ı-, ağ(ı)r-ı-;ÖT'ye tinç-i-(yatışmak),bày-i-(zenginleşmek),ḳàş-i-(kaşımak);KT'ye bay-ı-(zenginleşmek),ḳas-ı-(kaşımak),keñ-i-(genişlemek) kelimeleri örnek olarak verilebilir.

-ar-,-er-
-ar-
-ar-,-er-

Yazar,Sıfatlardan Masdar Teşkili konusunda,bu ekle iki örnek vermekle yetinmiştir.OT için ağ-ar- ve sar(ı)-ar- örneklerini,ÖT için aḳ-ar-,KT için ağ-ar- örneğini vermiştir. (38/19-21)

Bu ekin meydana getirdiği fiiller genellikle olma,bazan da yapma ifade ederler.

TT	ÖT	KT
ağ-ar-	àḳ-är-	ağ-ar-
boz-ar-	boz-är-	boz-ar-
kız-ar-	ḳiz-är-	ḳız-ar-
göğ-er-	kök-är-	kög-er-
yaş-ar-	yàş-är-[1]	jas-ar-[1]
yeş-er-	yäş-är-	∅
baş-ar-	∅	∅
∅	∅	jaḳs(ı)-ar-[2]

1)Gençleşmek,genç görünmek
2)İyileşmek,düzelmek

-ılda-,-ilde-,-ulda-,-ülde-;-ırda-,-irde-,-urda-,-ürde-
-illä-,-irlä-
-ılda-,-ilde-,-ırla-,-irle-

Yazar bu ekten söz etmez.Tabiat taklidi seslerden fiil yapmakta kullanılır.

TT	ÖT	KT
hır-ılda-	ḫir-illä-	ḳır-ılda-
hor-ulda-	ḫur-illä-	ḳor-ılda-
çat-ırda-	ḳirs-illä-	şat-ırla-
mır-ılda-	miñ̆-irlä-	ming-irle-
fıs-ılda-	piç-irlä-	sıb-ırla-
gur-ulda-	ğor-illä-	güj-ilde-

-kır-,-kir-,-kur,-kür-
-ḳir,-kir-
-ğır-,-gir-,-ḳır-,-kir-

Yazar bu ekten de söz etmemiştir.Bu da ses taklitlerinden fiil yapar.

TT	ÖT	KT
hay-kır-	häy-ḳir-	Ø
tü-kür-	Ø	tü-kir-
hıç-kır-	Ø	Ø
Ø	ḳiç-ḳir-[1]	ḳış-ḳır-[1]
Ø	çüş-kir-[2]	tüş-kir-[2]

-k-
-ḳ,-k-
-ḳ-,-k-

Yazarın söz etmediği bu ekle yapılan fiiller olma ifade eder.TT'ye nazaran ÖT ve KT'de daha işlektir.

1)Bağırmak
2)Aksırmak

TT	ÖT	KT
ac-ı-k-	àç-i-ḳ-	aş-ı-ḳ-
gec-i-k-	keç-i-k-	keş-i-k-
bir-i-k-	bir-i-k-[1]	bir-i-k-[1]
∅	yol-i-ḳ-[2]	jol-ı-ḳ-[2]
∅	zàr-i-ḳ-[3]	zar-ı-ḳ-[3]
∅	zor-i-ḳ-[4]	zor-ı-ḳ-[4]

-r̲-
-r̲-
-r̲-

Yazar bu ekten söz etmemiştir.Taklidi kelimelerden fiil yapar.

TT	ÖT	KT
bağ-ı-r-	bäḳ-i-r-	baḳ-ı-r-
çağ-ı-r-	çäḳ-i-r-	şaḳ-ı-r-
böğ-ü-r-	bök-i-r-	∅
geğ-i-r-	kek-i-r-	kek-i-r-
∅	cek-i-r-[5]	jek-i-r-[5]

∅
-irä-
-ıra-,-ire-

Yazarın söz etmediği bu ek de ses taklitlerinden fiil yapar.TT'de kullanılmayan bu ek,ÖT'de -irä-,KT'de -ıra-,-ire- şeklinde kullanılır.

1)Birleşmek;bağlanmak,yakınlaşmak
2)Karşılaşmak,tesadüf etmek
3)Muhtac olmak
4)Halsizleşmek
5)Yüksek sesle bağırmak,azarlamak

ÖT	KT	
ķält-irä-	ķalt-ıra-	"zangırdamak"
yält-irä-	jarķ-ıra-	"parıldamak"
sirķ-irä-	sırķ-ıra-	"sızlamak,zonklamak"
burķ-irä-	burķ-ıra-	"saçılmak,yükselmek-toz, duman vs. hk.-"
∅	mañ-ıra-	"melemek"

∅
-äy-,-y-
-ay-,-ey-,-y-

Yazar bu ekten Sıfatlardan Masdar Teşkili konusunda söz etmiştir.Yazar bu ekin ÖT'de -ay-,KT'de -ay-,-ey- şeklinde olduğunu söylemektedir.(39/2-5)

Ek bugün,iki şivede de ünlü ile biten isimlerden sonra -y- şeklindedir.Ünsüzle biten isimlerden sonra ÖT'de -ay-,KT'de -ay-,-ey- suretindedir.

ÖT	KT	
àz-äy-	az-ay-	"azalmak"
keksä-y-	ķart-ay-	"yaşlanmak"
köp-äy-	köb-ey-	"çoğalmak"
küç-äy-	küş-ey-	"güçlenmek"
zor-äy-	zor-ay-	"büyümek,güçlenmek,artmak"
ķàrä-y-	ķara-y-	"kararmak"
sär(i)ğ-äy-	sar(ı)ğ-ay-	"sararmak"
uz-äy-	uz-ay-	"uzamak"

∅
-ğar-,-ķär-,-kär-
-ğar-,-ger-,-ķar-,-ker-

Yazarın söz etmediği bu ek ÖT ve KT'de kullanılır.Yapma ifade eden fiiller yapar.KT'de daha işlektir.

ÖT	KT	
bàş-ķär-	bas-ķar-	"yönetmek"
es-kär-t-[1]	es-ker-t-[1]	"hatırlatmak"
cam-ğär-[2]	∅	"yığmak,tasarruf etmek"
∅	añ-ğar-	"anlamak"
∅	suv-ğar-	"sulamak"
∅	at-ķar-	"yerine getirmek"
∅	teñ-ger-	"denkleştirmek"

∅

-si-

-sı-,-si-,-msı-,-msi-

Yazar bu ekten de söz etmez.ÖT ve KT'de kullanılmaktadır. Daha çok yapma,bazan da olma ifade eden fiiller yapar.KT'de ek, -msı-,-msi- şeklinde de kullanılabilir.Ekin ÖT'de -sin- ve -sit-, KT'de -sın-,-sin- suretinde genişlemiş şekilleri de vardır.

ÖT'ye birkaç örnek:

älăḫ-si- :Meşgul olmak,ilgilenmek
bilik-si- :Kirlenmek,havasızlıktan kötü kokmak
gäräng-si- :Ne yapacağını bilmemek,şaşırıp kalmak
ök-si- :Üzülmek,gam çekmek

KT'ye birkaç örnek:

batır-sı- :Kahraman ve yiğit görünmek
bosañ-sı- :Gevşemek,zayıf düşmek
şiyraķ-sı- :Becerikli biri gibi görünmek
kölgir-i-msi- :Bilip bilmemezlikten gelmek
ögey-si- :Pek beğenmemek
ülken-i-msi- :Kendini büyük saymak

-sı-,-si- ekinin genişlemiş şekilleriyle ilgili de birkaç örnek verelim:

ÖT

äcäb-sin- :Biraz şaşırmak

1)Bu fiilin ÖT'de es-kär- şekli kullanılmamaktadır.KT'de es-ker- "göz önünde tutmak" anlamına gelmektedir.

ȧğir-sin- :Ağır,zor kabul etmek
ȧz-sin- :Azımsamak,yetersiz saymak
ärzȧn-sin- :Ucuz olduğunu düşünmek
ḳiziḳ-sin- :İlgilenmek

Ek KT'de -sıñ-,-siñ- suretinde nazal n'lidir.KT için de birkaç örnek verelim:

adam-sıñ- :Başkasını beğenmemek,kendini üstün görmek
aḳıldı-sıñ- :Kendini daha akıllı görmek
bala-sıñ- :Çocuk saymak,önem vermemek
bilgiş-siñ- :Bilgili kişi gibi hareket etmek
jat-sıñ- :Yadırgamak

ÖT'de -sit-,KT'de -sıt-,-sit- şeklinde genişlemiş hal de kullanılır.

ÖT

äyb-sit- :Ayıplamak
käm-sit- :Kıymetini düşürmek,ayıplı göstermek
teng-sit- :Denkleştirmek

KT

kem-sit- :Kıymetini düşürmek,ayıplı göstermek

∅
-sirä-
-sıra-,-sire-

ÖT ve KT'de kullanılan bu ekten yazar söz etmemiştir. Yaptığı fiiller sözü geçen nesneye duyulan ihtiyacı,o nesnenin eksikliğini ifade eder.

ÖT

ȧş-sirä- :Acıkmak,canı yemek istemek
ḳan-sirä- :Çok kan kaybetmek
suv-sirä- :susamak
uyḳu-sirä- :Uykusu gelmek

KT

ağayın-sıra- :Akrabalarını özlemek
ḳan-sıra- :Çok kan kaybetmek
ḳımız-sıra- :Kımız içmek istemek

Ek bazan,sözü geçen nesneyi kendinde göstermeyi ya da kendini öyle göstermeyi ifade eden fiiller yapar.[1]

ÖT

änḳàv-sirä-	:Anlamaz gibi davranmak
hädik-sirä-	:Bir kimse veya şeyden korkmak
yàt-sirä-	:Kendini yabancı saymak

KT

jetim-sire-	:Yetim olmak
oy-sıra-	:Perişan olmak,kırılıp dökülmek

∅
-ğä-,-ḳä-,-kä-
-ğa-,-ge-,-ḳa-,-ke-

Yazarın söz etmediği bu ek,iki şivede de işlek değildir. Bazı kaynaklar,ekin -ḳ-,-k- isimden fiil yapma ekiyle -a-,-e- fiilden fiil yapma ekinin birleşmesinden ortaya çıkmış olabileceğini belirtmektedir.[2]

ÖT	KT	
bür-kä-	bür-ke-	"örtmek,sarmak,kaplamak"
is-kä-	iyis-ke-	"koklamak"
çul-ğä-	şul-ğa-	"sarmak,kaplamak"
ḳoz-ğä-	ḳoz-ğa-	"hareket ettirmek"

-sa-,-se-
-sa-
-sa-,-se-

Yazarın söz etmediği bu ek de işlek değildir.

TT	ÖT	KT
su-sa-	suv-sa-	suv-sa-

1)UÖTF 88
2)UÖTF 52

Ø
-rä-
-ra-,-re-

Yazarın söz etmediği bu ek de işlek değildir.

ÖT	KT	
säy-rä-	say-ra-	"şakımak,ötmek"

Ø
-ray-
-ray-,-rey-

Yazar Yazar bu ekten söz etmez.İşlek bir ek değildir.Bir şeyin olduğu halden başka bir hale geldiğini ifade eden fiiller yapar.

ÖT	KT	
kiç-räy-	kişi-rey-	"küçükleşmek"
tik-räy-	tik-i-rey-	"dik hale gelmek"

-msa-,-mse-
Ø
Ø

Yazar bu ekten söz etmez.TT'ye mahsustur.İşlek değildir.
az-ı-msa-
ben-i-mse-
küçü-mse-

Ø
Ø
-diy-,-tıy-,-tiy-

KT'ye mahsus olan bu ek işlek değildir.
dür-diy-   "dudakları büzüşmek"
ḳaz-diy-   "dimdik ayakta durmak"
sus-tiy-   "hoşlanmayarak bakmak"

ç)Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Bu ekler,fiil kök ve gövdelerine eklenerek yeni fiiller yapmak için kullanılırlar.Üç şivede kullanılan başlıca fiilden fiil yapma ekleri şunlardır:

-n-
-n-
-n-

Yazar bu ekten Mutâvaat Masdarı bölümünde bahseder ve üç şivede de -n- şeklinde kullanıldığını söyler.(65/9)

Ek,bugün de üç şivede -n- şeklinde kullanılmaktadır. Kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiiller yaptığı için ekin yaptığı fiillere "dönüşlü fiiller" adı verilir.Dolayısıyla -n- ekine de "dönüşlülük eki" denilir.

TT	ÖT	KT
gör-ü-n-	kör-i-n-	kör-i-n-
giy-i-n-	kiy-i-n-	kiy-i-n-
yıka-n-	yuv-i-n-	juv-ı-n-
tara-n-	tärä-n-	tara-n-
öğre-n-	örgä-n-	üyre-n-

-l-
-l-
-l-

Yazar bu ekten Ma'lûm Masdar-Mechûl Masdar konusunda söz etmiştir.Yazar üç şivede de -n- ve -l- eklerinin meçhul fiil yaptığını belirtmektedir.(66/1)

Ek bugün de üç şivede aynı şekilde kullanılmaktadır. Yazarın da dediği gibi,sonu l ünsüzü ve -la-,-le- isimden fiil yapma ekiyle biten fiilleri meçhul yapmak için -n- eki getirilir. Diğer ünlüyle biten kelimelerden sonra TT'de -n- eki kullanıldığı halde,ÖT ve KT'de -l- eki kullanılmaktadır.

TT	ÖT	KT
gör-ü-l-	kör-i-l-	kör-i-l-
çöz-ü-l-	yeç-i-l-	şeş-i-l-
aç-ı-l-	àç-i-l-	aş-ı-l-
yaz-ı-l-	yàz-i-l-	jaz-ı-l-
sor-u-l-	sorä-l-	sura-l-
oku-n-	oḳi-l-	oḳı-l-
ulaş-ı-l-	yet-i-l-	jet-i-l-
gir-i-l-	kir-i-l-	kir-i-l-
yıka-n-	yuv-i-l-	juv-ı-l-
temizle-n-	tàzälä-n-	tazala-n-
yağla-n-	yàğlä-n-	mayla-n-

-ş-
-ş-
-s-

Yazar bu ekten Müşâreket Masdarı konusunda bahsetmiştir. Yazar,ekin üç şivede de -ş- şeklinde olduğunu söylemektedir. Ekin KT'de -s- şeklinde olması gerekirdi.Zira ek,Baytursunof'ta da -s- şeklinde geçmektedir.* Bu yazım,ya yazarın dikkatsizliğinden ya da baskı hatasından kaynaklanmış olmalı.(65/18)

Ek bugün,TT ve ÖT'de -ş-,KT'de ise -s- şeklinde kullanılmaktadır.Bu ekle yapılan fiiller,işin birden çok kişiyle ortak olarak yapıldığını ifade ederler.Bu sebeple bu eke ortaklaşma, işteşlik veya müşâreket eki adı verilir.

TT	ÖT	KT
gör-ü-ş-	kör-i-ş-	kör-i-s-
döv-ü-ş-	tälä-ş-	tala-s-
gül-ü-ş-	kül-i-ş-	kül-i-s-
ağla-ş-	yiğlä-ş-	jıla-s-
bak-ı-ş-	ḳärä-ş-	ḳara-s-
söyle-ş-	söylä-ş-	söyle-s-
sev-i-ş-	sev-i-ş-	süy-i-s-

* KE 82

-r-
-r-
-r-

Yazar bu ekten Lâzım Masdarı Müteaddî Yapmak konusunda söz etmiştir.Yazar burada verdiği kuralda,ş,ç sesleriyle biten fiillere -r- eki getirilerek Müteaddî yapıldığını söylemiştir. Oysa,aşağıda verilen örneklerde de görüleceği gibi böyle bir sınırlama yapmak mümkün değildir.(63/20)

Bugün üç şivede de -r- şeklinde kullanılan ek,müteaddîlik, yani ettirgenlik fonksiyonuna sahiptir.Daha çok ç,ş,t ünsüzleri ile biten fiillere getirilen ek,daima geçişli fiiller yapar.

TT	ÖT	KT
bit-i-r-	bit-i-r-	bit-i-r-
uç-u-r-	uç-i-r-	uş-ı-r-
piş-i-r-	piş-i-r-	pis-i-r-
iç-i-r-	iç-i-r-	iş-i-r-
bat-ı-r-	bàt-i-r-	bat-ı-r-
doğ-u-r-	∅	∅
∅	∅	ös-i-r-[1]

-t-
-t-
-t-

Yazar bu ekin ünlü ile biten fiillere getirildiğini ve üç şivedeki kullanımının aynı olduğunu belirtiyor.Verdiği bilgi kısmen doğru olmakla birlikte eksiktir.Çünkü bu ek,ünlü ile biten birden çok heceli fiillere getirilir.Yanısıra,l,r ve k,p,ç,m ünsüzleriyle biten fiillere getirildiği de olur.(62/25)

Bu ek de ettirgenlik fiillerinden biridir.Bu ekin yaptığı fiiller de geçişlidir.

TT	ÖT	KT
oku-t-	oḳi-t-	oḳı-t-

azal-t-	àzäy-t-	azay-t-
çoğal-t-	köpäy-t-	köbey-t-
kork-u-t-	ķorķ-i-t-	ķorķ-ı-t-
öde-t-	tölä-t-	töle-t-
ağla-t-	yiğlä-t-	jıla-t-

KT'de ekin n ünsüzünden sonra kullanıldığı da olur.

jalın-t-	"Yalvartmak"
ķuvan-t-	"Sevindirmek"

-dır-,-dir-,-dur-,-dür-,-tır-,-tir-,-tur-,-tür-
-dir-,-tir-
-dır-,-dir-,-tır-,-tir-

Yazar bu ekin p,z,g,l,g,m,n,y ünsüzleriyle biten fiillere getirildiğini söylemektedir.Ekin -dir- şeklinde olduğunu Latin harfleri ile de vermiştir.Ayrıca başka bir maddede k ünsüzü ile biten fiillere -tir- getirildiğini de belirtmektedir.OT'de ek klişeleşmiş olarak daima (در) şeklinde yazılmıştır.Yazar k ünsüzünden sonra -tir- şeklinde kullanıldığını söyleyerek hata yapmıştır.Eğer burada söyleyişi kastettiyse bunu belirtmesi gerekirdi.(63/7,64/7)

Bu da ettirgenlik eklerinden biridir.Yaptığı fiiller geçişlidir.

TT	ÖT	KT
yaz-dır-	yàz-dir-	jaz-dır-
dol-dur-	tol-dir-	tol-tır-
gül-dür-	kül-dir-	kül-dir-
gecik-tir-	keçik-tir-	keşik-tir-
kes-tir-	kes-tir-	kes-tir-
aç-tır-	àç-tir-	aş-tır-
sat-tır-	sàt-tir-	sat-tır-
al-dır-	àl-dir-	al-dır-
sevin-dir-	sevin-tir-	süyin-dir-

-ar-,-er-
-är-
-ar-,-er-

Yazar bu ettirgenlik ekinden söz etmemiştir.Üç şivede de yaygın bir kullanımı yoktur.TT'de kop-ar-,çık-ar-,gid-er-;ÖT'de çiḳ-är-,ḳayt-är-(döndermek,çevirmek);KT'de şığ-ar-(çıkarmak), ḳayt-ar- kelimelerinde bu ek vardır.

Ø
-ğiz-,-giz-,-ḳiz-,-kiz-
-ğız-,-giz-,-ḳız-,-kiz-

Yazar bu ekin ÖT ve KT'de r ile biten fiillerde kullanıldığını söylemektedir.Bu ek için de böyle bir sınırlama yapmak mümkün değildir.Öyle sanıyoruz ki,yazar verdiği örneklere göre kural yapmıştır.Aşağıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi ek,r dışındaki ünsüzlerden sonra da kullanılmaktadır.(64/23)

Bu ek de ettirgenlik eklerinden biridir.ÖT ve KT'ye mahsus olan ek,yaygın bir kullanıma sahiptir.

ÖT	KT	
yür-giz-	jür-giz-	"yürütmek"
kiy-giz-	kiy-giz-	"giydirmek"
yet-kiz-	jet-kiz-	"ulaştırmak"
yàt-ḳiz-	jat-ḳız-	"yatırmak"
tur-ğiz-	tur-ğız-	"ayağa kaldırmak"
kir-giz-	kir-giz-	"girdirmek"
iç-kiz-	iş-kiz-	"içirmek"
öt-kiz-	öt-kiz-	"geçirmek"

-dar-,-der-
-där-,-tär
-tar-

Yazarın söz etmediği bu ek,üç şivede de ancak birkaç

kelimede görülür.Bu da bir ettirgenlik ekidir.

TT	ÖT	KT
dön-der-	tön-tär-	∅
gön-der-	∅	∅
ak-tar-	äg̃-där-[1]	aḳ-tar-[1]

∅
-kär-
-ḳar-,-ker-

Yazarın söz etmediği bu ek de ettirgenlik eklerindendir. ÖT ve KT'de sınırlı sayıdaki kelimelerde görülür.

ÖT	KT	
öt-kär-	öt-ker-	"geçirmek"
tön-kär-	tön-ker-	"ters yüz etmek,çevirmek"

∅
-sät-
-set-

Yazarın söz etmediği bu ettirgenlik eki,ÖT ve KT'de yalnızca kör- fiilinde karşımıza çıkar.Anadolu'da bazı ağızlarda da gör-set- şekli kullanılır.

ÖT	KT	
kör-sät-	kör-set-	"göstermek"

∅
-z-
-z-

Yazar,bu ekin ÖT ve KT'de sonu k sesi ile biten fiillere getirildiğini söylemektedir.(64/1)

1)Dik halden yatık hale getirmek;boşaltmak,dökmek;ters yüz etmek

ÖT ve KT'de birkaç kelimede görülen ek,TT'de de em-i-z-i-r- şeklinde -r- ettirgenlik ekini almış olarak kullanılıyor.

ÖT	KT	
àḳ-i-z-	ağ-ı-z-	"akıtmak"
tàm-i-z-	tam-ı-z-	"damlatmak"
em-i-z-	em-i-z-	"emzirmek"

∅
-ğäz-,-gäz-,-ḳäz-,-käz-
∅

Yazarın söz etmediği bu ek ÖT'ye mahsustur.İfadesi ve kullanımı yönünden -ğiz-,-giz- ekine benzer.Bazı Özbek Türkçesi kaynaklarında iki ek birlikte zikredilmiştir.[1] Bu ek de ettirgenlik eklerindendir.Yaptığı fiiller geçişlidir.(krş.-ğiz-,-giz-)

öt-käz-	"geçirmek"
ket-käz-	"götürmek,gidermek"
kör-gäz-	"göstermek"
bit-käz-	"bitirmek"
tol-ğäz-	"doldurmak"

-ma-,-me-
-mä-
-ma-,-me-,-ba-,-be-,-pa-,-pe-

Yazar bu ekten söz etmemiştir.Her türlü fiil kök ve gövdelerine getirilerek olumsuz fiil yapar.TT'de -ma-,-me- şeklinde olan ek,ÖT'de -mä- şeklinde kullanılır.KT'de ise;
-ünlülerden ve r,l,y,v ünsüzlerinden sonra -ma-,-me-;
-m,n,ñ,z ünsüzlerinden sonra -ba-,-be-;
-sedasız ünsüzlerden sonra -pa-,-pe- ekleri getirilir.

1)ÖTG 448,F 96

TT	ÖT	KT
al-ma-	àl-mä-	al-ma-
başla-ma-	bàşlä-mä-	basta-ma-
yaz-ma-	yàz-mä-	jaz-ba-
inan-ma-	inàn-mä-	nan-ba-
dön-me-	ḳäyt-mä-	ḳayt-pa-
sat-ma-	sàt-mä-	sat-pa-
bırak-ma-	kàldir-mä-	ḳaldır-ma-
kopar-ma-	üz-mä-	üz-be-
ara-ma-	izlä-mä-	izde-me-
bekle-	küt-mä-	küt-pe-

Ø
-ḳilä-,-kilä-
-ğıla-,-gile-,-ḳıla-,-kile-

Yazar,ÖT ve KT'de fiil kökünden sonra -ḳıla-,-kile-, -çıla- ekleri getirildiğinde tekrar ifade eden fiiller oluştuğunu söylemektedir.-ḳıla-,-kile- ekinin böyle bir ifadesi olmakla birlikte,-çıla- eki diye bir ekten Özbek ve Kazak kaynakları söz etmemektedirler.Öyle sanıyoruz ki yazar,"tamçıla-" fiilinin "tamçı" ismine -la- isimden fiil ekinin getirilmesiyle oluştuğunu düşünememiştir.Belki de "tamçıla-" fiilinin özünde olan tekrar,yazarı böyle bir şeyi düşünmeye itmiştir.(59/8)

ÖT ve KT'de kullanılan bu ek,yazarın da dediği gibi hareketin tekrar tekrar yapıldığını ifade eder.Ek,-ki fiilden isim yapma eki ile -la-,-le- isimden fiil yapma ekinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır.Yazarın ÖT için verdiği at-ḳıla- örneğine ÖT sözlüklerinde rastlamadık.Bu kelimenin at-ḳula- şeklinde ÇT'de kullanıldığı bazı kaynaklardan anlaşılıyor.[1]

ÖT	KT	
tep-kilä-	tep-kile-	"tekrar tekrar tekmelemek"
türt-kilä-	türt-kile-	"tekrar tekrar dürtmek"
yul-ḳilä-	jul-ḳıla-	"tekrar tekrar yolmak"

1)ÇEK 47

Ø

-nḳirä-

-ñḳıra-,-ñkire-

Yazar bu ekin ÖT ve KT'de -ñḳıra-,-ñkire- şeklinde kullanılan ekin şiddet ve fazlalık ifade ettiğini söylüyor.(59/13

Bugün ek ÖT'de yalnızca -nḳirä- şeklinde kullanılmaktadır. KT'de ise,-ñḳıra-,-ñkire- şeklinde kullanılan ek,yazarın ifade ettiği gibi şiddet ve ziyadeti değil,hareketin depreştiğini, yeniden yapılmaya başlandığını ifade etmektedir.

ÖT	
àç-i-nḳirä-	"acıkmaya başlamak"
ḳorḳ-i-nḳirä-	"korkmaya başlamak"
bàs-i-nḳirä-	"sayıklamaya başlamak"

KT	
oḳı-ñḳıra-	"okumaya başlamak"
ös-i-ñkire-	"büyümeye başlamak"
al-ı-ñḳıra-	"almaya başlamak"

Ø

-msirä-

-msıra-,-msire-

Yazar bu ekten söz etmemiştir.İki şivede de işlek değildir.Hareketin tam yapılmadığını ifade eder.[1]

ÖT	KT	
kül-i-msirä-	kül-i-msire-	"gülümsemek"
yiğlä-msirä-	jıla-msıra-	"ağlamaklı olmak"

Ø

-lä-

-la-,-le-,-da-,-de-,-ta-,-te-

1) UÖTF 106

Yazarın söz etmediği bu ek,hareketin arka arkaya yapıldığını ifade eder.

ÖT	
siypä-lä-	"okşamak"
àşä-lä-	"yemek"
sävä-lä-	"arka arkaya vurmak"

KT	
saba-la-	"arka arkaya vurmak"
töpe-le-	"arka arkaya vurmak"
jan̆ış-ta-	"çiğnemek,tepelemek"

-a-,-e-
-ä-
-a-,-e-

Üç şivede de işlek olmayan bu ekten yazar söz etmemiştir. TT'de tık-a- kelimesinde bu ek vardır.

ÖT	KT	
bur-ä-	bur-a-	"sarmak,etrafını çevirmek"
ölç-ä-	ölş-e-	"ölçmek"

-ı-,-i-,-u-,-ü-
-i-
∅

Yazarın söz etmediği bu ek de işlek değildir.TT'de kaz-ı-,sür-ü-;ÖT'de ḳäz-i-(kazmak,açmak),şim-i-(emmek,içine çekmek) fiillerinde bu ek vardır.

∅
-ğä-,-gä-,-ḳä-,-kä-
-ğa-,-ge-,-ḳa-,-ke-

ÖT ve KT'de kullanılan,ancak işlek olmayan bir ektir. Yazar bu ekten söz etmemiştir.

ÖT	KT	
ḳoz-ğä-	ḳoz-ğa-	"kımıldatmak,hareket ettirmek
çäy-ḳä-	şay-ḳa-	"yıkamak,çalkalamak,sallamak"
süy-kä-,sür-kä-	süy-ke-	"sürtmek "

-k-
-ḳ-,-k-
-ḳ-,-k-

Yazarın söz etmediği bu ek,üç şivede de işlek değildir.Ergin, TT'de kır-k- ve sar-k- fiillerinde bu ekin olabileceğini bildirmektedir.[1]

ÖT	KT	
àş-i-ḳ-	as-ı-ḳ-	"acele etmek"
ḳiz-i-ḳ-	ḳız-ı-ḳ-	"merak etmek"
kön-i-k-	kön-i-k-	"alışmak"
tin-i-ḳ-	tın-ı-ḳ-	"saflaşmak,dinlenmek, dinçleşmek"

-ala-,-ele-
-älä-
-ala-

Yazarın söz etmediği bu ek de işlek değildir.

TT	ÖT	KT
kov-ala-	ḳuv-älä-	ḳuv-ala-
silk-ele-	silk-älä-	Ø

Bunlar dışında,TT'de gül-ü-mse- fiilinde -mse eki vardır.

1)TDB 204

C)İSİM

Canlı olsun veya olmasın,tüm varlıkları ve kavramları tek tek veya cins cins karşılayan,varlıkların ya da kavramların adları olan kelimelere İSİM denir.İsimler,kök veya gövde olarak kullanıldıkları gibi işletme ekleri alarak da kullanılırlar. İşletme ekleri,kelimelere dilde işleklik veren eklerdir.Çokluk eki,iyelik ekleri,hâl ekleri ve soru eki,birer işletme ekidir. İşletme ekleri konusuna geçmeden önce,yazarın üç şivede ortak olan isimler olarak verdiği örneklere bir göz atalım:

Yazar,"göz" kelimesinin ÖT ve KT'de de "göz" şeklinde olduğunu söylemiştir.Arap harfli metinde OT'nin aynısı yazıldığı gibi,Latin harfleri ile de böyle olduğu belirtilmiştir.Bugün bu iki şivede kelime "köz" şeklindedir.TT'de kelime başlarındaki g'ler bu iki şivede k'dir.ÇT'de de "köz" şeklinde kullanıldığı bilinen kelimenin 20. yüzyıl başlarında da aynı şekilde olması gerekir.

"Burun" kelimesinin karşılığı KT için "murun" şeklinde verilmiştir.Bugünkü yazı dilinde "murın" şeklinde kullanılan kelimenin "ı" ünlüsü u ile ı arasında bir sesle telaffuz edilmektedir.Yazar bu telaffuzdan hareketle kelimeyi bu şekilde vermiş olabilir.Baytursunof'ta (مورن) şeklinde yazılmıştır.[1]

Aynı şekilde "boyun" kelimesinin karşılığı da "moyun" şeklinde verilmiştir.Kelime bugünkü KT'de "moyın" şeklindedir. "Murın" için söylenenler "moyın" için de geçerlidir.

"Saç" kelimesinin ÖT karşılığı "çaç" şeklinde verilmiştir. Yazı dilinde "sàç" şeklinde kullanılan kelime,konuşma dilinde "çàç" şeklinde de kullanılmaktadır.[2]

"Sığır" kelimesinin KT'deki karşılığı Latin ile de yazılmış olarak "siyir" şeklinde verilmiştir.Kelime bugün "sıyır" şeklinde kullanılmaktadır.Baytursunof'ta (سيير) şeklinde yazılı olan kelimeye (لار) çokluk eki getirilmesi,kelimenin eskiden de kalın ünlülü olarak "sıyır" şeklinde olduğunu göstermektedir.[3]

1) KE 36

2) ÖTİL II/380

3) KE 33

"Toprak" kelimesinin karşılığı ÖT için (توریاق) şeklinde, KT için (توریاق) şeklinde verilmiştir. Yazar, KT'de kelimenin "turpaḳ" şeklinde olduğunu Latin harfleri ile de belirtmiştir. Bugün ÖT'de "tupràḳ"[1] şeklinde kullanılan kelime, KT'de "topraḳ"[2] şeklinde kullanılmaktadır. Kelime, ATS'de "topıraḳ"[3] olarak karşımıza çıkmaktadır.

a)İSİM İŞLETME EKLERİ

1)Çokluk Eki

İsimlerin çokluk şekillerini oluşturan eklerdir. Yazar bu ekin TT ve ÖT'de -lar,-ler; KT'de -lar,-ler,-dar,-der olduğunu söylemektedir.(8/4)

Ek, OT'de olduğu gibi TT'de de ünlü uyumuna bağlı olarak -lar,-ler'dir. ÇT'de -lar,-ler şeklinde kullanılan ekin, ÖT'de bugün tüm kelimelerde -lär şeklinde kullanıldığı görülmektedir. KT'de ise;

-r,v,y ünsüzleri ve ünlüyle biten kelimelerden sonra -lar,-ler;

-j,l,m,n,n̈,z ünsüzleriyle biten kelimelerden sonra -dar, -der;

-b,v,g,d ünsüzleriyle biten yabancı kaynaklı kelimeler ve sedasız ünsüzlerden sonra -tar,-ter getirilir.

Yazar, çokluk ekiyle ilgili verdiği örneklerde, şivelere göre anlam yönünden farklılık gösteren kelimeleri bir sütunda vermiş, bu kelimelerin şivelerdeki anlamlarına değinmemiştir. Bu kelimelerden "baba", ÖT ve KT'de "dede" demektir.[4]

"Gece" kelimesinin karşılığı KT'de bugün "tün" kelimesidir. Yazar "kèşe" şeklinde vermiştir. "Keşe", KT'de "dün" anlamına gelmektedir.[5]

1) ÖTİL II/224
2) KTS 274
3) ATS 613
4) ÖTİL I/125,KTS 32
5) KTS 133

Yazar verdiği ḳar-dar örneğinde kural hatası yapmıştır. Yukarıda verilen kurallar gereği,"ḳar" kelimesi -lar ekini almalıydı.Baytursunof'ta sıyır kelimesine -lar eki geldiğine göre,ḳar kelimesine de -lar eki getirilmeliydi.[1] Bu sebeple yazar,burada hata yapmıştır.Ayrıca yazar,KT'de -tar,-ter ekinin kullanılıp kullanılmadığından söz etmemektedir.Yine Baytursunof'ta at-tar(adlar),cumbaḳ-tar(bilmeceler) kelimelerinde ekin bu şeklinin kullanıldığı görülmektedir.[2]

TT	ÖT	KT
kuş-lar	ḳuş-lär	ḳus-tar
ağaç-lar	àğàç-lär	ağaş-tar
çocuk-lar	bàlä-lär	bala-lar
elma-lar	àlmä-lär	alma-lar
ev-ler	üy-lär	üy-ler
kız-lar	ḳiz-lär	ḳız-dar
yıl-lar	yil-lär	jıl-dar
ay-lar	ày-lär	ay-lar
gün-ler	kün-lär	kün-der
kelebek-ler	käpäläk-lär	köbelek-ter

2)İyelik Ekleri

İsmin karşıladığı soyut veya somut nesnenin,bir şahsa veya nesneye âit olduğunu ifade eden eklerdir.Yazar,İsmin Muzâf Hâli başlığı altında yalnızca teklik III. şahıs iyelik ekini vermiştir.Buna göre ek,üç şivede de ünsüzlerle biten kelimelerde ى ;ünlüyle biten kelimelerde سى 'dir.(10/9)

Şivelere göre iyelik ekleri bugün şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs:	-m	-m	-m
2. şahıs:	-n	-ng	-ñ
3. şahıs:	-ı,-i,-u,-ü; -sı,-si,-su,-sü	-i;-si	-ı,-i;-sı,-si

1) KE 33

2) KE 63,67

Çokluk 1. şahıs:	-mız,-miz -muz,-müz	-miz	-mız,-miz
2. şahıs:	-nız,-niz, -nuz,-nüz	-ngiz	-larıñ,-leriñ;-darıñ, -deriñ;-tarıñ,-teriñ
3. şahıs:	-ları,-leri	-i;-si; -läri	-ı,-i;-sı,-si

TT'de çokluk 2. şahıs,teklik 2. şahsın nezaketi olarak kullanıldığı gibi,ÖT'de de kullanılır.ÖT'de çokluk 2. şahsın nezaketi de vardır.Teklik 2. şahıs iyelik ekine -lär ekinin getirilmesiyle teşkil edilir.Kitàb-i-nglär(kitabınız) gibi.

KT'de teklik 2. şahsın nezaketi -ñız,-ñiz;çokluk 2. şahsı nezaketi -larıñız,-leriñiz;-darıñız,-deriñiz;-tarıñız,-teriñiz şeklindedir.

TT	ÖT	KT
baş-ı-m	bàş-i-m	bas-ı-m
baş-ı-n	bàş-i-ng	bas-ı-ñ
baş-ı-nız*	bàş-i-ngiz*	bas-ı-ñız*
baş-ı	bàş-i	bas-ı
baş-ı-mız	bàş-i-miz	bas-ı-mız
baş-ı-nız	bàş-i-ngiz	bas-tarıñ
	bàş-i-nglär*	bas-tarıñız*
baş-ları	bàş-läri	bas-ı
göz-ü-m	köz-i-m	köz-i-m
göz-ü-n	köz-i-ng	köz-i-ñ
göz-ü	köz-i	köz-i
göz-ü-müz	köz-i-miz	köz-i-miz
göz-ü-nüz	köz-i-ngiz	köz-deriñ
göz-leri	köz-läri	köz-i
elma-m	àlmä-m	alma-m
elma-n	àlmä-ng	alma-ñ
elma-sı	àlmä-si	alma-sı
elma-mız	àlmä-miz	alma-mız

*Nezaket şekilleridir.Yalnızca birinci çekimde gösterilmiştir.

elma-nız	àlmä-ngiz	alma-larıñ
elma-ları	àlmä-läri	alma-sı

3)Hal Ekleri

İsimlerin,ekli veya eksiz olarak türlü münasebetler kurmak için girdiği durumlara HAL,bu durumlara girmesine yardım eden eklere ise HAL EKLERİ denir.Türkçe'de isimlerin başlıca şu halleri vardır:

<u>Yalın Hal</u>

İsmin,başka bir kelimeyle münasebeti olmayan,teklik, çokluk ve iyelikli şekilleridir.

TT	ÖT	KT
ev	üy	üy
çocuk	bàlä	bala
at-lar	àt-lär	at-tar
kaş-ı-m	ḳàş-i-m	ḳas-ı-m
kavun	ḳàvun	ḳavın
karpuz	tärvuz	ḳarbız

<u>İlgi Hali</u>

İsmin,başka bir isimle ilgili olduğunu ifade eden haldir. Yazar,İsmin Muzafun İleyh Hâli başlığı altında bu ekin OT'de ünsüzle biten kelimelerden sonra -ıñ,-iñ,-uñ,-üñ(ڭ);ünlüyle biten kelimelerden sonra -nıñ,-niñ,-nuñ,-nüñ(نڭ) olduğunu söylemektedir.ÖT'de her zaman -nıñ,-niñ;KT'de ise,ünlülerden sonra -nıñ,-niñ şeklinde,ünsüzlerden sonra -dıñ,-diñ şeklinde kullanıldığını belirtmektedir.Ekin ÇT'de genellikle -nı,-ni şeklinde kullanıldığını da ekler.(9/20)

Ek bugün TT'de ünlü uyumuna bağlı olarak,ünlülerden sonra -nın,-nin,-nun,-nün;ünsüzlerden sonra -ın,-in,-un,-ün şeklinde kullanılmaktadır.ÖT'de ekin yalnızca -ning şekli

vardır.KT'de ek kelimenin son sesine göre şu şekilleri alır:

-ünlüler ile m,n,ñ ünsüzlerinden sonra -nıñ,-niñ;

-j,l,r,v,y,z ünsüzlerinden sonra -dıñ,-diñ;

-b,d,g,v ünsüzleriyle biten yabancı kaynaklı kelimeler ve sedasız ünsüzlerden sonra -tıñ,-tiñ.

Yazarın ÖT için hep -nıñ,-niñ şeklinde verdiği ek,ÇT'de -nıng,-ning şeklindeydi.[1] Bu şekilde vermesinin sebebi,-n ile -ng'nin söyleyişte pek fazla fark göstermemesinden dolayı olmalıdır.Nitekim yazar,"bin" sayısının ÖT'deki karşılığını verirken kelimeyi hem (مينك) şeklinde,hem de (مينڭ) şeklinde vermiştir.Bu da tahminimizi doğrular niteliktedir.

ÖT'de ek,edebî dilde -ning,I. ve II. şahıs zamirinden sonra -ing,manzum eserlerde bazan -n şeklindedir.[2] Konuşma dilinde -ning şekli -ni,-ing şekli de -i olarak da söylenmektedir.[3]

Yazar,KT'de -tıñ,-tiñ ekinin kullanılıp kullanılmadığını belirtmemiştir.Baytursunof'ta ekin bu şeklinin de kullanıldığını görmekteyiz.[4] Ek,KT'de I. ve II. şahıs zamirinden sonra -iñ şeklindedir.[5]

TT	ÖT	KT
ev-in	üy-ning	üy-diñ
çocuğ-un	bàlä-ning	bala-nıñ
at-ın	àt-ning	at-tıñ
kaş-ın	ḳàş-ning	ḳas-tıñ
kavun-un	ḳàvun-ning	ḳavın-nıñ
karpuz-un	tärvuz-ning	ḳarbız-dıñ
oda-nın	bölmä-ning	bölme-niñ
kapı-nın	eşik-ning	esik-tiñ

Yükleme Hali

İsmin,doğrudan doğruya geçişli fiillerin etkisinde

1) Ekin ÇT'de yuvarlak ünlülü şekilleri de vardı. ÇEK 57
2) ÖTG 205
3) ÖTG 205
4) KE 94
5) KT 36

olduğunu ifade eden haldir.Yazar ekin OT'de ünsüzle biten isimlerden sonra ى ;ünlüyle bitenlerden sonra يى ;ÖT'de daima نى ;KT'de ise,ünlülerden sonra نى ;ünsüzlerden sonra دى şeklinde olduğunu söylemektedir.(12/9).

Ek,OT'de klişeleşmiş olarak (ى) şeklinde yazılıyor, ünlü uyumuna bağlı olarak -ı,-i,-u,-ü şeklinde okunuyordu.TT'ye de ünlü uyumuna bağlı olarak giren ek,ünlüyle biten kelimelerde önüne -y- ünsüzünü alır.ÖT'de genel olarak hep -ni şeklinde kullanılan ek,teklik III. şahıs iyelik ekini alan kelimelerde -n şeklindedir.KT'de ise;

-ünlülerden sonra -nı,-ni;

-sedalı ünsüzlerden sonra -dı,-di;

-b,d,g,v ile biten yabancı kaynaklı isimler ve sedasız ünsüzlerden sonra -tı,-ti;

-teklik III. şahıs iyelikli kelimelerden sonra -n şeklinde kullanılır.

Ayrıca,teklik I. ve II. şahıs zamirinden sonra ÖT ve KT'de de -i şeklindedir.

Yazar KT'de ekin -tı,-ti kullanımından söz etmiyor. Baytursunof'ta ekin bu şeklinin de kullanıldığı görülüyor.[1]

TT	ÖT	KT
ev-i	üy-ni	üy-di
çocuğ-u	bàlä-ni	bala-nı
at-ı	àt-ni	at-tı
kaş-ı	ḳàş-ni	ḳas-tı
kavun-u	ḳàvun-ni	ḳavın-dı
karpuz-u	tärvuz-ni	ḳarbız-dı
oda-y-ı	bölmä-ni	bölme-ni
kapı-y-ı	eşik-ni	esik-ti
baş-ı-n-ı	bàş-i-n	bas-ı-n
göz-ü-n-ü	köz-i-n	köz-i-n
ben-i	men-i	men-i
sen-i	sen-i	sen-i
çatal-ı	sänçḳi-ni	şañışḳı-nı

1) KE 94

Yönelme Hali

Fiilin yönünü gösteren ve yaklaşma ifade eden haldir. Yazar,ekin OT'de ünsüzlerden sonra -a,-e(ە),ünlülerden sonra -ya,-ye(يە) olduğunu söylüyor.ÖT'de kelimenin inceliğine ve kalınlığına göre -ga(گا),ġa(غا),-ge(گە) şeklinde olduğunu, ḳ,ġ sesleriyle biten isimlerden sonra -ḳa(قا),-ḳa(قە);k,t sesleriyle biten isimlerden sonra -ka(كا),-ke(كە) şeklinde geldiğini belirtmektedir.KT'de de ÖT gibi olduğunu,ancak KT'de -ga(گا) şekline rastlayamadığını söylüyor.(14/12)

Ek bugün TT'de -a,-e şeklindedir.Ünlüyle biten isimlere y yardımcı ünsüzünü alarak eklenir.ÖT'de ḳ,ğ ünsüzleriyle biten isimlere -ḳä;k,g ünsüzleriyle biten isimlere -kä;diğer isimlere -gä şeklinde eklenir.Teklik III. şahıs iyelik ekli isimlere doğrudan eklenir.KT'de;

-ünlüler ve sedalı ünsüzlerden sonra -ğa,-ge;

-sedasız ünsüzler ile b,d,g,v ünsüzleriyle biten yabancı isimlerden sonra -ḳa,-ke şeklindedir.Teklik I. ve II. şahıs iyelik ekli isimlere -a,-e şeklinde gelir.Teklik III. şahıs iyelik ekli isimlere -na,-ne şeklinde geldiğini belirten kaynaklar varsa da,buradaki n sesinin yardımcı ünsüz kabul edilmesinin daha doğru olacağı düşüncesindeyiz.[1]

Yazarın ÖT'de kullanıldığını söylediği -ḳa(قە),-ga(گا) ekleri,bugün "ä" şeklinde karşılanan sesin ortaya çıkmaya başladığını gösteriyor.

TT	ÖT	KT
ev-e	üy-gä	üy-ge
göz-e	köz-gä	köz-ge
çocuğ-a	bàlä-gä	bala-ğa
at-a	àt-gä	at-ḳa
oda-y-a	bölmä-gä	bölme-ge
kapı-y-a	eşik-kä	esik-ke
dağ-a	tàḳ-ḳä[2]	tav-ğa

1) KT 23,KKT 60,KTLS 1051

2) Kelimenin aslı tàğ şeklindedir.

baş-ı-n-a	bàş-i-gä	bas-ı-n-a
el-i-n-e	ḳol-i-gä	ḳol-ı-n-a
baba-m-a	àta-m-gä	ata-m-a
kaş-ı-n-a	ḳàş-i-ng-gä	ḳas-ı-ñ-a

Bulunma Hali

İsmin,kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösteren halidir.Yazar,bu hal ekinin üç şivede de -da, -de olduğunu,ÖT ve KT'de ekin kalın ünlülü isimlerden sonra (دا) şeklinde yazıldığını söylemektedir.(14/5)

Ek TT'de ünlü uyumu ve sedalı-sedasız uyum çerçevesinde -da,-de,-ta,-te şeklinde kullanılmaktadır.OT'de de bu şekilde kullanılan ek,klişeleşmiş olarak daima (ده) şeklinde yazılıyordu.ÖT'de ek,yazı dilinde yalnızca -dä şeklinde görülmesine rağmen,konuşma dilinde sedasız ünsüzlerden sonra -tä şeklinde kullanılır.[1]

YAZILIŞ	SÖYLENİŞ
iş-dä	iş-tä
cämiyät-dä	cämiyät-tä
kitàb-dä	kitàp-tä
mäktäb-dä	mäktäp-tä

KT'de;

-ünlüler ve sedalı ünsüzlerden sonra -da,-de;

-sedasız ünsüzler ve b,d,g,v ile biten yabancı kaynaklı isimlerden sonra -ta,-te şeklindedir.

Teklik III. şahıs zamirinden sonra üç şivede de araya -n yardımcı ünsüzü girer.Teklik III. şahıs iyelik ekli isimlerden sonra,ÖT'de -n ünsüzü kullanılmazken,TT ve KT'de araya -n ünsüzü girer.

Yazar,KT'de ekin -ta,-te şeklinden söz etmiyor.Bu şeklin Baytursunof'ta kullanıldığı görülmektedir.Şilek-te(kovada)[2] gibi.

1) ÖTG 242

2) KE 80

TT	ÖT	KT
ev-de	üy-dä	üy-de
göl-de	köl-dä	köl-de
çocuk-ta	bàlä-dä	bala-da
oda-da	bölmä-dä	bölme-de
kapı-da	eşik-dä	esik-te
yol-da	yol-dä	jol-da
ağaç-ta	àğàç-dä	ağaş-ta
baş-ı-n-da	bàş-i-dä	bas-ı-n-da
göz-ü-n-de	köz-i-dä	köz-i-n-de
o-n-da	u-n-dä	o-n-da

Uzaklaşma Hali

İsmin,kendisinden uzaklaşma ifade eden fiillerle münasebetini gösteren halidir.Yazar,bu hali oluşturan ekin üç şivede de -dan,-den olduğunu söylüyor.(13/15)

OT'de klişeleşmiş olarak daima (دن) şeklinde yazılan ek,sedasız ünsüzlerden sonra -tan,-ten şeklinde telaffuz ediliyordu.TT'de ünlü uyumu ve sedalı-sedasız uyum çerçevesinde -dan,-den,-tan,-ten şeklinde kullanılmaktadır.ÖT'de ekin yazı dilinde yalnızca -dän şekli kullanılır.Bulunma hali ekinde olduğu gibi,uzaklaşma eki de konuşma dilinde sedasız ünsüzlerden ve bazı b,d,g,v ünsüzleriyle biten yabancı kaynaklı isimden sonra -tän şeklinde telaffuz olunur.[1]

YAZILIŞ	SÖYLENİŞ
iş-dän	iş-tän
kurs-dän	kurs-tän
mäktäb-dän	mäktäp-tän
zavod-dän[2]	zavot-tän

KT'de;

-ünlüler ve m,n,ñ ünsüzleri dışındaki ünsüzlerden sonra -dan,-den;

1) ÖTG 230

2) zavod:fabrika

-sedasız ünsüzler ve b,d,g,v ünsüzleriyle biten yabancı isimlerden sonra -tan,-ten;

-teklik III. şahıs zamirinden,teklik III. şahıs iyelik eki almış isimlerden ve m,n,ñ ünsüzlerinden sonra -nan,-nen şeklindedir.

Yazar,-tan,-ten ve -nan,-nen ekinden söz etmemiştir. Baytursunof'ta iki şeklin de kullanıldığı görülüyor.Örmeg-i-ñ-nen(örmek:ağ)[1],so-nan soñ(ondan sonra)[2],ḳudıḳ-tan(kuyudan)[3]gibi.

TT	ÖT	KT
ev-den	üy-dän	üy-den
göz-den	köz-dän	köz-den
okul-dan	mäktäb-dän	mektep-ten
oda-dan	bölmä-dän	bölme-den
kapı-dan	eşik-dän	esik-ten
el-i-n-den	ḳol-i-dän	ḳol-ı-nan
o-n-dan	u-n-dän	o-nan
kendi-m-den	öz-i-m-dän	öz-i-m-nen
at-tan	àt-dän	at-tan
iş-ten	iş-dän	is-ten

Vasıta Hali

İsmin,fiile bir vasıta olduğunu bildirmek için girdiği haldir.Yazar,bu halin OT'de ünlüyle biten isimlerden sonra "ile", ünsüzle biten isimlerden sonra "ile" yahut " له " ile yapıldığını,ÖT'de "ile" yahut "bilen",KT'de ise "bilen" yahut "menen" ile meydana getirildiğini söylemektedir.(15/15)

Vasıta hali TT'de "ile" edatı veya bu edatın ekleşmesi sonucunda ortaya çıkmış olan -la,-le ile yapılır.Ek,ünsüzle biten isimlere doğrudan eklenirken,ünlüyle biten isimlere y yardımcı ünsüzü vasıtasıyla eklenir.

ÖT'de vasıta hali "bilän" edatı yardımıyla oluşturulur. Yazar,ÖT'de bu halin "ile" edatıyla da yapıldığını da söyler.

1)KE 79

2)KE 86

3)KE 85

HACİYEV,"bilän" edatına manzum eserlerde bazan "birlän,birlä, ilä,-lä" şekillerinde de rastlandığını,ancak bu şekillerin bugünkü ÖT yazı dili için kural sayılamayacağını belirtmektedir.[1] Bu da gösteriyor ki,eserin yazıldığı tarihlerde "ile" edatı da kullanılmıştır.

Yazar KT'de bu halin "bilen,menen" edatlarıyla teşkil edildiğini belirtiyor.Abay'ın,bugün KT'de kullanılan şekiller dışında "bilen" ve "birlen" şekillerini de kullandığını görüyoruz.[2] KT'de bugün bu hal,şu kurallar çerçevesinde aşağıdaki ekler yardımıyla teşkil edilmektedir:

-ünlüler ve j,z dışındaki sedalı ünsüzlerden sonra -men, -menen;

-j,z ünsüzlerinden sonra -ben,-benen;

-sedasız ünsüzler ve b,d,g,v ile biten yabancı kaynaklı isimlerden sonra -pen,-penen.

TT	ÖT	KT
göz-le(ile)	köz bilän	köz-ben,-benen
el-le(ile)	ḳol bilän	ḳol-men,-menen
çocuk-la(ile)	bàlä bilän	bala-men,-menen
kız-la(ile)	ḳiz bilän	ḳız-ben,-benen
gömlek-le(ile)	köyläk bilän	köylek-pen,-penen
at-la(ile)	àt bilän	at-pen,-penen

Eşitlik Hali

Bu hal,ismin gibilik,benzerlik,eşitlik ifade eden halidir. Yazar bu halden söz etmemiştir.

TT'de eşitlik hali eki,ünlü uyumu ve sedalı-sedasız uyum çerçevesinde -ca,-ce,-ça,-çe ile yapılır.ÖT'de ekin yalnızca -çä şekli vardır.-çilik ve -dek,-däy ekleri de bu görevde kullanılabilir.KT'de ek -şa,-şe şeklindedir.ÖT'de olduğu gibi -şılık,-şilik ve -day,-dey,-tay,-tey ekleri de bu hali teşkil etmek için kullanılabilir.

1) ÖTG 544

2) ATS 9

TT	ÖT	KT
kara-ca	kàra-ça	kara-şa
yeni-ce	yangi-ça	jaña-şa
gizli-ce	yaşirin-ça	jasırın-şa
eski-ce	eski-ça	eski-şe

ÖT	KT	
Özbek-çilik	Özbek-şilik	"Özbekler gibi"
Kazak-çilik	Kazak-şılık	"Kazaklar gibi"
àt-day	at-tay	"at gibi"
tàğ-day	tav-day	"dağ gibi"
suv-day	suv-day	"su gibi"
muz-dek	muz-day	"buz gibi"

Sebep Hali

İsmin,sebep ve maksat bildirmek için aldığı haldir.Yazar, bu hali teşkil etmek için OT'de "içün,için";ÖT'de "üçün";KT'de "üşün" edatının kullanıldığını söylüyor.(16/7)

Bugün TT'de yalnızca "için" şekli kullanılmaktadır.ÖT'de yazarın da söylediği gibi "üçün",KT'de ise "üşin" şeklindedir. Edat Baytursunof'ta (اوچون) şeklindedir.[1]

TT	ÖT	KT
ev için	üy üçün	üy üşin
çocuk için	bàlä üçün	bala üşin
kendi-m için	öz-i-m üçün	öz-i-m üşin
göz için	köz üçün	köz üşin
at için	àt üçün	at üşin
sen-in için	sen üçün[2]	sen üşin
biz-im için	biz üçün	biz üşin
yazar için	yàzuvçi üçün	jazuvşı üşin
oğ(u)l-u-m için	oğ(i)l-i-m üçün	ul-ı-m üşin
kız-ı-m için	ḳiz-i-m üçün	ḳız-ı-m üşin

1) KE 89

2) sen-ing üçün şeklinde de kullanılabilir.

4)Soru Eki

İsimlerin soru şekillerini yapan işletme ekidir.Yazar, bazı fiil çekimlerinin soru şeklini vermişse de özel olarak soru ekinden söz etmemiştir.

Ek TT'de ünlü uyumuna bağlı olarak -mı,-mi,-mu,-mü şeklindedir.ÖT'de yalnızca -mi şekli olan ekin KT'deki kullanılışı şu kurallar çerçevesinde çeşitlilik gösterir:

-ünlüler ve l,r,y,v ünsüzlerinden sonra -ma,-me;

-j,m,n,ñ,z ünsüzlerinden sonra -ba,-be;

-sedasız ünsüzler ve b,d,g,v ünsüzleriyle biten yabancı kaynaklı kelimelerden sonra -pa,-pe şeklindedir.*

TT	ÖT	KT
ev-mi?	üy-mi?	üy-me?
göz mü?	köz-mi?	köz-be?
saç-mı?	sàç-mi?	şaş-pa?
kapı-mı?	eşik-mi?	esik-pe?
elma-mı?	àlmä-mi?	alma-ma?
kız-mı?	ḳiz-mi?	ḳız-ba?

Soru eki TT ve KT'de ayrı,ÖT'de bitişik yazılır.

b)İsimlerde Bildirme

İsimlerde bildirmenin şimdiki zaman,görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart olmak üzere dört şekli vardır:

Şimdiki Zaman

İsmin,içinde bulunulan zamandaki durumunu bildirir.TT'de i-,ÖT ve KT'de e- fiili bu çekimde kullanımdan düşer.Olumsuzu TT'de "değil",ÖT'de "emäs",KT'de "emes" kelimesiyle yapılır.

TT	ÖT	KT
Türk-üm	Türk-män	Türk-pin

* Soru eki,şahıs ekinden önce geldiği zaman -mı,-mi,-bı,-bi,-pı,-pi şeklinde kullanılır.Şığa-mı-sıñ?:Çıkacak mısın?;sen-bi-sin?:Sen misin? gibi.

Türk-sün	Türk-sän	Türk-siñ
Türk-tür	Türk-dir	Türk
Türk-üz	Türk-miz	Türk-piz
Türk-sünüz	Türk-siz	Türk-siñder
Türk-tür-ler	Türk-dir(ulär)	Türk(olar)
kız-ım	ḳiz-män	ḳız-bın
kız-sın	ḳiz-sän	ḳız-sıñ
kız-dır	ḳiz-dir	ḳız
kız-ız	ḳiz-miz	ḳız-bız
kız-sınız	ḳiz-siz	ḳız-sıñdar
kız-dır-lar	ḳiz-dir	ḳız
çocuğ-um	bàlä-män	bala-mın
çocuk-sun	bàlä-sän	bala-sıñ
çocuk-tur	bàlä-dir	bala
çocuğ-uz	bàlä-miz	bala-mız
çocuk-sunuz	bàlä-siz	bala-sıñdar
çocuk-tur-lar	bàlä-dir	bala

KT'de teklik ve çokluk I. şahıs bildirme ekleri şu kurallar çerçevesinde kullanılır:

-ünlüler ile l,r,v,y ünsüzlerinden sonra -mın,-mız;

-m,n,ñ,z ünsüzlerinden sonra -bın,-bız;

-sedasız ünsüzler ve b,d,g,v ile biten yabancı kaynaklı kelimelerden sonra -pın,-pız.

kız değil-im	ḳiz emäs-män	ḳız emes-pin
kız değil-sin	ḳiz emäs-sän	ḳız emes-siñ
kız değil-dir	ḳiz emäs-dir	ḳız emes
kız değil-iz	ḳiz emäs-miz	ḳız emes-piz
kız değil-siniz	ḳiz emäs-siz	ḳız emes-siñder
kız değil-dir-ler	ḳiz emäs-dir	ḳız emes

<u>Görülen Geçmiş Zaman</u>

İsmin,görülen geçmiş zamandaki durumunu bildirir.TT'de i-,ÖT ve KT'de e- fiilinin görülen geçmiş zamanıyla yapılır. TT'de i- fiili genellikle düşer.Düşmeden kullanıldığı da olur.

TT	ÖT	KT
kız-dı-m	ḳiz e-di-m	ḳız e-di-m
kız-dı-n	ḳiz e-di-ng	ḳız e-di-ñ
kız-dı	ḳiz e-di	ḳız e-di
kız-dı-k	ḳiz e-di-k	ḳız e-di-k
kız-dı-nız	ḳiz e-di-ngiz	ḳız e-di-ñder
kız-dı-lar	ḳiz e-di-lär	ḳız e-di
kız değil-di-m	ḳiz emäs e-di-m	ḳız emes e-di-m
kız değil-di-n	ḳiz emäs e-di-ng	ḳız emes e-di-ñ
kız değil-di	ḳiz emäs e-di	ḳız emes e-di
kız değil-di-k	ḳiz emäs e-di-k	ḳız emes e-di-k
kız değil-di-niz	ḳiz emäs e-di-ngiz	ḳız emes e-di-ñder
kız değil-di-ler	ḳiz emäs e-di-lär	ḳız emes e-di

Öğrenilen Geçmiş Zaman

İsmin,öğrenilen geçmiş zamandaki durumunu bildirir.TT'de i-,ÖT ve KT'de e- fiilin öğrenilen geçmiş zamanıyla yapılır. ÖT'de "ekän" yanısıra "emiş" şekli de kullanılır.TT'de bu çekimde de i- fiili genellikle düşer.

TT	ÖT	KT
çocuk-muş-um	bàlä e-kän-män	bala e-ken-bin
çocuk-muş-sun	bàlä e-kän-sän	bala e-ken-siñ
çocuk-muş	bàlä e-kän	bala e-ken
çocuk-muş-uz	bàlä e-kän-miz	bala e-ken-biz
çocuk-muş-sunuz	bàlä e-kän-siz	bala e-ken-siñder
çocuk-muş-lar	bàlä e-kän-lär	bala e-ken
çocuk değil-miş-im	bàlä emäs e-kän-män	bala emes e-ken-bin
çocuk değil-miş-sin	bàlä emäs e-kän-sän	bala emes e-ken-siñ

çocuk değil-miş	bàlä emäs e-kän	bala emes e-ken
çocuk değil-miş-iz	bàlä emäs e-kän-miz	bala emes e-ken-biz
çocuk değil-miş-siniz	bàlä emäs e-kän-siz	bala emes e-ken-siñder
çocuk değil-ler-miş	bàlä emäs e-kän-lär	bala emes e-ken

Şart

İsmin,şart ifade eden durumunu bildirir.KT'de bol-,ÖT'de bol- ve e-,TT'de i- fiilinin şartı ile teşkil edilir.TT'de i-fiili çoklukla düşer.

TT	ÖT	KT
genç-se-m	yàş e-sä-m	jas bol-sa-m
genç-se-n	yàş e-sä-ng	jas bol-sa-ñ
genç-se	yàş e-sä	jas bol-sa
genç-se-k	yàş e-sä-k	jas bol-sa-ḳ
genç-seniz	yàş e-sä-ngiz	jas bol-sa-ñdar
genç-se-ler	yàş e-sä-lar	jas bol-sa
genç değil-se-m	yàş emäs e-sä-m	jas bol-ma-sa-m
genç değil-se-n	yàş emäs e-sä-ng	jas bol-ma-sa-ñ
genç değil-se	yàş emäs e-sä	jas bol-ma-sa
genç değil-se-k	yàş emäs e-sä-k	jas bol-ma-sa-ḳ
genç değil-se-niz	yàş emäs e-sä-ngiz	jas bol-ma-sa-ñdar
genç değil-se-ler	yàş emäs e-sä-lar	jas bol-ma-sa

ÖT'de yàş bol-sä-m,yàş bol-sä-ng,yàş bol-sä...;yàş bol-mä-sä-k,yàş bol-mä-sä-ngiz,yàş bol-mä-sä-lär şeklinde de kullanılabilir.

Ç)SIFAT

Nesneleri niteleme ve belirtme suretiyle karşılan kelimelere sıfat denir.Sıfatlar başlıca iki kısma ayrılır: Niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları.

a)Niteleme Sıfatları

Nesnelerin özelliklerini belirten sıfatlardır.Yazar,bu sıfatları Semâî Sıfatlar başlığı altında vermiştir.(27/15) Metinde verilen niteleme sıfatlarının bugünkü kullanılışları aşağıdaki gibidir:

TT	ÖT	KT
kalın	ḳälin,yoğàn	ḳalıñ,cuvan
dolu	toliḳ,tolä	tolı,tolıḳ
ince	ingiçkä	jiñişke
nazik	nàzik	näzik,sıpayı
arık,zayıf	àriḳ	arıḳ
şişman,semiz	semiz	semiz
ak	àḳ	aḳ
kısa	ḳisḳä	ḳısḳa
kara	ḳàrä	ḳara
gök	kök	kök
yeşil	yäşil	jasıl
sarı	säriḳ	sarı
dar	tàr	tar
kuru	ḳuruḳ	ḳurğaḳ
uzun	uzun	uzın
yuvarlak	yumäläḳ,dumäläḳ	domalaḳ,jumarşaḳ
tatlı	tàtli,şirin	tätti,dämdi
acı	äççiḳ	aşçı
katı	ḳättiḳ	ḳattı
soğuk	sàvuḳ	suvıḳ
boş	boş	bos
az	àz,käm	az,kem

küçük	kiçik	kişi
çıplak	yälänğäç	jalañaş
güzel	gözäl,çiràyli	şıraylı,ädemi
dargın	äräz	araz
sıcak	issiḳ	ıstıḳ
kırmızı	ḳizil	ḳızıl
iyi	yäḫşi	jaḳsı
deli	tentäk	tentek
kurnaz	ḳuv	ḳuv

Yazarın verdiği örneklerle bugün kullanılan şekiller karşılaştırılınca,birbirinin hemen hemen aynısı olduğu görülmektedir.Farklı olan şekiller,bu şivelerin ağızlarında bugün de kullanılıyor olabilir.Yazarın verdiği bütün sözleri incelediğimiz sözlüklerde bulmak mümkün olmadı.

Sıfatlarda Derecelenme

Niteleme sıfatları,ek yardımıyla ve zarf yardımıyla olmak üzere iki yolla derecelenir.

1)Ek Yardımıyla Derecelenme

a)Fazlalık Derecesi

ÖT'de -ràḳ,KT'de -raḳ,-rek;-lav,-lev,-dav,-dev,-tav,-tev ekleriyle yapılır.TT'de hemen hemen kullanımdan düşmüş gibidir. Kullanıldığı birkaç kelimede de gibilik ve benzerlik ifadesi vardır.Ayrıntılı bilgi için bk.-raḳ,-rek ve -lav,-lev,...

b)Azlık-Küçültme Derecesi

Bu dereceyi oluşturan ekler için bk.-cak,-cek;-cık,-cik; -çil;-şıltım...;-ginä,...;-tày.

c)Benzetme-Yakınlık Derecesi

Bu dereceyi oluşturan ekler için bk.-msı,...;-mtırak; -simàn;-sımaķ;-dek;-däy,...;-ğilt;-ğıl,...;-ş;-ğiş;-çil;-şıl,...; -ildir.

2)Zarf Yardımıyla Derecelenme

Bu tür derecelenme,sıfatın önüne birtakım zarflar getirilerek oluşur.

TT

en,daha,pek,çok,gayet,epey,son derece,fevkalade.

ÖT

eng	"en"	gàyät	"gayet"
cüdä	"pek,çok"	nihàyät(dä)	"son derece"
ötä	"pek,çok"	fävķulàddä	"fevkalade"
tim	"pek,çok"	köp	"çok"

KT

eñ	"en"	äbden	"pek,çok"
tipti	"pek,çok"	tım	"pek,çok"
meylinşe	"epey,çok"	orasan	"pek,çok"
asa	"son derece"	öte	"gayet,çok"
tötenşe	"fevkalade"	bek	"pek"

Yazar,Sıfatların Ma'nâlarındaki Dereceye Göre Kısımları başlığı altında bu konuda bilgi vermiştir.Sıfatları,Âdî Dereceli, Tafdîl Dereceli,Mübalağa Dereceli,Rüchân Dereceli,Tasğîr Sıfatı ve Te'kîd Sıfatları olmak üzere altı başlık altında incelemiştir. Âdî Dereceli Sıfatlar bahsinde,ek veya zarf alarak derecelenmeye girmeyen sıfatlardan bahsetmektedir.Tafdîl Dereceli Sıfatlar bahsinde,sıfatın önüne "eñ" zarfı getirilerek yapılan derecelenmeyi vermiştir.Yazar burada " eñ ziyâde,eñ artıķ" şekillerinin de tafdîl derecesini oluşturduğunu söylemektedir."ziyâde,artıķ" kelimeleri "fazla,çok" anlamına gelir.Burada "eñ" zarfı bu kelimeleri tafdîl derecesine çıkarmaktadır.Yani,bu kelimeler sıfat görevindedirler.Dolayısıyla,"eñ ziyâde uzun,eñ artıķ uzun"

kullanışları yanlıştır.(30/9-10)

Yazar,Mübâlağa Dereceli Sıfatlar kısmında,ÖT'de "usru" zarfının olduğunu söylemektedir.Taradığımız ÖT sözlük ve gramerlerinde böyle bir kelimeye rastlamadık.Bu kelime ÇT'de kullanılmış olan "asru(çok)" kelimesi olmalıdır.Baskı hatası sebebiyle "usru" şeklinde verilmiş olabilir.KT için verilen "taķ" kelimesi "tam,ta kendisi" anlamına gelmektedir.İncelediğimiz KT gramer kitaplarında böyle bir zarfa tesadüf etmedik.(30/22)

Yine aynı bölümde,"köp" kelimesiyle mübalağa dereceli sıfat yapılmıştır.Bu kelimenin KT'de bu şekilde kullanılışı yoktur.Bu kelime yerine"öte,asa,tipti" kelimeleri kullanılmaktadır."Köp uzın,köp jaķsı" gibi kullanışlar yanlıştır."Öte uzın, öte jaķsı" şeklinde kullanılmalıdır.Tabiî bu bugünkü kullanıştır. Eskiden yazarın verdiği şekilde kullanılmış olabileceği de göz ardı edilmemelidir.(31/2)

KT için verilen "ķas" kelimesi "has,gerçek,esas" anlamlarına gelmektedir.Bugün arttırma ifade eden böyle bir zarf da tespit edemedik.(31/3)

ÖT ve KT için verilen "artıķ(fazla,çok)" kelimesi de bugün arttırma derecesi için kullanılmamaktadır.(31/5)

Rüchân Dereceli sıfatlar bölümünde,ÖT'de "tağı",KT'de "tağın" kelimesiyle fazlalık derecesinin teşkil edildiğini, yanısıra -raķ,-rek ekiyle de oluşturulabildiğini ifade etmektedir.Bugün bu şekil yalnızca -raķ,-rek ekiyle yapılmaktadır. "Tağı" ve "täğin" edatının böyle bir kullanımı yoktur.Basit bir söyleyişle ifade etmek gerekirse bu edatlar,"daha güzel,daha iyi,daha uzun"da görülen "daha" edatının karşılığı değil,"bir sorum daha var,bir kez daha gel"de görülen "daha"nın karşılığıdır.31/24

Yazar,Tasğîr Sıfatı bölümünde eklerle yapılan küçültmeden söz etmiştir.OT'de -ca,-ce;-msı,-msi;-mtıraķ;-cıķ,-cik;-caķ,-cek; ÖT'de -ğış;-ş;-mtul,mtül;-mtır,-mtir;KT'de -şıl,-şil;-ğıl;-ğılt; -ķıltım ekleriyle küçültme derecesinin oluşturulduğunu söylemektedir.(32/12)

Te'kîd Sıfatları bahsinde,sıfatların pekiştirilmesinden söz etmektedir.(33/11)Bu konu "Sıfatlarda Pekiştirme" başlığı

altında aşağıda incelenecektir.

Sıfatlarda Pekiştirme

Nesnedeki vasfın çok yoğun olduğunu belirtmek için,asıl sıfatın ilk hecesinden sonra TT'de m,p,r,s;ÖT'de m,p;KT'de p getirilmek suretiyle pekiştirme yapılmaktadır.Yazar,KT'de pekiştirme için m sesinin de kullanıldığını söylemekte ve "köm-kök, cam-casıl" örneklerini vermektedir.(33/11)

TT	ÖT	KT
kıp-kırmızı	ḳip-ḳizil	ḳıp-ḳızıl
sap-sarı	säp-säriḳ	sap-sarı
göm-gök	köm-kök	köp-kök
kap-kara	ḳàp-ḳàrä	ḳap-ḳara
ter-temiz	tàp-tàzä	tap-taza
yem-yeşil	yäm-yäşil	jap-jasıl
ip-iri	yip-yirik	ip-iri
mas-mavi	köm-kök	köp-kök

b)Belirtme Sıfatları

Görevleri nesneleri belirtmek olan bu sıfatlar,belirtme şekillerine göre dört türe ayrılırlar:

1)İşaret Sıfatları

Nesneleri işaret suretiyle belirtirler.Yazar,OT'de "bu, şu,işbu,o";ÖT'de "bu,şu,uşbu,mine bu,o,anuv";KT'de "bu,so,oso, mınav,o,anav" işaret sıfatlarının kullanıldığını söylemektedir. (40/2)

Bugün üç şivede kullanılan işaret sıfatları şunlardır:

TT	ÖT	KT
bu	bu,şu	bu,bul,osı
şu	şu	sol

o u o

Bunlar dışında,yine bu sıfatların meydana getirdiği bazı şekiller de ÖT ve KT'de işaret sıfatı olarak kullanılır.

ÖT	KT	
änuv,änävi=änä+u	anav=ana+o	"işte o"
mänävi =mänä+bu	mınav=mına+bu	"işte bu"
änä şu	sonav=sona+o	"işte şu"
uşbu	∅	"işte bu"
oşä,oşäl=oş+ol	∅	"işte o"

Aşağıdaki kelimeler de tek başlarına işaret sıfatı olarak kullanıldıkları gibi,işaret sıfatlarının önüne gelerek anlamı kuvvetlendirmek için de kullanılabilirler.

änä	ana,äni,äne	"uzak için(işte)"
mänä	mına,mine	"yakın için(işte)"
∅	sona	"orta mesafe için(işte)"

2)Sayı Sıfatları

Nesnelerin sayılarını belirtirler.Yazar sayı sıfatlarını, Aslî Sayı Sıfatları,Rütebî(sıra) Sayı Sıfatları,Tevzî'î(üleştirme) Sayı Sıfatları,Kesrî(kesir) Sayı Sıfatları olmak üzere dört başlık altında vermiştir.(40/22)

a)Asıl Sayı Sıfatları

Asıl sayı isimleridir.Nesnelerin adedini bildirir.Yazarın verdiği asıl sayı sıfatlarının üç şivedeki bugünkü durumları şu şekildedir.Metinle karşılaştırılması yapıldığında pek değişiklik göstermediği görülmektedir.(41/2)

TT	ÖT	KT
bir	bir	bir
iki	ikki	eki

üç	üç	üş
dört	tört	tört
beş	beş	bes
altı	àlti	altı
yedi	yetti	jeti
sekiz	säkkiz	segiz
dokuz	toḳḳiz	toğız
on	on	on
yirmi	yigirmä	jıyırma
otuz	ottiz	otız
kırk	ḳirḳ	ḳırıḳ
elli	ellik	elüv
altmış	àltmiş	alpıs
yetmiş	yetmiş	jetpis
seksen	säksàn	seksen
doksan	toḳsàn	toḳsan
yüz	yüz	jüz
bin	ming	mıñ

b)Sıra Sayı Sıfatları

Nesnelerin derecelerini gösteren sayı sıfatlarıdır.Yazar, teşkili yönünden üç şivede de aynı olduğunu ve asıl sayı sıfatlarına نچى ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu söyler. OT'de -çı'ların -cı telaffuz olunduğunu da ekler.KT için verdiği örneklerde eki,hem -nçı hem de -nşı şeklinde vermiştir.Bu da gösteriyor ki,ek -nçı şeklinde yazılmasına rağmen -nşı şeklinde telaffuz edilmektedir.Zaten yazar bu hususu müteaddid defalar belirtmiştir.OT'de ek ünlü uyumuna bağlı olarak -ncı,-nci,-ncu, -ncü şeklinde kullanılmasına rağmen,klişeleşmiş olarak daima (نجى) şeklinde yazılmıştır.TT'de de OT'deki kullanış devam etmektedir.Metinde -nçı,-nçi şeklinde okuduğumuz ek,bugünkü ÖT'de ı ve i seslerinin tek harf ile karşılanmasından dolayı yalnızca -nçi şeklinde kullanılmaktadır.KT'de ise,ç'lerin ş'ye dönme temayülünden dolayı -nşı,-nşi şeklindedir.(42/2)

TT	ÖT	KT
bir-i-nci	bir-i-nçi	bir-i-nşi
üç-ü-ncü	üç-i-nçi	üş-i-nşi
beş-i-nci	beş-i-nçi	bes-i-nşi
yedi-nci	yetti-nçi	jeti-nşi
dokuz-u-ncu	tokkiz-i-nçi	toğız-ı-nşı
on-u-ncu	on-i-nçi	on-ı-nşı
altmış-ı-ncı	àltmiş-i-nçi	alpıs-ı-nşı
yüz-ü-ncü	yüz-i-nçi	jüz-i-nşi
bin-i-nci	ming-i-nçi	mıñ-ı-nşı

c)Üleştirme Sayı Sıfatları

Üleştirme ifade eden sayı sıfatlarıdır.Metinde Tevzî'î Sayı Sıfatları adı altında incelenmiştir.Yazar burada,bu sıfatı oluşturmak için OT'de ünsüzlerden sonra -ar,-er;ünlülerden sonra -şar,-şer;ÖT'de -ar,-er;-şar,-şer eki yanısıra -tadan,-teden; KT'de ise -av,-ev ekinin kullanıldığını söylemektedir.(42/17)

Ek bugün de OT'de olduğu gibi -ar,-er;-şar,-şer ekiyle teşkil edilmektedir.ÇT'de kullanıldığını gördüğümüz*-ar,-er;-şar, -şer eki,bugünkü ÖT yazı dilinde kullanılmamaktadır.Yazarın,hem ÇT'de kullanılan şekli,hem de bugünkü ÖT'de kullanılan şekli birlikte vermesi,eserin yazıldığı devirde ÇT-ÖT ayırımının henüz tam olarak gerçekleşmediğini,iki şeklin de yanyana kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir.ÖT'de bugün -tädän eki kullanılmaktadır.

Bugün KT'de bu sıfatı teşkil etmek için -dan,-den,-tan, -ten,-nan,-nen eki kullanılmaktadır.-av,-ev ekiyle yapılan kelimeler adet ve birliktelik ifade ederler.Ancak,bu ekle kurulan kelimelerin ard arda tekrarlanmasıyla -ar,-er;-şar,-şer ekinin ifadesi de elde edilmektedir.(Bk.İsimden İsim Yapma Ekleri,-av, -ev eki)

TT	ÖT	KT
bir-er	bir-tädän	bir-den
iki-şer	ikki-tädän	eki-den

* ÇEK 80

üç-er	üç-tädän	üş-ten
beş-er	beş-tädän	bes-ten
yedi-şer	yetti-tädän	jeti-den
dokuz-ar	toḳḳiz-tädän	toğız-dan
on-ar	on-tädän	on-nan

ç)Kesir Sayı Sıfatları

Nesnelerin parçalarını belirten sayı sıfatlarıdır.Tek kelime halinde bulunmazlar.Daima bir kelime grubu şeklinde bulunurlar.

Yazar,kesir sayı sıfatlarını teşkil etmek için üç şivede de aynı kuralın kullanıldığını,birinci sayıdan sonra OT'de ده;ÖT ve KT'de دن getirildiğini söylemektedir.(43/15)

TT'de birinci sayıya sedalı-sedasız uyuma bağlı olarak -da,-de,-ta,-te'den birisi getirilir.ÖT'de yalnızca -dän;KT'de sedalı-sedasız uyum boyunca -dan,-den,-tan,-ten,-nan,-nen getirilerek kesir sayı sıfatları teşkil edilir.

TT	ÖT	KT
iki-de bir	ikki-dän bir	eki-den bir
üç-te iki	üç-dän iki	üş-ten eki
dört-te üç	tört-dän üç	tört-ten üş
beş-te dört	beş-dän tört	bes-ten tört
on-da dokuz	on-dän toḳḳiz	on-nan toğız
yüz-de otuz	yüz-dän ottiz	jüz-den otız
bin-de on üç	ming-dän on üç	mıñ-nan on üş

d)Topluluk Sayı Sıfatları

Yazar bu sıfattan söz etmemiştir.Bir nesne topluluğu ifade eden sayı sıfatlarıdır.TT'de iki-z,üç-ü-z,dörd-ü-z,beş-i-z kelimeleri -z isimden isim yapma ekiyle teşkil edilmiş topluluk sayı sıfatı olarak kullanılırlar.Bunun yanında -lar-ca,-ler-ce ekleri yardımıyla da on-larca,yüz-lerce,bin-lerce gibi topluluk ifade eden sayı sıfatları yapılır.

ÖT'de topluluk bildiren sayı sıfatı yapmak için -läb, -lärçä,-täçä ekleri kullanılır.KT'de ise,-lap,-lep,-dap,-dep, -tap,-tep;-day,-dey,-tay,-tey;-dağan,-değen,-tağan,-teğen ekleri, topluluk sayı sıfatı teşkilinde kullanılır.

ÖT	KT	
on-läb	on-dap	"onlarca"
yüz-läb	jüz-dep	"yüzlerce"
ming-läb	mıñ-dap	"binlerce"
on-lärçä	on-dağan	"onlarca"
yüz-lärçä	jüz-degen	"yüzlerce"
ming-lärçä	mıñ-dağan	"binlerce"
on-täçä	on-day	"on kadar"
otiz-täçä	otız-day	"otuz kadar"
àltmiş-täçä	alpıs-tay	"altmış kadar"

Üç şivede yakın sayıların tekrarı ile de topluluk sayı sıfatları teşkil edilir.

TT	ÖT	KT
on-onbeş	on-onbeş	on-onbes
yirmibeş-otuz	yigirmäbeş-ottiz	jıyırmabes-otız
kırk-elli	ḳirḳ-ellik	ḳırıḳ-elüv

3)Soru Sıfatları

Bu sıfatlar,nesneleri soru hâlinde belirtirler.Yazar,bu sıfatları Mübhem(belirsiz) Sıfatlar başlığı altında vermiştir. Metinde verilen soru sıfatları şunlardır:Hangi,nasıl,kaç.(45/8)

Yazar,"kaç" kelimesinin karşılığını KT için "talay",ÖT için "ḳança,talay" şeklinde vermiştir."Talay" kelimesi bugün iki şivede de "çok" anlamına gelmektedir.Eskiden soru sıfatı olarak kullanılıp kullanılmadığı hakkında bir şey söyleyemiyoruz. Bugün üç şivede kullanılan soru sıfatları şunlardır:

TT	ÖT	KT
kaç	neçä,ḳänçä	neşe,ḳanşa

kaçıncı	neçänçi	neşinşi
hangi	ḳäysi,ḳändäy	ḳay,ḳaysı,ḳanday
ne	ne,nimä	ne,nemene
nasıl	ḳändäy,ḳäläy, ḳändàḳ,ḳänäḳä, ḳändäḳä	ḳanday,ḳalay
neredeki	ḳäyerdägi	ḳay jerdegi,ḳaydağı
∅	neçtä*	neşev*

4)Belirsizlik Sıfatları

Bu sıfatlar,nesneleri belirsiz olarak bildirirler.Yazarın verdiği belirsizlik sıfatları metinde görüldüğünden,burada tek tek yazmaya gerek duymuyoruz.(45/8)

Bugün üç şivede kullanılan bazı belirsizlik sıfatları şunlardır:

TT	ÖT	KT
bir	bir	bir
birkaç	bir neçä,bir ḳänçä	bir neşe,bir ḳanşa
birçok	bir täläy	bir talay
bütün,tüm	bäri,bärçä,bütün, yälpi,cämi,bàrlik	bütin,bükil,barlıḳ,külli,bar, bäri,barşa,tügel,bütkil
başka	bàşḳä,özgä	basḳa,özge
bazı,kimi	ḳäybir,bä'zi,äyrim	keybir,ḳaybir
her	här	är
herbir	här bir	är bir
herhangi bir	ällä ḳändäy bir, ällä ḳäysi bir, ḳändäy bir,ḳäysi bir	älde ḳanday bir,älde ḳaysi bir,ḳanday bir,ḳaysı bir
çok	köp,talay	köp,talay
hiç	heç	eş
hiçbir	heç bir,heç ḳändäy, heç ḳäysi	eşbir,eş ḳanday,eş ḳaysı
falan,filan	fälàn,fälànçi	pälen

* kaç tane?

az	àz	az
fazla	àrtiḳ	artıḳ
epeyce	ällä̈ḳänçä	äldeḳanşa

D) ZAMİRLER

Temsil veya işaret suretiyle ismin yerini tutan kelimelere Zamir denir. Zamirler, Şahıs, Dönüşlülük, İşaret, Soru ve Belirsizlik Zamirleri olmak üzere beşe ayrılır.

a) Şahıs Zamirleri

Bu zamirler, varlıkları şahıslar halinde karşılayan zamirlerdir. Yazar, teklik III. şahıs zamirinin OT ile ÖT'de "o,ol" şeklinde ortak olarak kullanıldığını söylemektedir. Bugün ÖT'de "u" şeklinde kullanılmaktadır. ÖT için çokluk III. şahıs "olar, alar" şeklinde verilmiştir. ÇT'de kullanılan "alar" şekli, asrın başlarında da kullanımını sürdürmektedir, denilebilir. Olar veya ular şekli de bugün kullanılan "ular" zamiridir. KT için çokluk III. şahıs zamiri "o kisi" şeklinde verilmiştir. Bugün "olar" şeklinde kullanılan zamirin eskiden de aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir.*(47/11)

Şahıs zamirleri bugün üç şivede şu şekilde kullanılmaktadır:

TT	ÖT	KT	
ben	men	men	
sen	sen	sen	
siz	siz	siz	nz.
o	u	ol	
biz	biz	biz	
siz	siz	sender	
	sizlär	sizder	nz.
onlar	ulär	olar	

* KE 83

ŞAHIS ZAMİRLERİNİN HAL EKLERİYLE KULLANILIŞI

Şahıs zamirleri de isimler gibi hal eklerini alabilirler. Yazar,"Şahsî Zamîrlerin Hâlleri" başlığı altında bütün şahıs zamirlerinin hal ekleriyle kullanılışını vermiştir.(48/10)

TT	ÖT	KT	H
ben	men	men	yh
benim	mening[1]	meniñ	ih
bana	mengä	mağan	yöh
beni	meni	meni	yüh
bende	mendä	mende	bh
benden	mendän	menen[2]	uh
benimle	men bilän	menimen[3]	vh
benim için	men üçün	men üşün	sh
	-0-		
sen	sen	sen	yh
senin	sening[4]	seniñ	ih
sana	sengä	sağan	yöh
seni	seni	seni	yüh
sende	sendä	sende	bh
senden	sendän	senen[5]	uh
seninle	sen bilän	senimen[6]	vh
senin için	sen üçün	sen üşün	sh
	-0-		
o	u	ol	yh
onun	uning[7]	onıñ	ih
ona	ungä	oğan	yöh
onu	uni	onı	yüh
onda	undä	onda	bh
ondan	undän	onan[8]	uh
onunla	uning bilän	onımen[9]	vh
onun için	uning üçün	ol üşün	sh

1)Metinde meniñ şeklindedir. 2)Metinde menden şeklindedir.Aslı men-nen olan çekimin,iki n'nin yanyana gelmesi neticesinde biri düşmüştür.

3)Metinde men bilen şeklindedir. 4)Metinde seniñ şeklindedir.

5)Metinde senden şeklindedir. 6)Metinde sen bilen şeklindedir.

7)Metinde onıñ şeklindedir. 8)Metinde ondan şeklindedir.

9)Metinde onıñ bilen şeklindedir.

biz	biz	biz	yh
bizim	bizning[1]	bizdiñ	ih
bize	bizgä	bizge[2]	yöh
bizi	bizni	bizdi[3]	yüh
bizde	bizdä	bizde	bh
bizden	bizdän	bizden	uh
bizimle	biz bilän	bizben[4]	vh
bizim için	biz üçün	biz üşün	sh
	-0-		
siz	siz	sender[5]	yh
sizin	sizning[6]	senderdiñ	ih
size	sizgä	senderge	yöh
sizi	sizni	senderdi	yüh
sizde	sizdä	senderde	bh
sizden	sizdän	senderden	uh
sizinle	siz bilän	sendermen[7]	vh
sizin için	siz üçün	sender üşün	sh
	-0-		
onlar	ulär[8]	olar[9]	yh
onların	ulärning[10]	olardıñ	ih
onlara	ulärgä	olarğa	yöh
onları	ulärni	olardı	yüh
onlarda	ulärdä	olarda	bh
onlardan	ulärdän	olardan	uh
onlarla	ulär bilän	olarmen[11]	vh
onlar için	ulär üçün	olar üşün	sh

1)Metinde bizniñ şeklindedir. 2)Metinde bizğa şeklindedir.

3)Metinde bizni şeklindedir. 4)Metinde biz bilen şeklindedir.

5)Metinde çokluk II. şahıs zamiri olarak siz verilmiştir.Bugün siz zamiri teklik II. şahsın nezaketini ifade eder.Çokluk II. şahsın nezaketi ise, sizder şeklindedir.

6)Metinde sizniñ şeklindedir. 7)Metinde siz bilen şeklindedir.

8)Yazar,çokluk III. şahsı onlar,olar ve alar olarak üç şekilde vererek çekimlemiştir.

9)Yazar,çokluk III. şahsı o kisi şeklinde vermiştir.

10)İlgi hali eki -niñ şeklinde verilmiştir.

11)Metinde o kisi bilen şeklindedir.

b) Dönüşlülük Zamirleri

Dönüşlülük zamirleri,asıl şahıs zamirlerinden daha güçlü bir ifadeye sahiptirler.Yazar,dönüşlülük zamirinin OT'de "kendi", ÖT ve KT'de "öz" olduğunu söyleyerek iyelikli çekimlerini vermiştir.(50/21)

Bu zamirler,üç şivede bugün de aynı şekildedir.

TT	ÖT	KT			
kendi	öz*	öz*			
kendi-m	öz-i-m	öz-i-m	tk.	1.	şh.
kendi-n	öz-i-ng	öz-i-ñ		2.	
kendi-si	öz-i	öz-i		3.	
kendi-miz	öz-i-miz	öz-i-miz	çk.	1.	şh.
kendi-niz	öz-i-ngiz	öz-deriñ		2.	
kendi-leri	öz-läri	öz-deri		3.	

c) İşaret Zamirleri

Bunlar,nesneleri işaret suretiyle gösteren zamirlerdir. İşaret zamirleri,işaret sıfatlarıyla hemen hemen aynıdır.Ancak, işaret sıfatlarının çokluk şekilleri kullanılmazken,işaret zamirlerinin çokluk şekilleri kullanılır.Yazar,işaret zamirlerinin tanımını örneklerle vererek,işaret sıfatları bölümüne müracaat edilmesini söylemiştir.(52/15)

İşaret zamirlerinin çokluk şekilleri,çokluk eki yardımıyl yapılır.

TT	ÖT	KT
bunlar	bulär	bular
şunlar	şulär	solar
onlar	ulär	olar

Teklik şekilleri,işaret sıfatları bölümünde verildiği içi burada tekrarına gerek görmüyoruz.(bk.İşaret Sıfatları)

* Yazar,ÖT ve KT için aynı çekimi vermiştir.Metindeki çekim şu şekildedir: Özim,öziñ,özi,özimiz,özüñgiz,özleri.

ç) Soru Zamirleri

Nesnelerin soru şeklindeki karşılıkları olan,onları sormak için kullanılan zamirlerdir.Yazar,soru zamirlerini "Sü'âl Zamiri" bölümünde vermiştir.Burada verilen kelimelerden "hangi,nasıl,ḳaç, ḳaçıncı" kelimeleri soru sıfatı,"ne vaḳt" kelimesi ise soru zarfıdır."Hangi,ḳaç,ḳaçıncı" kelimelerinin soru zamiri olabilmesi için üçüncü şahıs iyelik eklerini almaları gerekir.Yalın halleri ile soru zamiri değil,ancak soru sıfatı olabilirler.(54/15)

Asıl soru zamirleri ne(TT),ne,nimä(ÖT),ne(KT) ve kim yanında,ne soru zamirinin hal eklerini almış şekilleri de soru zamiri olarak kullanılmaktadır.Ayrıca,bazı soru sıfatlarının iyelik şekilleri de soru zamiri olarak kullanılmaktadır.

TT	ÖT	KT
kim	kim	kim
ne	ne,nimä	ne
nere	ḳäyergä	ḳay jerge,ḳayda
hangisi	ḳäysisi	ḳaysısı
kaçı	neçäsi,ḳänçäsi	neşesi,ḳanşası

d) Belirsizlik Zamirleri

Bu zamirler,nesneleri belirsiz bir şekilde temsil ederler. Yazar,"Mübhem Zamîrler" başlığı altında bu zamirleri vermiştir. Bunları,metinden görmek mümkün olduğu için burada vermeye gerek duymuyoruz.(53/9)

Bugün üç şivede kullanılan başlıca belirsizlik zamirleri şunlardır:

TT	ÖT	KT
kimse	heçkim	eşkim
biri,birisi	ällakim,ällakimdir	äldekim
herkes	härkim	ärkim
bazısı,kimisi	ḳäysisi,bä'zisi	keybiri,keybirevi
hepsi	hämmäsi,bärçäsi	bäri,barşası

hiç biri	heç biri	eş biri,eş birevi
her biri	här biri,här ḳäysisi	är birevi,är ḳaysısı
bir kaçı	bir neçäsi, bir ḳänçäsi	bir neşesi,bir ḳanşası
bir çoğu	bir täläyi	bir talayı
başkası	bàşḳäsi,özgäsi	basḳası,özgesi

E)ZARFLAR

Zaman,yer,hal,miktar ve soru bildiren isimlere zarf adı verilir.Zarflar,sıfatların veya başka zarfların anlamını değiştirmede kullanılmakla birlikte,gerçek kullanış alanı fiillerdir. Daha çok fiillerle birlikte kullanılırlar.Zarflar,yer,zaman, nasıllık-nicelik,azlık-çokluk ve soru zarfları olmak üzere beş gruba ayrılır.

Yazar,zarflardan söz etmemiştir.

a)Yer Zarfları

Yer ifade eden isimlerdir.Çoğunda bir yön ifadesi olduğu için fiilin yönünü gösterirler.Üç şivede kullanılan başlıcaları şunlardır:

TT	ÖT	KT
ileri	ilgäri	ilgeri
aşağı	ḳuyi,tübän,àst, päst	tömen
yukarı	yukàri	joğarı
içeri	içkäri	işkeri
dışarı	täşḳàri	tısḳarı
beri	beri	beri
öte	näri	äri,arı

b) Zaman Zarfları

Zarf olarak kullanılan birtakım zaman isimleridir.Fiilin anlamını zaman bakımından etkilerler.Başlıca zaman zarfları

şunlardır:

TT	ÖT	KT
dün	keçä	keşe
bugün	bügün	bügin
yarın	ertä	erten
şimdi	endi,hàzir	endi,kazir
gece	tün,keçä	tün
gündüz	kündüz	kündiz
demin	yäḳındä	jaḳında
erken	ertä	erte
geç	keç	keş
daha,henüz	ḫäli	äli
akşam	àḳşàm,keç	aḳşam,keş
gene,yine	yänä	jañadan
sabah	säbàh,ertä	tañerten
sabahleyin	ertäläb,ertä bilan	ertemen
geceleyin	tündä	tünde
akşamleyin	keç bilän	keşte
her zaman	her ḳäçàn	är ḳaşan
sonra	songrä,keyin	soñ,keyin,soñıra
öğleyin	tüşdä	tüste
yazın	yàzdä	jazda
kışın	ḳişdä	ḳısta
güzün	küzdä	küzde
önce	burun,àldin,ävväl	burın
geçen yıl,bıltır	bultur	bıltır
asla	äslà,heç ḳäçàn	äste,eşḳaşan
eskiden	eskidän,ilgäride	ertede,bayağıda

c) Nasıllık-Nicelik Zarfları

Hal ve tavır ifade eden zarflardır.Hal ve tavır ifade eden bütün isimler nasıllık-nicelik zarfı olarak kullanılabilir. Başlıcaları şunlardır:

TT	ÖT	KT
iyi	yäḫşi	jaksı
yavaş	sekin,ästä	akırın
hızlı	tez,çäkkàn	tez,şapşañ,jıldam
doğru	toğri	tuvra,däl,durıs
öyle	undäy	olay,onday
böyle	bundäy	bulay,bunday
şöyle	şundäy	solay,sonday
açık,belli	änik	anık
ansızın,birden	birdän,tösätdän	birden,kenet,añdavsız
boşuna	bekàrgä,behüdä	boska,beker
memnun	mämnun	razı,rıyza
tez,çabuk,acele	tez,şàşilinç, ildäm	tez,asığıs,jıldam,şapşañ
devamlı	toḫtämäsdän, tinimsiz,tinmäy	toktavsız,üzdiksiz,udayı, däyim
tamamen,büsbütün	tämàmän,bütünläy	bütindey,tolığımen,tutasımen

ç) Azlık-Çokluk Zarfları

Miktar,derece ifade eden zarflardır.Başlıcaları şunlardır:

TT	ÖT	KT
en	eng	eñ
pek	cüdä	öte,asa,tım,bek
çok	köp	köp
az	àz	az,sal
biraz	biràz	biraz,az-maz,äntek

d) Soru Zarfları

Fiilin anlamını soru bakımından etkileyen zarflardır. Bazıları şunlardır:

TT	ÖT	KT
ne zaman	ḳàçän	ḳaşan
nasıl	ḳändäy	ḳanday,ḳalay
niçin,niye	neçün,nimä üçün	nege,ne üşin,nelikten

F)FİİL

Fiil,nesnelerin zaman ve mekan içindeki her türlü olma, yapma ve durmalarını karşılayan kelimelerdir.Fiiller,anlamlı, ancak tek başlarına kullanılmayan dil birlikleridir.Kullanım sahasına çıkabilmeleri için,karşıladıkları hareketin çeşitli nesnelere bağlanmaları,bu bağlanmayı ifade edebilmek için de hareketi nesneye bağlayan çekimli şekillere girmeleri gerekmektedir.Bu sebeple fiiller,anlam ifade edebilmek için mutlaka çekimli şekillerde bulunmalıdırlar.Fiillerin çekimli şekilleri üç unsurdan oluşur:

a)Fiil kök veya gövdesi

b)Şekil ve zaman eki

c)Şahıs eki

Bu üç unsur,yukarıdaki sıraya göre ard arda gelirler. Çekimli fiiller;hareketi,şekle,zamana ve şahsa bağlayarak ifade eden kelimelerdir.

Fiil kök veya gövdelerinin karşıladığı hareketler iki türlüdür.Bir kısmında hareketin yönü dışa doğrudur ve yapma ifade eder.Etkileyeceği nesne,bağlı olduğu şahsın dışındadır.Bu şekildeki hareketleri karşılayan fiillere Geçişli Fiiller denir. Bir kısmında ise,hareketin yönü içe doğrudur ve olma ifade eder. Etkileyeceği nesne bağlı olduğu şahıstır.Böyle hareketleri karşılayan fiillere Geçişsiz Fiiller adı verilir.

Fiillere dair verilen bu kısa bilgiden sonra şahıs eklerine geçmek yerinde olur.

a)Şahıs Ekleri

Çekimli fiillerde şahsı gösteren eklerdir.Türkçe'de üç

tip şahıs eki vardır:

1) Birinci Tipteki Şahıs Ekleri

Bu ekler,şahıs zamiri kaynaklı eklerdir.Üç şivedeki durumları şu şekildedir:

	TT	ÖT	KT
Teklik 1. şh.	:-ım,-im, -um,-üm	-män	-mın,-min,-bın, -bin,-pın,-pin
2.	:-sın,-sin, -sun,-sün	-sän	-sıñ,-siñ
3.	∅	-di	-dı,-di,-tı,-ti
Çokluk 1. şh.	:-ız,-iz, -uz,-üz	-miz	-mız,-miz,-bız, -biz,-pız,-piz
2.	:-sınız,-siniz, -sunuz,-sünüz	-siz	-sıñdar,-siñder
3.	:-lar,-ler	∅,-di(lär),-ş	-dı,-di,-tı,-ti

2) İkinci Tipteki Şahıs Ekleri

Bu ekler,iyelik kaynaklı şahıs ekleridir.Üç şivedeki durumları şu şekildedir:

	TT	ÖT	KT
Teklik 1. şh.	:-m	-m	-m
2.	:-n	-ng	-ñ
3.	: ∅	∅	∅
Çokluk 1. şh.	:-k	-k	-ḳ,-k
2.	:-nız,-niz, -nuz,-nüz	-ngiz	-ñdar,-ñder
3.	:-lar,-ler	∅,-lär,-ş	∅*

3) Üçüncü Tipteki Şahıs Ekleri

Bunlar,Emir ekleri olup,Emir Kipi bölümünde verilecektir. (bk.Emir Kipi)

* Çokluk 3. şahıs,"olar" zamiriyle kullanıldığı için eksizdir.

b)Şekil ve Zaman Ekleri

Fiillerin karşıladığı hareketi şekil ve zamana bağlayan eklerdir.Bu eklerin bir kısmında yalnız şekil ifadesi bulunurken, bazılarında hem şekil hem de zaman ifadesi bulunur.Bünyesinde hem şekil hem de zaman ifadesi taşıyan eklerin meydana getirdiği kiplere Bildirme Kipleri,yalnızca şekil ifadesi taşıyan eklerin meydana getirdiği kiplere ise,Tasarlama Kipleri adı verilir.

G)KİPLER

Çekimli fiillerin zaman ve şekil özelliklerine göre çeşitli ekler yardımıyla biçimlenmesine Kip adı verilir.Kipler, şekil itibariyle Basit ve Birleşik olmak üzere ikiye ayrılır.

a)BASİT KİPLER

1)GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN

Hareketin içinde bulunulan zamandan önce yapıldığını ifade eder.Hareket,ya konuşan tarafından bizzat yapılmıştır veya konuşan harekete şahit olmuştur.

Yazar,Mâzî-i Şuhûdî başlığı altında verdiği bilgilerde, görülen geçmiş zaman ekinin üç şivede de -dı,-di olduğunu söylemektedir.Ek,OT'de klişeleşmiş olarak (دى) şeklinde yazılmakla birlikte,ünlü uyumu ve sedalı-sedasız uyum boyunca bugünkü şekilde kullanılmıştır.(80/16)

TT'de uyuma bağlı olarak -dı,-di,-du,-dü,-tı,-ti,-tu,-tü; ÖT'de yalnızca -di;KT'de -dı,-di,-tı,-ti ile teşkil edilir. Yazar,KT'de -tı,-ti şeklinin olup olmadığından bahsetmemiştir. Eskiden ekin sedasız ünsüzlerden sonra (ayt-tı)* -t'li şeklinin kullanıldığı görülmektedir.

Üç şivede de görülen geçmiş zaman çekiminde,iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılmaktadır.Olumsuzu TT'de -ma,-me; ÖT'de -mä eki ile yapılır.KT'de ise;

-ünlüler ve l,r,v,y ünsüzlerinden sonra -ma,-me;

* KE 85

-z, j,m,n,ñ ünsüzlerinden sonra -ba,-be;

-sedasız ünsüzlerden sonra -pa,-pe yardımıyla görülen geçmiş zamanın olumsuzu teşkil edilir.

Yazar,bu zamanın olumsuzunu teşkil etmek için OT ve ÖT'de -ma,-me;KT'de -ma,-me,-ba,-be,-pa,-pe eklerinin kullanıldığını söylemektedir.(82/2)

Soru şekli,TT'de -mı,-mi,-mu,-mü soru ekleriyle yapılırken ÖT'de yalnızca -mi soru ekiyle teşkil edilir.KT'de -ma,-me,-ba, -be,-pa,-pe şeklinde olan soru eklerinin kullanım kuralı,olumsuzluk eki gibidir.

Yazar,bu zamanın soru şeklinin OT ve ÖT'de -mı,-mi ile yapıldığını söylemekte,KT'deki kullanımı hakkında bilgi vermemektedir.(83/12)

TT	ÖT	KT
gör-dü-m	kör-di-m	kör-di-m
gör-dü-n	kör-di-ng	kör-di-ñ
gör-dü	kör-di	kör-di
gör-dü-k	kör-di-k	kör-di-k
gör-dü-nüz	kör-di-ngiz	kör-di-ñder
gör-dü-ler	kör-di-(lär)	kör-di
	kör-i-ş-di	
	-0-	
iç-ti-m	iç-di-m	iş-ti-m
iç-ti-n	iç-di-ng	iş-ti-ñ
iç-ti	iç-di	iş-ti
iç-ti-k	iç-di-k	iş-ti-k
iç-ti-niz	iç-di-ngiz	iş-ti-ñder
iç-ti-ler	iç-di-(lär)	iş-ti
	iç-i-ş-di	
	-0-	
yaz-dı-m	yàz-di-m	jaz-dı-m
yaz-dı-n	yàz-di-ng	jaz-dı-ñ
yaz-dı	yàz-di	jaz-dı
yaz-dı-k	yàz-di-k	jaz-dı-ḳ
yaz-dı-nız	yàz-di-ngiz	jaz-dı-ñdar
yaz-dı-lar	yàz-di-(lär)	jaz-dı

TT	ÖT	KT
gör-me-di-m	kör-mä-dim	kör-me-di-m
gör-me-di-n	kör-mä-di-ng	kör-me-di-ñ
gör-me-di	kör-mä-di	kör-me-di
gör-me-di-k	kör-mä-di-k	kör-me-di-k
gör-me-di-niz	kör-mä-di-ngiz	kör-me-di-ñder
gör-me-di-ler	kör-mä-di-(lär)	kör-me-di
	-0-	
iç-me-di-m	iç-mä-di-m	iş-pe-di-m
yaz-ma-dı-n	yàz-mä-di-ng	jaz-ba-dı-ñ
iç-me-di	iç-mä-di	iş-pe-di
yaz-ma-dı-k	yàz-mä-di-k	jaz-ba-dı-ḳ
iç-me-di-niz	iç-mä-di-ngiz	iş-pe-di-ñder
yaz-ma-dı-lar	yàz-mä-di-(lär)	jaz-ba-dı
	-0-	
gör-dü-m-mü?	kör-di-m-mi?	kör-di-m-be?
iç-ti-n-mi?	iç-di-ng-mi?	iş-ti-ñ-be?
yaz-dı-mı?	yàz-di-mi?	jaz-dı-ma?
gör-dü-k-mü?	kör-di-k-mi?	kör-di-k-pe?
iç-ti-niz-mi?	iç-di-ngiz-mi?	iş-ti-ñder-me?
yaz-dı-lar-mı?	yàz-di-(lär)-mi?	jaz-dı-ma?

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi KT'de çokluk 3. şahıs eki kullanılmamaktadır.Çokluk olduğunu belirtmek için "olar" zamiriyle birlikte kullanılır."Olar jazdı=Onlar yazdı" gibi.ÖT'de çokluk 3. şahıs,eksiz kullanıldığı gibi -lar ekiyle birlikte de kullanılır.ÖT'de ayrıca,fiilden fiil yapma eki -ş- ile de çokluk 3. şahıs teşkil edilmektedir.KT'de çokluk 2.şahsın nezaketi -sızdar,-sizder ekleriyle,teklik 2. şahsın nezaketi ise,-sız,-siz ekleriyle teşkil edilir.ÖT ve TT'de teklik 2. şahsın nezaketi,çokluk 2. şahısla ifade edilir.Çokluk 2. şahsın nezaketi ise kullanılmaz.

ÖT ve KT'de genellikle görülen geçmiş zamanın olumsuzu için kullanılan bir şekil daha vardır.Bu şekil ÖT'de,olumlu fiil tabanı+(-gän)+iyelik eki+yoḳ;KT'de,olumlu fiil tabanı+(-ğan,-gen, -ḳan,-ken)+iyelik eki+joḳ suretinde oluşturulur.KT'de bu şekil, şahıs zamiri+fiil tabanı+(-ğan,-gen,-ḳan,-ken)+joḳ+şahıs eki şeklinde de kullanılır:Men kör-gen joḳ-pın,sen kör-gen joḳ-sıñ,

ol kör-gen jok̦,biz kör-gen jok̦-pız,sender kör-gen jok̦-sıñdar, olar kör-gen jok̦(görmedim,görmedin, ...).Şeklin olumlusu "yok̦, jok̦" yerine "bȧr,bar" kelimelerinin getirilmesiyle yapılır. Aşağıdaki şekillerde,şahıs zamiri ilgi hali ekiyle kullanılır.

ÖT	KT	
kör-gän-i-m yok̦	kör-gen-i-m jok̦	"görmedim"*
kör-gän-i-ng yok̦	kör-gen-i-ñ jok̦	
kör-gän-i yok̦	kör-gen-i jok̦	
kör-gän-i-miz yok̦	kör-gen-i-miz jok̦	
kör-gän-i-ngiz yok̦	kör-gen-deriñ jok̦	
kör-gän-läri yok̦	kör-gen-i jok̦	

Bazı KT gramerlerinde Dağdılı Ötken Şak(Alışılagelen (Mûtâd) Geçmiş Zaman) adı altında bir şekil daha verilmektedir.[1] Halid Said'in sıfat fiil konusunda,gelecek zaman sıfat fiili olarak -atan,-eten şeklinde verdiği(97/1) bu ek,bugün -atın, -etin,-ytın,-ytin şeklinde,geniş zamanın veya şimdiki zamanın hikayesi diyebileceğimiz bir fonksiyonuyla da karşımıza çıkmaktadır.Bu şekil,eskiden devamlı olarak veya ara sıra yapılan iş ya da hareketi anlatmak için kullanılmaktadır.[2] TT'ye yerine göre,"-ar idi" veya "-yor idi" şeklinde aktarılabilir.

Olumsuzu ,fiilin son sesinin özelliğine göre,-ma,-me, -ba,-be,-pa,-pe eklerinden birinin getirilmesiyle teşkil edilir. (Olumsuzluk ekinin kullanımı için bk. Görülen Geçmiş Zaman). Zamir kaynaklı şahıs ekleriyle çekime girer.

Bu ekin ÖT'deki varyantı -ädigän,-ydigän ekidir.İfadesi yönünden KT ile farklılık arz eder.(-ädigän,-ydigän için bk. Gelecek Zaman).

kör-etin-min	"görürdüm;görüyordum"*
kör-etin-siñ	
kör-etin	
kör-etin-biz	
kör-etin-siñder	
kör-etin	

* Yalnız teklik 1. şahıslara anlam verilmiştir.

1) KT 68,KKT 325

2) KKT 325

oyna-ytın-mın	"oynardım;oynuyordum"*
oyna-ytın-sıñ	
oyna-ytın	
oyna-ytın-bız	
oyna-ytın-sıñdar	
oyna-ytın	

-0-

kör-me-ytin-min	"görmezdim;görmüyordum"
kör-me-ytin-siñ	
kör-me-ytin	
kör-me-ytin-biz	
kör-me-ytin-siñder	
kör-me-ytin	

-0-

oyna-ma-ytın-mın	"oynamazdım;oynamıyordum"*
oyna-ma-ytın-sıñ	
oyna-ma-ytın	
oyna-ma-ytın-bız	
oyna-ma-ytın-sıñdar	
oyna-ma-ytın	

2)ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN

İçinde bulunulan andan önce yapılmış,yapıldığı anda konuşucu tarafından görülmemiş veya daha sonra farkına varılmış olan hareketi ifade etmek için kullanılan zamandır.

Yazar,Mâzî-i Naklî başlığı altında verdiği bilgilerde,bu zamanı teşkil için OT ve ÖT'de -mış,-miş ekinin kullanıldığını söylemektedir.KT'deki kullanımından ise söz etmemektedir.Ayrıca, bu zamanın ÖT'de bir şeklinin daha olduğu ve -ġanmış eki yardımıyla teşkil edildiği söylenmektedir.Bu şekiller metinden görülebileceği için burada gösterilmemiştir.Yazarın sözünü ettiği -mış,-miş ile yapılan öğrenilen geçmiş zamanın ÇT'de kullanıldığını görüyoruz.[1] Demek ki,eserin yazıldığı devre

1) ÇEK 130

* Yalnız teklik 1. şahıslara anlam verilmiştir.

ÇT'nin bir devamı olmayı sürdürmektedir.Bugünkü ÖT'de kullanılan -b ekinden söz edilmemesi de bunu göstermektedir.Yazarın sözünü ettiği -ġanmış şeklinin ÇT'de kullanıldığına dair bir bilgi edinemedik.Bu şeklin o devirde ağızlara mahsus bir şekil olduğu düşünülebilir.Bugünkü ÖT'de her iki şekil de kullanımdan düşüp, -p eki kullanılmaya başlanmıştır.Yazar,KT'de bu zamanın kullanımı hakkında hiçbir bilgi vermemiştir.Öğrenilen geçmiş zaman,eskiden olduğu gibi*,bugün de -p eki yardımıyla teşkil edilmektedir. (83/23)

Öğrenilen geçmiş zaman TT'de ünlü uyumuna bağlı olarak -mış,-miş,-muş,-müş ekleriyle yapılmaktadır.ÖT'de -b,KT'de -p eki bu zamanın teşkilinde kullanılmaktadır.Ünlülerden sonra doğrudan ilave edilen ek,ünsüzlerden sonra ÖT'de -i,KT'de -ı,-i yardımcı ünlülerinden birini alarak kullanılır.

TT	ÖT	KT
gör-müş-üm	kör-i-b-män	kör-i-p-pin
gör-müş-sün	kör-i-b-sän	kör-i-p-siñ
gör-müş	kör-i-b-di	kör-i-p-ti
gör-müş-üz	kör-i-b-miz	kör-i-p-piz
gör-müş-sünüz	kör-i-b-siz	kör-i-p-siñder
gör-müş-ler	kör-i-b-di-(lär)	kör-i-p-ti
	kör-i-ş-i-b-di	
	-0-	
iç-miş-im	iç-i-b-män	iş-i-p-piz
iç-miş-sin	iç-i-b-sän	iş-i-p-siñ
iç-miş	iç-i-b-di	iş-i-p-ti
iç-miş-iz	iç-i-b-miz	iş-i-p-piz
iç-miş-siniz	iç-i-b-siz	iş-i-p-siñder
iç-miş-ler	iç-i-b-di-(lär)	iş-i-p-ti
	iç-i-ş-i-b-di	
	-0-	
yaz-ma-mış-ım	yàz-mä-b-män	jaz-ba-p-pın
yaz-ma-mış-sın	yàz-mä-b-sän	jaz-ba-p-sıñ
yaz-ma-mış	yàz-mä-b-di	jaz-ba-p-tı
yaz-ma-mış-ız	yàz-mä-b-miz	jaz-ba-p-pız

* KE 85

yaz-ma-mış-sınız	yàz-mä-b-siz	jaz-ba-p-sıñdar
yaz-ma-mış-lar	yàz-mä-b-di-(lär)	jaz-ba-p-tı
	yàz-i-ş-mä-b-di	

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi,öğrenilen geçmiş zaman çekiminde zamir kaynaklı şahıs ekleri kullanılmaktadır.Olumsuzu,fiil kök veya gövdesinden sonra TT'de -ma,-me; ÖT'de -mä;KT'de -ma,-me,-ba,-be,-pa,-pe olumsuzluk eklirinden biri getirilerek yapılır.(Olumsuzluk ekinin kullanımı için bk. Görülen Geçmiş Zaman).

Öğrenilen geçmiş zamanın soru şeklini teşkil etmek için, soru ekini TT'de zaman eki ile şahıs eki arasına(3.şahıslarda sona gelir);ÖT ile KT'de ise,şahıs ekinden sonra,yani en sona getirmek gerekir.(Soru ekinin kullanım kuralı için bk.Soru Eki).

TT	ÖT	KT
gör-müş-mü-y-üm?	kör-i-b-män-mi?	kör-i-p-pin-be?
gör-müş-mü-sün?	kör-i-b-sän-mi?	kör-i-p-siñ-be?
gör-müş-mü?	kör-i-b-di-mi?	kör-i-p-ti-me?
gör-müş-mü-y-üz?	kör-i-b-miz-mi?	kör-i-p-piz-be?
gör-müş-mü-sünüz?	kör-i-b-siz-mi?	kör-i-p-siñder-me?
gör-müş-ler-mi?	kör-i-b-di-mi?	kör-i-p-ti-me?

Bu çekimden başka,ÖT ve KT'de yerine göre görülen geçmişi, yerine göre öğrenilen geçmişi ve kimi zaman da öğrenilen geçmiş zamanın hikayesini ifade eden bir ek daha vardır.Yazar,Mâzî-i Ba'îd olarak isimlendirdiği bu zamanın,uzak geçmişi ifade ettiğini söylemektedir.Metinde verilen örneğe göre,bu zaman -ġan(-gen) ekiyle teşkil edilmekte ve zamir kaynaklı şahıs ekleriyle kullanılmaktadır.(82/14)

Bugün bu çekim,ÖT'de -gän;KT'de -ğan,-gen,-ḳan,-ken ekleriyle teşkil edilmekte ve zamir kaynaklı şahıs ekleri ile kullanılmaktadır.Yazar,KT çekimini şahıs zamirleriyle yapmıştır. Bunu 83/3'teki cümleden anlamaktayız.Bu çekimin eskiden de zamir kaynaklı şahıs ekleriyle yapıldığını görmekteyiz.Ancak,2.şahısların nazalsız olarak kullanıldığı görülmektedir.Yazarı yanıltan

husus da bu olmalı.Baytursunof'ta 2. şahıs zamirleri "sèn(سېن)"[1] "sender(سېندەر)"[2] şeklindedir.Zamir kaynaklı şahıs ekleri ise, "-sın,-sin(سن)"[3],"-sındar,-sinder(سندەر,سندار)"[4] şeklindedir. Yazar,bu benzerlikten dolayı hata yapmış olabilir.

ÖT	KT	
kel-gän-män	kel-gen-min	"gelmişim"
kel-gän-sän	kel-gen-siñ	"gelmişsin"
kel-gän	kel-gen	"gelmiş"
kel-gän-miz	kel-gen-biz	"gelmişiz"
kel-gän-siz	kel-gen-siñder	"gelmişsiniz"
kel-gän-lär	kel-gen	"gelmişler"
	-0-	
äyt-gän-män	ayt-ḳan-mın	"demişim"
äyt-gän-sän	ayt-kan-sıñ	"demişsin"
äyt-gän	ayt-ḳan	"demiş"
äyt-gän-miz	ayt-ḳan-bız	"demişiz"
äyt-gän-siz	ayt-ḳan-sıñdar	"demişsiniz"
äyt-gän-lär	ayt-ḳan	"demişler"

Bu şeklin olumsuzu,ÖT'de -mä,KT'de -ma,-me,-ba,-be-pa,-pe ekleriyle yapıldığı gibi,ÖT'de emäs,KT'de emes kelimesi yardımı ile de yapılabilir.

kel-mä-gän-män	kel-me-gen-min	"gelmemişim"
kel-mä-gän-sän	kel-me-gen-siñ	"gelmemişsin"
kel-mä-gän	kel-me-gen	"gelmemiş"

...

-0-

kel-gän emäs-män	kel-gen emes-pin	"gelmemişim"
kel-gän emäs-sän	kel-gen emes-siñ	"gelmemişsin"
kel-gän emäs	kel-gen emes	"gelmemiş"
kel-gän emäs-miz	kel-gen emes-piz	"gelmemişiz"
kel-gän emäs-siz	kel-gen emes-siñder	"gelmemişsiniz"
kel-gän emäs-lär	kel-gen emes	"gelmemişler"

1) KE 81,83,85
2) KE 87
3) KE 83,84
4) KE 81,87

ÖT'de -gän ekinden sonra,-dir eki getirilerek de kullanılabilir.Bu durumda ihtimal ifadesi hasıl olur.

kör-gän-dir-män	"görmüşümdür"
kör-gän-dir-sän	"görmüşsündür"
kör-gän-dir	"görmüştür"
kör-gän-dir-miz	"görmüşüzdür"
kör-gän-dir-siz	"görmüşsünüzdür"
kör-gän-dir-lär	"görmüşlerdir"

3)ŞİMDİKİ ZAMAN

Hareketin,içinde bulunulan zamanda yapılmakta olduğunu anlatan zamandır.Yazar,Hâl Sîğası başlığı altında verdiği bilgilerde,şimdiki zaman ekinin OT'de -yor şeklinde olduğunu,ÖT ve KT'de ise Muzârî Sîğası ile aynı olduğunu söylemektedir.Muzârî Sîğası(Geniş Zaman) da -a,-e ekleriyle teşkil edilmektedir. (93/2)

Bugün KT'de şimdiki zaman -a,-e,-y ekleriyle teşkil edilmektedir.ÖT'de bu eklerle gelecek zaman teşkil edilmekle birlikte,yerine göre geniş zamanı ve şimdiki zamanı da ifade edebilmektedir.Kısacası,dünden bugüne değişen pek fazla bir şey olmamıştır.Yalnızca,ÖT'de bu ekler gelecek zaman eki olarak kabul edilmektedirler.

TT'de şimdiki zaman eki -yor'dur.Ek,ünsüzlerden sonra önüne ünlü uyumuna bağlı olarak -ı,-i,-u,-ü yardımcı ünlülerinden birini alır.Ünlüyle biten fiillere doğrudan eklenmektedir. Eklendiği fiilin açık orta hece durumunda kalan a,e ünlülerini y etkisiyle çok belirli bir şekilde darlaştırır.Gel-i-yor,di-yor, oku-yor,gid-i-yor,başlı-yor(başla-yor),bekli-yor(bekle-yor) gibi.

Yazar,Hâl Sîğasının Özbekler'e Mahsûs Şekli başlığı altında;

-yaziyatmen,yaziyatsen,yaziyatdi...;
-yazub turubmen,yazub turubsen...;
-yazvatmen,yazvatsen...;
-yazayapmen,yazayapsen...

çekimlerini vermiştir.Yazar,son iki çekimin,birinci çekimin

birer varyasyonu olduğunu söylemektedir.Yazarın burada sıraladığı şekillerin,bugün de benzer şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Ancak,biraz şekil değişikliğine uğramış görünmektedirler.(94/1)

ÖT'de şimdiki zamanı teşkil etmek için,-yäp,yàtib,-yàtir, -màkdä ekleri yanısıra,yàt-,tur-,yür-,otir- yardımcı fiilleri de kullanılır.Bunlar içerisinde kullanımı en yaygın olanı -yäp ekidir.Bu ekin ifade ettiği -işin başladığı ve hâlâ da sürdüğü- anlam diğerlerinde yoktur.[1] Bazı ÖT kaynaklarında,ağızlarda -yäp yerine -vät ekinin de kullanıldığı söylenmektedir[2]ki,bu husustan yazarımız da söz etmiştir.Yazarın,kök ile -yäp arasına -ä zarf fiilini koyarak vermesine karşılık,çekim bugün genellikle zarf fiilsiz kullanılmaktadır.Bazı kaynaklar,bu zarf fiil ekinin çoklukla kullanılmadığını söylemektedir.[3]Bu cümleden,bazen zarf fiil ekiyle birlikte kullanıldığı da anlaşılmaktadır.

-yäp ekine göre daha eski ve -yäp'in ilk şekli olan -yàtib,nisbeten az kullanılır.[4]-yäp ve -yàtib eklerinin olumsuzu, fiil kök veya gövdesinden sonra -mä olumsuzluk ekinin getirilmesi ile teşkil edilir.

KT'de şimdiki zaman,-a,-e,-y ekleri yardımıyla yapılır. Bu şekildeki çekim,şimdiki zamanı ifade ettiği gibi,yerine göre geniş zamanı ve gelecek zamanı da ifade edebilir.Olumsuzu -ma, -me,-ba,-be,-pa,-pe ekleriyle yapılır.(Olumsuzluk ekinin kullanımı için bk. Görülen Geçmiş Zaman).

Şimdiki zaman çekimi,üç şivede de zamir kaynaklı şahıs ekleri yardımıyla yapılır.

TT	ÖT	KT
gör-ü-yor-um	kör-yäp-män	kör-e-min
gör-ü-yor-sun	kör-yäp-sän	kör-e-siñ
gör-ü-yor	kör-yäp-ti	kör-e-di
gör-ü-yor-uz	kör-yäp-miz	kör-e-miz
gör-ü-yor-sunuz	kör-yäp-siz	kör-e-siñder
gör-ü-yor-lar	kör-yäp-ti-(lär)	kör-e-di
	kör-i-ş-yäp-ti	

1) F 155
2) F 147
3) Ö 177
4) F 156

TT	ÖT	KT
yaz-ı-yor-um	yàz-yäp-män	jaz-a-mın
yaz-ı-yor-sun	yàz-yäp-sän	jaz-a-sıñ
yaz-ı-yor	yàz-yäp-ti	jaz-a-dı
yaz-ı-yor-uz	yàz-yäp-miz	jaz-a-mız
yaz-ı-yor-sunuz	yàz-yäp-siz	jaz-a-sıñdar
yaz-ı-yor-lar	yàz-yäp-ti-(lär)	jaz-a-dı
	yàz-i-ş-yäp-ti	
	-O-	
iç-mi-yor-um[1]	iç-mä-yap-män	iş-pe-y-min
iç-mi-yor-sun	iç-mä-yap-sän	iş-pe-y-siñ
iç-mi-yor	iç-mä-yäp-ti	iş-pe-y-di
iç-mi-yor-uz	iç-mä-yäp-miz	iş-pe-y-miz
iç-mi-yor-sunuz	iç-mä-yäp-siz	iş-pe-y-siñder
iç-mi-yor-lar	iç-mä-yäp-ti-(lär)	iş-pe-y-di
	iç-i-ş-mä-yäp-ti	

ÖT'de -yàtir ekiyle kurulan bir şekil daha vardır.Daha çok gazete yazılarında ve manzum eserlerde rastlanır.[2] Bu ekle yapılan şimdiki zaman,işin bir müddet önce başladığını,devam etmekte olduğunu ve bir müddet daha süreceğini anlatır.Konuşma dilinde zaman zaman yakın gelecek için de kullanılır.[3]

Bu şekil,-yàtir ekine zamir kaynaklı şahıs eklerinin getirilmesiyle oluşturulur.Ünlüyle biten fiillere doğrudan eklenen ek,ünsüzle biten fiillere araya -ä zarf fiil ekini alarak eklenir.Olumsuzu,-yàtir ekinden önce -mä olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır.

kel-ä-yàtir-män	"geliyorum"	işlä-yàtir-män	"çalışıyorum"
kel-ä-yàtir-sän	"geliyorsun"	işlä-yàtir-sän	"çalışıyorsun"
kel-ä-yàtir	"geliyor"	işlä-yàtir	"çalışıyor"
kel-ä-yàtir-miz	"geliyoruz"	işlä-yàtir-miz	"çalışıyoruz"
kel-ä-yàtir-siz	"geliyorsunuz"	işlä-yàtir-siz	"çalışıyorsunuz"

1)Açık orta hece durumunda olan -me olumsuzluk eki daralıp -mi olmuştur.

2)F 156

3)Ö 177

kel-ä-yàtir-lär "geliyorlar" işlä-yàtir-lär "çalışıyorlar"

TT'de -makta,-mekte;ÖT'de -màḳdä ekiyle yapılan şimdiki zaman,hareketin bulunulan andan önce başlamış olduğunu,yapılmaya devam ettiğini ve bir süre daha devam edeceğini ifade eder.Yazar, bu ekin OT ve ÖT'de (مقدە) şeklinde kullanıldığını,ÖT'de -yor karşılığı olduğunu,OT'de ise,yapılan işin devam etmekte olduğunu ifade eden bir anlam taşıdığını söylemektedir.Ayrıca, bu şeklin OT'de olumsuzunun kullanılmasına karşılık,ÖT'de kullanılmadığını da belirtmektedir.(94/17)

KT'de de -makta,-mekte ile şekil olarak bir olmasa da anlam yönünden bir olan -vda,-vde eki kullanılmaktadır.Yazar, bundan söz etmemiştir.

TT'de -makta,-mekte ile teşkil edilen şekil,-ma,-me ekleri yardımıyla olumsuz yapılmaktadır.ÖT'de bu şeklin olumsuzunun olup olmadığı hususunda çelişkili bilgiler vardır.WURM,bu şeklin olumsuzunun olduğunu ve emäs kelimesiyle yapıldığını söylemekte[1], buna karşılık HACİYEV bu şeklin olumsuzluğunun olmadığını söylemektedir.[2]Yukarıda da geçtiği gibi,HALİD SAİD de bu çekimin olumsuzunun olmadığını söylemektedir.KT'de kullanılan şeklin olumsuzu emes kelimesiyle yapılmaktadır.Üç şivede de zamir kaynaklı şahıs ekleriyle kullanılmaktadır.

TT	ÖT	KT
yaz-makta-y-ım	yàz-màḳdä-män	jaz-u-vda-mın
yaz-makta-sın	yàz-màḳdä-sän	jaz-u-vda-sıñ
yaz-makta	yàz-màḳdä	jaz-u-vda
yaz-makta-y-ız	yàz-màḳdä-miz	jaz-u-vda-mız
yaz-makta-sınız	yàz-màḳdä-siz	jaz-u-vda-sıñdar
yaz-makta-lar	yàz-màḳdä-(lär)	jaz-u-vda
	yàz-i-ş-màḳdä	
	-0-	
yaz-ma-makta-y-ım		jaz-u-vda emes-pin
yaz-ma-makta-sın		jaz-u-vda emes-siñ
...		...

1) Ö 175

2) F 156

Bazı KT kaynaklarında[1],-vda,-vde ekinin ders kitaplarında şimdiki zaman eki sayıldığını,ancak bu ekte zaman ifadesi bulunmadığından bir zaman eki olarak kabul edilmemesi gerektiği, bazı kaynaklarda[2] ise,bu ekin şimdiki zaman eki olduğu söylenmektedir.

Yukarıdaki şekiller dışında,şimdiki zaman teşkili için ÖT ve KT'de yardımcı fiillerden de yararlanılır.Bu şekil,ÖT'de hem esas fiile ve hem de yardımcı fiile -b zarf fiil ekinin, KT'de ise,yalnızca esas fiile -p zarf fiil ekinin getirilmesiyle oluşturulur.KT'de jatır- yardımcı fiiliyle oluşturulan şekil, esas fiile -a,-e,-y zarf fiil ekinin getirilmesiyle de kullanılır.ÖT'de yät-,tur-,yür-,otir-;KT'de jatır-,tur-,jür-,otır- şekillerinde kullanılan bu yardımcı fiiller,ÖT'de -b zarf fiil ekini alarak,KT'de ise ek almaksızın tek başlarına da şimdiki zamanı ifade edebilirler.Bu durum,bu dört yardımcı fiile has bir özelliktir.ÖT'de bu şekildeki kullanış,yerine göre öğrenilen geçmiş zamanı da ifade eder.Hangi zamanın ifade edildiği metinden anlaşılır.[3]Bu şekillerde zamir kaynaklı şahıs ekleri kullanılır.Olumsuzlukları,esas fiile ÖT'de -mäy;KT'de -may,-mey, -bay,-bey,-pay,-pey olumsuz zarf fiil ekinin getirilmesiyle yapılır.Ekin KT'deki kullanımı olumsuzluk ekinin kullanımı gibidir.(Olumsuzluk ekinin kullanımı için bk.Görülen Geçmiş Zaman).

ÖT	KT	
kör-i-b yät-i-b-män	kör-i-p jatır-mın	"görüyorum"[4]
kör-i-b yät-i-b-sän	kör-i-p jatır-sıñ	
kör-i-b yät-i-b-di	kör-i-p jatır	
kör-i-b yät-i-b-miz	kör-i-p jatır-mız	
kör-i-b yät-i-b-siz	kör-i-p jatır-sıñdar	
kör-i-b yät-i-b-di-(lär)	kör-i-p jatır	
kör-i-b yät-i-ş-i-b-di		

1) KKT 332

2) KTLS 1055

3) F 156

4) Yalnızca teklik 1. şahsa anlam verilmiştir.Diğerleri buna bakarak anlaşılabilir.

ÖT	KT	
iç-i-b tur-i-b-män	iş-i-p tur-mın	"içiyorum"*
iç-i-b tur-i-b-sän	iş-i-p tur-sıñ	
iç-i-b tur-i-b-di	iş-i-p tur	
iç-i-b tur-i-b-miz	iş-i-p tur-mız	
iç-i-b tur-i-b-siz	iş-i-p tur-sıñdar	
iç-i-b tur-i-b-di(lär)	iş-i-p tur	
	-0-	
oḳi-b yür-i-b-män	oḳı-p jür-min	"okuyorum"*
oḳi-b yür-i-b-sän	oḳı-p jür-siñ	
oḳi-b yür-i-b-di	oḳı-p jür	
oḳi-b yür-i-b-miz	oḳı-p jür-miz	
oḳi-b yür-i-b-siz	oḳı-p jür-siñder	
oḳi-b yür-i-b-di(lär)	oḳı-p jür	
	-0-	
yàz-i-b otir-i-b-män	jaz-ı-p otır-mın	"yazıyorum"*
yàz-i-b otir-i-b-sän	jaz-ı-p otır-sıñ	
yàz-i-b otir-i-b-di	jaz-ı-p otır	
yàz-i-b otir-i-b-miz	jaz-ı-p otır-mız	
yàz-i-b otir-i-b-siz	jaz-ı-p otır-sıñdar	
yàz-i-b otir-i-b-dilär	jaz-ı-p otır	
	-0-	
	kel-e jatır-mın	"geliyorum"*
	kel-e jatır-sıñ	
	kel-e jatır	
	kel-e jatır-mız	
	kel-e jatır-sıñdar	
	kel-e jatır	
	-0-	
otir-i-b-män**	otır-mın**	"oturuyorum"*
otir-i-b-sän	otır-sıñ	
otir-i-b-di	otır	
otir-i-b-miz	otır-mız	
otir-i-b-siz	otır-sıñdar	
otir-i-b-di-(lär)	otır	

* Yalnız 1. şahsa anlam verilmiştir. Diğerleri buna bakarak anlaşılabilir.

** Diğer üç yardımcı fiil de aynı şekilde çekimlenirler.

KT'de gelecekte yapılmak istenen iş hakkındaki düşünceyi, o anda yapıyormuşçasına gösteren[1] iki şekil daha vardır.Bu şekiller,yapı bakımından şimdiki zaman olmakla birlikte,fonksiyonu yönünden gelecek zamandırlar.TT'de kullanılan "yarın okula gidiyorum","gelecek ay Ankara'ya gidiyorum" cümleleri gibi.

Bu şekillerin kuruluş formülleri şöyledir:

fiil+(-ğalı,-geli,-ḳalı,-keli)+jatır,jür,otır,tur+şahıs eki.
fiil+(-(a)yın dep,-(e)yin dep)+jatır,jür,otır,tur+şahıs eki.

Jatır- yardımcı fiiliyle yapılan şekil,diğerlerinden farklı olarak,hareketin hızlı bir şekilde yapılmak istendiğini veya hareketi yapmak için hızlı bir hazırlık içerisinde bulunulduğunu ifade eder.[2]

Bazı kaynaklarda -ğalı,-geli ekiyle yapılan şekil,yakın gelecek zaman olarak verilmiştir.[3] Hareketin içinde bulunulan zamanda yapılıyor olmadığı,henüz başlama veya bitme aşamasında olduğu göz önünde bulundurulursa,ekin yakın gelecek için kullanılması da tabiîdir.Ancak,bazı kaynaklarda[4] "Belirsiz Şimdiki Zaman" olarak verilen bu şekil,bizi de aynı doğrultuda hareket etmeye sevketti.

Bu şekiller de zamir kaynaklı şahıs ekleriyle çekime girer.

jaz-ğalı otır-mın[5] "yazıyorum,(yazacağım)"[6]
jaz-ğalı otır-sıñ
jaz-ğalı otır
jaz-ğalı otır-mız
jaz-ğalı otır-sıñdar
jaz-ğalı otır

1) KKT 332
2) KKT 271
3) KTLS 1056
4) KKT 331
5) Diğer yardımcı fiiller de aynı şekilde çekimlenir.
6) Yalnız 1. şahsa anlam verilmiştir.Diğerleri buna bakarak anlaşılabilir.

bar-ayın de-p tur-mın "gidiyorum,(gideceğim)"[1]
bar-ayın de-p tur-sıñ
bar-ayın de-p tur
bar-ayın de-p tur-mız
bar-ayın de-p tur-sıñdar
bar-ayın de-p tur

4)GENİŞ ZAMAN

Geniş zaman,adından da anlaşıldığı gibi geniş bir zamanı ifade eder.Ortaya çıkmakta devam eden,ortaya çıkan ve ortaya çıkacak hareketler için kullanılan bu zaman,sınırları belli bir zamanı değil,"her zaman" denilebilecek geniş bir zamanı anlatır.

Yazar,Muzârî Sîğası başlığı altında verdiği geniş zamanı, "bir işin yakın gelecekte yapılacağını veya olacağını anlatan zaman" olarak tarif etmektedir.Burada verilen bilgilere göre; geniş zaman OT'de -ar,-er,-r;ÖT ve KT'de -a,-e,-y ekleriyle, olumsuzu ise,OT'de -maz,-mez;ÖT'de -mi(bazı ağızlarda -may,-mey); KT'de -may,-mey,-bay,-bey,-pay,-pey ekleriyle teşkil edilmektedir.(88/15)

Bugün TT'de de -ar,-er,-r ekleriyle teşkil edilen geniş zaman,ÖT'de -ä̈r,-r;KT'de ise -ar,-er,-r ekleri yardımıyla oluşturulur.Yazarın ÖT ve KT için verdiği şekiller bugün gelecek zaman eki olarak kullanılmaktadır.Ek KT'de ayrıca şimdiki zaman eki olarak da görev yapmaktadır.Bu ekler,ÖT ve KT'de yerine göre geniş zamanı da ifade etmektedirler.Nitekim,TT'de "kuş uçar" gibi ifadelerin ÖT'de -ä,-y(ḳuş uçädi);KT'de -a,-e,-y (ḳus uşadı) ekleriyle karşılanması bunu göstermektedir.

Yazar hangi düşünceden hareketle geniş zaman eklerini bu şekilde vermiştir bilemiyoruz.Bugün belirsiz gelecek zaman eki olarak kullanılan -är,-r(ÖT);-ar,-er,-r(KT) eki de gelecek zaman konusunda verilmiştir.Yazar,TT'deki -ar,-er,-r ile ÖT ve KT'deki -ar,-er,-r arasında ne gibi bir fark görmüştür ki, birini Muzârî Sîğası'nda,diğerini İstikbâl Sîğası'nda vermiştir? Bu husus dikkate şayandır.

1) Yalnız 1. şahsa anlam verilmiştir.Diğerleri buna bakarak anlaşılabilir.

Geniş zamanın bugün TT'de -ar,-er,-r ekleriyle teşkil edildiğini yukarıda söylemiştik.Ünlüyle biten fiillere daima -r eki gelirken,ünsüzle biten bazı fiillere -ar,-er;bazılarına ise,ı,i,u,ü yardımcı ünlüleri vasıtasıyla -r eki gelir.

ÖT'de geniş zaman,ünlüyle biten fiillere -r,ünsüzle biten fiillere -är eki getirilmek suretiyle teşkil edilir.

KT'de,ünlüyle biten fiillere -r,ünsüzle bitenlere ise, -ar,-er eklerinden biri getirilmek suretiyle geniş zaman ifadesi sağlanır.

Olumsuzu,TT'de -maz,-mez[1];ÖT'de yalnızca -mäs;KT'de ise, fiilin son sesine göre -mas,-mes,-bas,-bes,-pas,-pes eklerinden biri getirilerek yapılır.KT'deki kullanım kuralı olumsuzluk eki gibidir.(Olumsuzluk eki için bk.Görülen Geçmiş Zaman).

Üç şivede de zamir kaynaklı şahıs ekleriyle çekimlenir.

TT	ÖT	KT
gör-ü-r-üm	kör-är-män	kör-er-min
gör-ü-r-sün	kör-är-sän	kör-er-siñ
gör-ü-r	kör-är	kör-er
gör-ü-r-üz	kör-är-miz	kör-er-miz
gör-ü-r-sünüz	kör-ar-siz	kör-er-siñder
gör-ü-r-ler	kör-är-(lär)	kör-er
	kör-i-ş-är	
	-0-	
iç-er-im	iç-är-män	iş-er-min
iç-er-sin	iç-är-sän	iş-er-siñ
iç-er	iç-är	iş-er
iç-er-iz	iç-är-miz	iş-er-miz
iç-er-siniz	iç-är-siz	iş-er-siñder
iç-er-ler	iç-är-(lär)	iş-er
	-0-	
yaz-ar-ım	yàz-är-män	jaz-ar-mın
yaz-ar-sın	yàz-är-sän	jaz-ar-sıñ
yaz-ar	yàz-är	jaz-ar
yaz-ar-ız	yàz-är-miz	jaz-ar-mız
yaz-ar-sınız	yàz-är-siz	jaz-ar-sıñdar
yaz-ar-lar	yàz-är-(lär)	jaz-ar

1) Teklik ve çokluk 1. şahıslarda -ma,-me eki gelir.

TT	ÖT	KT
oku-r-um	oḳi-r-män	oḳı-r-mın
oku-r-sun	oḳi-r-sän	oḳı-r-sıñ
oku-r	oḳi-r	oḳı-r
oku-r-uz	oḳi-r-miz	oḳı-r-mız
oku-r-sunuz	oḳi-r-siz	oḳı-r-sıñdar
oku-r-lar	oḳi-r-(lär)	oḳı-r
	-0-	
gör-me-m	kör-mäs-män	kör-mes-pin
gör-mez-sin	kör-mäs-sän	kör-mes-siñ
gör-mez	kör-mäs	kör-mes
gör-me-y-iz	kör-mäs-miz	kör-mes-piz
gör-mez-siniz	kör-mäs-siz	kör-mes-siñder
gör-mez-ler	kör-mäs-(lär)	kör-mes
	-0-	
iç-me-m	iç-mäs-män	iş-pes-pin
iç-mez-sin	iç-mäs-sän	iş-pes-siñ
iç-mez	iç-mäs	iş-pes
iç-me-y-iz	iç-mäs-miz	iş-pes-piz
iç-mez-siniz	iç-mäs-siz	iş-pes-siñder
iç-mez-ler	iç-mäs-(lär)	iş-pes
	-0-	
yaz-ma-m	yàz-mäs-män	jaz-bas-pın
yaz-maz-sın	yàz-mäs-sän	jaz-bas-sıñ
yaz-maz	yàz-mäs	jaz-bas
yaz-ma-y-ız	yàz-mäs-miz	jaz-bas-pız
yaz-maz-sınız	yàz-mäs-siz	jaz-bas-sıñdar
yaz-maz-lar	yàz-mäs-(lär)	jaz-bas
	-0-	
oku-ma-m	oḳi-mäs-män	oḳı-mas-pın
oku-maz-sın	oḳi-mäs-sän	oḳı-mas-sıñ
oku-maz	oḳi-mäs	oḳı-mas
oku-ma-y-ız	oḳi-mäs-miz	oḳı-mas-pız
oku-maz-sınız	oḳi-mäs-siz	oḳı-mas-sıñdar
oku-maz-lar	oḳi-mäs-(lär)	oḳı-mas

Geniş zamanın soru şekli,TT'de zaman eki ile şahıs eki arasına -mı,-mi,-mu,-mü;ÖT'de şahıs ekinden sonra -mi;KT'te yine şahıs ekinden sonra -ma,-me,-ba,-be,-pa,-pe soru eklerinden birini getirmek suretiyle teşkil edilir.(KT'de soru ekinin kullanımı için bk. Soru Eki).

TT	ÖT	KT
iç-er-mi-y-im?	iç-är-män-mi?	iş-er-min-be?
iç-er-mi-sin?	iç-är-sän-mi?	iş-er-siñ be?
iç-er-mi?	iç-är-mi?	iş-er-me?
iç-er-mi-y-iz?	iç-är-miz-mi?	iş-er-miz-be?
iç-er-mi-siniz?	iç-är-siz-mi?	iş-er-siñder-me?
iç-er-ler-mi?	iç-är-lär-mi?	iş-er-me?
	-O-	
iç-mez-mi-y-im?	iç-mäs-män-mi?	iş-pes-pin-be?
iç-mez-mi-sin?	iç-mäs-sän-mi?	iş-pes-siñ-be?
iç-mez-mi?	iç-mäs-mi?	iş-pes-pe?
iç-mez-mi-y-iz?	iç-mäs-miz-mi?	iş-pes-piz-be?
iç-mez-mi-siniz?	iç-mäs-siz-mi?	iş-pes-siñder-me?
iç-mez-ler-mi?	iç-mäs-lär-mi?	iş-pes-pe?

5)GELECEK ZAMAN

İş veya hareketin içinde bulunulan zamandan sonra yapılacağını veya olacağını ifade eden zamandır.Yazar,gelecek zamanı,İstikbâl Sîğası başlığı altında vermiştir.

Yazar,OT de gelecek zamanın -acaḳ,-ecek;ÖT ve KT'de ise, -ar,-er,-r ekleriyle teşkil edildiğini,yanısıra ÖT ve KT'de -ġay,(-gey) ekiyle kurulan bir şeklin daha olduğunu ve bu şeklin ÖT'de ricâ ve temennî,KT'de cezm ifade ettiğini de söylemektedir.Ayrıca,ÖT'de son zamanlarda -acaḳ,-ecek ekinin de kullanılmaya başlandığını,bunun Osmanlı matbuatından geçtiğini de belirtmektedir.

Yazar,az kullanılmakla birlikte ÖT'de -ġu,-gü ekiyle de gelecek zaman yapıldığını söyler.(90/17)

Bugün TT'de gelecek zaman teşkilinde -acak,-ecek eki

Geniş zamanın soru şekli,TT'de zaman eki ile şahıs eki arasına -mı,-mi,-mu,-mü;ÖT'de şahıs ekinden sonra -mi;KT'te yine şahıs ekinden sonra -ma,-me,-ba,-be,-pa,-pe soru eklerinden birini getirmek suretiyle teşkil edilir.(KT'de soru ekinin kullanımı için bk. Soru Eki).

TT	ÖT	KT
iç-er-mi-y-im?	iç-är-män-mi?	iş-er-min-be?
iç-er-mi-sin?	iç-är-sän-mi?	iş-er-siñ be?
iç-er-mi?	iç-är-mi?	iş-er-me?
iç-er-mi-y-iz?	iç-är-miz-mi?	iş-er-miz-be?
iç-er-mi-siniz?	iç-är-siz-mi?	iş-er-siñder-me?
iç-er-ler-mi?	iç-är-lär-mi?	iş-er-me?
	-0-	
iç-mez-mi-y-im?	iç-mäs-män-mi?	iş-pes-pin-be?
iç-mez-mi-sin?	iç-mäs-sän-mi?	iş-pes-siñ-be?
iç-mez-mi?	iç-mäs-mi?	iş-pes-pe?
iç-mez-mi-y-iz?	iç-mäs-miz-mi?	iş-pes-piz-be?
iç-mez-mi-siniz?	iç-mäs-siz-mi?	iş-pes-siñder-me?
iç-mez-ler-mi?	iç-mäs-lär-mi?	iş-pes-pe?

5)GELECEK ZAMAN

İş veya hareketin içinde bulunulan zamandan sonra yapılacağını veya olacağını ifade eden zamandır.Yazar,gelecek zamanı,İstikbâl Sîğası başlığı altında vermiştir.

Yazar,OT de gelecek zamanın -acaḳ,-ecek;ÖT ve KT'de ise, -ar,-er,-r ekleriyle teşkil edildiğini,yanısıra ÖT ve KT'de -ġay,(-gey) ekiyle kurulan bir şeklin daha olduğunu ve bu şeklin ÖT'de ricâ ve temennî,KT'de cezm ifade ettiğini de söylemektedir.Ayrıca,ÖT'de son zamanlarda -acaḳ,-ecek ekinin de kullanılmaya başlandığını,bunun Osmanlı matbuatından geçtiğini de belirtmektedir.

Yazar,az kullanılmakla birlikte ÖT'de -ġu,-gü ekiyle de gelecek zaman yapıldığını söyler.(90/17)

Bugün TT'de gelecek zaman teşkilinde -acak,-ecek eki

kullanılmaktadır.Ek,ünsüzle biten fiillere doğrudan,ünlüyle bitenlere y yardımcı ünsüzünü alarak eklenir.Olumsuzu -ma,-me olumsuzluk ekiyle,soru şekli ise -mı,-mi soru ekiyle yapılır. Zamir kaynaklı şahıs ekleriyle çekime girer.

ÖT'de gelecek zaman için esas itibariyle -ä,-y eki kullanılır.Ünsüzle biten fiillere -ä,ünlüyle bitenlere -y eki getirilir.Olumsuzu -mä olumsuzluk eki,soru şekli -mi soru eki yardımıyla teşkil edilir.Zamir kaynaklı şahıs ekleriyle çekime girer.Yerine göre şimdiki zamanı ve geniş zamanı da ifade edebilir.

KT'de de esas gelecek zaman eki -a,-e,-y'dir.Ünlüyle biten fiillere -y,ünsüzle bitenlere -a veya -e şeklinde gelen ek,ÖT'de olduğu gibi yerine göre şimdiki zamanı ve geniş zamanı da ifade edebilir.Fiilin son sesine göre -ma,-me,-ba,-be,-pa, -pe eklerinden biriyle olumsuzluğu yapılır.(Olumsuzluk ekinin kullanımı için bk.Görülen Geçmiş Zaman).Soru şekli -ma,-me,-ba, -be,-pa,-pe soru ekleri yardımıyla teşkil edilir.(Soru ekinin kullanımı için bk.Soru Eki).Bu kip de zamir kaynaklı şahıs ekleriyle çekimlenir.

TT	ÖT	KT
gör-eceğ-im*	kör-ä-män	kör-e-min
gör-ecek-sin	kör-ä-sän	kör-e-siñ
gör-ecek	kör-ä-di	kör-e-di
gör-eceğ-iz*	kör-ä-miz	kör-e-miz
gör-ecek-siniz	kör-ä-siz	kör-e-siñder
gör-ecek-ler	kör-ä-di-(lär)	kör-e-di
	kör-i-ş-ä-di	
	-0-	
iç-eceğ-im*	iç-ä-män	iş-e-min
iç-ecek-sin	iç-ä-sän	iş-e-siñ
iç-ecek	iç-ä-di	iş-e-di
iç-eceğ-iz*	iç-ä-miz	iş-e-miz
iç-ecek-siniz	iç-ä-siz	iş-e-siñder
iç-ecek-ler	iç-ä-di-lär	iş-e-di

* Teklik ve çokluk 1. şahıslarda ekten sonra ünlüyle başlayan şahıs eki geldiği için,-acak,-ecek ekinin -k'si yumuşayıp -ğ'ye döner.

TT	ÖT	KT
oku-y-acağ-ım	oḳi-y-män	oḳı-y-mın
oku-y-acak-sın	oḳi-y-sän	oḳı-y-sıñ
oku-y-acak	oḳi-y-di	oḳı-y-dı
oku-y-acağ-ız	oḳi-y-miz	oḳı-y-mız
oku-y-acak-sınız	oḳi-y-siz	oḳı-y-sıñdar
oku-y-acak-lar	oḳi-y-di-lär	oḳı-y-dı
	-0-	
iç-me-y-eceğ-im	iç-mä-y-män	iş-pe-y-min
iç-me-y-ecek-sin	iç-mä-y-sän	iş-pe-y-siñ
iç-me-y-ecek	iç-mä-y-di	iş-pe-y-di
iç-me-y-eceğ-iz	iç-mä-y-miz	iş-pe-y-miz
iç-me-y-ecek-siniz	iç-mä-y-siz	iş-pe-y-siñder
iç-me-y-ecek-ler	iç-mä-y-di-lär	iş-pe-y-di
	-0-	
yaz-ma-y-acağ-ım	yàz-mä-y-män	jaz-ba-y-mın
yaz-ma-y-acak-sın	yàz-mä-y-sän	jaz-ba-y-sıñ
yaz-ma-y-acak	yàz-mä-y-di	jaz-ba-y-dı
yaz-ma-y-acağ-ız	yàz-mä-y-miz	jaz-ba-y-mız
yaz-ma-y-acak-sınız	yàz-mä-y-siz	jaz-ba-y-sıñdar
yaz-ma-y-acak-lar	yàz-mä-y-di-lär	jaz-ba-y-dı
	-0-	
iç-ecek-mi-y-im?	iç-ä-män-mi?	iş-e-min-be?
iç-ecek-mi-sin?	iç-ä-sän-mi?	iş-e-siñ-be?
iç-ecek-mi?	iç-ä-di-mi?	iş-e-di-me?
iç-ecek-mi-y-iz?	iç-ä-miz-mi?	iş-e-miz-be?
iç-ecek-mi-siniz?	iç-ä-siz-mi?	iş-e-siñder-me?
iç-ecek-ler-mi?	iç-ä-di-lär-mi?	iş-e-di-me?

ÖT ve KT'de,iş veya hareketin gelecekte bir niyet ve maksat doğrultusunda yapılmak istendiğini ifade eden bir şekil daha vardır.Yazarın söz etmediği bu şekil,ÖT'de -màḳçi;KT'de -maḳ,-mek,-baḳ,-bek,-paḳ,-pek veya -maḳşı,-mekşi,-baḳşı,-bekşi, -paḳşı,-pekşi ekleriyle oluşturulur.Ekin KT'deki kullanım kuralı,olumsuzluk ekininki gibidir.(Olumsuzluk ekinin kullanımı için bk.Görülen Geçmiş Zaman).

Bazı kaynaklar[1],ekin ÖT'de bir çeşit gelecek zaman ifadesi için kullanıldığını söylemekle birlikte,bazıları[2],ekin bir zaman ifadesinden ziyade maksat ifadesi taşıdığını,bu sebeple gelecek zaman eki olarak kabul etmenin doğru olmayacağı görüşünü savunmaktadır.

Olumsuzu,emäs(ÖT),emes(KT) kelimesiyle yapılır.ÖT'de -mä olumsuzluk ekiyle de yapıldığını söyleyen kaynaklar vardır.[3] Soru şekli,şahıs ekinden sonra ÖT'de -mi;KT'de -ma,-me,-ba,-be, -pa,-pe soru eklerinin getirilmesiyle oluşturulur.(Soru ekinin kullanımı için bk.

Bu tip iki şivede de zamir kaynaklı şahıs ekleriyle çekimlenmektedir.

ÖT	KT	
kör-màkçi-män	kör-mekşi-min	"görmek istiyorum"*
kör-màkçi-sän	kör-mekşi-siñ	
kör-màkçi	kör-mekşi	
kör-màkçi-miz	kör-mekşi-miz	
kör-màkçi-siz	kör-mekşi-siñder	
kör-màkçi-(lär)	kör-mekşi	
	-0-	
iç-màkçi-män	iş-pekşi-min	"içmek istiyorum"*
iç-màkçi-sän	iş-pekşi-siñ	
iç-màkçi	iş-pekşi	
iç-màkçi-miz	iş-pekşi-miz	
iç-màkçi-siz	iş-pekşi-siñder	
iç-màkçi-(lär)	iş-pekşi	
	-0-	
yàz-màkçi-män	jaz-bakşı-mın	"yazmak istiyorum"*
yàz-màkçi-sän	jaz-bakşı-sıñ	
yàz-màkçi	jaz-bakşı	
yàz-màkçi-miz	jaz-bakşı-mız	

1) KTLS 1082,Ö 176,UÖTF 193

2) ÖTG 474,F 125,130

3) Ö 176

* Yalnız teklik 1. şahsa anlam verilmiştir.Diğerleri buna bakarak anlaşılabilir.

yàz-màķçi-siz	jaz-baķşı-sıñdar
yàz-màķçi-(lär)	jaz-baķşı

Bu şeklin KT'de -maķ,-mek,-baķ,-bek,-paķ,-pek ekleri ile de kullanıldığını söylemiştik. Bu eklerle de birkaç örnek çekim verelim:

kör-mek-pin	iş-pek-pin	jaz-baķ-pın
kör-mek-siñ	iş-pek-siñ	jaz-baķ-sıñ
kör-mek	iş-pek	jaz-baķ
kör-mek-piz	iş-pek-piz	jaz-baķ-pız
kör-mek-siñder	iş-pek-siñder	jaz-baķ-sıñdar
kör-mek	iş-pek	jaz-baķ

Olumsuz çekimi şu şekildedir:

ÖT	KT	
kör-màķçi emäs-män	kör-mekşi emes-pin[1]	"görmek istemiyorum"*
kör-màķçi emäs-sän	kör-mekşi emes-siñ	
kör-màķçi emäs	kör-mekşi emes	
kör-màķçi emäs-miz	kör-mekşi emes-piz	
kör-màķçi emäs-siz	kör-mekşi emes-siñder	
kör-màķçi emäs-(lär)	kör-mekşi emes	

<u>Soru şekli</u>

kör-màķçi-män-mi?[2]	kör-mekşi-min-be?[2]	"görmek istiyor muyum?"*
kör-màķçi-sän-mi?	kör-mekşi-siñ-be?	
kör-màķçi-mi?	kör-mekşi-me?	
kör-màķçi-miz-mi?	kör-mekşi-miz-be?	
kör-màķçi-siz-mi?	kör-mekşi-siñder-me?	
kör-màķçi-(lär)-mi?	kör-mekşi-me?	

* Yalnız teklik 1. şahsa anlam verilmiştir. Diğerleri buna bakarak anlaşılabilir.

1) -maķ,-mek... ekinin olumsuzu da aynı şekilde yapılır. Kör-mek emes-pin vs.

2) Olumsuz soru şekilleri de böyledir. -maķ,-mek... ekinin olumlu ve olumsuz soru şekilleri de böyle yapılır. Kör-mek-pin-be?/kör-mek emes-pin-be? gibi.

ÖT'de,TT'de kullanılan gelecek zaman ekinin -äcäk şeklinde kullanıldığını görüyoruz.Yazar,bu şeklin son zamanlarda "kelecek" kelimesinde kullanılmaya başladığını,ÖT'ye Osmanlı matbuatından geçtiğini söylemektedir.(91/24)

Bu ekin,kimi kaynaklar Türkmenceleşmiş ağızlarda kullanıldığını söylerken[1];kimi kaynaklar,bugünkü Özbek edebî dilinin oluşturulmasında esas alınan ağızlarda kullanılmamasına rağmen 1929'da yapılan imlâ konferansında,"her ağızdan nasıl olursa olsun şekil alınması gerek" şeklinde yanlış bir anlayışla bir zaman şekli olarak kanunlaştırıldığını,bazı dergi ve gazete yazılarında bugün de karşılaşılmakla birlikte,ekin Özbek edebî diline has bir ek olduğunu söyleyebilmek için,yeterli dayanağın olmadığını söylemektedir.[2]

Ek,ünsüzle biten fiillere doğrudan,ünlü ile biten fiillere -y- yardımcı ünsüzünü alarak eklenir.Olumusuzu -mä eki yardımıyla yapılır.Zamir kaynaklı şahıs ekleriyle çekime girer. Soru şekli -mi soru ekiyle teşkil edilir.

kör-äcäk-män "göreceğim"*
kör-äcäk-sän
kör-äcäk-(dir)[3]
kör-äcäk-miz
kör-äcäk-siz
kör-äcäk-(lär)

-0-

iç-mä-y-äcäk-män "içmeyeceğim"*
iç-mä-y-äcäk-sän
iç-mä-y-äcäk
iç-mä-y-äcäk-miz
iç-mä-y-äcäk-siz
iç-mä-y-äcäk-(lär)

1) Ö 176
2) F 130
3) -dir ekiyle birlikte kullanımı azdır.
* Yalnız teklik 1. şahıslara anlam verilmiştir.Diğerleri buna bakarak anlaşılabilir.

ÇT'de kesin gelecek zaman ifadesi için -ġu,-gü sıfat fiil ekine,iyelik eklerini getirmek suretiyle kullanılan şekil, bugünkü ÖT'de de arkaik olarak karşımıza çıkmaktadır.[1] Bu şekilden yazar da söz eder ve az kullanıldığını belirtir.(92/17)

Yazarın metinde verdiği çekim örnekleri şöyledir:

yaz-ġu-m-dur "yazacağım"*
yaz-ġu-ng-dur[2]
yaz-ġu-sı-dur
yaz-ġu-mız-dur
yaz-ġu-nguz-dur
yaz-ġu-sı-lar-dur
(yaz-ġu-sı-dur-lar)

kel-gü-m-dür "geleceğim"*
kel-gü-ng-dür[3]
kel-gü-si-dür
kel-gü-miz-dür
kel-gü-ngüz-dür
kel-gü-si-ler-dür
(kel-gü-si-dür-ler)

Yazarın olumsuzundan söz etmediği bu şeklin,ÇT'de iki yolla olumsuzu yapılmaktaydı:[4]

Olumsuz fiil tabanı+(-ġu,-gü)+iyelik eki+(-dur,-dür)

al-ma-ġu-m-dur "almayacağım"*
al-ma-ġu-ng-dur
...

Olumlu fiil tabanı+(-ġu,-gü)+iyelik eki+yoḳ+(-tur).

1) Ö 176
2) Metinde "yazguñdur" şeklindedir.
3) Metinde "kelgüñdür" şeklindedir.
4) ÇEK 135
* Yalnız teklik 1. şahıslara anlam verilmiştir.Diğerleri buna bakarak anlaşılabilir.

al-ġu-m yoḳ-(tur) "almayacağım"*
al-ġu-ng yoḳ-(tur)
al-ġu-sı yoḳ-(tur)
...

ÖT'de,esas itibariyle tur- yardımcı fiili ile -ġan,-gen öğrenilen geçmiş zaman ekinin birleşmesinden meydana gelmiş bir şekil vardır.Zaman içerisinde birtakım değişikliklere uğrayarak bugün -ädigän,-ydigän şekline girmiş olan ekin,bir zaman eki mi, yoksa sıfat fiil eki mi olduğu hususunda çeşitli görüş ayrılıkları vardır.

Kimi Özbek gramerlerinde sıfat fiil bölümünde verilmiş, eklendiği fiilin yüklem vazifesinde gelmesi durumunda,gelecek zaman veya maksat ve gereklilik ifadesi taşıyabileceği söylenmiştir.[1] Kimi kaynaklar ise,fiil çekim eklerinin bir çoğunun aynı zamanda sıfat fiil eki olduğu göz önüne alınırsa,bu şekli kullanılışına göre fiil çekim eki ve sıfat fiil eki diye iki ayrı şekilde değerlendirmenin yerinde olacağı görüşünü ileri sürmektedir.[2] Bu görüşe göre ek,gelecek zamanda olacak hareketin gerekliliğini,o hareketin yapılmasına duyulan isteği bildirmektedir.[3]

Ek,ünsüzle biten fiillere -ädigän,ünlüyle biten fiillere -ydigän şeklinde gelir.Olumsuzu -mä olumsuzluk eki yardımıyla yapılır.WURM,şeklin "emäs" kelimesi ile olumsuz yapıldığını kaydetmektedir.[4]

Ekin KT'deki varyantı,-atın,-etin,-ytın,-ytin şeklinde kullanılmaktadır.İfadesi yönünden ÖT'den ayrılmaktadır.(bk. Görülen Geçmiş Zaman.)

Yazar eki,-adurġan,-edurgen şeklinde sıfat fiil olarak vermiştir.(97/1)

iç-ädigän-män "içmeliyim;içeceğim"*

---

* Yalnız teklik 1. şahıslara anlam verilmiştir.

1) ÖTG 513,F 174,Ö 177

2) UÖTF 205

3) UÖTF 206

4) Ö 177

iç-ädigän-sän
iç-ädigän
iç-ädigän-miz
iç-ädigän-siz
iç-ädigän-(lär)

iç-mä-ydigän-män "içmemeliyim;içmeyeceğim"*
iç-mä-ydigän-sän
iç-mä-ydigän
iç-mä-ydigän-miz
iç-mä-ydigän-siz
iç-mä-ydigän-(lär)

Yazar,ÖT ve KT'de -ġay,-gey ekiyle yapılan bir şekilden de söz eder ve bu şeklin ÖT'de "rica ve temenni",KT'de "cezm (kesinlik)" ifade ettiğini söyler.(91/9)

Bugünkü ÖT'de çok az kullanılan eski bir şekildir.[1] ÇT'de yerine göre istek veya gelecek zaman ifade eden ek,eserin yazıldığı tarihlerde de kullanımını sürdürmektedir.HACİYEV,kimi kaynakların eki,gelecek zaman eki olarak kabul ettiklerini, ancak bugünkü Özbek edebî diline has bir ek olduğunu kabul etmenin mümkün olamayacağını belirtmektedir.[2]

Bu ek KT için de arkaik bir şekil arz eder.Bugünkü KT'de pek fazla kullanılmayan ek,gelecek zaman değil,istek ifade etmektedir.[3] Ancak,istek ifadesi için kullanımı da çok fazla değildir.İstek ifadesi için çoklukla "fiil+(-ğı,-gi,-ḳı,-ki)+ iyelik eki+(kel-)+kip eki" şekli kullanılmaktadır.-ğay,-gey, -ḳay,-key ekinden İstek Kipi başlığı altında tekrar söz edileceğinden,burada tekrarına gerek görmüyoruz.(bk. İstek Kipi).

---

* Yalnız teklik 1. şahıslara anlam verilmiştir.

1) Ö 176

2) F 128,131

3) KTLS 1057,KAT 51

6)ŞART KİPİ

Tasarlanan hareketi şart şeklinde anlatan kiptir.Hiçbir hüküm ifade etmez.

Yazar,şart kipinin birleşik çekimlerini verdiği halde, basit çekimini vermemiştir.Ancak,bugünkü ÖT ve KT'de geniş zamanın şartı,basit şart çekimiyle karşılandığı için[1],bu birleşik çekim basit şart çekimi için bize ipucu vermektedir. TT'de esas itibariyle şart çekiminin basit şekli,bir tür istek ifade eder.Şart ifadesi için genellikle geniş zamanın şartı kullanılır.

Yazar,ÖT ve KT için "kel-" fiiliyle çekimlediği geniş zamanın şartını -se ekiyle yapmıştır.(107/17)Öğrenilen geçmiş zamanın şartını ÖT'de körgen bol-se-m(كورگەن بولسەم) şeklinde hep -se ile,KT'de körgen bol-sa-m(كورگەن بولسام),körgen bol-se-n̈der(كورگەن بولسەڭدەر) şekillerinde hem -sa hem de -se ekiyle yapmıştır.(107/2)Şimdiki zamanın şart çekimi ÖT'de yine hep -se ekiyle,KT'de kèlip catḳan bol-sa-ḳ(كيليب جاتقان بولساق) dışında -se ile yapılmıştır.(108/12)

Arap alfabesiyle basılmış olan Baytursunof'un eserinde ek,ince ünlülü fiillerden sonra -se,kalın ünlülerden sonra -sa şeklinde kullanılmıştır.Cè-se-n̈(جيسەڭ)[2],bèr-se-n̈(بيرسەڭ)[3], sat-sa-n(ساتساڭ)[4],al-sa-m(آلسام)[5] gibi.

Bu bilgiler ışığında,ÖT'de ekin bugünkü -sä şekline geçiş süreci"eserin yazıldığı yıllarda başlamıştır"denilebilir. KT'de eskiden beri -sa,-se şeklinde kullanılan ek,bugün de aynı kullanımını sürdürmektedir.Metinde verilen,kalın ünlülü fiillere ince ünlülü -se ekinin getirilmesi,baskı hatasından kaynaklanmış olmalıdır.ÖT'de klişeleşmiş olarak (سە) şeklinde yazılan ek, kalınlık-incelik uyumu çerçevesinde -sa,-se şeklinde kullanılmıştır.TT'de de bu şekliyle kullanımını sürdürmektedir.

1) KTLS 1082,KKT 322

2) KE 87

3) KE 87

4) KE 87

5) KE 91

Olumsuzu,TT'de -ma,-me;ÖT'de -mä;KT'de -ma,-me,-ba,-be, -pa,-pe olumsuzluk eklerinden birinin getirilmesiyle yapılır. (KT'de olumsuzluk ekinin kullanımı için bk.Görülen Geçmiş Zaman). Bu kip,üç şivede de iyelik kaynaklı şahıs ekleriyle çekilir.

TT	ÖT	KT
iç-se-m	iç-sä-m	iş-se-m
iç-se-n	iç-sä-ng	iş-se-n̆
iç-se	iç-sä	iş-se
iç-se-k	iç-sä-k	iş-se-k
iç-se-niz	iç-sä-ngiz*	iş-se-n̆der
iç-se-ler	iç-sä-(lär)	iş-se
	iç-i-ş-sä	
	-0-	
iç-me-se-m	iç-mä-sä-m	iş-pe-se-m
iç-me-se-n	iç-mä-sä-ng	iş-pe-se-n̆
iç-me-se	iç-mä-sä	iş-pe-se
iç-me-se-k	iç-mä-sä-k	iş-pe-se-k
iç-me-se-niz	iç-mä-sä-ngiz*	iş-pe-se-n̆der
iç-me-se-ler	iç-mä-sä-(lär)	iş-pe-se
	iç-i-ş-mä-sä	
	-0-	
al-sa-m	àl-sä-m	al-sa-m
al-sa-n	àl-sä-ng	al-sa-n̆
al-sa	àl-sä	al-sa
al-sa-k	àl-sä-k	al-sa-ḳ
al-sa-nız	àl-sä-ngiz*	al-sa-n̆dar
al-sa-lar	àl-sä-(lär)	al-sa
	àl-i-ş-sä	
	-0-	
al-ma-sa-m	àl-mä-sä-m	al-ma-sa-m
al-ma-sa-n	àl-mä-sä-ng	al-ma-sa-n̆
al-ma-sa	àl-mä-sä	al-ma-sa
al-ma-sa-k	àl-mä-sä-k	al-ma-sa-ḳ
al-ma-sa-nız	àl-mä-sä-ngiz*	al-ma-sa-n̆dar
al-ma-sa-lar	àl-mä-sä-(lär)	al-ma-sa
	àl-i-ş-mä-sä	

* -ngiz yerine -nglär,-läring,-läringiz,-ngizlär ekleri de kullanılabilir.

Şart ekinden sonra ÖT'de -çi,KT'de -şı,-şi edatları getirilebilir.Bu durumda,1. şahıslarda istek(ÖT),pişmanlık(KT); 2. şahıslarda rica;3. şahıslarda istek ve temenni ifadesi hasıl olur.[1]

Şart ekinin sonuna gelen bu edattan yazar da söz eder.Edatın ,iki şivede de -çı,-çi şeklinde olduğunu,ÖT'de teşvik ve terğîb(isteklendirme),KT'de pişmanlık ifade ettiğini belirtmektedir.Burada şunu belirtmekte fayda vardır.Yazar,ÖT için teklik II. şahsa,KT için teklik I. şahsa bu anlamları vermiştir.(109/9)

ÖT		KT	
iç-sä-m-çi	"içeyim"	iş-se-m-şi	"keşke içseydim"
iç-sä-ng-çi	"içsene"	iş-se-ñ-şi	"içsene,lütfen iç"
iç-sä-çi	"içse ya"	iş-se-şi	"içse ya"
iç-sä-k-çi	"içelim"	iş-se-k-şi	"keşke içseydik"
iç-sä-ngiz-çi	"içsenize"	iş-se-ñder-şi	"içsenize,lütfen için"
iç-sä-lär-çi	"içseler ya"	iş-se-şi	"içseler ya"

KT'de şart ekinden sonra -ğoy,-ḳoy edatı gelirse,arzu ve rica ifade eder.[2]

al-sa-m ğoy "keşke alsam"*
al-sa-ñ ğoy
al-sa ğoy
al-sa-ḳ ḳoy
al-sa-ñdar ğoy
al-sa ğoy

ÖT ve KT'de şart ekinden sonra "ekän,eken" kelimesi gelirse istek ifade eder.[3]

ÖT	KT	
al-sä-m ekän	al-sa-m eken	"keşke alsam"*

* Yalnız teklik 1. şahsa anlam verilmiştir.

1) KKT 320,ÖTG 576

2) KTLS 1057

3) KKT 320,ÖTG 435,Ö 174

àl-sä-ng ekän	al-sa-ñ eken
àl-sä ekän	al-sa eken
àl-sä-k ekän	al-sa-ḳ eken
àl-sä-ngiz ekän	al-sa-ñdar eken
àl-sä-(lär) ekän	al-sa eken

Şart ekinden sonra gerek(TT),keräk(ÖT),kerek(KT) kelimesi gelirse tahmin ifade eder.

TT	ÖT	KT
al-sa-m gerek	àl-sä-m keräk	al-sa-m kerek
al-sa-n gerek	àl-sä-ng keräk	al-sa-ñ kerek
al-sa gerek	àl-sä keräk	al-sa kerek
al-sa-k gerek	àl-sä-k keräk	al-sa-ḳ kerek
al-sa-nız gerek	àl-sä-ngiz keräk	al-sa-ñdar kerek
al-sa-lar gerek	àl-sä-(lär) keräk	al-sa kerek

7)İSTEK KİPİ

Bu kip,tasarlanan hareketin yapılmak istendiğini anlatır. Yazar,OT'de istek(iltizâmî) kipinin ünsüzle biten fiillerden sonra -ayım,-eyim;-asıñ,-esiñ;-a,e;-alım,-elim;-asıñız,-esiñiz; -alar,-eler ekleriyle yapıldığını,fiilin ünlüyle bitmesi halinde araya -y- ünsüzünün getirildiğini söylemektedir.(76/1)

ÖT ve KT'de kipin yalnızca I. şahıslarının kullanıldığını, teklik I. şahısta iki şivede de -ayın,-eyin;çokluk I. şahısta ÖT'de -aylıḳ,-eylik,KT'de -ayıḳ,-eyik eklerinin getirildiğini söyler.(76/15)

OT'nin sonlarında I. şahıs çekimleri düşmüş olarak kullanılan istek kipi,TT'ye de bu şekilde geçmiştir.[1] Düşen I. şahıslar yerine,emir kipinin I. şahısları kullanılmaya başlamış, böylece emir ve istek şekilleri karışarak yazarın verdiği şekil ortaya çıkmıştır.Bugün istek kipinin II. ve III. şahısları da hemen hemen kullanılmaz.Bu şekillerin yerine,çoklukla emir, bazan da şart şekli kullanılır.[2]

1) TDB 294

2) TDB 295

ÖT'de bugün istek kipi için,özel bir ek ve çekim yoktur. Bazı kaynaklarda,istek kipi emir kipiyle birlikte "Buyruḳ-İstäk Mäyli" adı altında verilmekte,istek kipi için de emir eklerinin kullanıldığı belirtilmektedir.[1] Bazı kaynaklarda,bu kipin -gäy (nadiren -ğäy,-ḳäy,-käy) ekiyle teşkil edildiği,ancak bu ekin çok az kullanılmakta olup arkaik bir şekil arz ettiği ifade edilmektedir.[2]

KT'de istek kipinin -ğay,-gey,-ḳay,-key ekiyle teşkil edildiğini söyleyen kaynaklar[3] varsa da ayrıntılı bilgi mevcut değildir.Konya'da okuyan öğrenciler,bu ekin Çimkent taraflarında kullanıldığını söylemektedirler.İstek ifadesi için yaygın olarak "fiil+(-ğı,-gi,-ḳı,-ki)+iyelik eki+keledi" şekli kullanılmaktadır.KT gramerleri bu şekil hususunda hemfikirdirler.[4]

KKT adlı eserde,yukarıda verilen kalıplaşmış şekil yanısıra -ğay edi(II. ve III. şahıslarda),-sa igi edi(II. ve III. şahıslarda),-sa edi,-sa eken birleşik şekilleriyle de istek ifadesi elde edildiği belirtilmektedir.[5]

TT'de emir ve istek kipinin karışması sonucu ortaya aşağıdaki şekil çıkmıştır:

iç-eyim	iç-me-y-eyim
iç-e-sin	iç-me-y-e-sin
iç-e	iç-me-y-e
iç-elim	iç-me-y-elim
iç-e-siniz	iç-me-y-e-siniz
iç-e-ler	iç-me-y-e-ler

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi,bu çekimin II. ve III. şahısları da hemen hemen kullanımdan düşmüş,yerini emir çekimi almıştır.

ÖT'de kipin müstakil bir çekimi yoktur.Emir çekimiyle karşılanır.Çekimin istek mi,yoksa emir mi ifade ettiği metinden

1) ÖTG 464,F 116
2) UÖTF 212-213
3) KAT 51,KTLS 1057
4) KTLS 1057,KAT 50,KKT 320,KTİ 72
5) KKT 321

anlaşılmaktadır.Ancak,az olmakla birlikte,-gäy ekinin de hâlâ kullanımını sürdürdüğü de görülmektedir.

Ägär üyläniş kättädän bolsä,ķizni mening Àbbàz äkämgä täķdim etgäysiz.
(Eğer önce büyükler evlenirse,kızı benim Abbaz ağabeyime takdim ediniz.)

ÖHE 131

Bu örnekten hareketle,ekin tahminî çekiminin şu şekilde olduğu söylenebilir:

iç-gäy-män	"içeyim"
iç-gäy-sän	"içesin"
iç-gäy	"içe"
iç-gäy-miz	"içelim"
iç-gäy-siz	"içesiniz"
iç-gäy-lär	"içeler"

KT'de istek ifadesi için yaygın olarak aşağıdaki şekil kullanılır:

iş-ki-m keledi	"içesim geliyor;içmek istiyorum"*
iş-ki-n̈ keledi	
iş-ki-si keledi	
iş-ki-miz keledi	
iş-ki-lerin̈ keledi	
iş-ki-leri keledi	

Bu çekimde şahıs zamiri ilgi hali ekini alarak kullanılır.Kel- fiiline şimdiki zaman eki getirilerek kullanıldığı gibi,diğer kip ekleri getirilerek de kullanılır.Hangi kipin eki getirilirse,o kip ifade edilir.

jaz-ğı-m keldi "yazasım geldi"*

* Yalnız teklik I. şahsa anlam verilmiştir.

jaz-ğı-ñ keldi
jaz-ğı-sı keldi
jaz-ğı-mız keldi
jaz-ğı-larıñ keldi
jaz-ğı-ları keldi

Bu şekle ÖT'de de rastlanır.Ancak,yaygın değildir.Yalnız teklik III. şahsa ait örneğine tesadüf ettik.Aşağıdaki cümlede bu şekil vardır:

Rüstämning bu nàzu ne'mätlärdän yegisi,kök çàydän ķànib-ķànib içgisi kelibdi.
(Rüstem'in bu yiyeceklerden yiyesi,gök çaydan kana kana içesi gelmiş.)

ÖHE 39

Bugünkü KT'de işlek olmayan -ğay,-gey,-ķay,-key ekinin çekimi şu şekilde yapılmaktadır:

iş-key-min	"içeyim"*	al-ğay-mın	"alayım"*
iş-key-siñ		al-ğay-sıñ	
iş-key		al-ğay	
iş-key-miz		al-ğay-mız	
iş-key-siñder		al-ğay-sıñdar	
iş-key		al-ğay	

8)GEREKLİLİK KİPİ

Yazar,"Vücûbî Fi'l Sîğası" başlığı altında,gereklilik kipinin OT'de -malı,-meli ile;ÖT ve KT'de -maķ+iyelik eki+kerek; -ş(ÖT)/-s(KT)+iyelik eki+kerek ve -maķlıķ(ÖT)/-maķtıķ(KT)+iyelik eki+kerek şekilleriyle teşkil edildiğini söylemektedir.Olumsuz şeklinin OT'de -ma,-me ekleriyle;ÖT ve KT'de -maslik(ÖT)/ -mastik(KT)+iyelik eki+kerek ile teşkil edildiğini belirtmektedir.(78/11)

* Yalnız teklik I. şahsa anlam verilmiştir.

Gereklilik kipi,OT'de olduğu gibi TT'de de -malı,-meli ekleriyle teşkil edilir.Ancak,-ma,-me+iyelik eki+gerek ve -mak,-mek+gerek formülleriyle de bu kip ifade edilebilir."Gerek" kelimesi yerine "lazım,şart" kelimelerinin kullanıldığı da olur. ÖT ve KT'de bu kip,müstakil bir ek vasıtasıyla teşkil edilmez.

iç-meli-y-im	al-malı-y-ım
iç-meli-sin	al-malı-sın
iç-meli	al-malı
iç-meli-y-iz	al-malı-y-ız
iç-meli-siniz	al-malı-sınız
iç-meli-ler	al-malı-lar

Olumsuzu,fiil tabanı ile gereklilik eki arasına -ma,-me olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır.

iç-me-meli-y-im	al-ma-malı-y-ım
iç-me-meli-sin	al-ma-malı-sın
iç-me-meli	al-ma-malı
...	

TT'de kullanılan şekiller,ÖT ve KT ile benzerlik gösterdiği için,çekimleri bu iki şive ile karşılaştırmalı olarak verilecektir.

Bugün ÖT'de gereklilik kipi için,yaygın olarak -ş fiilden isim yapma ekinin iyeyikli şekillerine "keräk" kelimesinin getirildiği şekil kullanılır.-ş eki yerine -màḳ ekinin kullanıldığı da olur."Keräk" kelimesi yerine bazan,"làzim,zärür,şärt" kelimeleri de kullanılabilir.[1] Bazı kaynaklar,-màḳ fiilden isim yapma ekinin -lik isimden isim yapma ekiyle genişlemiş şeklinin (-màḳlik) ve -uw fiilden isim yapma ekinin de gereklilik kipini teşkil etmek için kullanıldığını söylemektedir.[2] Daha önce de belirttiğimiz gibi,yazar da -maḳlıḳ ile gereklilik teşkil edildiğini söylemektedir.[3]

1) UÖTF 220

2) Ö 177

3) 78/21

Bugün KT'de yaygın olarak fiil+(-uv,-üv,-v)+iyelik eki+ kerek formülüyle ifade edilmektedir.Bu şekilde şahıs eki,ilgi hali ekini alarak kullanılır.[1] "Kerek" kelimesi yerine,"kacet, şart" kelimeleri de kullanılabilir.

TT	ÖT	KT
iç-me-m gerek	iç-i-ş-i-m keräk*	iş-üv-i-m kerek*
iç-me-n gerek	iç-i-ş-i-ng keräk	iş-üv-i-n̈ kerek
iç-me-si gerek	iç-i-ş-i keräk	iş-üv-i kerek
iç-me-miz gerek	iç-i-ş-i-miz keräk	iş-üv-i-miz kerek
iç-me-niz gerek	iç-i-ş-i-ngiz keräk	iş-üv-lerin̈ kerek
iç-me-leri gerek	iç-i-ş-i keräk	iş-üv-i kerek
	iç-i-ş-läri keräk	

Bu şekil ÖT'de;iç-màğ-im keräk,iç-màğ-ing keräk,iç-màğ-i keräk,iç-màğ-imiz keräk,iç-màğ-ingiz keräk,iç-màğ-i keräk(iç-màk-läri keräk) şeklinde de kullanılabilir.[2]

Yukarıdaki şeklin olumsuzu,TT'de -ma,-me olumsuzluk ekinin,fiil tabanı ile -ma,-me fiilden isim yapma ekinin arasına getirilmesiyle yapılır.ÖT'de -ş eki yerine -mäslik ekinin getirilmesiyle teşkil edilen olumsuzluk,KT'de -uv,-üv,-v ekinden önce -ma,-me,-ba,-be,-pa,-pe olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle oluşturulur.Bu şekildeki olumsuzluklar,kesinlik ifade eder.Yani, hareketin kesinlikle yapılmaması gerektiğini anlatır.TT'de "değil",ÖT'de "emas",KT'de "emes" kelimesiyle yapılan olumsuzluk ise,kesinlik ifade etmez.Hareketin yapılmasa da olabileceğini anlatır.

TT	ÖT	KT
iç-me-me-m gerek	iç-mäslig-i-m keräk**	iş-pe-v-i-m kerek**
iç-me-me-n gerek	iç-mäslig-i-ng keräk	iş-pe-v-i-n̈ kerek
iç-me-me-si gerek	iç-mäslig-i keräk	iş-pe-v-i kerek
iç-me-me-miz gerek	iç-mäslig-i-miz keräk	iş-pe-v-i-miz kerek
iç-me-me-niz gerek	iç-mäslig-i-ngiz keräk	iş-pe-v-lerin̈ kerek
iç-me-me-leri gerek	iç-mäslig-i keräk	iş-pe-v-i kerek
	iç-mäslik-läri keräk	

* TT'ye "içmeliyim" şeklinde de aktarılabilir.

** TT'ye "içmemeliyim" şeklinde de aktarılabilir.

1) KTLS 1058

2) UÖTF 223

TT	ÖT	KT
iç-me-m gerek değil	İç-i-ş-i-m keräk emäs	iş-üv-i-m kerek emes
iç-me-n gerek değil	iç-i-ş-i-ng keräk emäs	iş-üv-i-ñ kerek emes
iç-me-si gerek değil	iç-i-ş-i keräk emäs	iş-üv-i kerek emes
iç-me-miz gerek değil	iç-i-ş-i-miz keräk emäs	iş-üv-i-miz kerek emes
iç-me-niz gerek değil	iç-i-ş-i-ngiz keräk emäs	iş-üv-leriñ kerek emes
iç-me-leri gerek değil	iç-i-ş-i keräk emäs	iş-üv-i kerek emes
	iç-i-ş-läri keräk emäs	

KT'de diğer iki şivede olmayan bir şekil daha kullanılır. Bu şekil,"fiil+(-uv,-üv,-v)+yaklaşma hali eki+tiyis+şahıs eki" formülüyle teşkil edilir.Bu şekilde şahıs zamiri yalın haldedir. Bazı kaynaklar,"tiyis" kelimesinin de "kerek" kelimesi gibi fiile -uv,-üv,-v ekinden sonra iyelik ekinin getirilmesiyle "fiil+(-uv,-üv,-v)+iyelik eki+teyis*(ti)" formülüyle kullanıldığını söyleseler[1] de taranan eserlerde böyle bir kullanıma rastlamadık.Tespit edilen örnekler,bu şeklin yaklaşma hali ekiyle kullanıldığını göstermektedir.[2]

iş-üv-ge tiyis-pin "içmem gerek,içmeliyim"**
iş-üv-ge tiyis-siñ
iş-üv-ge tiyis
iş-üv-ge tiyis-piz
iş-üv-ge tiyis-siñder
iş-üv-ge tiyis

Olumsuzu iki şekilde teşkil edilir.-ma,-me... olumsuzluk ekiyle yapılan şekil kesinlik ifade eder."Emes" kelimesiyle yapılan şekilde kesinlik ifadesi yoktur.

iş-pe-v-ge tiyis-pin "içmemeliyim"**
iş-pe-v-ge tiyis-siñ
iş-pe-v-ge tiyis

* Eserde "teyis" şeklinde verilmiş olan kelime,"tiyis" olmalıdır.

** Yalnız teklik 1. şahsa anlam verilmiştir.

1) KTLS 1058

2) KMY 29,47,97;K 158

iş-pe-v-ge tiyis-piz
iş-pe-v-ge tiyis-siñder
iş-pe-v-ge tiyis

-O-

iş-üv-ge tiyis emes-pin ."içmem gerek değil"*
iş-üv-ge tiyis emes-siñ
iş-üv-ge tiyis emes
iş-üv-ge tiyis emes-piz
iş-üv-ge tiyis emes-siñder
iş-üv-ge tiyis emes

Üç şivede şekil bakımından aynı olan ve tahmin ifade eden bir şekil vardır.Bu şekil,"fiil+şart eki+şahıs eki+gerek (TT)/keräk(ÖT)/kerek(KT)" formülüyle teşkil edilir.Olumsuzu, TT'de -ma,-me;ÖT'de -mä;KT'de -ma,-me...olumsuzluk ekleriyle yapılır.(KT'de olumsuzluk ekinin kullanımı için bk.Görülen Geçmiş Zaman).

TT	ÖT	KT
iç-se-m gerek	iç-sä-m keräk	iş-se-m kerek
iç-se-n gerek	iç-sä-ng keräk	iş-se-ñ kerek
iç-se gerek	iç-sä keräk	iş-se kerek
iç-se-k gerek	iç-sä-k keräk	iş-se-k kerek
iç-se-niz gerek	iç-sä-ngiz keräk	iş-se-ñder kerek
iç-se-ler gerek	iç-sä-(lär) keräk	iş-se kerek
	iç-i-ş-sä keräk	
	-O-	
iç-me-se-m gerek	iç-mä-sä-m keräk	iş-pe-se-m kerek
iç-me-se-n gerek	iç-mä-sä-ng keräk	iş-pe-se-ñ kerek
iç-me-se gerek	iç-mä-sä kerak	iş-pe-se kerek
...		

Üç şivede,fiilden isim yapma eklerinin iyelik eki almadan da gerek(TT)/keräk(ÖT)/kerek(KT) kelimesiyle gereklilik kipini teşkil ettiği görülür.Bunlarda,hangi şahsa ait olduğunu tayin

* Yalnız teklik 1. şahsa anlam verilmiştir.Diğerleri buna göre anlaşılabilir.

edecek bir şahıs eki veya iyelik eki olmadığı için,bütün şahıslara izafe edilebilecek genel bir şahıs ifadesi vardır.[1] TT'de -mak,-mek;ÖT'de -ş,-màḳ;KT'de -uv,-üv,-v fiilden isim yapma ekleri bu şekilde kullanılmaktadır.AJ adlı eserde,eskiden bu şeklin KT'de -maḳ,-mek... ekleriyle de yapıldığı görülmektedir.[2] Bu şekilde,"gerek" yerine "lazım,şart";"keräk" yerine "làzim,zärür,şärt";"kerek" yerine "ḳacet,şart,lazım" kelimeleri de kullanılabilir.

TT	ÖT	KT
iç-mek gerek	iç-i-ş keräk	iş-üv kerek
al-mak gerek	àl-i-ş keräk	al-uv kerek
gör-mek gerek	kör-màḳ keräk	kör-üv kerek
ye-mek gerek	ye-màḳ keräk	je-v kerek

Olumsuzu TT'de -ma,-me;ÖT'de -mäslik;KT'de -ma,-me... ile teşkil edilir.

TT	ÖT	KT
iç-me-mek gerek	iç-mäslik keräk	iş-pe-v kerek
al-ma-mak gerek	àl-mäslik keräk	al-ma-v kerek
gör-me-mek gerek	kör-mäslik keräk	kör-me-v kerek
ye-me-mek gerek	ye-mäslik keräk	je-me-v kerek

AC'de geçen -maḳ,-mek... fiilden isim yapma ekiyle teşkil edilmiş gereklilik kipine birkaç örnek verelim:

basta-maḳ kerek[3] "başlamak gerek"
bağındır-maḳ kerek[4] "itaat ettirmek gerek"

Şeklin,yaklaşma hali ekini alarak kullanıldığı da görülür:

1) UÖTF 226
2) AJ I/149,159
3) AJ I/149
4) AJ I/159

böge-mek-ke kerek[1]	"engellemek gerek"
süyen-bek-ke kerek[2]	"dayanmak gerek"

KT'de bugün örneklerine rastlanmayan,KE adlı eserde karşılaştığımız bir gereklilik çekimi daha vardır ki,bu şekli de burada vermenin yararlı olacağı düşüncesindeyiz.Bugün TAT ve BT'de -(ı)rğa,-(i)rge+kirek şeklinde kullanımını sürdüren bu şekil,KE'de -arğa/-erge+kerek şeklinde gereklilik ifadesi için kullanılmıştır.Eserde geçen örnekler şunlardır:

cırt-arğa kerek[3]	"yırtmak gerek"
sındır-arğa kerek[3]	"kırmak gerek"
al-arğa kerek[3]	"almak gerek"

9)EMİR KİPİ

Tasarlanan hareketi emir şeklinde anlatan kiptir.

Yazar,emir kipini,"Emr-i Hâzır(II. şahıslar)" ve "Emr-i Ġâib(III. şahıslar)" olmak üzere iki başlık altında vermiştir. I. şahısları,istek eki olarak kabul edip istek çekiminde verdiği daha önce belirtilmişti.

Yazara göre,teklik II. şahsın teşkili için,fiilden masdar ekinin kaldırılması,olumsuzu için,OT ve ÖT'de -ma,-me; KT'de -ma,-me,-ba,-be,(-pa),-pe olumsuzluk eklerinin getirilmesi gerekir.Yazar,teklik II. şahısta ÖT ve KT'de -ġıl,-gil,-ḳıl eklerinin de kullanılabildiğini,bu eklerin anlamı pekiştirdiğini de eklemektedir.

Çokluk II. şahsın,OT'de ünlüyle biten fiillere -yiñiz*, ünsüzle biten fiillere ڭ veya ڭز ÖT'de ڭ veya ڭگز, KT'de ise daima ڭدور ekinin getirilmesiyle,olumsuzunun üç şivede de ince ünlülü fiillerden sonra -me,kalın ünlülülerden sonra -ma olumsuzluk eki vasıtasıyla yapıldığını söylemektedir.

1) AJ I/127
2) AJ I/165
3) KE 92

Yazar,teklik III. şahsın OT ve ÖT'de -sın,(-sin),-sun,(-sün);KT'de -sin* ekiyle teşkil edildiğini,ancak KT'de bu kuralın kat'î olmadığını,duruma göre -sun,(-sün) ekinin de getirilebileceğini belirtir.Çokluk III. şahsın teşkili için ise,OT ve ÖT'de لار, لر, لەر ;KT'de دەر ekinin getirilmesi gerektiğini ifade eder.(71/20)

Emrin I. şahıslarının,istek kipinin I. şahısları olarak verildiğini istek kipi konusunda söylemiştik.

TİMURTAŞ,emir kipinin I. şahıslarının olmadığını,bu ekleri istek kipinde vererek ifade etmektedir.[1] Buna karşılık ERGİN,emir kipinin I. şahıslarının da olduğunu,ancak bu eklerin bugün istek kipinin I. şahısları için de kullanılmaya başladığını belirtmektedir.[2]

Emir eklerinin OT ile TT arasındaki tek farkı,OT'de II. teklik ve çokluk eklerinin nazal n'li olmasıdır.TT'de eklerin nazallıklarının atılmış olarak kullanılmasıdır.

Üç şivede bugün kullanılan emir ekleri şu şekildedir:[3]

		TT	ÖT	KT
Teklik	1. şh.	:-ayım,-eyim	-(ä)y,-(ä)yin	-(a)yın,-(e)yin
	2.	: Ø	Ø,-gin,gil	Ø,-ğın,-gin,-ḳın,-kin; -ğıl,-gil,-ḳıl,-kil
	3.	:-sın,-sin, -sun,-sün	-sin	-sın,-sin
Çokluk	1. şh.	:-alım,-elim	-(ä)ylik,-(ä)yik	-(a)yıḳ,-(e)yik;-alıḳ, -elik,-ylıḳ,-ylik
	2.	:-ın,-in,-un,-ün; -ınız,-iniz, -unuz,-ünüz	-ng,-ngiz	-n̄dar,-n̄der
	3.	:-sınlar,-sinler, -sunlar,-sünler	-sin(lär),-ş-sin	-sın,-sin

* Metinde latin harfleri ile de verilmiştir.

1) OTG 59

2) TDB 289,295

3) TDB 288,ÖTG 464,UÖTF 228,F 116,KKT 317,KTİ 70,KAT 50,KTLS 1058,1083

Teklik I. şahıs emir eki,TT'de kalınlık-incelik uyumuna bağlı olarak kalın ünlülü fiillerden sonra -ayım,ince ünlülü fiillerden sonra -eyim şeklindedir.ÖT'de ünsüzle biten bütün fiillere -äy(kimi zaman -äyin),ünlüyle biten fiillere -y(kimi zaman -yin) şeklinde eklenir.KT'de de kalınlık-incelik uyumuna bağlıdır.Ünsüzle biten kalın ünlülü fiillerden sonra -ayın, ince ünlülü fiillerden sonra -eyin;ünlüyle biten kalın ünlülü fiillerden sonra -yın,ince ünlülülerden sonra -yin şeklinde gelir.

Teklik II. şahıs TT'de daima eksizdir.ÖT ve KT'de eksiz olabildiği gibi,-gin,-gil(ÖT);-ğın,-gin,-ḳın,-kin/-ğıl,-gil, -ḳıl,-kil(KT) ekleri ile de kullanıldığı olur.Bu ekler,KT'de sedalı-sedasız uyum çerçevesinde kullanıldığı halde,ÖT'de uyuma bağlı değildir.

Teklik III. şahıs emir eki,TT'de kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak -sın,-sin,-sun,-sün şeklinde kullanılır.ÖT'de uyuma bağlı olmaksızın daima -sin şeklindedir.KT'de kalınlık-incelik uyumuna bağlı olarak kalın ünlülü fiillerden sonra -sın,ince ünlülülerden sonra -sin'dir.

Çokluk I. şahıs emir eki,TT'de kalınlık-incelik uyumuna bağlı olarak kalın ünlülü fiillerden sonra -alım,ince ünlülülerden sonra -elim şeklindedir.ÖT'de ünsüzle biten fiillerden sonra -äylik veya -äyik,ünlüyle bitenlerden sonra -ylik veya -yik şeklinde kullanılan ek,KT'de kalınlık-incelik uyumuna bağlı olarak,ünsüzle biten kalın ünlülü fiillerden sonra -ayıḳ veya -alıḳ,ince ünlülülerden sonra -eyik veya -elik;ünlüyle biten kalın ünlülülerden sonra -yıḳ veya -ylıḳ,ince ünlülülerden sonra -yik veya -ylik şeklinde kullanılır.

Çokluk II. şahıs emir eki,TT'de kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlıdır.Ünsüzle biten fiillere -y- yardımcı ünsüzünü alarak eklenir.Yukarıdaki uyumlar çerçevesinde -ın,-in,-un,-ün;-ınız,-iniz,-unuz,-ünüz eklerinden biri gelir.ÖT'de uyuma bağlı olmaksızın -ng,-ngiz,-nglär,-ngizlär eklerinden biri kullanılır.Ünlüyle biten fiillere doğrudan eklenirken,ünsüzle biten fiillere -i- yardımcı ünlüsünü alarak eklenirler.KT'de kalınlık-incelik uyumuna bağlı olarak,kalın

ünlülülerden sonra -n̈dar,ince ünlülülerden sonra -n̈der gelir. Ünsüzle biten fiillere -ı-,-i- yardımcı ünlülerinden birini alarak eklenir.

Çokluk III. şahıs emir eki,TT'de teklik III. şahsın bağlı olduğu uyumlar çerçevesinde,-sınlar,-sinler,-sunlar, -sünler şeklindedir.ÖT'de "ulär" zamiri kullanılarak -sin kullanışı yanısıra,-sinlär şekli de kullanılır.Ayrıca,-ş-sin şeklinin kullanıldığı da olur.TT'de de "onlar" zamiriyle -sın, -sin,-sun,-sün ekleri kullanılarak çokluk III. şahıs ifadesi sağlanabilir.KT'de çokluk III. şahıs "olar" zamiriyle birlikte kullanıldığı için,teklik III. şahıs gibidir.

Nezaket şekilleri II. şahıslarda kullanılır.Teklik II. şahsın nezaketi,TT'de çokluk II. şahıstır.ÖT'de de çokluk II. şahıs,teklik II. şahsın nezaketi olarak kullanılır.KT'de teklik II. şahsın nezaketi -(ı)n̈ız,-(i)n̈iz şeklindedir.

TT'de çokluk II. şahsın nezaketi kullanılmaz.ÖT'de -ng-lär,ngizlär,KT'de -(ı)n̈ızdar,-(i)n̈izder çokluk II. şahsın nezaketi olarak kullanılır.

TT	ÖT	KT
iç-eyim	iç-äy	iş-eyin
iç	iç	iş
iç-sin	iç-sin	iş-sin
iç-elim	iç-äylik	iş-eyik
iç-iniz	iç-ingiz	iş-in̈der
iç-sinler	iç-sin(lär)	iş-sin
	iç-i-ş-sin	
	-0-	
sor-ayım	sorä-y	sura-yın
sor	sorä	sura
sor-sun	sorä-sin	sura-sın
sor-alım	sorä-ylik	sura-yıḳ
sor-unuz	sorä-ngiz	sura-n̈dar
sor-sunlar	sorä-sin(lär)	sura-sın
	sora-ş-sin	

Emir ekinden sonra -çi(ÖT)/-şı,-şi(KT) edatı gelirse, istek,rica ifade eder.*

Emir kipinin olumsuzu,TT'de -ma,-me;ÖT'de -mä;KT'de -ma, -me,-ba,-be,-pa,-pe olumsuzluk ekleriyle teşkil edilir.(KT'deki kullanımı için bk.Görülen Geçmiş Zaman).

TT	ÖT	KT
al-ma-y-ayım	àl-mä-y	al-ma-yın
al-ma	àl-mä	al-ma
al-ma-sın	àl-mä-sin	al-ma-sın
al-ma-y-alım	àl-mä-ylik	al-ma-yık
al-ma-y-ınız	àl-mä-ngiz	al-ma-ñdar
al-ma-sınlar	àl-mä-sin(lär)	al-ma-sın
	-0-	
iç-me-y-eyim	iç-mä-y	iş-pe-yin
iç-me	iç-mä	iş-pe
iç-me-sin	iç-mä-sin	iş-pe-sin
iç-me-y-elim	iç-mä-ylik	iş-pe-yik
iç-me-y-iniz	iç-mä-ngiz	iş-pe-ñder
iç-me-sinler	iç-mä-sin(lär)	iş-pe-sin

Soru şekli,TT'de -mı,-mi,-mu,-mü;ÖT'de -mi;KT'de -ma, -me,-ba,-be,-pa,-pe soru ekleriyle yapılır.(KT'deki kullanımı için bk.Soru Eki).

iç-eyim-mi?	iç-äy-mi?	iş-eyin-be?
Ø	Ø	Ø
iç-sin-mi?	iç-sin-mi?	iş-sin-be?
iç-elim-mi?	iç-äylik-mi?	iş-eyik-pe?
Ø	Ø	Ø
iç-sinler-mi?	iç-sin(lär)-mi?	iş-sin-be?

Yukarıdaki çekimden de anlaşıldığı gibi,II. şahısların soru şekli yoktur.

al-ma-y-ayım-mı?	àl-mä-y-mi?	al-ma-yın-ba?

* ÖTG 576,KKT 320

Ø	Ø	Ø
al-ma-sın-mı?	àl-mä-sin-mi?	al-ma-sın-ba?
al-ma-y-alım-mı?	àl-mä-ylik-mi?	al-ma-yık-pa?
Ø	Ø	Ø
al-ma-sınlar-mı?	àl-mä-sin(lär)-mi?	al-ma-sın-ba?

b)BİRLEŞİK KİPLER

Üç şivede de hikâye,rivâyet ve şart olmak üzere üç tür birleşik kip vardır.Bu kipler,OT'de olduğu gibi TT'de de i-, ÖT ve KT'de,ÇT'de olduğu gibi hikâye ve rivâyet e-,şart ise bol- fiili yardımıyla teşkil edilir.

1)HİKÂYE

Bu çekim,asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin görülen geçmiş zamanda olduğunu veya yapıldığını ifade eder.

Yazar,öğrenilen geçmiş ve şimdiki zamanın hikâye çekimini vermiştir.OT'de -miş idi,KT'de -ġan èdi şeklinde verilen çekim,ÖT'de -miş èdi ve -ġan èdi olarak iki şekilde verilmiştir. ÇT'de kullanılmış olan -miş èdi şeklinin[1],bugünkü ÖT yazı dilinde yaygın bir kullanımından söz edilemez.[2](85/5)

Şimdiki zamanın hikâyesi olarak,OT ve ÖT'de -maḳda ile yapılan şekil verilmiştir.KT için herhangi bir şekil verilmemiştir.(95/10)

Hikâye çekimi,üç şivede de i-(TT),e-(ÖT,KT) fiilinin görülen geçmiş zamanı ile yapılır.TT'de emir kipi dışındaki bütün kiplerin hikâye çekimi vardır.ÖT ve KT'de ise,görülen geçmiş zamanın ve emir kipinin hikâyesi yoktur.Bu iki şivede, emir kipinden sonra "edi" kelimesinin kullanıldığı görülürse de bu şekil,emrin hikâyesini ifade etmez.İfade yönünden isteğin hikâyesidir.

ber-sin edi	"vereydi,verseydi"
kel-gin edi	"geleydin,gelseydin"

1) ÇEK 131

2) ÜÖTF 236

Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

TT
iç-ti-y-di-m*
iç-ti-y-di-n
iç-ti-y-di
iç-ti-y-di-k
iç-ti-y-di-niz
iç-ti-y-di-ler

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

TT	ÖT	KT
iç-miş-ti-m*	iç-üv-di-m**	iş-ip e-di-m
iç-miş-ti-n	iç-üv-di-ng	iş-ip e-di-ñ̃
iç-miş-ti	iç-üv-di	iş-ip e-di
iç-miş-ti-k	iç-üv-di-k	iş-ip e-di-k
iç-miş-ti-niz	iç-üv-di-ngiz	iş-ip e-di-ñ̃der
iç-miş-ler-di	iç-üv-di-(lär)	iş-ip e-di
	iç-i-ş-üv-di	

ÖT ve KT'ye mahsus ikinci şekil:

iç-gän e-di-m	iş-ken e-di-m
iç-gän e-di-ng	iş-ken e-di-ñ̃
iç-gän e-di	iş-ken e-di
iç-gän e-di-k	iş-ken e-di-k
iç-gän e-di-ngiz	iş-ken e-di-ñ̃der
iç-gän e-di-(lär)	iş-ken e-di
iç-i-ş-gän e-di	

* TT'de i- fiili çoğu zaman kaynaşıp düşer.Düşmeden kullanıldığı da olur.

** Aslı -b e-di-m şeklindedir.Genellikle -b -v değişimi çerçevesinde yazı dilinde -v e-di-m şeklinde kullanılır.ÖTG adlı eserin 488. sayfasında, sonu ünsüzle veya -i ile biten fiillerde,ekten önceki ünlünün -u,(-ü)'ye, -a ile biten fiillerde ise,ekten önceki ünlünün -à'ya dönüştüğü belirtilmektedir.

ÖT ve KT'ye mahsus üçüncü şekil:

iç-gän-i-m yoḳ e-di*	iş-ken-i-m joḳ e-di*
iç-gän-i-ng yoḳ e-di	iş-ken-i-n̈ joḳ e-di
iç-gän-i yoḳ e-di	iş-ken-i joḳ e-di
iç-gän-i-miz yoḳ e-di	iş-ken-i-miz joḳ e-di
iç-gän-i-ngiz yoḳ edi	iş-ken-derin̈ joḳ e-di
iç-gän-(lär)i yoḳ edi	iş-ken-i joḳ e-di
iç-i-ş-gän-i yoḳ e-di	

Şimdiki Zamanın Hikâyesi

iç-i-yor-du-m	iç-ä-yàtgän e-di-m**	iş-e jatḳan e-di-m**
iç-i-yor-du-n	iç-ä-yàtgän e-di-ng	iş-e jatḳan e-di-n̈
iç-i-yor-du	iç-ä-yàtgän e-di	iş-e jatḳan e-di
iç-i-yor-du-k	iç-ä-yàtgän e-di-k	iş-e jatḳan e-di-k
iç-i-yor-du-nuz	iç-ä-yàtgän e-di-ngiz	iş-e jatḳan e-di-n̈der
iç-i-yor-lar-dı	iç-ä-yàtgän e-di(lär)	iş-e jatḳan e-di
	iç-i-ş-ä-yàtgän e-di	

ÖT ve KT'ye mahsus ikinci şekil:

iç-ä-yàtuv-di-m***	iş-e jatır e-di-m
iç-ä-yàtuv-di-ng	iş-e jatır e-di-n̈
iç-ä-yàtuv-di	iş-e jatır e-di
iç-ä-yàtuv-di-k	iş-e jatır e-di-k
iç-ä-yàtuv-di-ngiz	iş-e jatır e-di-n̈der
iç-ä-yàtuv-di(lär)	iş-e jatır e-di

KT'ye mahsus üçüncü şekil:

iş-i-p jatır e-di-m

* Görülen geçmiş zamanın hikâyesini de karşılar.

** ÖT ve KT'de de e- fiilinin kaynaşıp düşerek kullanıldığı olur.KT'de eklendiği kelimeyle -dı,-di,-tı,-ti arasına (-) işareti konur.KT gramerlerinde,yardımcı edat olarak isimlendirilmektedir.(bk.KKT 376)

*** -p e-di-m şeklinin kaynaşmasından meydana gelmiştir.

iş-i-p jatır e-di-n
iş-i-p jatır e-di
iş-i-p jatır e-di-k
iş-i-p jatır e-di-nder
iş-i-p jatır e-di

Bu şekil,tur-,cür-,otır- yardımcı fiilleriyle de kullanılır.İş-i-p tur e-di-m,iş-i-p jür e-di-n̆,iş-i-p otır e-di gibi.

Yukarıda sözünü etmediğimiz şu hususu da belirtmekte fayda görüyoruz.KT'de "edim,edin̆,edi,edik,edin̆der,edi" kelimeleri,"em,en̆,ed,ek,en̆der,ed" şeklinde kısaltılmış olarak da kullanılmaktadır.[1]

KT'ye mahsus dördüncü şekil:

iş-keli jatır e-di-m[2]
iş-keli jatır e-di-n̆
iş-keli jatır e-di
iş-keli jatır e-di-k
iş-keli jatır e-di-n̆der
iş-keli jatır e-di

iç-mekte-y-di-m	iç-màḳdä e-di-m	iş-üvde e-di-m
iç-mekte-y-di-n	iç-màḳdä e-di-ng	iş-üvde e-di-n̆
iç-mekte-y-di	iç-màḳdä e-di	iş-üvde e-di
iç-mekte-y-di-k	iç-màḳdä e-di-k	iş-üvde e-di-k
iç-mekte-y-di-niz	iç-màḳdä e-di-ngiz	iş-üvde e-di-n̆der
iç-mekte-y-di-ler	iç-màḳdä e-di(lär)	iş-üvde e-di

Geniş Zamanın Hikâyesi

iç-er-di-m	iç-är e-di-m	iş-er e-di-m

1) KKT 249
2) Görülen geçmiş zamanda hareketin yapılmak üzere olduğunu anlatır.TT'ye "içmek üzereydim,içecektim" şeklinde aktarılabilir.KKT 332'de"gelecekte yapılmak istenen işi,şimdiki zamanda yapılıyormuş gibi gösterir" şeklinde verilen tarif sebebiyle bu şekli,şimdiki zamanın hikâyesi bölümünde aldık.

iç-er-di-n	iç-är e-di-ng	iş-er e-di-ñ
iç-er-di	iç-är e-di	iş-er e-di
iç-er-di-k	iç-är e-di-k	iş-er e-di-k
iç-er-di-niz	iç-är e-di-ngiz	iş-er e-di-ñder
iç-er-ler-di[1]	iç-är e-di(lär)	iş-er e-di

ÖT ve KT'de zaman eki olmamasına rağmen -güvçi(ÖT)/-vşı, -vşi,-uvşı,-üvşi(KT) ekleri ile de geniş zamanın hikâyesi teşkil edilmektedir.[2]

iç-güvçi e-di-m	iş-üvşi e-di-m
iç-güvçi e-di-ng	iş-üvşi e-di-ñ
iç-güvçi e-di	iş-üvşi e-di
iç-güvçi e-di-k	iş-üvşi e-di-k
iç-güvçi e-di-ngiz	iş-üvşi e-di-ñder
iç-güvçi e-di(lär)	iş-üvşi e-di

KT'ye mahsus üçüncü şekil:

iş-etin e-di-m
iş-etin e-di-ñ
iş-etin e-di
iş-etin e-di-k
iş-etin e-di-ñder
iş-etin e-di

iç-mez-di-m	iç-mäs e-di-m	iş-pes e-di-m
iç-mez-di-n	iç-mäs e-di-ng	iş-pes e-di-ñ
iç-mez-di	iç-mäs e-di	iş-pes e-di
iç-mez-di-k	iç-mäs e-di-k	iş-pes e-di-k
iç-mez-di-niz	iç-mäs e-di-ngiz	iş-pes e-di-ñder
iç-mez-ler-di[3]	iç-mäs e-di(lär)	iş-pes e-di

1) İ- fiili kullanıldığı zaman iç-er i-di-ler şeklindedir.
2) ÖTG 497,KKT 328
3) İ- fiili kullanıldığı zaman iç-mez i-di-ler şeklindedir.

Gelecek Zamanın Hikâyesi

iç-ecek-ti-m	iç-màkçi e-di-m[1]	iş-pekşi e-di-m[2]
iç-ecek-ti-n	iç-màkçi e-di-ng	iş-pekşi e-di-n̰
iç-ecek-ti	iç-màkçi e-di	iş-pekşi e-di
iç-ecek-ti-k	iç-màkçi e-di-k	iş-pekşi e-di-k
iç-ecek-ti-niz	iç-màkçi e-di-ngiz	iş-pekşi e-di-n̰der
iç-ecek-ler-di[3]	iç-màkçi e-di(lär)	iş-pekşi e-di

Şart Kipinin Hikâyesi

iç-se-y-di-m	iç-sä-m e-di	iş-se-m e-di
	iç-sä-m e-di-m[4]	iş-se-m e-di-m[4]
	iç-sä e-di-m[4]	
iç-se-y-di-n	iç-sä-ng e-di	iş-se-n̰ e-di
iç-se-y-di	iç-sä e-di	iş-se e-di
iç-se-y-di-k	iç-sä-k e-di	iş-se-k e-di
iç-se-y-di-niz	iç-sä-ngiz e-di	iş-se-n̰der e-di
iç-se-ler-di[5]	iç-sä(lär) e-di	iş-se e-di

İstek Kipinin Hikâyesi

Bugün ÖT'de istek kipi emir ekleriyle karşılandığı için, hikâye çekimi de emir ekleriyle yapılır.Ancak,I. şahıslarda bu şekil kullanılmaz.[6] I. şahıslar için,şartın hikâyesi kullanılır.Bu durum,KT için de geçerlidir.Fakat,KT'de isteğin hikâyesi için -ğay edi şekli de kullanılır.

iç-e-y-di-m	Ø	iş-key e-di-m
iç-e-y-di-n	iç-gin e-di	iş-key e-di-n̰

1) İç-màkçi-y-di-m,... şeklinde i- fiili düşürülerek de kullanılabilir.
2) İş-pek e-di-m,... şeklinde de kullanılır.
3) İ- fiili düşürülmezse iç-ecek i-di-m şeklinde kullanılır.
4) Diğer şahıslarda da aynı şekildedir.
5) İ- fiili düşürülmezse iç-se i-di-ler şeklinde kullanılır.
6) ÖTG 424

iç-e-y-di	iç-sin e-di	iş-key e-di
iç-e-y-di-k	∅	iş-key e-di-k
iç-e-y-di-niz	iç-i-ng e-di	iş-key e-di-n͠der
iç-e-y-di-ler	iç-sin(lär) e-di	iş-key e-di

Gereklilik Kipinin Hikâyesi

iç-meli-y-di-m*	iç-iş-im keräk e-di*	iş-üv-im kerek e-di*
	iç-sä-m keräk e-di**	iş-se-m kerek e-di**
		iş-üvge tiyis e-di-m**
iç-meli-y-di-n	iç-iş-ing keräk e-di	iş-üv-iñ kerek e-di
iç-meli-y-di	iç-iş-i keräk e-di	iş-üv-i kerek e-di
iç-meli-y-di-k	iç-iş-imiz keräk e-di	iş-üv-imiz kerek e-di
iç-meli-y-di-niz	iç-iş-ingiz keräk edi	iş-üv-leriñ kerek e-di
iç-meli-y-di-ler	iç-iş-läri keräk e-di	iş-üv-i kerek e-di

2)RİVÂYET

Bu şekil,asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin öğrenilen geçmiş zamanda olduğunu veya yapıldığını ifade eder.

Yazar,yalnızca öğrenilen geçmiş zamanın rivâyet çekimini vermiştir.Bu çekim,OT'de "imiş",ÖT ve KT'de "èken" kelimesiyle yapılmıştır.(86/23)

Rivâyet çekimi üç şivede bugün de aynı şekilde teşkil edilir.Ancak,ÖT'de e- fiiline -miş getirilerek de rivâyet oluşturulur.TT'de i- fiili çoğu zaman kaynaşıp düşer.KT gramer kitaplarında[1] "demevlik(yardımcı edat)" olarak verilen -mıs,-mis de rivâyet ifadesi verir.Eklendiği kip ile arasına (-) işareti konularak kullanılır.

aytadı-mıs "diyormuş"
alıptı-mıs "almışmış"

Üç şivede de görülen geçmiş zaman ve emir kipinin rivâyet çekimi yoktur.ÖT'de istek kipi emir kipi ekleriyle ifade

* Gereklilik ifade eden diğer şekillerin hikâyesi de "idi/edi" kelimesiyle teşkil edilir.

** Diğer şahıslar da aynı şekilde çekimlenir.

1) KKT 377,KTİ 80,KAT 52

edildiği için,istek kipinin rivâyeti de yoktur.

ÖT'de emir kipinden sonra "ekän" kelimesinin geldiği de görülür.Bu şeklin I. şahıslarda kullanılışı azdır ve daha çok konuşma dilinde görülür.Kuvvetli bir isteği ifade eden bu şekil, I. şahıslarda genellikle "àldin,ävväl(önce)" kelimeleriyle birlikte kullanılır.[1]

Àldin şuni bitirib àläy ekän=Önce bunu bitireyim.

Adäm yetim kàlmäsin ekän.Yetim kàlädigän bolsä,ànädän tuğilmäsin ekän=İnsan yetim kalmasın.Yetim kalacaksa,anasından doğmasın.

ÖT ve KT'de soru cümlelerinde,görülen geçmiş zaman ekinden sonra da ekän(ÖT)/eken(KT) kelimesinin geldiği görülür. Bu şekil,görülen geçmiş zamanın rivâyetini ifade etmez.Soru ifadesini kuvvetlendirici bir fonksiyonu vardır.

ÖT	KT	
keldimi ekän?	keldi me eken?	"geldi mi acaba?"
ķäçän äytdim ekän?	ķaşan ayttım eken?	"ne zaman dedim acaba?"

Bu durum diğer çekimler için de geçerlidir.

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivâyeti

TT	ÖT	KT
iç-miş-miş-im	iç-gän e-kän-män iç-gän e-miş-män[2]	iş-ken e-ken-bin
iç-miş-miş-sin	iç-gän e-kän-sän	iş-ken e-ken-siñ
iç-miş-miş	iç-gän e-kän	iş-ken e-ken
iç-miş-miş-iz	iç-gän e-kän-miz	iş-ken e-ken-biz
iç-miş-miş-siniz	iç-gän e-kän-siz	iş-ken e-ken-siñder
iç-miş-ler-miş	iç-gän e-kän-lär	iş-ken e-ken

ÖT'de -b,KT'de -p ekiyle yapılan öğrenilen geçmiş zamana, soru cümlelerinde az da olsa "ekän/eken" kelimesinin getirildiği görülür.Bu şekil,rivâyet ifade etmez.Yukarıda da ifade edildiği gibi,soru ifadesini kuvvetlendirici bir fonksiyon taşır.

1) ÖTG 436

2) Diğer şahıslar da aynı şekilde çekimlenir.(e-) fiili düşürülerek de kullanılabilir.Halid Said,bu şeklin öğrenilen geçmiş zaman olarak kullanıldığını söylemektedir.(84/19).

ÖT	KT	
kim kelibdi ekän?	kim kelipti eken?	"kim gelmiş acaba?"

Bazı kaynaklarda[1],ÖT'de -b ekiyle yapılan öğrenilen geçmiş zamanın -miş ekiyle rivâyet çekiminin yapıldığı söylenmektedir.

Şimdiki Zamanın Rivâyeti

iç-i-yor-muş-um	iç-ä-yàtgän e-kän-män*	iş-e jatḳan e-ken-bin*
iç-i-yor-muş-sun	iç-ä-yàtgän e-kän-sän	iş-e jatḳan e-ken-siñ
iç-i-yor-muş	iç-ä-yàtgän e-kän	iş-e jatḳan e-ken
iç-i-yor-muş-uz	iç-ä-yàtgän e-kän-miz	iş-e jatḳan e-ken-biz
iç-i-yor-muş-sunuz	iç-ä-yàtgän e-kän-siz	iş-e jatḳan e-ken-siñder
iç-i-yor-lar-mış	iç-ä-yàtgän e-kän-lär	iş-e jatḳan e-ken

ÖT ve KT'ye mahsus ikinci şekil:

iç-ä-yàtir e-kän-män	iş-e jatır e-ken-bin
iç-ä-yàtir e-kän-sän	iş-e jatır e-ken-siñ
iç-ä-yàtir e-kän	iş-e jatır e-ken
iç-ä-yàtir e-kän-miz	iş-e jatır e-ken-biz
iç-ä-yàtir e-kän-siz	iş-e jatır e-ken-siñder
iç-ä-yàtir e-kän-lär	iş-e jatır e-ken

ÖT'ye mahsus üçüncü şekil:

iç-yäpti e-kän-män[2]
...

ÖT'ye mahsus dördüncü şekil:

iç-ä-yàtibdi e-kän-män[2]
...

1) UÖTF 244

2) Diğer şahıslar da "ekän" kelimesinden sonra şahıs ekleri getirilerek teşkil edilir.

* İç-ib yàtgän e-kän-män...(ÖT)/iş-ip catḳan e-ken-bin...(KT) şeklinde de kullanılabilir.

KT'ye mahsus üçüncü şekil:

iş-i-p jatır e-ken-bin*
...

Bu şekil,"jatır" yerine,"tur,jür-,otır" yardımcı fiilleri getirilerek de kullanılır."İş-i-p tur e-ken-siñ,iş-i-p cür e-ken-biz,iş-i-p otır e-ken-siñder" gibi.

KT'ye mahsus dördüncü şekil:

iş-e jat-a-mın e-ken*
...

KT'ye mahsus beşinci şekil:

iş-e-min e-ken**
...

iç-mekte-y-miş-im	iç-màḳdä e-kän-män***	iş-üvde e-ken-bin
iç-mekte-y-miş-sin	iç-màḳdä e-kän-sän	iş-üvde e-ken-siñ
iç-mekte-y-miş	iç-màḳdä e-kän	iş-üvde e-ken
iç-mekte-y-miş-iz	iç-màḳdä e-kän-miz	iş-üvde e-ken-biz
iç-mekte-y-miş-siniz	iç-màḳdä e-kän-siz	iş-üvde e-ken-siñder
iç-mekte-ler-miş	iç-màḳdä e-kän-lär	iş-üvde e-ken

Geniş Zamanın Rivâyeti

iç-er-miş-im	iç-är e-kän-män***	iş-er e-ken-bin
iç-er-miş-sin	iç-är e-kän-sän	iş-er e-ken-siñ
iç-er-miş	iç-är e-kän	iş-er e-ken
iç-er-miş-iz	iç-är e-kän-miz	iş-er e-ken-biz
iç-er-miş-siniz	iç-är e-kän-siz	iş-er e-ken-siñder
iç-er-ler-miş	iç-är e-kän-lär	iş-er e-ken

* Diğer şahıslar da aynı şekilde çekimlenir.

** Gelecek zamanın rivâyeti olarak da kullanılır.

*** Az ölçüde "emiş" kelimesiyle de rivâyeti teşkil edilir.

Bu şekil,ÖT ve KT'de gelecek zamanın rivâyetini de ifade edebilir.

KT'de alışılagelmiş hareketleri rivâyet olarak ifade etmek için şu şekil kullanılır:

iş-etin e-ken-bin*
iş-etin e-ken-siñ
iş-etin e-ken
iş-etin e-ken-biz
iş-etin e-ken-siñder
iş-etin e-ken

Olumsuz geniş zamanın rivâyeti:

iç-mez-miş-im	iç-mäs e-kän-män**	iş-pes e-ken-bin
iç-mez-miş-sin	iç-mäs e-kän-sän	iş-pes e-ken-siñ
iç-mez-miş	iç-mäs e-kän	iş-pes e-ken
iç-mez-miş-iz	iç-mäs e-kän-miz	iş-pes e-ken-biz
iç-mez-miş-siniz	iç-mäs e-kän-siz	iş-pes e-ken-siñder
iç-mez-ler-miş	iç-mäs e-kän-lär	iş-pes e-ken

Gelecek Zamanın Rivâyeti

iç-ecek-miş-im	iç-ä-män e-kän***	iş-e-min e-ken****
iç-ecek-miş-sin	iç-ä-sän e-kän	iş-e-siñ e-ken
iç-ecek-miş	iç-ä-di e-kän	iş-e-di e-ken
iç-ecek-miş-iz	iç-ä-miz e-kän	iş-e-miz e-ken
iç-ecek-miş-siniz	iç-ä-siz e-kän	iş-e-siñder e-ken
iç-ecek-ler-miş	iç-ä-di-lär e-kän	iş-e-di e-ken

ÖT ve KT için ikinci şekil:

* TT'ye "içermişim,içip durumuşum" şeklinde aktarılabilir.

** Az ölçüde "emiş" kelimesiyle de kullanılır.

*** Yaygın bir kullanımı yoktur.Bu çekim yerine daha çok geniş zamanın rivâyeti tercih edilir.(ÖTG 433).

****Daha çok şimdiki zamanın rivâyeti olarak kullanılır.

iç-màķçi e-kän-män[1]	iş-pekşi e-ken-bin[2]
iç-màķçi e-kän-sän	iş-pekşi e-ken-siñ
iç-màķçi e-kän	iş-pekşi e-ken
iç-màķçi e-kän-miz	iş-pekşi e-ken-biz
iç-màķçi e-kän-siz	iş-pekşi e-ken-siñder
iç-màķçi e-kän-lär	iş-pekşi e-ken

ÖT'de "-äcäk" ekiyle de gelecek zamanın rivâyeti teşkil edilir.Bu çekimde,"emiş" kelimesi kullanılır.Yaygın bir kullanıma sahip değildir.[3]

iç-äcäk e-miş-män
iç-äcäk e-miş-sän
iç-äcäk e-miş
iç-äcäk e-miş-miz
iç-äcäk e-miş-siz
iç-äcäk e-miş-lär

ÖT'de "-ädigän" ile de gelecek zamanın rivâyetinin teşkil edildiği görülür.[4]

iç-ädigän e-kän-män
iç-ädigän e-kän-sän
iç-ädigän e-kän
iç-ädigän e-kän-miz
iç-ädigän e-kän-siz
iç-ädigän e-kän-lär

Şart Kipinin Rivâyeti

iç-se-y-miş-im	iç-sä-m e-kän	iş-se-m e-ken
iç-se-y-miş-sin	iç-sä-ng e-kän	iş-se-ñ e-ken

1) Az ölçüde "emiş" kelimesiyle de kullanılır.
2) "-pekşi" yerine "-pek" getirilerek de kullanılır.
3) UÖTF 247,248
4) ÖTG 435

iç-se-y-miş	iç-sä e-kän	iş-se e-ken
iç-se-y-miş-iz	iç-sä-k e-kän	iş-se-k e-ken
iç-se-y-miş-siniz	iç-sä-ngiz e-kän	iş-se-ñder e-ken
iç-se-ler-miş	iç-sä-lär e-kän	iş-se e-kan

ÖT ve KT için verilen bu çekim,TT'ye "içsem,içsen..." şeklinde aktarılmalıdır.Yapı itibariyle şartın rivâyeti olan çekim,anlam itibariyle istek ifade eder.*

İstek Kipinin Rivâyeti

iç-e-y-miş-im	iş-key e-ken-bin
iç-e-y-miş-sin	iş-key e-ken-siñ
iç-e-y-miş	iş-key e-ken
iç-e-y-miş-iz	iş-key e-ken-biz
iç-e-y-miş-siniz	iş-key e-ken-siñder
iç-e-y-miş-ler,iç-e-ler-miş	iş-key e-ken

Gereklilik Kipinin Rivâyeti

iç-meli-y-miş-im	iç-iş-im keräk e-kän	iş-üv-im kerek e-ken
	iç-sä-m keräk e-kän**	iş-se-m kerek e-ken**
		iş-üvge tiyis e-ken-bin**
iç-meli-y-miş-sin	iç-iş-ing keräk e-kän	iş-üv-iñ kerek e-ken
iç-meli-y-miş	iç-iş-i keräk e-kän	iş-üv-i kerek e-ken
iç-meli-y-miş-iz	iç-iş-imiz keräk ekän	iş-üv-imiz kerek e-ken
iç-meli-y-miş-siniz	iç-iş-ingiz keräk ekän	iş-üv-leriñ kerek e-ken
iç-meli-y-miş-ler	iç-iş-läri keräk ekän	iş-üv-i kerek e-ken
iç-meli-ler-miş		

Gereklilik ifade eden diğer şekiller de aynı kelimeler yardımıyla rivâyet yapılır.(bk.Gereklilik Kipi).

* ÖTG 435,KKT 321

**Diğer şahısların çekimi de aynı şekildedir.

3)ŞART

Birleşik kiplerin bu şekli,asıl fiil kiplerinin gösterdiği hareketi şart olarak ifade eder.Bugün,TT'de i-,ÖT ve KT'de bol- fiilinin şartıyla teşkil edilir.

Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

Bugün ÖT ve KT'de görülen geçmiş zamanın şartı yoktur. Yazar,öğrenilen geçmiş zamanın şartının,ÖT ve KT'de görülen geçmiş zamanın şartı olarak kullanıldığını,vermiş olduğu çekimle belirtmektedir.(107/1)Yazar,görülen geçmiş zamanın şartı olarak verdiği -ğan,(-gen) bol-sa şeklinin,öğrenilen geçmiş zamanın şartı olarak da kullanıldığını,bu çekimin hemen altında söylemektedir.(107/10)

Yazarın sözünü ettiği durum bugün için de geçerlidir. Görülen geçmiş zaman ekinden sonra bol- fiilinin şartı kullanılmamakla birlikte,bu iki şivede -gän(ÖT)/-ğan,-gen... (KT) ile yapılan öğrenilen geçmiş zamanın şartının,görülen geçmiş zamanın şartı olarak kullanıldığı görülür.Çekimin hangi zamanı ifade ettiği anlamdan çıkarılır.

TT'de i- fiili çoğunlukla kaynaşıp düşer.

iç-ti-y-se-m
iç-ti-y-se-n
iç-ti-y-se
iç-ti-y-se-k
iç-ti-y-se-niz
iç-ti-ler-se

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı

iç-miş-se-m	iç-gän bol-sä-m	iş-ken bol-sa-m
iç-miş-se-n	iç-gän bol-sä-ng	iş-ken bol-sa-ñ̃
iç-miş-se	iç-gän bol-sä	iş-ken bol-sa
iç-miş-se-k	iç-gän bol-sä-k	iş-ken bol-sa-ḳ

iç-miş-se-niz	iç-gän bol-sä-ngiz	iş-ken bol-sa-ñdar
iç-miş-ler-se	iç-gän bol-sä-lar	iş-ken bol-sa

Yazar,metinde ÖT için şart ekini hep -se(سه) şeklinde vermiştir.Oysa,ÇT'de kalın sıradan ünlülü fiillerden sonra şart eki -sa(سا) şeklinde kullanılmaktaydı.Yazarın verdiği bu kullanımdan yola çıkarak,bugünkü ÖT'de -ä şeklinde karşıladığımız kapalı -a- sesinin,eserin yazıldığı yıllarda da bugünkü şekilde kullanılmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdiki Zamanın Şartı

TT	ÖT	KT
iç-i-yor-sa-m	iç-ä-yàtgän bol-sä-m	iş-e jatḳan bol-sa-m
iç-i-yor-sa-n	iç-ä-yàtgän bol-sä-ng	iş-e jatḳan bol-sa-ñ
iç-i-yor-sa	iç-ä-yàtgän bol-sä	iş-e jatḳan bol-sa
iç-i-yor-sa-k	iç-ä-yàtgän bol-sä-k	iş-e jatḳan bol-sa-ḳ
iç-i-yor-sa-nız	iç-ä-yàtgän bol-sä-ngiz	iş-e jatḳan bol-sa-ñdar
iç-i-yor-lar-sa	iç-ä-yàtgän bol-sä-lär	iş-e jatḳan bol-sa

Bu şekil,ÖT'de iç-ib yàtgän bol-sä-m...;KT'de iş-ip jatḳan bol-sa-m... şeklinde de kullanılır.Yazar da çekimi bu şekilde vermiştir.(108/12)

Genİş Zamanın Şartı

ÖT ve KT'de geniş zamanın şartı,basit şart çekimiyle ifade edildiği gibi,-är(ÖT)/-ar,-er(KT) geniş zaman ekinden sonra bol- fiilinin şartının getirilmesiyle de ifade edilebilir. Ancak,-ar,-er ekiyle teşkil edilen şekil,gelecek zamanın şartını da ifade edebildiği için,geniş zamanın şartı için çoklukla basit şart çekimi kullanılır.

iç-er-se-m	iç-är bol-sä-m	iş-er bol-sa-m
iç-er-se-n	iç-är bol-sä-ng	iş-er bol-sa-ñ
iç-er-se	iç-är bol-sä	iş-er bol-sa

iç-er-se-k	iç-är bol-sä-k	iş-er bol-sa-ḳ
iç-er-se-niz	iç-är bol-sä-ngiz	iş-er bol-sa-ñdar
iç-er-ler-se	iç-är bol-sä-lär	iş-er bol-sa

Yazar,geniş zamanın şartı için,ÖT ve KT'de basit şart çekimini vermiştir.(107/17)

Gelecek Zamanın Şartı

Yazar,gelecek zamanın şartını aşağıdaki şekilde verir:[1]

TT	ÖT	KT
gel-ecek-se-m	kèl-er-se-m	kèl-er-se-m
...	...	...

ÖT ve KT için verilen şekil,ÇT'de zaman zaman gelecek zamanın şartı olarak kullanılmış olsa da yapı olarak geniş zamanın şartıdır.[2] Bugün iki şivede,yazarın verdiği bu şekil kullanılmamaktadır.Bu çekim ÖT'de -màḳçi,KT'de -maḳ,-mek... veya -maḳşı,-mekşi... ekleriyle teşkil edilir.ÖT'de -ädigän ekiyle de gelecek zamanın şartı yapılır.[3]

iç-ecek-se-m	iç-màḳçi bol-sä-m	iş-pekşi bol-sa-m
iç-ecek-se-n	iç-màḳçi bol-sä-ng	iş-pekşi bol-sa-ñ
iç-ecek-se	iç-màḳçi bol-sä	iş-pekşi bol-sa
iç-ecek-se-k	iç-màḳçi bol-sä-k	iş-pekşi bol-sa-ḳ
iç-ecek-se-niz	iç-màḳçi bol-sä-ngiz	iş-pekşi bol-sa-ñdar
iç-ecek-ler-se	iç-màḳçi bol-sä-lär	iş-pekşi bol-sa
	-0-	
	iç-ädigän bol-sä-m	
	iç-ädigän bol-sä-ng	
	iç-ädigän bol-sä	
	iç-ädigän bol-sä-k	

1) 108/1

2) ÇEK 127

3) UÖTF 253

iç-ädigän bol-sä-ngiz
iç-ädigän bol-sä-lär

Üç şivede de şart,istek ve emir kipinin şartı yoktur.

Gereklilik Kipinin Şartı

iç-meli-y-se-m	iç-iş-im keräk bol-sä	iş-üv-im kerek bol-sa
iç-meli-y-se-n	iç-iş-ing keräk bol-sä	iş-üv-iñ kerek bol-sa
iç-meli-y-se	iç-iş-i keräk bol-sä	iş-üv-i kerek bol-sa
iç-meli-y-se-k	iç-iş-imiz keräk bol-sä	iş-üv-imiz kerek bol-sa
iç-meli-y-se-niz	iç-iş-ingiz keräk bol-sä	iş-üv-leriñ kerek bol-sa
iç-meli-ler-se	iç-iş-läri keräk bol-sä	iş-üv-i kerek bol-sa
iç-meli-y-se-ler		

Gereklilik ifade eden diğer şekillerin şartı da aynı şekilde teşkil edilir.(bk.Gereklilik Kipi).Ancak,KT'de "tiyis" kelimesiyle yapılan gereklilik kipinin şartı değişiklik gösterir:

iş-üvge tiyis bol-sa-m
iş-üvge tiyis bol-sa-ñ
iş-üvge tiyis bol-sa
...

Ğ)SIFAT FİİL

Sıfat fiiller;nesneleri,zaman ve hareket ifadesi taşıyarak karşılayan fiil şekilleridir.Fiil kök ve gövdelerine sıfat fiil ekleri getirilerek yapılırlar.Kimi sıfat fiil eklerinin aynı zamanda zaman eki olarak kullanıldığı biliniyor. Metinde geçen ekin,sıfat fiil eki mi,yoksa zaman eki mi olduğunu anlamak zor değildir.Çünkü,sıfat fiil ekinden sonra daima bir isim gelir.Sıfat fiilin bu özelliği,metinde geçen ekin zaman eki olması ihtimalini ortadan kaldırır.Tabiî bu durum,zaman eki olarak da kullanılan sıfat fiil ekleri için geçerlidir.

Bu kısa girişten sonra,sıfat fiil eklerine geçmek yerinde olur.Üç şivede kullanılan sıfat fiil eklerini üç ana başlık altında incelemek mümkündür:

a) Geçmiş Zaman Sıfat Fiil Ekleri
b) Geniş Zaman Sıfat Fiil Ekleri
c) Gelecek Zaman Sıfat Fiil Ekleri

a) Geçmiş Zaman Sıfat Fiil Ekleri

-mış,-miş,-muş,-müş
-miş
Ø

Yazarımız bu sıfat fiil ekinden söz etmemiştir.

TT'de ünlü uyumuna bağlı olarak -mış,-miş,-muş,-müş şeklinde kullanılan ek,ÖT'de uyuma bağlı olmaksızın daima -miş şeklinde kullanılır.Bugünkü KT edebî dilinde "turmıs=hayat", "cazmış=alın yazısı" kelimelerinde karşılaşılan bu ek,eskiden sıfat fiil eki olarak kullanılmakla birlikte,zamanla bu fonksiyonunu yitirerek fiilden isim yapma eki durumuna geçmiştir.[1] ÖT'deki kullanımı arkaik bir durum arz eder.İşlek değildir.-lik,-li ekleriyle birlikte kalıcı isimler yapar.[2] Bu kullanım,-tı,-ti ekleriyle KT'de de vardır.

okimişli(ÖT)/okımıstı(KT)=tahsilli,bilgili.

TT

gör-müş geçir-miş adam
Veril-miş sadakası varmış.

ÖT

...kil-miş-igä yäräşä cäzà berişini änglätibdi.
"...yaptığına yaraşır ceza vermesini anlatmış."

1) KKT 305.Ekin fiilden isim yapma eki durumuna geçtiği ÖT'de de görülür. "Tur-muş,yàz-miş" kelimelerinde fiilden isim yapma eki durumundadır.
2) UÖTF 257

-dık,-dik,-tık,-tik,-duk,-dük,-tuk,-tük
Ø
Ø

TT'ye mahsus olan bu ek,ÖT ve KT'de kimi kelimelerde fiilden isim yapma eki olarak kullanılır.Sıfat fiil fonksiyonunda kullanılışı görülmez.

täşlän-dịk(ÖT)/ḳal-dıḳ(KT)=kırıntı,döküntü gibi.

Bu ek,genellikle iyelik eklerini alarak kullanılır. İyeliksiz kullanımı çok azdır.Ek,eşitlik ekini aldığı zaman, sıfat fiil fonksiyonunu yitirerek zarf fiil fonksiyonuna bürünür.

gör-düğ-üm adam
git-tiğ-in yer
oku-duğ-u kitap
ye-diğ-imiz yemekler
yaz-dığ-ınız mektuplar
al-dık-ları araba
bil-dik adam
tanı-dık kişiler
Uzaklaş-tıkça küçülüyor.
Oku-dukça okuyası geliyor insanın.

Olumsuzu,-mış,-miş ekinde olduğu gibi,-ma,-me olumsuzluk ekiyle yapılır.

Söylen-me-dik söz,ol-ma-dık işler,yap-ma-dığ-ımız, git-me-diğ-iniz.

b) Geniş Zaman Sıfat Fiil Ekleri

-an,-en
-gän,-ḳän,-kän
-ğan,-gen,-ḳan,-ken

TT'de -an,-en;ÖT'de -gän,-ḳän,-kän ve KT'de -ğan,-gen, -ḳan,-ken şeklinde kullanılan ek,üç şivede de çok işlektir.

TT'de ünlüyle biten fiillere -y- yardımcı ünsüzünü alarak eklenir.ÖT'de -ḳän,-kän şekli az kullanılır.[1] Yazar bu ekten İsm-i Fâil Sıfatı başlığı altında söz etmiştir.(35/17)

TT	ÖT	KT
gör-en	kör-gän	kör-gen
oku-y-an	oḳi-gän	oḳı-ğan
yaz-an	yàz-gän	jaz-ğan
bil-en	bil-gän	bil-gen
gid-en	ket-gän	ket-ken

Olumsuzu,TT'de -ma,-me;ÖT'de -mä;KT'de -ma,-me,-ba,-be, -pa,-pe ekleriyle yapılır.(Olumsuzluk ekinin KT'deki kullanımı için bk. Görülen Geçmiş Zaman).

gör-me-y-en	kör-mä-gän	kör-me-gen
oku-ma-y-an	oḳi-mä-gän	oḳı-ma-ğan
yaz-ma-y-an	yàz-mä-gän	jaz-ba-ğan
bil-me-y-en	bil-mä-gän	bil-me-gen
git-me-y-en	ket-mä-gän	ket-pe-gen

Ek,ÖT ve KT'de duruma göre -dık,-dik... geçmiş zaman sıfat fiil ekini de karşılar.

Bu ek,yalın olarak kullanıldığı gibi,iyelik,çokluk ve hal eklerini alarak da kullanılır.Bulunma hali,yaklaşma hali ve eşitlik ekiyle birlikte zarf fiil fonksiyonuna geçerler.(bk. Zarf Fiil).

-lik(ÖT);-dıḳ,-dik(KT) isimden isim yapma ekiyle birlikte de kullanılır.Bu durumda birleşik fiil ismi gibi görev yaparlar.[2]

ÖT	KT	
bol-gän-lik-dän	bol-ğan-dıḳ-tan	"olduğu için,olduğundan"
kör-gän-ing-ni	kör-gen-iñ-di	"gördüğünü(senin)"
iç-gän-lär-gä	iş-ken-der-ge	"içenlere"

1) UÖTF 258

2) UÖTF 258

-ar,-er,-r;-maz,-mez
-är,-r;-mas
-ar,-er,-r;-mas,-mes,-bas,-bes,-pas,-pes

-ar,-er,-r(TT);-är,-r(ÖT);-ar,-er,-r(KT) olumlu,-maz, -mez(TT);-mäs(ÖT);-mas,-mes,-bas,-bes,-pas,-pes(KT) olumsuz geniş zaman sıfat fiili teşkil etmek için kullanılır.Olumlu geniş zaman sıfat fiili,ÖT ve TT'de yaygın bir kullanıma sahip değildir.Daha çok -an,-en(TT);-gän(ÖT) sıfat fiil eki kullanılır.KT'de diğer iki şiveye göre daha yaygın bir kullanıma sahiptir.Yazar,-ar,-er,-r sıfat fiil ekinden İsm-i Fâil Sıfatı başlığı altında söz etmiştir.(37/12)

TT
Ol-u-r şey değil.
Dayanıl-ı-r acı değilmiş.
ÖT
àk-är deryà,àk-är suv=akar su
...nimä de-y-är-ini bilmäy[1]..=...ne diyeceğini bilmeden...
KT
Äkeñe ayt-ar sälemim bar=Babana söyleyecek selamım var.
Aytıl-ar söz aytıldı=Söylenecek söz söylendi.
...ayt-ar sözin bastamay...=...söyleyeceği söze başlamadan...
...kel-er-i mälim emes=...geleceği belli değil.
...kel-er-i men ket-er-in...=...geleceğini ve gideceğini...
Köris-er-lik ne bar?=Görüşecek ne var?

Olumsuz geniş zaman sıfat fiil eki,olumlusuna nispeten çok kullanılır.

TT
görün-mez kaza
bit-mez tüken-mez dert
ÖT
bit-mäs tügän-mäs därd=bitmez tükenmez dert

1) UÖTF 262

KT

...onıñ atı cet-pes alıs cok=...onun atının gidemeyeceği uzaklık yok.

aynı-mas kağıyda=değişmez kaide

Olumlu geniş zaman sıfat fiili ile olumsuz geniş zaman sıfat fiilinin ard arda gelerek tekrarlanması,üç şivede de yaygın bir kullanıma sahiptir.Bu kullanım tezlik ifade eder. KT'de,olumsuz geniş zaman sıfat fiiline bulunma hali veya uzaklaşma hali eki getirilerek teşkil edilir.

TT	ÖT	KT
geç-er geç-mez	öt-är öt-mäs	öt-er öt-pesten
yaz-ar yaz-maz	yàz-är yàz-mäs	jaz-ar jaz-bastan
gel-i-r gel-mez	kel-är kel-mäs	kel-er kel-mesten
gör-ü-r gör-mez	kör-är kör-mäs	kör-er kör-mesten
ol-u-r ol-maz	bol-är bol-mäs	bol-ar bol-mastan

Bu şekil,ÖT ve KT edebî dilinde,olumlu ve olumsuz şekiller arasına (-) konularak yazılır.

Halid Said,bu şekilden "Ta'kîb Sîğası" başlığı altında söz etmiştir.Metinde verilen örnekler şu şekildedir:

yaz-ar yaz-maz   yaz-ar yaz-ması   caz-ar caz-bası(99/8)

ÖT ve KT'de,yukarıdaki gibi bir şekle rastlamadık.

Olumsuz geniş zaman sıfat fiilinden sonra,yaklaşma hali eki getirilerek yalnız KT'de,uzaklaşma hali eki getirilerek ÖT ve KT'de zarf fiil eki teşkil edilir.(bk.Zarf Fiil).

-mäs(ÖT)/-mas,-mes,-bas,-bes,-pas,-pes eklerine,-lik(ÖT)/ -tık,-tik (KT) isimden isim yapma ekleri getirilerek de kullanılmaktadır.Bu şekle,ÖT'de özellikle olumsuz gereklilik ifadesinde sıkça baş vurulur.Yazar,KT'de de bu şeklin olumsuz gereklilik ifadesi için kullanıldığını söylüyorsa da bugün böyle bir kullanılışa rastlamadık.(bk.Gereklilik Kipi).

c) Gelecek Zaman Sıfat Fiil Ekleri

-acak,-ecek
-äcäk
∅

Bu sıfat fiil eki,TT'de çok kullanılan sıfat fiil eklerinden biridir.ÖT'de yaygın bir kullanıma sahip değildir. TT'de ünlü uyumuna bağlı olarak -acak,-ecek;ÖT'de uyuma bağlı olmaksızın daima -äcäk şeklinde kullanılır.Ünlüyle biten fiillere,-y- yardımcı ünsüzü vasıtasıyla eklenir.KT'de eskiden -aşaḳ,-eşek şeklinde,sıfat fiil eki olarak kullanılmışsa da bugün,"kel-eşek,bol-aşaḳ=gelecek" gibi kelimelerde kullanılan bir fiilden isim yapma eki durumuna girmiştir.[1]

Olumsuzu,TT'de -ma,-me;ÖT'de -mä olumsuzluk eki ile yapılır.

Yazar,bu eki sıla sîğasının istikbâl şekli olarak vermiş, ÖT'deki karşılığının -a durgan,-e durgen(bugün -ädigän,-ydigän şeklinde kullanılmaktadır),KT'deki karşılığının -atan,-eten (bugün -atın,-etin şeklinde kullanılmaktadır) şeklinde olduğunu söylemiştir.(97/1)

TT
adam ol-acak çocuk
izlen-ecek yol
yat-acak yer
gel-ecek yıl
yap-acak iş

ÖT
kel-äcäk künlär=gelecek günler
ḳilin-äcäk işlar=yapılacak işler

Bu sıfat fiil eki,iki şivede de isim çekim ekleri ile de kullanılabilir.

1) KKT 304-305

TT	ÖT
al-acağ-ı-n-dan	àl-äcäg-i-n-dän
oku-y-acağ-ımız	oḳi-y-äcäg-imiz
söyle-y-eceğ-i-n-e	söylä-y-äcäg-i-gä

-ası,-esi
-äsi
-esi

TT'de -ası,-esi şeklinde kullanılan ek,ÖT'de -äsi,KT'de -esi şeklinde,yalnızca kel- fiilinde kullanılan bir fiilden isim yapma ekine dönüşmüş gibidir.

ÖT	KT	
kel-äsi yil	kel-esi jıl	"gelecek yıl"
kel-äsi ày	kel-esi ay	"gelecek ay"
kel-äsi häftä	kel-esi apta	"gelecek hafta"

Ekin,TT'de beddua sözlerinde ve "gel-" fiiliyle teşkil edilen birleşik fiillerde kullanıldığı görülür.

gör-esi gel-
iç-esi gel-
yaz-ası gel-
oku-y-ası gel-
canı çık-ası-ca
boyu devril-esi-ce
ocağı sön-esi-ce

∅
-gi,-gü
-ğı,-gi,-ḳı,-ki

Bu ekler,TT'deki -ası,-esi gelecek zaman sıfat fiilinin ÖT ve KT'deki karşılığıdır.İki şivede de arkaik bir durum gösterir.Sonuna iyelik eklerini alarak "kel-" yardımcı fiiliyle

istek ifade eder.ÖT'de,teklik III. şahıs iyelik eki dışındaki iyelik ekleriyle kullanılışına rastlayamadık.KT'de,bütün iyelik eklerini alarak istek ifadesi için kullanıldığı,istek kipi bölümünde söylenmişti.(bk. İstek Kipi).

ÖT	KT	
iç-gi-si kel-	iş-ki-si kel-	"içesi gel-"
kör-gi-si kel-	kör-gi-si kel-	"göresi gel-"
àl-gi-si kel-	al-ğı-sı kel-	"alası gel-"
yàz-gi-si kel-	jaz-ğı-sı kel-	"yazası gel-"

Bu ekin,ÖT'de teklik III. şahıs iyelik ekini alarak yalnızca "kel-güsi=gelecek" ve "bol-ğusi=olacak,gelecek" kelimelerinde görülen -ğusi,-güsi şeklinde birleşik bir fiilden isim yapma ekine dönüştüğü de görülür.[1]

...Ḳizil Armiyaning bolğusi cängläridä...=Kızıl Ordu'nun olması muttemel savaşlarında...
Buni bolğusi körsätädi=Bunu gelecek gösterecek.
Sizlär kelgüsida mädäniyätli,bilimdàn kişilär boläsiz=
Sizler gelecekte medenî,bilim sahibi kişiler olacaksınız.

ÖT'de bu ekin -dek ve -däy edatlarıyla birlikte kullanılarak cümlesine göre,-acak kadar,-ar/-acak gibi anlamları hâiz olduğu da görülür.[2]

...yetti ävlàdingizgä yetgüdek àltingä egä bolib ḳäytäsizlär=...yedi sülalenize yetecek kadar altına sahip olup döneceksiniz.
...toğànlärini yemirib täşlägüdäy ḳutirib...=...engellerini yıkıp atacak kadar öfkelenip...

Bazı kaynaklar[3],ekin -çi isimden isim yapma ekiyle

1) F 169
2) UÖTF 265
3) UÖTF 265

birleştiğini ve bu durumda çoğu zaman fiil ismi gibi,bazen de sıfat fiil gibi kullanıldığını belirtmektedir.Bazı kaynaklar[1] ise,-güvçi veya -güçi ekinin tarihen sıfat fiil yapan işlek eklerden biri olduğunu,bugünkü ÖT'de bu fonksiyonuyla çok az kullanıldığını,kullanıldığı durumlarda da bu ekin bugünkü ÖT'ye uygun olmadığının sezildiğini söylemektedir.

Ø
-ädigän,-ydigän
-atın,-etin,-ytın,-ytin

Yazarımızın hâl sîğasının istikbâl şekli adıyla(97/1) ÖT'de -a durgan,-e durgen;KT'de -atan,-eten şeklinde verdiği ve bugün -ädigän,-ydigän(ÖT)/-atın,-etin,-ytın,-ytin(KT) şeklinde kullanılan bu ekler,tur- yardımcı fiilinin öğrenilen geçmiş zaman ekiyle kaynaşıp birleşmesinden ortaya çıkmıştır. Ek,ünsüzle biten fiillere -ädigän(ÖT)/-atın,-etin(KT);ünlüyle biten fiillere -ydigän(ÖT)/-ytın,-ytin(KT) şeklinde bitişir. Metnin gereğine göre,-an,-en;-acak,-ecek sıfat fiil eklerini karşılar.KT'de -dık,-dik sıfat fiil ekini karşıladığı da olur.

ÖT	KT	
kör-ädigän	kör-etin	"gören"
yàz-ädigän	jaz-atın	"yazan"
iç-ädigän	iş-etin	"içen"
bàşlä-ydigän	basta-ytın	"başlayan"
kel-ädigän	kel-etin	"gelen"
oḳi-ydigän	oḳı-ytın	"okuyan"
kör-mä-ydigän	kör-me-ytin	"görmeyen"
yàz-mä-ydigän	jaz-ba-ytın	"yazmayan"
iç-mä-ydigän	iş-pe-ytin	"içmeyen"
kel-mä-ydigän	kel-me-ytin	"gelmeyen"

KT'de ekten sonra -dıḳ-tan,-dik-ten ekleri gelirse, "-dığından,-dığı için" anlamını verir.

1) F 154

bol-atın-dıḳ-tan	"olduğundan"
kel-etin-dik-ten	"geldiğinden"
iş-pe-ytin-dik-ten	"içmediğinden"
jaz-ba-ytın-dıḳ-tan	"yazmadığından"
basta-ytın-dıḳ-tan	"başladığından"

KT'de ekten sonra -day,-dey edatı gelirse,-acak/-ar gibi" anlamını taşır.

bol-atın-day	"olacak gibi"
kel-me-ytin-dey	"gelmeyecek gibi"
bar-atın-day	"gidecek gibi"

H)ZARF FİİL

Hareket hali ifade eden fiil şekillerine Zarf Fiil adı verilir.Fiil kök veya gövdelerine zarf fiil ekleri getirilerek teşkil edilirler.Bu ekler,ya eklendikleri fiili zarflaştırırlar ya da bir yardımcı fiille birlikte birleşik fiil oluştururlar. Üç şivede kullanılan zarf fiil ekleri şunlardır:

-a,-e
-ä,-y
-a,-e,-y

Yazar,bu zarf fiil ekini,Rabt Sîğalarından biri olan Hâl Sîğası başlığı altında vermiştir.Ekin üç şivedeki kullanımının hemen hemen aynı olduğunu,ünsüzle biten fiillerden sonra -a,-e;ünlüyle biten fiillerden sonra OT'de -ya,-ye(   ),ÖT ve KT'de -y şeklinde olduğunu söylemektedir.(99/19)

Bu ek,TT'de tekrar gruplarında ve birleşik fiillerde kullanılır.Ünlüyle biten fiillere,-y- yardımcı ünsüzü vasıtasıyla eklenir.Olumsuzu,-ma,-me olumsuzluk ekleri ile yapılır.

ÖT'de,ünsüzle biten fiillere -ä,ünlüyle bitenlere -y şeklinde gelir.Olumsuzu,-mäy zarf fiil ekiyle yapılır.KT'de, ünsüzle biten fiillere -a,-e;ünlüyle bitenlere -y şeklinde eklenir.ÖT ve KT'de tek başına kullanılışına az da olsa tesadüf

edilmekle birlikte,çoklukla tekrar gruplarında ve birleşik fiillerde kullanıldığı görülür.Ekin KT'deki olumsuzu,-may,-mey, -bay,-bey,-pay,-pey zarf fiil ekleriyle teşkil edilir.

(ÖT) Kel-ä işgä tüşdi=Gelip işe başladı.
(KT) Ol kül-e söyledi=O gülerek söyledi.

TT	ÖT	KT
iç-e iç-e	iç-ä iç-ä	iş-e iş-e
gül-e gül-e	kül-ä kül-ä	kül-e kül-e
yaz-a yaz-a	yàz-ä yàz-ä	jaz-a jaz-a
oku-y-a oku-y-a	oḳi-y oḳi-y	oḳı-y oḳı-y
ağla-y-a ağla-y-a	yiğlä-y yiğlä-y	jıla-y jıla-y
sor-a sor-a	sorä-y sorä-y	sura-y sura-y
koş-a koş-a	yügür-ä yügür-ä	jügir-e jügir-e
gel-e bil-	kel-ä àl-	kel-e al-
yaz-a bil-	yàz-ä àl-	jaz-a al-
oku-y-a bil-	oḳi-y àl-	oḳı-y al-
düş-e yaz-	yiḳil-ä yàz-	jığıl-a jazda-
öl-e yaz-	öl-ä yàz-	öl-e jazda-
gid-e dur-	bàr-ä tur-	bar-a tur-

-ä,-y(ÖT)/-a,-e,-y(KT) zarf fiil eklerini almış olan fiilden sonra bàşlä-(ÖT)/basta-(KT) yardımcı fiili gelirse, "-maya başla-" anlamını verir.

ÖT	KT	
iç-ä bàşlä-	iş-e basta-	"içmeye başla-"
kül-ä bàşlä-	kül-e basta-	"gülmeye başla-"
yàz-ä bàşlä-	jaz-a basta-	"yazmaya başla-"
oḳi-y bàşlä-	oḳı-y basta-	"okumaya başla-"
yiğlä-y bàşlä-	jıla-y basta-	"ağlamaya başla-"

ÖT ve KT'de olumsuzu ayrı bir başlık altında inceleneceğinden(bk.-mäy(ÖT)/-may,-mey...(KT)) burada yalnız TT'nin olumsuzuna ait örnekler veriyoruz.Ekin olumsuzu tekrar grupla-

rında kullanılır.

iç-me-y-e iç-me-y-e
yaz-ma-y-a yaz-ma-y-a
oku-ma-y-a oku-ma-y-a

-ıp,-ip,-up,-üp
-b
-p

Yazar bu eki,Rabt Sîğalarından Atf Sîğası başlığı altında vermiştir.Ekin,OT'de -ub,-üb(وب);ÖT ve KT'de,ünlüyle biten fiillere -b(ب),ünsüzle bitenlere,fiilin ünlüsünün durumuna göre -ub,-üb(وب) veya -ıb,-ib(يب) getirildiğini söylemiştir.(97/20)

Yazar,üç şive için de bu eki -b'li vermiştir.Bilindiği gibi,bu zarf fiil eki,XX. yüzyıl başlarında OT'de klişeleşmiş olarak (وب) şeklinde yazılıyor,eklendiği fiilin ünlüsüne göre -ıp,-ip,-up,-üp şeklinde okunuyordu.Ünlüyle biten fiillere,-y- ünsüzünü alarak ekleniyordu.ÇT'de,ünsüzle biten fiillere,fiilin ünlüsüne göre (وب, يب),ünlüyle bitenlere (ب) şeklinde doğrudan ekleniyordu.XX. yüzyılın başlarında ekin ne şekilde olduğunu,elimizde o döneme ait bir eser bulunmadığı için bilemiyoruz.Ancak,o dönemde de hâlâ Çağatay Türkçesi'nin etkisini sürdürüyor olması kuvvetle muhtemeldir.Nitekim, yazarın verdiği bazı şekillerin Çağatay Türkçesi'ne ait olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.Bu sebeple yazarın verdiği bilginin o dönem için doğru olduğu söylenebilir.

Yazar,KT'de ünsüzle biten fiillere fiilin ünlüsüne göre (وب),(يب) şekillerinin getirildiğini söylemekle birlikte Arap harfli KT metinlerinde ekin önündeki ünlünün gösterilmeden hep (ب) şeklinde yazıldığını görüyoruz.

(اولب -ölib)/KE 79
(آلب -alıb)/KE 79
(جورب -cürib)/KE 80

Ek bugün,TT'de incelik-kalınlık ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak -ıp,-ip,-up,-üp;ÖT'de uyuma bağlı olmaksızın daima -(i)b;KT'de incelik-kalınlık uyumuna bağlı olarak -(ı)p,-(i)p şeklinde kullanılmaktadır.Ünlüyle biten fiillere,TT'de -y- ünsüzünü alarak eklenirken,ÖT ve KT'de yardımcı ünsüz almadan doğrudan eklenir.Olumsuzu,TT'de -ma, -me olumsuzluk ekleri veya -madan,-meden zarf fiil eki ile yapılır.ÖT'de -mäy veya -mäsdän;KT'de -may,-mey... veya -mastan,-mesten... zarf fiil ekleriyle teşkil edilir.

TT	ÖT	KT
al-ıp	àl-i-b	al-ı-p
ver-ip	ber-i-b	ber-i-p
çık-ıp	çiḳ-i-b	şık-ı-p
gör-üp	kör-i-b	kör-i-p
oku-y-up	oḳi-b	oḳı-p
başla-y-ıp	bàşlä-b	basta-p
gel-ip	kel-i-b	kel-i-p
yaz-ıp	yàz-i-b	jaz-ı-p
ağla-y-ıp	yiğlä-b	ıla-p
otur-up	otir-i-b	otır-ı-p

Bu zarf fiil ekinin tekrar gruplarında kullanıldığı da olur.Bu şekildeki kullanış,ÖT ve KT'de -a,-e zarf fiilinin ifadesini verir.

TT

gel-ip gel-ip
bak-ıp bak-ıp
çık-ıp çık-ıp

ÖT	KT	
küt-i-b küt-i-b	küt-i-p küt-i-p	"bekleye bekleye"
yiğlä-b yiğlä-b	jıla-p jıla-p	"ağlaya ağlaya"
sorä-b sorä-b	sura-p sura-p	"sora sora"
yàz-i-b yàz-i-b	jaz-ı-p jaz-ı-p	"yaza yaza"

KT'de,-p zarf fiil ekini alan "bol-,kel-,kıl-" fiillerinin "bop,kep,kıp" şeklinde kullanıldığı ve yine bu ekin teşkil ettiği bazı birleşik fiillerin,fonetik değişmeye uğrayarak basit bir fiil durumuna geçtiği görülür.

äkel-=al-ı-p kel- "getir-"
äket-=al-ı-p ket- "götür-"
apar-=al-ı-p bar- "götür-"

Bu zarf fiil ekinin olumsuz şekilleri,ÖT ve KT'de ayrı başlıklar altında verileceğinden,burada yalnızca TT'ye ait olumsuz örnekler veriyoruz:

al-ma-y-ıp
iç-me-y-ip
ye-me-y-ip

-ı,-i,-u,-ü
Ø
Ø

Bu zarf fiil ekinden yazar söz etmemiştir.TT'ye mahsus olan bu zarf fiil eki,bugün yalnızca birleşik fiillerde görülür.Olumsuzu,-ma,-me olumsuzluk eki yardımıyla yapılır.

al-ı ver-	al-ma-y-ı ver-
gel-i ver-	gel-me-y-i ver-
çık-ı ver-	çık-ma-y-ı ver-
gör-ü ver-	gör-me-y-i ver-
sor-u ver-	sor-ma-y-ı ver-

-arak,-erek
Ø
Ø

Yazar bu eki,Rabt Sîğalarından biri olan Hâl Sîğası'nın OT'ye mahsus şekli olarak vermiştir.(100/17).Bu ek, -a,-e

zarf fiil ekinin,tekrar gruplarındaki ifadesini verir.

gül-e gül-e = gül-erek
koş-a koş-a = koş-arak

-a,-e zarf fiil ekini karşılamadığı durumlar da vardır. Böyle durumlarda -ıp,-ip,-up,-üp zarf fiil ekini karşılar.

oku-y-up = oku-y-arak
yaz-ıp = yaz-arak
gel-ip = gel-erek
çık-ıp = çık-arak
gör-üp = gör-erek

Olumsuzu,-ma,-me olumsuzluk ekiyle yapılır.

oku-ma-y-arak
yaz-ma-y-arak
gel-me-y-erek

-ınca,-ince,-unca,-ünce
-gäç,-ḳäç,-käç
∅

Yazar bu ekleri,Rabt Sîğalarından biri olan Ta'kîb Sîğası olarak vermiştir.ÖT'de -ġaç,-gaç(گاج),-geç(گج , گەج), -ḳaç;OT'de نجه olduğu,ünlüyle biten fiillerden sonra araya -y- ünsüzünün girdiği söylenmiştir.(99/ 2)

Bu zarf fiil ekleri,hareket hali ifadesi yanında, hareketin yapılış anını göstermek gibi bir zaman ifadesi de taşır.TT'de incelik-kalınlık ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak -ınca,-ince,-unca,-ünce şeklinde kullanılan ek, ünlüyle biten fiillere -y- ünsüzünü alarak eklenir.Olumsuzu, -ma,-me olumsuzluk ekiyle yapılır.

ÖT'de çoklukla -gäç,çok az olarak da -ḳäç,-käç şekli kullanılır.Bu ek,-ınca,-ince anlamını verdiği gibi,*-dıktan

sonra" anlamını da verir.Zaten,-gäç eki yazı diline mahsus olup, konuşma dilinde çoklukla "-gändän keyin=-dıktan sonra" şekli kullanılır.[1] -gäç eki,daha çok "-dıktan sonra" ifadesi için kullanılır.

TT	ÖT
al-ınca	àl-gäç
iç-ince	iç-gäç
oku-y-unca	oḳi-gäç
başla-y-ınca	bàşlä-gäç
gel-ince	kel-gäç
gör-ünce	kör-gäç
ek-ince	ek-käç
çık-ınca	çiḳ-ḳäç
işit-ince	eşit-gäç
bil-me-y-ince	bil-mä-gäç
gir-me-y-ince	kir-mä-gäç
yaz-ma-y-ınca	yàz-mä-gäç
ver-me-y-ince	ber-mä-gäç
git-me-y-ince	ket-mä-gäç

-alı,-eli
-gäli,-ḳäli,-käli;-gäni,-ḳäni,-käni
-ğalı,-geli,-ḳalı,-keli

Yazar,-alı,-eli ekinden İbtidâî Sigası'nda söz eder.Bu siganın istek ekine (لى) veya (لى دن برى) şekillerinin getirilmesiyle oluşturulduğunu,ÖT ve KT'de bu sigayı teşkil etmek için "-ġandan beri,-genden beri" şekillerinin kullanıldığını söylemektedir.(100/23)-ġalı,-geli ekinden İllet-Sebeb Sigası'da söz etmekte ve "-mak için" anlamını ifade ettiğini belirtmektedir.(101/22)Eski Türkçe'de -ġalı,-geli,-ḳalı,-keli şeklinde "mak için" anlamını veren ve sebep bildiren bir hal zarfı olarak kullanılmaktaydı.[2] Bugüne daha yakın metinlerde,

1) F 182
2) TDB 323

"-den beri" anlamını da ifade etmeye başlamıştır.[1] ÇT'de de -ġalı,-geli,-ḳalı,-keli şeklinde,yukarıda belirtilen her iki anlamı da ifade eder şekilde kullanılmıştır.[2] Türkçe'de eskiden beri kullanılagelen ek,OT'ye ve dolayısıyla TT'ye yapısını ve anlamını daraltarak ulaşmıştır.ÖT'de -gäli şekli az kullanılır.Bu şekil yerine,çoklukla -gäni şeklinin kullanıldığı görülür.KT'de bugün de yaygın bir kullanımı vardır.

-gäli eki yanısıra,yalnızca ÖT'de kullanılan -gäni ekinin,-gäli ekiyle bağlantısı hususunda türlü görüşler vardır:

Bazı kaynaklara göre ek,-gälir ekinden ortaya çıkmıştır. -gälir ekindeki -r- sesinin düşmesi sonucunda -gäli eki hasıl olmuştur.Ekin bünyesindeki -l- sesinin -n- sesine dönüşmesi sonucunda da ek,-gäni şekline girmiştir.[3]

UÖTF'de HZUT(s.249)'den alıntı yapılarak verilen bilgiye göre ise,bu eklerin her ikisi de "-gen-li" şeklinden ortaya çıkmıştır."-gen-li" şekli,zaman içerisinde "-gel-li" ve "-gen-li" olarak iki ayrı şekle girmiştir.-l- ve -n- seslerinden birer tanesinin düşmesi sonucunda da ek,-geli ve -geni şeklinde kullanılmaya başlamıştır.[4]

-alı,-eli ekinde,sebep ifadesi,yani "-mak için" ifadesi, -gäni ekinde ise,"-alı,-dığından beri" ifadesi yoktur.ÖT'de bu ifadeyi karşılamak için,"-gändän beri" kullanılır.-ğalı,-geli, -kalı,-keli bu ifadelerin ikisini de haizdir.Yani,hem "-mak için" hem de "-alı,-dığından beri" ifadesi için kullanılır. Bu ifade,-ğannan beri... ile de sağlanabilir.

-gäni ekinin "-dığı zaman" ifadesini karşıladığı da olur.

Olumsuzu,TT'de -ma,-me;KT'de -ma,-me... olumsuzluk ekleriyle yapılır.(Olumsuzluk ekinin KT'deki kullanımı için bk. Görülen Geçmiş Zaman).Buna karşılık ÖT'de olumsuzu yoktur.[5]

1) ETG 86
2) ÇEK 111
3) F 184
4) UÖTF 270
5) F 184,ÖTG 523

TT	KT
gör-eli	kör-geli
al-alı	al-ğalı
oku-y-alı	oḳı-ğalı
çık-alı	şıḳ-ḳalı
piş-eli	pis-keli
iç-eli	iş-keli
yaz-alı	jaz-ğalı
gel-eli	kel-geli
dinle-y-eli	tıñda-ğalı

-0-

ÖT	KT	
kör-gäni	kör-geli	"görmek için,görmeye"
àl-gäni	al-ğalı	"almak için,almaya"
oḳi-gäni	oḳı-ğalı	"okumak için,okumaya"
çiḳ-ḳäni	şıḳ-ḳalı	"çıkmak için,çıkmaya"
iç-gäni	iş-keli	"içmek için,içmeye"

"-alı,-dığından beri" ifadesinin,"-gändän beri(ÖT)/-ğannan beri(KT)" ile de sağlandığını yukarıda söylemiştik.

TT	ÖT	KT
iç-tiğinden beri	iç-gändän beri	iş-kennen beri
al-dığından beri	àl-gändän beri	al-ğannan beri
oku-duğundan beri	oḳi-gändän beri	oḳı-ğannan beri
ver-diğimden beri[1]	ber-gänimdän beri[1]	ber-genimnen beri[1]
gör-düğümden beri	kör-gänimdän beri[2]	kör-genimnen beri[2]

"-mak için,-maya" ifadesi,"-(i)ş üçün(ÖT)/-(u,ü)v üşin (KT)" ile de elde edilebilir.

TT	ÖT	KT
iç-mek için	iç-iş[3] üçün	iş-üv üşin
al-mak için	àl-iş üçün	al-uv üşin

1) Diğer şahıslar da aynı şekilde çekimlenir.

2) Men kör-gändän beri(ÖT)/Men kör-gennen beri(KT) şeklinde de kullanılabilir.

3) -(i)ş eki yerine -màḳ ekinin kullanıldığı da olur.

Ekin ÖT'de "-dığı zaman,dığında" anlamını ifade ettiğini de yukarda söylemiştik.Aşağıdaki cümlede bu anlamdadır:

Ey mälikäm,şu ḫät yetgäni hämàn özingni bir bälà ḳilib, bizlärning huzurimizgä yetkirgil.[1]
(Ey melikem,bu mektup ulaştığında hemen kendini bir başka şekle girdirip bizim yanımıza gel.)

-madan,-meden
-mäy,-mäyin
-may,-mey,-bay,-bey,-pay,-pey-mayınşa,-meyinşe,-bayınşa,
-beyinşe,-payınşa,-peyinşe

Yazar yalnızca -may,-mey ekinden ÖT ve KT'de (   ) zarf fiil ekinin olumsuzu olarak söz etmiştir. (98/14). Bünyelerinde olumsuzluk eki taşıdıkları için,olumsuzlukları yoktur.Bu sebeple,olumlu fiil kök ve gövdelerine eklenirler.

-madan,-meden eki,ET'de -madın,-medin şeklinde idi.Batı Türkçesi'ne de bu şekilde geçen ek,EAT'de de uzun süre bu kullanılışını sürdürdükten sonra,uzaklaşma hali ekinin -dan, -den haline girmesinden sonra ek,-madan,-meden şeklinde kullanılmaya başlamış ve TT'ye de bu şekilde ulaşmıştır.Ek, -arak,-erek ekinin olumsuzudur.

-mäy,-mäyin(ÖT)/-may,-mey...(KT) zarf fiil ekleri,-ä,-y; -b(ÖT)/-a,-e,-y;-p(KT) zarf fiil eklerinin olumsuzudurlar. -mäyin eki,işlek olmayıp,manzum eserlerde görülen ÇT'den kalma arkaik bir ektir.[2] -mayınşa,-meyinşe... zarf fiil ekinin teşekkülü hakkında,kimi KT gramer kitaplarında,ekin kaynağının bilinmediği ifade edilmektedir.[3] Ancak,ekin verdiği anlam göz önünde tutulursa,-mayın,-meyin ekine eşitlik hali ekinin getirilmesi sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir.Öyle sanıyoruz ki bu tereddüt,-mayın,-meyin ekinin bugün KT'de kullanılmamasından ileri gelmektedir.Ek,-may,-mey... gibi,"-madan" anlamını verir.

1) ÖHE 88
2) UÖTF 274
3) KKT 310

TT	ÖT	KT
iç-meden	iç-mäy	iş-pey
al-madan	àl-mäy	al-may
yaz-madan	yàz-mäy	jaz-bay
oku-madan	oḳi-mäy	oḳı-may
gel-meden	kel-mäy	kel-mey
git-meden	ket-mäy	ket-pey
sat-madan	sàt-mäy	sat-pay
çık-madan	çiḳ-mäy	şıḳ-pay
gör-meden	kör-mäy	kör-mey

-may,-mey... ve -mayınşa,-meyinşe... zarf fiil ekinin kullanım kuralı,olumsuzluk eki gibidir.(bk.Görülen Geçmiş Zaman).

-ken
-kan
∅

Yazar,bu zarf fiil ekinden söz etmemiştir.İ-(TT)/e-(ÖT) fiilinden başka fiil ile kullanılmaz.İki şivede de çoklukla i-/e- fiili düşürülür.ÖT'de yaygın bir kullanımı yoktur.Bu ifade için çoklukla -gändä,az ölçüde de -ärdä zarf fiil eki kullanılır.

KT'de bu zarf fiil eki kullanılmaz.Bu ifade için,ÖT'de olduğu gibi,-ğanda,-gende... ve -arda,-erde zarf fiil ekleri kullanılır.

-ken zarf fiil eki,görülen geçmiş zaman,şart,istek ve emir dışındaki bütün kiplerden sonra kullanılabilir.ÖT'de geniş zaman dışındaki kiplerden sonra kullanıldığına rastlamadık.

TT	ÖT
iç-er-ken	iç-är-kän
çık-ar-ken	çiḳ-är-kän
gel-i-r-ken	kel-är-kän

Ertäsi küni Zàl oğlining säfär äncàmlärini täyyàrläb

küzätärkän:"Oğlim,sening bu säfäring ḫätärli..." deb näsihät ḳilibdi.[1]

(Ertasi gün,Zal oğlunun yolculuk malzemelerini hazırlarken:"Oğlum,senin bu yolculuğun tehlikeli..." diye nasihat etmiş.)

∅
-günçä,-ḳünçä,-künçä
∅

Yazar,bu zarf fiil ekinin ÖT'de -ġunça,-günçe;KT'de ise, -ġunşa,-günşe şeklinde kullanıldığını söylemektedir.Rabt Sîğalarından olan Tevkîtî(vaktince) Sîğa başlığı altında verdiği bu bilgi,ekin -dıkça,-dikçe ifadesinde kullanıldığını göstermektedir.Zaten OT karşılıklarını yazar -dıḳça,-dikçe ile vermiştir.Ancak,ÖT ve KT için verdiği örneklerde,ekin -dıkça, -dikçe değil,-ıncaya kadar anlamını ifade ettiğini görüyoruz. Sayfanın altında verilen dipnotta,bu ekin bir işin nihayetini göstermek için kullanıldığı da belirtilmektedir.(98/17)

Bugün ekin ÖT'de yaygın bir kullanımı olmakla birlikte, KT'de kullanılışına rastlamadık.

Yazar,İntihâî Sîğası başlığı altında da bu ekleri vermiştir.Ancak burada,ekin KT'de -ġanşa,-genşe şeklinde olduğu söylenmiştir.ÖT için ise,yine -ġunça,-günçe şekilleri verilmiştir.(101/9)

ÇT'de -ġunça,-günçe,-ḳunça,-künçe şeklinde kullanılmış olan bu zarf fiil eki,bugün ÖT dışındaki iki şivede kullanılmamaktadır.Ek,ÖT'de çoklukla -günçä,az ölçüde de -ḳünçä,-künçä şeklindedir.Ekin,iyelik eklerini alarak genişlemiş şekillerine de sıkça rastlanır:-günimçä,-güningçä,-güniçä,-günimizçä gibi.

Ek,"-ıncaya kadar" ifadesi yanında,"-ınca" ifadesi de verir.Olumsuzu,-mä ekiyle yapılır.

KT'de "-ıncaya kadar" ifadesi -ğanşa,-genşe,-ḳanşa,-kenşe zarf fiil ekiyle yapılır.Bu ek,-gänçä şeklinde ÖT'de de kullanılmakla birlikte,"-arak,-erek" ifade etmektedir.Ayrıca, ÖT'de ekin iyelik ekleriyle genişlemiş şekillerine de rastlanır.

1) ÖHE 38

(bk.-gäncä;-ğanşa,-genşe...).

kel-günçä	"gelinceye kadar"
yàz-günçä	"yazıncaya kadar"
oḳi-günçä	"okuyuncaya kadar"
çek-künçä	"çekinceye kadar"
çiḳ-ḳünçä	"çıkıncaya kadar"
toy-günçä	"doyuncaya kadar"

Ekin olumsuzu,"-mayınca" ifadesi verir:

kel-mä-günçä	"gelmeyince"
yàz-mä-günçä	"yazmayınca"
oḳi-mä-günçä	"okumayınca"
çek-mä-günçä	"çekmeyince"
çiḳ-mä-günçä	"çıkmayınca"
toy-mä-günçä	"doymayınca"

Ø
-ärdä,-rdä
-arda,-erde,-rda,-rde

Yazar bu ekten söz etmemiştir.Yapısından da anlaşılacağı üzere,geniş zaman sıfat fiil eki ile bulunma hali ekinin birleşmesiyle ortaya çıkmış bir ektir.ÖT'de yok denecek kadar az kullanılan ek,KT'de nispeten daha çok kullanılır."İken" anlamını verir.

ÖT	KT	
kel-ärdä	kel-erde	"gelirken"
yàz-ärdä	jaz-arda	"yazarken"
oḳi-rdä	oḳı-rda	"okurken"

Ø
-ärgä,-rgä
-arğa,-erge,-rğa,-rge

Geniş zaman sıfat fiil eki ile yaklaşma hali ekinin birleşmesiyle ortaya çıkmış olan bu ekten yazar söz etmemiştir. ÖT'de yaygın bir kullanımı olmayan ek,KT'de kullanımını sürdürmektedir."-maya,-mak için" anlamını verir.

ÖT	KT	
yàz-ärgä	jaz-arğa	"yazmaya"
oḳi-rgä	oḳı-rğa	"okumaya"
iç-ärgä	iş-erge	"içmeye"

∅
∅
-masḳa,-meske,-basḳa,-beske,-pasḳa,-peske

Yazarın sözünü etmediği bu ek,KT'ye mahsus bir zarf fiil ekidir.Olumsuz geniş zaman sıfat fiil eki ile yaklaşma hali ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir.-arğa,-erge ekinin olumsuzudur."-mamaya,-mamak için" anlamını ifade eder.

kel-meske	"gelmemeye"
iş-peske	"içmemeye"
jaz-basḳa	"yazmamaya"
ayt-pasḳa	"söylememeye"
sen-beske	"inanmamaya"
oḳı-maska	"okumamaya"

∅
-gänçä
-ğanşa,-genşe,-ḳanşa,-kenşe

Yazar bu ekten İntihâî Sîğası olarak söz etmiştir.Bu sîğanın ÖT'de -ġunça,-günçe;KT'de -ġanşa,-genşe ekleriyle yapıldığını belirtmekte,bugün ÖT'de kullanımını sürdüren -gänçä ekinden ise bahsetmemektedir.Yazar,bugün KT'de -ğanşa,-genşe şeklinde -ş'li olarak kullanılan eki,-ġança,-gençe şeklinde vermiştir.(101/9)

Yapısından da anlaşıldığı gibi,bu zarf fiil eki,şimdiki zaman sıfat fiil eki ile eşitlik ekinin birleşmesi sonucunda meydana gelmiştir.Yapı itibariyle bir olan bu zarf fiil eki, ifade yönünden iki şive arasında farklılık gösterir.KT'de "-ıncaya kadar" anlamını veren ek,ÖT'de "-arak,-erek" ifadesine sahiptir.ÖT'de iyelik ekleriyle genişlemiş şekilleri de vardır.

ÖT

Ḫizmätkàr yügürgäniçä här tàmànlärgä bàrib,äytgän àdämlärini çàḳirib keldi.
(Hizmetkar koşarak her tarafa varıp,(efendisinin) söylediği adamları çağırıp geldi.)

ÖHE 102

Şämşirbàz täḫtdän tüşib,àtini çàptirgäniçä üyigä kelib, àtini täşläb yänä çiḳib bàrdi.
(Şemşirbaz tahttan inip,atını koşturarak evine gelip, atını bırakıp tekrar çıkıp gitti.)

ÖHE 130

Çoğni àçiḳ ḳolingdä çängällägänçä uşlä.
(Közü,açık elinde sıkarak tut.)

ÖHE 140

Bàlä sàvigän çoğni ḳolidä ḳisgäniçä ustäning àldigä ḳäytibdi.
(Çocuk,sovuyan közü elinde sıkarak ustanın yanına dönmüş.)

ÖHE 141

Mälikä,hàzir,degäniçä àthànägä ḳäräb çàpib ketibdi.
(Melike,hemen,diyerek ahıra doğru koşarak gitmiş.)

ÖHE 152

Àt kişnägäniçä àsmànu fäläkkä kötärilib uçib ketibdi.
(At kişneyerek gökyüzüne yükselip uçup gitmiş.)

ÖHE 162

KT

kel-genşe	"gelinceye kadar"
iş-kenşe	"içinceye kadar"
jaz-ğanşa	"yazıncaya kadar"

al-ğanşa	"alıncaya kadar"
sat-ḳanşa	"satıncaya kadar"
ḳayt-ḳanşa	"dönünceye kadar"
oḳı-ğanşa	"okuyuncaya kadar"
basta-ğanşa	"başlayıncaya kadar"

∅
-gändä,-ḳändä
-ğanda,-gende,-ḳanda,-kende

Yazarın söz etmediği bu zarf fiil eki,şimdiki zaman sıfat fiil eki ile bulunma hali ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir.İki şivede de yaygın bir kullanıma sahiptir.İyelik ekleriyle genişlemiş şekillerine de rastlanır.Olumsuzu,-mä(ÖT)/ -ma,-me...(KT) ekleriyle yapılan ek,"-dığında,-dığı zaman" anlamını ifade eder.

ÖT	KT	
kel-gändä	kel-gende	"geldiğinde"
iç-gändä	iş-kende	"içtiğinde"
yàz-gändä	jaz-ğanda	"yazdığında"
oḳi-gändä	oḳı-ğanda	"okuduğunda"
äyt-gändä	ayt-ḳanda	"söylediğinde"
àl-gänimdä	al-ğanımda	"aldığımda"
çiḳ-ḳäningdä	şıḳ-ḳanıñda	"çıktığında(senin)"
kör-gänimizdä	kör-genimizde	"gördüğümüzde"

∅
∅
-ğanğa,-genge,-ḳanğa,-kenge

Yazarın söz etmediği bu zarf fiil eki,şimdiki zaman sıfat fiil eki ile yaklaşma hali ekinin birleşmesi sonucunda oluşmuştur.Yalnızca KT'de görülen bu zarf fiil eki,"-ınca" anlamını verir.Olumsuzu,-ma,-me... ekleriyle yapılır.

Ḳunanbay külgenge üy işindegi ḳonaḳ äyelderdin bäri

küldi.
(Kunanbay gülünce ev içindeki misafir kadınların hepsi güldü.)

AC 47

Ḳara sur bala köptiñ közi bir özine ḳadalğanğa endi ḳısılıñkırap,ḳızarıp edi.
(Esmer çocuk,herkesin gözü kendisine çevrilince utanıp kızarmıştı.)

AC 12

al-ğanğa	"alınca"
kör-genge	"görünce"
jaz-ğanğa	"yazınca"
iş-kenge	"içince"
pis-kenge	"pişince
kül-genge	"gülünce"
ayt-ḳanğa	"söyleyince"
şıḳ-ḳanğa	"çıkınca"
al-ma-ğanğa	"almayınca"
kör-me-genge	"görmeyince"
jaz-ba-ğanğa	"yazmayınca"
iş-pe-genge	"içmeyince"
pis-pe-genge	"pişmeyince"
ayt-pa-ğanğa	"söylemeyince"

Ø
-mäsdän
-mastan,-mesten,-bastan,-besten,-pastan,-pesten

Yazarın söz etmediği bu ek,olumsuz geniş zaman sıfat fiil eki ile uzaklaşma hali ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir.ÖT'de daima -mäsdän şeklinde kullanılan ek,KT'de olumsuzluk ekinin bağlı olduğu kurallar çerçevesinde -mastan, -mesten,-bastan,-besten,-pastan,-pesten şeklinde kullanılır. (Olumsuzluk ekinin kullanım kuralları için bk.Görülen Geçmiş Zaman).

İki şivede de yaygın bir kullanıma sahip olan ek,"-madan" anlamını verir.

ÖT	KT	
àl-mäsdän	al-mastan	"almadan"
kör-mäsdän	kör-mesten	"görmeden"
yàz-mäsdän	jaz-bastan	"yazmadan"
iç-mäsdän	iş-pesten	"içmeden"
piş-mäsdän	pis-pesten	"pişmeden"
kül-mäsdän	kül-mesten	"gülmeden"
äyt-mäsdän	ayt-pastan	"söylemeden"
çiḳ-mäsdän	şıḳ-pastan	"çıkmadan"
ber-mäsdän	ber-mesten	"vermeden"
oḳi-mäsdän	oḳı-mastan	"okumadan"
bàşlä-mäsdän	basta-mastan	"başlamadan"
ye-mäsdän	je-mesten	"yemeden"

I)BİRLEŞİK FİİLLER

Yazar,birleşik fiillerden "Yardımcı Masdar(60/1)" ve "Mürekkeb Fi'l(102/16)" konularında söz etmiştir.Yardımcı Masdar başlığı altında,üç şivede kullanıldığı söylenen yardımcı fiiller verilmiş,bunun dışında herhangi bir bilgiden söz edilmemiştir.Mürekkeb Fi'l bölümü işaret edilerek,"ayrıntılı bilginin ileride verileceği" söylenmiştir.Mürekkeb Fi'l bölümünde ise,fiil+fiil şeklinde oluşturulan birleşik fiillerden söz edilmiş,isim+fiil şeklinde oluşturulanlardan bahsedilmemiştir.

"Yardımcı Masdar" başlığı altında,"et-" yardımcı fiilinin KT'de kullanılmadığı söylenmiştir.Ancak,bu yardımcı fiilin bugün bir ismin sonuna gelerek birleşik fiil oluşturduğu gibi (KKT 265),eskiden de aynı şekilde kullanılmaktaydı.(ATS 225).

Türkçe'de yapı bakımından iki tür birleşik fiil vardır:

a) Bir isim ve bir fiilden meydana gelen birleşik fiiller

b) İki fiilden meydana gelen birleşik fiiller

a)BİR İSİM VE BİR FİİLDEN MEYDANA GELEN BİRLEŞİK FİİLLER

Bir ismin sonuna gelerek birleşik fiil oluşturan yardımcı fiillerin başlıcaları şunlardır*:

almak(TT)/àlmàḳ(ÖT)/aluv(KT)

(TT) ateş ~ ,izin ~ ,öç ~ ,soğuk ~ ,ceza ~ ,tat ~ , koku ~ ,haber ~ ,ibret ~ ,alev ~ ,akıl ~ ,gönül ~ .

(ÖT) ot ~ "ateş almak,tutuşmak",fàtihä ~ "izin almak, müsaade istemek",öç ~ "öç almak",àbro ~ "itibar kazanmak", ävc ~ "doruğa ulaşmak",älängä ~ "tutuşmak,alev almak",bährä ~ "faydalanmak",ḫàtin ~ "evlenmek".

(KT) asırap ~ "evlatlık almak",ataḳ ~ "itibar kazanmak", bata ~ "izin almak,müsaade istemek",ğıybrat ~ "ibret almak", dem ~ "dinlenmek",kek ~ "öç almak",öş ~ "öç almak",ot ~ "ateş almak,tutuşmak",ḳatın ~ "evlenmek".

vermek(TT)/bermàḳ(ÖT)/berüv(KT)

(TT) akıl ~ ,öğüt ~ ,cevap ~ ,gönül ~ ,emir ~ ,fikir ~ , zahmet ~ ,zevk ~ ,sıkıntı ~ ,ümit ~ ,emek ~ ,izin ~ ,ders ~ .

(ÖT) kengäş ~ "öğüt vermek",cäväb ~ "cevap vermek", köngil ~ "gönül vermek",ähämiyät ~ "önem vermek",càn ~ "can vermek",bày ~ "yenilmek,kaybetmek,mağlûb olmak",boy ~ "boy vermek(suyun derinliğini kendi boyuyla ölçmek);boyun eğmek", àràm ~ "huzur vermek",kontsert ~ "konser vermek".

(KT) aḳıl ~ "akıl vermek",keñes ~ "öğüt vermek",cavap ~ "cevap vermek",arız ~ "şikayet etmek,bas ~ "baş vermek,canını feda etmek",bata ~ "izin vermek",dıbıs ~ "ses vermek,seslenmek", jarlıḳ ~ "emretmek,buyurmak",payda ~ "fayda vermek",ruḳsat ~ "izin vermek",sälem ~ "selam vermek",ḥabar ~ "haber vermek".

olmak(TT)/bolmàḳ(ÖT)/boluv(KT)

* Bu birleşik fiil örnekleri TS,ÖTİL,ATS ve KTS'den derlenmiştir.

(TT) adam ~ ,aşık ~ ,dost ~ ,var ~ ,sahip ~ ,hayran ~ , memnun ~ ,sarhoş ~ ,kötü ~ ,hasta ~ ,yok ~ ,bela ~ .

(ÖT) àdäm ~ "adam olmak",àşiḳ ~ "aşık olmak",dost ~ "dost olmak",häyràn ~ "hayran olmak;şaşırmak",ḫäfä ~ "üzülmek", egä ~ "sahip olmak",mävcud ~ "mevcut olmak,bulunmak",ḫursänd ~ "memnun olmak",huşyàr ~ "dikkatli olmak".

(KT) adam ~ "adam olmak",ğaşıḳ ~ "aşık olmak",dos ~ "dost olmak",azat ~ "azat olmak,kurtulmak",ädil ~ "adil olmak", jem ~ "yem olmak",küpir ~ "kafir olmak",ḳabıl ~ "kabul olmak", mas ~ "mest olmak,sarhoş olmak",mälim ~ "malum olmak",sak ~ "dikkatli olmak",umıt ~ "unutulmak,akıldan çıkmak".

çekmek(TT)/çekmàk(ÖT)/şegüv(KT)

(TT) cefa ~ ,azap ~ ,dert ~ ,bıçak ~ ,şut ~ ,ağır ~ , hafif ~ ,fazla ~ ,sürme ~ ,kahve ~ ,dikkat ~ ,sevda ~ , gazel ~ ,of ~ ,nutuk ~ ,oh ~ ,telgraf ~ .

(ÖT) cäfà ~ "cefa çekmek",mäşäḳḳät ~ "meşakkat çekmek", äzàb ~ "azap çekmek",zähmät ~ "zahmet çekmek",ğäm ~ "gam çekmek",täşviş ~ "gam,kaygı çekmek",hicàlät ~ "utanmak".

(KT) azap ~ "azap çekmek",japa ~ "cefa çekmek",zıyan ~ "zarar görmek".

etmek(TT)/etmàk(ÖT)/etüv(KT)

(TT) akın ~ ,adam ~ ,berbat ~ ,hediye ~ ,kabul ~ , yardım ~ ,merak ~ ,devam ~ ,teşkil ~ ,siftah ~ ,dert ~ .

(ÖT) dävàm ~ "devam etmek",täşkil ~ "teşkil etmek", käsb ~ "sahip olmak,haiz olmak",yält ~ "parlamak",äks ~ "aks etmek",ämr ~ "emretmek",äsir ~ "esir etmek",bäḫş "bahş etmek, vermek",bäcà ~ "yerine getirmek,ifa etmek",ädà ~ "eda etmek".

(KT) ant ~ "ant içmek,yemin etmek",ḳabıl ~ "kabul etmek, hoş görmek",raḳım ~ "merhamet etmek",sabır ~ "sabretmek", sıltav ~ "bahane etmek",talap ~ "talep etmek,istemek",dir ~ "korkmak,ödü patlamak",alañ ~ "merak etmek",eñbek ~ "hizmet etmek".

eylemek(TT)/äylämàḳ(ÖT)/ Ø(KT)

(TT) kabul ~ ,niyaz ~ ,viran ~,harap ~,yakın ~ ,şad ~ .

(ÖT) märhämät ~ "merhamet eylemek",şäfḳät ~ "şefkat göstermek",säräfràz ~ "sevindirmek".

kılmak(TT)/ḳilmàḳ(ÖT)/ḳıluv(KT)

(TT) namaz ~ .

(ÖT) ḫäfä ~ "üzülmek",cinäyät ~ "cinayet işlemek", yàrdäm ~ "yardım etmek",gümàn ~ "şüphe etmek",väfà ~ "vefa göstermek",bäyàn ~ "beyan etmek,anlatmak",ändişä ~ "endişe etmek;düşünmek",üy ~ "ev yapmak;aile kurmak",ḳäbul ~ "kabul etmek",bäcà ~ "yerine getirmek,ifa etmek".

(KT) dayın ~ "hazırlamak",ḳabıl ~ "kabul etmek",eñbek ~ "hizmet etmek",ḳızmet ~ "hizmet etmek",mazaḳ ~ "alay etmek", sabır ~ "sabretmek",kül ~ "yok etmek",toḳtav ~ "sabretmek".

koymak(TT)/ḳoymàḳ(ÖT)/ḳoyuv(KT)

(TT) ad ~,gönül ~ ,el ~ ,baş ~ ,göz ~,tavır ~ .

(ÖT) àt ~ "ad koymak",sàç ~ "saç uzatmak",sàḳàl ~ "sakal bırakmak",tirnàḳ ~ "tırnak uzatmak",läḳäb ~ "lakap takmak",ḳol ~ "imza atmak,imzalamak",köngil ~ "sevmek".

(KT) at ~ "ad koymak",köñil ~ "sevmek",kina ~ "ayıplamak",ḳulaḳ ~ "dinlemek",şaş ~ "saç uzatmak",suraḳ ~ "soru sormak",ḳol ~ "imzalamak",saḳal ~ "sakal bırakmak".

görmek(TT)/körmàḳ(ÖT)/körüv(KT)

(TT) layık ~,reva ~ ,zarar ~,tahsil ~,fayda ~, üstün ~ ,büyük ~ ,küçük ~,çok ~ ,yardım ~.

(ÖT) làyiḳ ~ "layık görmek",muvàfiḳ ~ "uygun görmek", rävà ~ "reva görmek",zärär ~ "zarar görmek",fàydä ~ "fayda görmek",yàmän ~ "kötü görmek",yähşi ~ "iyi görmek,hoşlanmak", tähsil ~ "tahsil görmek".

(KT) ala ~ "üstün görmek",caḳsı ~ "iyi görmek,sevmek", jaḳsılıḳ ~ "iyilik görmek",jalğızdıḳ ~ "yalnızlık çekmek", jamandıḳ ~ "kötülük görmek",kün ~ "ömür sürmek",ḳorlıḳ ~ "azap çekmek,mihnet çekmek",ḳoş ~ "hoş görmek,kabul etmek".

salmak(TT)/sàlmàḳ(ÖT)/saluv(KT)

(TT) korku ~ ,adam ~ ,budak ~ ,dehşet ~ ,kök ~ .

(ÖT) uyä ~ "yuva yapmak",üy ~ "ev yapmak",räsm ~ "resim yapmak",vähimä ~ "korku salmak,korkutmak,korkmak",däm ~ "üflemek",dähşät ~ "korku salmak,dehşet salmak",dàd ~ "feryad etmek", näzär ~ "bakmak",ḳàrin ~ "göbek bağlamak",ḳulàḳ ~ "dinlemek".

(KT) ayğay ~ "bağırmak",aḳıl ~ "akıl sormak,danışmak", än ~ "şarkı söylemek",dem ~ "üflemek",düre ~ "cezalandırmak", köz ~ "dik dik bakmak",ḳolḳa ~ "istemek,rica etmek",ḳulaḳ ~ "dinlemek",üy ~ "ev yapmak",düniye ~ "ölmek",tıyım ~ "yasaklamak",egin ~ "ekin ekmek".

sürmek(TT)/sürmàḳ(ÖT)/sürüv(KT)

(TT) keyif ~ ,saltanat ~ ,hüküm ~ ,hayat ~ ,ömür ~ .

(ÖT) dävr ~ "hükümranlık etmek",käyf ~ "keyif sürmek", ḫäyàl ~ "hayal etmek",hükm ~ "hüküm sürmek",näsl(süyäk) ~ "nesilden nesile geçmek",ümr ~ "ömür sürmek",ḳäläm ~ "yazmak, kalem oynatmak".

(KT) ömir ~ "ömür sürmek".

Ø(TT)/tàrtmàḳ(ÖT)/tartuv(KT)

(ÖT) sürmä ~ "sürme çekmek",äzàb ~ "azap çekmek", täşviş ~ "endişelenmek",därd ~ "dert çekmek",hicàlät ~ "utanmak",cäbr ~ "azap çekmek,eziyet görmek",säf ~ "saf oluşturmak".

(KT) beynet ~ "azap çekmek",japa ~ "cefa çekmek", ḳartañ ~ "yaşlanmak,ihtiyarlamak",işin ~ "şüphelenmek",til ~ "susmak",jol ~ "yola çıkmak",äsker ~ "sefere çıkmak".

vurmak(TT)/urmàķ(ÖT)/uruv(KT)

(TT) soğuk ~,eyer(semer) ~ ,boya ~ ,cila ~ ,iğne ~ .

(ÖT) sàvuķ ~ "soğuk vurmak",àftàb ~ "güneş çarpmak", egär ~ "eyer vurmak",yügän ~ "yular takmak",bärk ~ "parlamak", mävc ~ "dalgalanmak",çärḫ ~ "dönüp durmak",äksä ~ "hapşırmak".

(KT) ant ~ "ant içmek",aḥ ~ "ah çekmek",ķars ~ "ah çekmek",tolķın ~ "dalgalanmak",şarķ ~ "dönüp durmak",ķuldıķ ~ "baş eğmek,yalvarmak".

söylemek(TT)/ Ø (ÖT)/ Ø (KT)

selam ~ ,türkü ~ ,şarkı ~ .

Ø (TT)/äytmàķ(ÖT)/aytuv(KT)

(ÖT) säläm ~ "selam söylemek",üzr ~ "özür dilemek", ķoşiķ ~ "şarkı söylemek",duà ~ "selam söylemek".

(KT) aşuv ~ "öfkelenmek",basuv ~ "öğüt vermek",öleñ ~ "şarkı söylemek",sälem ~ "selam söylemek",toķtam ~ "öğüt vermek".

yemek(TT)/yemàķ(ÖT)/jev(KT)

(TT) dayak ~ ,tokat ~ ,tekme ~ ,darbe ~ ,çifte ~, rüşvet ~ ,yumruk ~ ,mermi ~ .

(ÖT) oķ ~ "ok ile vurulmak",lät ~ "rahatsızlanmak;zarar görmek",zärbä ~ "darbe yemek",şikäst ~ "rahatsızlanmak;zarar görmek",ğäm ~ "düşünmek",pàrä ~ "rüşvet yemek".

(KT) ķayğı ~ "üzülmek",ķam ~ "düşünmek",soķķı ~ "darbe yemek",tepki ~ "darbe yemek",vayım ~ "üzülmek".

Ø (TT)/kötarmàķ(ÖT)/köterüv(KT)

(ÖT) cäncäl ~ "kavga çıkarmak",isyàn ~ "baş kaldırmak, isyan etmek",şàvķin ~ "bağırmak",suràn ~ "bağırmak".

(KT) köñil ~ "sevinmek",ḥan ~ "han olarak tayin etmek", bas ~ "baş kaldırmak",ķazan ~ "yemek pişirmek".

b) İKİ FİİLDEN MEYDANA GELEN BİRLEŞİK FİİLLER

Bu birleşik fiiller,esas fiile -a,-e;-ı,-i,-u,-ü(TT)/ -ä,-y;-b(ÖT)/-a,-e,-y;-p(KT) zarf fiil eklerinin getirilmesiyle teşkil edilirler.ÖT ve KT'deki kullanımları,TT'ye göre çok daha yaygındır.Asıl unsur birinci fiildir.Yardımcı fiil,asıl fiili tamamlar.Bununla birlikte,yardımcı fiilin bazan anlamını tamamen kaybetmediği de görülür.Bu tipteki birleşik fiillerin üç şivedeki kullanımları şu şekildedir:

Ø (TT)/bàşlämàķ(ÖT)/bastav(KT)

-ä,-y(ÖT)/-a,-e,-y(KT) zarf fiil ekleri yardımıyla birleşik fiil teşkil ederler.Esas fiilde zikredilen harekete başlanışı ifade eder.

ÖT	KT	
yàz-ä bàşlä-	jaz-a basta-	"yazmaya başlamak"
oķi-y bàşlä-	oķı-y basta-	"okumaya başlamak"
kel-ä bàşlä-	kel-e basta-	"gelmeye başlamak"
kül-ä bàşlä-	kül-e basta-	"gülmeye başlamak"
äyt-ä bàşlä-	ayt-a basta-	"söylemeye başlamak"

Ø (TT)/yàtmàķ(ÖT)/jatuv(KT)

Süreklilik ifade eder.-b(ÖT)/-a,-e,-y;-p(KT) zarf fiil ekleri yardımıyla birleşik fiil teşkil eder.

ÖT	KT	
oķi-b yàt-	oķı-p jat-	"okuyup durmak"
kül-ib yàt-	kül-ip jat-	"gülüp durmak"
äyt-ib yàt-	ayt-ıp jat-	"söyleyip durmak"
	ķara-y jat-	"baka durmak"
	kel-e jat-	"gele durmak"
	oķı-y jat-	"okuya durmak"
	bar-a jat-	"gide durmak"

durmak(TT)/turmàķ(ÖT)/turuv(KT)

Süreklilik ifade eder.-a,-e;-ıp,-ip,-up,-üp(TT)/-ä,-y; -b(ÖT)/-a,-e,-y;-p(KT) zarf fiil ekleri yardımıyla birleşik fiil yapar.

TT	ÖT	KT
yaz-a dur-	yàz-ä tur-	jaz-a tur-
oku-y-a dur-	oķi-y tur-	oķı-y tur-
gel-e dur-	kel-ä tur-	kel-e tur-
gül-e dur-	kül-ä tur-	kül-e tur-
yaz-ıp dur-	yàz-ib tur-	jaz-ıp tur-
oku-y-up dur-	oķi-b tur-	oķı-p tur-
gel-ip dur-	kel-ib tur-	kel-ip tur-
gül-üp dur-	kül-ib tur-	kül-ip tur-

Örneklerden de anlaşılacağı üzere,-a,-e zarf fiil eki ile yapılanda,başka bir hareketin başlamasına kadar süren bir devamlılık;-ıp,-ip zarf fiil ekiyle yapılanda ise,böyle bir durum olmaksızın süren bir devamlılık sezilmektedir.

Ø (TT)/yürmàķ(ÖT)/jürüv(KT)

Bu yardımcı fiil de yukarıda geçen iki yardımcı fiil gibi süreklilik ifadesi verir.-b(ÖT)/-a,-e,-y;-p(KT) zarf fiil ekleri yardımıyla birleşik fiil yapar.

ÖT	KT	
yàz-ib yür-	jaz-ıp jür-	"yazıp durmak"
oķi-b yür-	oķı-p jür-	"okuyup durmak"
kül-ib yür-	kül-ip jür-	"gülüp durmak"
	kel-e jür-	"gele durmak"
	ayt-a jür-	"söyleye durmak"
	oķı-y jür-	"okuya durmak"

-a,-e,-y zarf fiil eki yardımıyla teşkil edilen birleşik

fiiller,tezlik ifadesi de verebilirler.*

Ø (TT)/otirmàķ(ÖT)/otıruv(KT)

Bu yardımcı fiil de süreklilik ifade eder.-b(ÖT)/-a,-e, -y;-p(KT) zarf fiil ekleriyle birleşik fiiller yapar.

ÖT	KT	
yàz-ib otir-	jaz-ıp otır-	"yazıp durmak"
oķi-b otir-	oķı-p otır-	"okuyup durmak"
kül-ib otir-	kül-ip otır-	"gülüp durmak"
	ayt-a otır-	"söyleye durmak"
	jaz-a otır-	"yaza durmak"
	oķı-y otır-	"okuya durmak"

Ø (TT)/àlmàķ(ÖT)/aluv(KT)

Yazar,İktidârî Sîğası başlığı altında bu yardımcı fiilden söz etmiştir.İktidârî Sîğasının OT'de bil-,ÖT ve KT'de al- yardımcı fiilleriyle yapıldığını söylemiştir.(102/25)ÖT ve KT'de bugün bil- yardımcı fiili ile de az ölçüde iktidar şekli teşkil edilmektedir.Yazar,bil- yardımcı fiilinin ÖT ve KT'de kullanıldığından söz etmemiştir.

àl-(ÖT)/al-(KT) yardımcı fiili bugün,-ä,-y;-b(ÖT)/-a,-e, -y;-p(KT) zarf fiil ekleriyle birlikte birleşik fiiller teşkil etmektedir.-ä,-y(ÖT)/-a,-e,-y(KT) zarf fiil ekleriyle muktedirlik,-b(ÖT)/-p(KT) zarf fiil ekiyle tam yapılma ifade eden birleşik fiiller yapar.-b;-p zarf fiil ekiyle oluşturulan birleşik fiilleri,TT'ye birleşik fiil şeklinde aktarmak mümkün olamamaktadır.

ÖT	KT	
yàz-ib àl-	jaz-ıp al-	"yazmak"
oķi-b àl-	oķı-p al-	"okumak"
kör-ib àl-	kör-ip al-	"görmek"
äyt-ib àl-	ayt-ıp al-	"söylemek"

* KKT 261

ÖT	KT	
yàz-ä àl-	jaz-a al-	"yaza bilmek"
oķi-y àl-	oķı-y al-	"okuya bilmek"
kel-ä àl-	kel-e al-	"gele bilmek"
çiķ-ä àl-	şığ-a al-	"çıka bilmek"
iç-ä àl-	iş-e al-	"içe bilmek"
kör-ä àl-	kör-e al-	"göre bilmek"
bil-ä àl-	bil-e al-	"bile bilmek"

vermek(TT)/bermàķ(ÖT)/berüv(KT)

Yazar,bu yardımcı fiilden Ta'cîlî Sîğası başlığı altında söz etmiştir.Burada,Ta'cîlî Sîğası'nın OT'de ver-,ÖT ve KT'de bèr- yardımcı fiiliyle yapıldığını,ÖT'de bèr- yanısıra dur- yardımcı fiilinin de bu sîğayı teşkil etmek için kullanıldığını söylemektedir.Ancak,bu yardımcı fiil,tur- şeklinde süreklilik ifadesi için kullanılmaktadır.Bugün,tezlik ifadesi için kullanıldığına dair bir bilgi mevcut değildir.

Yazar ayrıca,bèr- yardımcı fiilinin -b zarf fiil ekiyle kullanıldığı durumlarda da tezlik ifade ettiğini söylemektedir. Bu şeklin,yapma esnasındaki tezliği değil,bitirme esnasındaki tezliği anlattığını da ifade etmektedir.Ancak,bugün bu şeklin ne ÖT'de ne de KT'de tezlik ifadesi için kullanıldığı gramer kitaplarında geçmemektedir.(104/2)

Bu yardımcı fiil,-ı,-i,-u,-ü(TT)/-ä,-y;-b(ÖT)/-a,-e,-y; -p(KT) zarf fiil ekleri yardımıyla birleşik fiiller teşkil etmektedir.

-ı,-i,-u,-ü(TT)/-ä,-y(ÖT)/-a,-e,-y(KT) zarf fiil ekleri ile birlikte yaptığı birleşik fiiller,hareketin tezlikle yapıldığını ifade eder.

TT	ÖT	KT
yaz-ı ver-	yàz-ä ber-	jaz-a ber-
oku-y-u ver-	oķi-y ber-	oķı-y ber-
gel-i ver-	kel-ä ber-	kel-e ber-
gör-ü ver-	kör-ä ber-	kör-e ber-
al-ı ver-	àl-ä ber-	al-a ber-

Yardımcı fiilin ÖT'de ver- şeklinde kullanılması da mümkündür.[1] Yàz-ä ver-,oḳi-y ver-,kör-ä ver- gibi.

-b(ÖT)/-p(KT) zarf fiil ekiyle yapılan birleşik fiiller, hareketin başkası için yapıldığı anlamını bildirir.[2] Ancak,bu şekli,TT'ye birleşik fiil olarak aktarmak mümkün olamamaktadır. TT'de bu ifade tek bir fiil ile sağlanabilmektedir.

ÖT	KT	
yàz-ib ber-	jaz-ıp ber-	"yazmak"
oḳi-b ber-	oḳı-p ber-	"okumak"
àl-ib ber-	al-ıp ber-	"almak"
äyt-ib ber-	ayt-ıp ber-	"söylemek"
iç-ib ber-	iş-ip ber-	"içmek"

ÖT'de -b zarf fiil eki yardımıyla yapılan şekil,"asıl fiil+ kip eki+(ber-)+ kip eki" formülüyle de teşkil edilebilir.Ancak,hareketin nispeten tez bir şekilde yapılması yönünden -b'li şekilden ayrılır.[3]

yàz-di ber-di	"yazı verdi"
oḳi-y-di ber-ä-di	"okuyu verecek"
äyt-sä ber-sä	"söyleyi verse"

bilmek(TT)/bilmàḳ(ÖT)/bilüv(KT)

Muktedirlik ifade eder.-a,-e(TT)/-ä,-y(ÖT)/-a,-e,-y(KT) zarf fiil ekleri yardımıyla birleşik fiiller yapar.Àl-(ÖT)/al-(KT) yardımcı fiilinin eşanlamlısıdır.Ancak,ÖT'de bu yardımcı fiilin,bedenî güce dayalı hareketlerden ziyade,akıl gücüne dayanan hareketlerde kullanılmasının daha uygun olacağı;böylece, bedenî güce dayalı hareketleri ifade ederken hasıl olan sun'îliğin ortadan kalkacağı,gramer kitaplarında belirtilmekte-

1) ÖTG 412,F 51
2) ÖTG 393,F 34,KKT 255
3) ÖTG 394,F 35

dir.[1] Böyle olmakla birlikte,bediî eserlerde,her iki kullanışa da rastlanmaktadır.[2]

TT	ÖT	KT
yaz-a bil-	yàz-ä bil-	jaz-a bil-
oku-y-a bil-	oḳi-y bil-	okı-y bil-
al-a bil-	àl-ä bil-	al-a bil-
iç-e bil-	iç-ä bil-	iş-e bil-
gör-e bil-	kör-ä bil-	kör-e bil-

yazmak(TT)/yàzmàḳ(ÖT)/jazdav(KT)

Yazar,bu yardımcı fiilden Mukârenet Sîğası'nda söz etmiştir.Mukârenet Sîğası'nın yaz-(OT,ÖT)/jaz-(KT) yardımcı fiiliyle yapıldığını söylemiştir.(105/24)

Bu yardımcı fiil,bugün yaz-(TT)/yàz-(ÖT)/jazda-(KT) şekillerinde kullanılmaktadır.KT'de nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde jazda- şekline girmiştir.Bazı KT gramerlerinde, fiilin başlangıçtaki şeklinin "yaz-,jaz-" olduğu belirtilmişse de "jazda-" şeklinin oluşumu hakkında bilgi verilmemiştir.[3]

Bu yardımcı fiille teşkil edilen birleşik fiiller,iş veya hareketin olmasına veya yapılmasına az kaldığını,ancak tamamlanmadığını anlatır.-a,-e(TT)/-ä,-y(ÖT)/-a,-e,-y(KT) zarf fiil ekleri yardımıyla birleşik fiiller yapar.

TT	ÖT	KT
öl-e yaz-	öl-ä yàz-	öl-e jazda-
düş-e yaz-	yiḳil-ä yàz-	jığıl-a jazda-
unut-a yaz-	unut-ä yàz-	umıt-a jazda-
gül-e yaz-	kül-ä yàz-	kül-e jazda-
gid-e yaz-	ket-ä yàz-	ket-e jazda-
ağla-y-a yaz-	yiğlä-y yàz-	jıla-y jazda-
uyu-y-a yaz-	uḫlä-y yàz-	uyıḳta-y jazda-

1) ÖTG 409,F 48

2) ÖTG 409,F 48

3) KKT 251

Bu yardımcı fiiller dışında,aşağıdaki yardımcı fiillerden de birleşik fiil teşkilinde faydalanılır.Yazarımızın söz etmediği bu yardımcı fiilleri,başlı başına bir inceleme konusu oluşturdukları için,kısaca verip geçmeyi uygun görüyoruz.Bu yardımcı fiiller,şu şekilde hülâsâ edilebilir:

Süreklilik İfadesi Taşıyanlar:

(TT) -a,-e gel-/-a,-e koy-.
(ÖT) -ä,-y;-b bàr-/-b.kel-/-b ḳàl-/-b ket-/-b öl-.
(KT) -a,-e,-y;-p bar-/-p kel-/-a,-e,-y;-p ḳal-/-a,-e,-y;-p ket.

Mümkün Olma İfadesi Taşıyan:

(ÖT) -b bol-.
(KT) -p bol-.

Tam Yapılma İfadesi Taşıyanlar:

(ÖT) -b bol-/-b bit-(bitir-)/-b çıḳ-/-b yet-/-b öt-/-b àl-/ -b yubàr-/-b täşlä-/-b sàl-/-b tüş-/-b ḳàl-/-b ḳoy-.
(KT) -p bol-/-a,-e,-y kel-/-p bit-/ -a,-e,-y;-p şıḳ-/-p jet-/ -p al-/-p jiber-/-p tasta-/-a,-e,-y;-p tüs-/-p ḳal-/-p ḳoy-.

Tezlik İfadesi Taşıyanlar:

(ÖT) -ä,-y sàl-.
(KT) -a,-e,-y sal-/-a,-e,-y ḳoy-.

Deneme İfadesi Taşıyanlar:

(TT) -ı,-i gör-.
(ÖT) -b kör-/-b ḳärä-/-b bàḳ-.
(KT) -p kör-/-p ḳara-/-p baḳ-.

SONUÇ

Halid Said'in "Osmanlı,Özbek,Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı" adlı eserinin incelenmesi neticesinde elde edilen sonuçlar şöylece özetlenebilir:

1)Eserin yazıldığı yıllarda,Özbek Türkçesi üzerinde Çağatay Türkçesi'nin etkisi sürmektedir.Eserde,bugünkü Özbek Türkçesi için arkaik kabul edilen şekillere bolca rastlamak mümkündür.Ancak,Çağatay Türkçesi'nde kullanılmamış olan yeni şekillerden de söz edilmesi,yazarın geçiş dönemi Özbek Türkçesi'nden bahsettiğini göstermektedir.

2)Bugünkü Kazak Türkçesi'nde kullanılmamakla birlikte,Abay'ın eserlerinde örneklerine rastlanan -maḳ,-mek,-baḳ,-bek,-paḳ,-pek isim fiil eki,yazar tarafından da verilmiştir.

3)Bugünkü Kazak Türkçesi'nde de varlığını sürdüren eklerin çeşitliliği,eserin yazıldığı yıllarda da mevcuttur.

4)Bugünkü Kazak Türkçesi'nde de var olan sedalı-sedasız uyum, eserin yazıldığı yıllarda da vardır.Yazar,kimi zaman bu kurala bağlı kalmış,kimi zaman ise terketmiştir.Bu durum,o zamanki Kazak Türkçesi'nde imlâ kurallarının tam olarak belirginleşmemesinden veya yazarın dikkatsizliğinden kaynaklanmış olmalıdır.

5)Bugünkü Özbek Türkçesi edebî dilinde yalnız "bilän" bağlacı kullanılmasına karşılık,yazar "ile,bile" şekillerini de vermiştir.Bu şekiller Çağatay Türkçesi'ne has olmakla birlikte,bugün de özellikle manzum eserlerde karşımıza çıkmaktadır.Bugünkü Kazak Türkçesi'nde " men, menen, ben, benen, pen, penen" şeklinde kullanılan bağlaç,yazar tarafından "bilen,menen" şeklinde verilmiştir."Bilen" şekline Abay'ın eserlerinde de rastlanması,bu bağlacın eskiden diğer şekiller ile birlikte kullanılmakta olduğunu,bugüne gelinceye kadarki zaman dilimi içerisinde kullanımdan düştüğünü göstermektedir.

6)Kazak Türkçesi'nde -ç/-ş;-ş/-s;-y/-c(daha sonraki yıllarda -j) değişmelerinin,eserin yazıldığı yıllarda da bulunduğu,yazarın verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.Ancak,-ç/-ş değişmesinde şunu belirtmek gerekir ki,Ahmet Baytursunof'un "Kazakça Elifba" adlı eserinde bugün -ş'li telaffuz edilen kelimeler -ç'li yazılmıştır.Yazarın verdiği bilgiye göre,bu kelimeler -ç'li yazılsalar da -ş'li telaffuz ediliyordu.

7)Bugünkü Özbek Türkçesi'nde "-gä" şeklinde kullanılan yönelme

25)Yazar,Özbek Türkçesi'nde tezlik ifade eden birleşik fiilin "dur-" yardımcı fiiliyle de yapıldığını söylemiştir.Bu yardımcı fiille yapılan birleşik fiiller,tezlik değil,devamlılık ifade ederler.

26)Bugünkü Kazak Türkçesi'nde "jazda-" şeklinde kullanılan ve yaklaşma ifade eden birleşik fiiller yapan yardımcı fiil,yazar tarafından "caz-" şeklinde verilmiştir.Eserin yazıldığı yıllarda "caz-" şeklinde kullanılan yardımcı fiil,daha sonraki yıllarda nasıl olduğu bilinmeyen bir sebeple "cazda-" şekline girmiştir.

27)Özbek Türkçesi'nde şart ekinin ünlüsü daima (o) ile verilmiştir.Bu yazılış da bugünkü -sä ekinin ortaya çıkmaya başladığını göstermektedir.

Halid Said'in 1926'da basılan bu eserinin incelemesini yapmakla, XX. asrın başlarında kullanılan Özbek Türkçesi,Kazak Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi'nin,bu asrın sonlarına geldiğimiz şu günlerde ne gibi değişikliklere uğradığını belirlemeye çalıştık.Bu çalışmayla bu sahada yapılan çalışmalara bir nebze de olsa katkıda bulunabildiysek kendimizi bahtiyar sayacağız.

15)Bugünkü Özbek Türkçesi'nde -ng ile karşılanan nazal n, metinde daima Osmanlı Türkçesi'ndeki gibi (ڭ) şeklinde gösterilmiştir.

16)Özbek Türkçesi'nde Üleştirme Sayı Sıfatı yapmak için, Çağatay Türkçesi'ndeki -ar,-er,-şar,-şer eki ile birlikte bugünkü şekil de verilmiştir.Ekin ünlüsünün daima (ō) ile verilmesi,bugünkü söyleyişin bu yazılıştan kaynaklandığını göstermektedir.

17)Kazak Türkçesi'nde çokluk III. şahıs zamirinin "o kisi" olduğu söylenmiştir.Baytursunof'ta zamirin "olar" şeklinde olduğu görülmektedir ki,bugün de bu şekilde kullanılmaktadır.

18)Çokluk III. şahıs zamiri Özbek Türkçesi için "onlar,alar" şekillerinde verilmiştir.Bu şekiller Çağatay Türkçesi'ne mahsustur. Dolayısıyla Çağatay Türkçesi'nin etkisi bu zamirde de kendisini göstermektedir.

19)Yazar,Özbek Türkçesi'nde "eyle-" fiiline "-maķ" isim fiil ekini getirmiştir.Eğer bu bir baskı hatası değilse,bugünkü kullanım o devirde ortaya çıkmaya başlamış demektir.

20)Kazak Türkçesi'nde bugün zamir kaynaklı şahıs ekleriyle yapılan kip çekimleri,metinde şahıs zamirleriyle verilmiştir.Baytursunof'un da şahıs ekleriyle kullandığı bu kiplerin çekiminde hata yapılmıştır.

21)Çağatay Türkçesi'nde öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılan,bugünkü Özbek Türkçesi'nde ise görülmeyen "-miş" eki,yazar tarafından da verilmiştir.Bu ekte de Çağatay Türkçesi'nin etkisini görmekteyiz.

22)Çağatay Türkçesi'nde kesin gelecek zaman ifadesi için kullanılmış olan "-ġu,-gü" ekinin Özbek Türkçesi için de verilmiş olması,Çağatay Türkçesi'nin etkisini bir defa daha göstermektedir.

23)Yazar,Özbek Türkçesi'nde şimdiki zamanın "yaziyatmen; yazub turubmen;yazvatmen;yazayapmen" şekillerinde de kullanıldığını, ancak bu şekillerin zor olduğu için edebî dile girebileceğini sanmadığını söylemektedir.Bugünkü Özbek Türkçesi'nde şimdiki zaman ifadesi için kullanılan bu şekillerin XX. yüzyıl başlarında ortaya çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır.

24)Osmanlı Türkçesi'nde -alı,-eli zarf fiil ekinin,istek kipinin sonuna -lı,(-li) veya -lı,(-li)den beri şekillerinin getirilmesi ile teşkil edildiği söylenmiştir.Bu ifade ilmî olmaktan uzaktır.Çünkü, bu ekin -ġalı,-geli ekinden ortaya çıktığı bilinmektedir.

hali eki,eserin yazıldığı yıllarda ortaya çıkmaya başlamış olmalıdır. Yazarın,yönelme hali ekini "mal" kelimesine hem -ġa(غا) hem de -ga (گا) şeklinde getirmesi bunu göstermektedir.O devirde mevcut olan bu çift kullanım,daha sonraki yıllarda imlânın umumileşmesiyle veya Taşkent ve Fergana ağzının bir özelliği olması sebebiyle edebî dile -ga şeklinde girmiş olmalıdır.Ancak,eserden anlaşıldığına göre,şurası da bir gerçektir ki,eserin yazıldığı yıllarda bugünkü tek kullanım(az sayıda -ḳä ve -kä şekilleri de görülür),tamamen yerleşmiş değildir.

8)Bugünkü Kazak Türkçesi'nde ortaklık ifade eden isimler yapan "-las,-les,-das,-des,-tas,-tes" eki eskiden de aynı şekilde kullanılmaktadır.Özbek Türkçesi'nde kullanıldığı ifade edilen "-laş" eki bugün kullanımdan düşmüştür.Ancak,Kazaklar'la sınır olan yerlerde kullanımını sürdürüyor olması da muhtemeldir.

9)Tağı(ÖT)/tağın(KT) edatı,bugün sıfatların arttırma derecesini oluşturmamaktadır.Yerine,-(ÖT)/-raḳ,-rek(KT) ekleri kullanılmaktadır.

10)Bugünkü Özbek Türkçesi'nde arkaik olarak ancak birkaç kelimede görülen "-güçi" eki,eserin yazıldığı yıllarda "-ġuçı,-güçi" şeklinde kullanımını sürdürmektedir.

11)Bugünkü Özbek Türkçesi'nde -gän(az ölçüde -ḳän,-kän) şeklinde kullanılan sıfat fiil eki,eserin yazıldığı yıllarda -ġan,-gen,-ḳan,-ken şeklindedir."Körgan" kelimesinde görüldüğü gibi,-gan(گان) şekli de kullanılmaya başlamıştır.Bugünkü -gän şekli,bu (گان) yazılışından ortaya çıkmış olmalıdır.

12)Bugünkü Özbek Türkçesi'nde -ädigän,-ydigän şekillerinde kullanılan sıfat fiil eki,eserin yazıldığı yıllarda da kullanılmaktadır. Ancak,karşılaştırmalı örneklerde -adurgan,-edurgen,-adurgan(گان) ekinin verilmesi,bugünkü şeklin Çağatay Türkçesi'nde kullanılmış olan şekle göre daha az kullanılıyor olabileceğini göstermektedir.

13)Bugünkü Kazak Türkçesi'nde -atın,-etin,-ytın,-ytin şeklinde kullanılan sıfat fiil eki,metinde ünlüleri gösterilerek -atan,-eten şeklinde verilmiştir.Baytursunof ekin ikinci ünlüsünü göstermeden yazmıştır.

14)Özbek Türkçesi ve Kazak Türkçesi için verilen bazı örneklerde geniş zaman sıfat fiil eki -u,-ü,-ı,-i yardımcı ünlülerini alarak kullanılmıştır.Geniş zaman sıfat fiil eki bugün,-ar,-r(ÖT)/-ar,-er,-r(KT) şeklinde kullanılmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Abay Tili Sözdigi,(Redaktör:A.Iskakov),Almatı,1968.

AHMEDOV E.,Özbekistàn Respublikası,Taşkent,1993.

AKİNER Shirin,Sovyet Müslümanları(çev. T.Buzpınar,A. Mutu),İstanbul,1995.

ARAT Reşit Rahmeti,Makaleler I,TKAE yay.,Ankara,1987.

AVEZOV Muhtar,Abay Jolı I-II,Almatı,1989.

BAYTURSUNOF Ahmet,Ķazaķça Elifba,Kerimof,Hüseyinof ve Şürekâsınıñ Matbaası,Orenburg,1914.

BÜNYADOV Ziya,Gırmızı Terror,Bakü,1993.

COŞKUNARSLAN Hakan,"Aziz Gubaydullin",Toplumsal Tarih,Mart 1996,sa.27,s. 47-53.

DEVLET Nadir,Çağdaş Türk Dünyası,İÜ yay.,İstanbul,1989.

——————"Sovyetler Birliğinde Türk ve Müslümanların Nüfusu 60 Milyona Yaklaştı",Türk Kültürü,Ankara,1990,sa.325,s.9-16.

ECKMAN Janos,Çağatayca El Kitabı,(çev.Günay Karaağaç),İÜ yay.,İstanbul,198

ERCİLASUN Ahmet Bican,Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri,2.bs.,KB yay., Ankara,1989.

ERGİN Muharrem,Türk Dil Bilgisi,Bayrak Basım-Yayım-Tanıtım,17.bs., İstanbul,1988.

GABAİN A.V.,Eski Türkçenin Grameri(çev.Mehmet Akalın),TDK yay.,Ankara,1988

GULİEV Esger,"Halid Seid",Ana Sözü,Bakü,1991,sa.4-6,s.55-57.

HACIEMİNOĞLU Necmettin,Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller,KB yay., İstanbul,1991.

HACİEV A.,Fe'l,Özbekistàn SSR Fan Naşriyàti,Tàşkent,1973.

HALİD SAİD,Osmanlı,Özbek,Kazak Dillerinin̄ Mukayeseli Sarfı,Azerbaycanı Tedkik ve Tetebbu' Cemiyeti Neşriyatı,Bakü,1926.

——————Yeni Elifbâ Yollarında Eski Hâtıra ve Duygularım,Azerbaycanı Tedkik ve Tetebbu' Neşriyatı,Bakü,1929.

ISĶAĶOV Ahmedi,Ķazirgi Ķazaķ Tili,Ana Tili,Almatı,1991.

İSMAİL Zeyneş,Türkçe-Kazakça Sözlük,Ankara,1994(?).

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü,KB yay.,Ankara,1992.

Kazak Türkçesi Sözlüğü,(çev. Hasan Oraltay,Nuri Yüce,Saadet Pınar),TDAV yay.,İstanbul,1984.

Ķısķaşa Ķazaķşa-orıssşa Sözdik,Almatı,1992.

KOCAOĞLU Timur,"Azeri Bilgini Halid Saidin Türk Lehçelerinin Karşılaştırmal

Grameri",Tarih İncelemeleri Dergisi,(2),1984,s.349-359

————————"Türkolojide Eserler II:Türkistanlı Dilci Halid Saidin Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Grameri",Türk Kültür 24(266),Ankara,1985,s.28-37.

MUSTAFAEV E.M.,ŞÇERBİNİN V.G.,Rusça-Türkçe Sözlük,İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya,Moskova,1972.

Özbek Ḫälḳ Ertäkläri,(haz. Çàri Äväz),Çolpàn,Tàşkent,1991.

Özbek Tili Grammatikası,Özbekistàn SSR Fän Näşriyàti,Tàşkent,1975.

Özbek Tilining İzàhli Lüğäti I-II,Moskva Rus Tili Näşriyàti,Moskova,1981

ÖZTÜRK Rıdvan,Yeni Uygur Türkçesi Grameri,TDK yay.,Ankara,1994.

————————Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil,(GÜ Basılmamış Doktora Tezi),Ankara,1992.

SARBALAEV Baḳıt,Kökpar,Almatı,1992.

SERĞALİEV Mırzatay,Ḳazak Tili,Almatı,1991.

STEFAN WURM,"Özbekçe",(çev.Mehmet Akalın),Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,(62),İstanbul,1989,s.139-186.

ŞEMSEDDİN SAMİ,Kâmûs-ı Türkî,2.bs.,Çağrı Yay.İstanbul,1987.

TÄTİMOV Makaş,Halıḳ-Nama Nemese San Men Sana,Almatı,1992.

TİMURTAŞ Faruk Kadri,Osmanlı Türkçesi Grameri,4.bs.,İÜ yay.,İstanbul,1983

Türkçe Sözlük,C.I-II,TDK yay.,Ankara,1988.

TÜYMEBAEV J.,Ḳazaḳ Tili-Grammatikalıḳ Anıḳtağış-,Almatı,1991.

YUDAHİN K.K.,Kırgız Sözlüğü,(çev.Abdullah Taymas),C.I-II,2.bs.,TDK yay., Ankara,1988.

YÜCE Nuri,"Türkler(Türk Dili)",İslam Ansiklopedisi,C.12/II,İstanbul,1988, s.445-530.

DİZİN

(Eser,Kişi,Yer)

-A-

-B-

-C-

-H-

-İ-

-K-

-L-

-M-

-Ö-

-P-

-R-

-S-

-T-

-U-

-Ü-

-V-

VAMBERY 11

-Y-

Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım 9
YUDAHİN K.K. 11

-Z-

ZARUBİN İ.İ. 11